

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાનો

૨૦૪૮ જયન્તિ ગ્રંથ

અમદાવાદ :
અમદાવાદ વૈદ્ય સભા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી ગ્રંથોના સંગ્રહ]

અનુક્રમાંક

૨૧૫૩૬

વિષય

૧૫૦૭

સંસ્થાનામ

દેવતા જયંતિ ગ્રંથ

વર્ગ

૩૨૩ ૨૩ ૧૫૦૭

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાનો

રજત

જયન્તિ ગ્રંથ

: પ્રકાશકા :

રજતજયન્તિ કમિટીની આજ્ઞાનુસાર

વૈદ્ય જગજીવન લક્ષ્મિશંકર

વૈદ્ય વામદેવ શામળદાસ ગોર

,, અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ

,, નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર

મંત્રીઓ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

સને : ૧૯૩૯, માહે જુલાઈ

કિંમત રૂા. ૧-૦-૦

: મુદ્રક :

શા. મણીલાલ હમનલાલ
નવપ્રભાત પ્રી. પ્રેસ.
ધીઠાંટારોડ, અમદાવાદ

આ મુ ખ

જગન્નિયંતા જગદીશ્વરની અસીમ કૃપા વડે અમદાવાદ વૈદ્યસભાનો રજત મહોત્સવ ઊજવવાનું અને જ્યંતિ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવાનું સૌભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે તે બદલ આભારી છું.

શ્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભા તરફથી જાગવાન ધન્વન્તરિની જ્યંતિ આસો વદી ૧૩ ના રોજ પ્રતિ વર્ષે ઊજવવામાં આવે છે તે પ્રમાણે સંવત ૧૯૯૪ ની ધન્વન્તરિ જ્યન્તિના પ્રસંગે વૈદ્ય સભા સ્થાપન થયે પચ્ચીશ વર્ષ ઉપરાંત વર્ષો થવાથી તેનો રજત મહોત્સવ વૈદ્ય સભાની જ્યંતિ પ્રસંગે એટલે સને ૧૯૭૮ ના હીસેમ્બરમાં ઊજવવો એવું સુચન અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના સભ્યો વૈદ્યરત્ન માધવપ્રસાદ શાસ્ત્રી અને વૈદ્ય શાસ્ત્રી વાસુદેવ શામલદાસ વૈદ્ય નટવર-પ્રસાદ, શાસ્ત્રી વૈદ્ય મણિશંકર મુળશંકર વૈદ્ય પુરુષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ શાસ્ત્રી વૈદ્ય શંભુપ્રસાદ કેશવલાલ શાસ્ત્રી વૈદ્યરાજ રમણિકલાલ જોડાલાલ હવે તરફથી આ સુચના કરવામાં આવતાં તે વિચાર મારી આગળ (વૈદ્યસભાના મંત્રી અનિરુદ્ધપ્રસાદ) જણાવ્યા અને તે વિચારો વૈદ્ય સભાના ઉત્સાહિ કાર્ય-કરતા વૈદ્યરાજ શ્રી અંબાશંકર. જી. ત્રિવેદી. (હાલ વૈદ્યસભાના પ્રમુખ શ્રી) ને જણાવ્યા તેમની તે બાબતમાં અનુમતિ મળતાં આ વિચારો તે વખતના પ્રમુખ શ્રી રસવૈદ્ય જીમીયાશંકર મોતિરામ રાવલ આગળ રજુ કર્યા ને તેમને આ વિચારો સભા સમક્ષ મુકવા જણાવ્યા આથી આ મહત્વનું કાર્ય કરવાના વિચાર સભા સમક્ષ મારા તરફથી રજુ કરવામાં આવ્યો ને સભાએ તે સહર્ષ વધાવી લીધો ને તે કાર્ય માટે હટતિ વિચારણા માટે અમદાવાદના ઉત્સાહિ વૈદ્ય બાઇઓની નિમણૂક કરવામાં આવી એ બાઇએ એવો વિચાર કર્યો કે રજત જ્યંતિ પ્રસંગે કંઇક ચિરસ્થાયી સ્મારક કરવું અને તે લોકાપયોગી સંસ્થાનું ગ્રંથદારા અને તેમાં અનુભૂત પ્રયોગો મેળવી તેનું ઉચિત સ્મારક થાય તેવું અન્ય રીતે ન થાય ને તેથી એક સ્મારક ગ્રંથ તૈયાર કરવાનો કમિટીએ નિર્ણય કર્યો ને તે કમિટીને તેના વધારેલા સભ્યો દ્વારા પ્રસ્તુત ગ્રંથનું સંપાદન થયું છે.

પ્રથમ વિચાર એવો હતો કે આખા ગ્રંથની સામગ્રી શીઘ્રતાથી સંપાદિત કરી સભાની જ્યંતિના દિવસે ગ્રંથ તૈયાર કરવો પણ સમય પુરતો ન હતો તેથી ગ્રંથ સંપાદનથી કાર્ય લંબાવવું પડ્યું આથી લાલ એ થશે કે આજે ગ્રંથમાં જે સારા સારા અનુભૂત પ્રયોગો મેળવી શકાયા છે. ને જનતાને વૈદ્ય-

સમાજને સભાની પ્રવૃત્તિઓથી બરપુર એવો અત્યંત ઉપયોગી નિવડે તેવો અંથ તૈયાર કરી શકવાને કંઈ અંશે સફળતા સાંપડી છે. જે કે યથેચ્છ કમબદ્ધ સ્વરૂપમાં અંથ પ્રકાશન થઈ શક્યો નથી. બહુ ઉપયોગી સામગ્રી ઉપલબ્ધ ન થવાથી અપૂર્ણતાઓ તો રહી જ છે. છતાં આ પ્રયત્ન કેટલો સફળ નિવડ્યો છે તે તો વિજ્ઞપાકક ગણુ સમજી શકશે.

આ અંથમાં મુખ્યત્વે ત્રણ વિભાગ છે. પ્રથમમાં વૈદ્યસભાનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ બીજા વિભાગમાં પ્રમુખો અને ઉપપ્રમુખો ને મંત્રીઓ વીગેરેનો જીવન પરિચય ઇત્યાદિ છે, તે ત્રીજા વિભાગમાં અનુભૂત પ્રયોગોને કેટલીક જાણવા જોગ લક્ષીકરો આપેલી છે. આ ઉપરાંત સ્થળે સ્થળે વૈદ્યસભાના પ્રમુખો ઉપપ્રમુખો ને મંત્રીઓ વીગેરેની છબીઓ આપેલી છે.

વૈદ્યસભાનો રજત મહોત્સવ ઉજવવા માટે ને અંથ પ્રકાશન માટે જે કંઈ ખર્ચ થાય તેનો ખર્ચ કઈ રીતે ને કેવી રીતે કરવો તેના માટે બહુ વિચારણાના અંતે અંથ પ્રકાશન અને મહોત્સવ આદિ ઉજવવાના મળી આશરે રૂ. ૧૨૦૦ જેટલી રકમ વૈદ્યસભા પાસે કમિટીએ માગતાં વૈદ્યસભાએ તે મંજૂર કરી આપી ને આ કાર્યમાં સહાયતા કરી છે.

રજત જ્યંતિ પ્રસંગે શ્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભા તરફથી નીચેના મુખ્ય માણસોને નિમવામાં આવ્યા હતા.

૧. માનદ પ્રમુખ અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી, ૨. માનદ પ્રમુખ ઉમીયા-શંકર મોતિરામ રાવળ, ૩. પ્રમુખશ્રી અંબાશંકર ત્રિવેદી, વૈદ્યરાજ હરિપ્રસાદ એમ પંડ્યા, ૪. વૈદ્યરાજ માધવપ્રસાદ ના. શાસ્ત્રી, ૬. વૈદ્યરાજ રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી, ૭. વૈદ્યરાજ અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ, ૮. વૈદ્યરાજ નટવર-પ્રસાદ નારાયણશંકર, ૯. વૈદ્યરાજ વાસુદેવ શામળદાસ, ૧૦. વૈદ્યરાજ રમણિકલાલ જેઠાલાલ દવે, ૧૧. વૈદ્યરાજ શંભુપ્રસાદ કેશવલાલ શાસ્ત્રી, ૧૨. વૈદ્યરાજ મણિશંકર મૂળશંકર, ૧૩. વૈદ્યરાજ પુરુષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ, ૧૪. વૈદ્યરાજ બાણુભાઈ રણુછોડલાલ, ૧૫. વૈદ્યરાજ યશવંતરાય બાપાલાલ, ૧૬. વૈદ્યરાજ જગજીવન લક્ષ્મીશંકર, ૧૭. વૈદ્યરાજ અનુપ્રસાદ ખોડીદાસ, ૧૮. વૈદ્યરાજ શશિકાન્ત ભૂલાભાઈ, ૧૯. વૈદ્યરાજ દામોદરસ્વામિ, ૨૦. વૈદ્યરાજ માણેકલાલ કૃષ્ણારામ.

આ સમિતિ કાર્ય પરત્વે વારંવાર મળતી હતી. આ સમિતિના સભ્યો ઉપરાંત મહોત્સવના કાર્યમાં જે કંઈ સહાય સુચના વીગેરે અન્ય સભ્ય બંધુઓએ વખતો વખત આપ્યા છે. તેના માટે તેઓને અભિનંદન થટે છે. સંગ્રહ વસ્તુ સારી છે. વધુ પડતી એ વૃત્તિને જનતા બીજા જ નામે સંબોધે છે. કાંઈ એને કંજુસાઈ કહે છે, કાંઈ એને સ્વાર્થવૃત્તિના નામે સંબોધે છે. આપણા વૈદ્યો પૈકી બહુ વૈદ્ય બંધુઓ પાસે અમુક અમુક નુરખાઓ છે. તે તે અનુભવીને રામબાણુ હોય છે. આ નુરખાઓ જે કાંઈને બતાવવામાં ન આવે તો આપણી સાથે તેનો નાશ થશે. આવા કંઈક ઉપચારો આજ સુધીમાં મૃતઃપાય થયા છે. જેનો પતો નથી. વૈદ્ય જીવન પરોપકારાર્થે છે. વૈદ્ય એટલે પરોપકારની મૂર્તિ એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

વૈદ્યનો ધર્મ દુઃખીની સેવા કરવી એની વૃત્તિને લાગે? એથી તે કંઈ ત્યાગે તો વધુ ઇષ્ટ થઈ પડે. સમજી સભાના મેમ્બરો પાસેથી એક એક અનુભૂત પ્રયોગ મોકલાવવાની વારંવાર વિનંતિઓ કરવામાં આવી હતી જેને લઈને કેટલાક ઉત્સાહીને ઉદાર વૈદ્ય બંધુઓએ જે, જે, પ્રયોગો મોકલાવી આપીને આ ગ્રંથને શોભાવવાને ઉપયોગી બનાવવામાં જે સહકાર બતાવ્યો છે તે બદલ તેઓનો ફળી છું દરેક વૈદ્ય પોત પોતાના જાતિ અનુભવો જાહેર કરે વિચારોનો વિનિમય કરે તો આયુર્વેદની ઉન્નતિ ઝાઝી દુર નથી જેટલો સહકાર તેટલીજ પ્રગતિ સુંદર.

અંતે આ સમિતિ નિમાયી ત્યારથી દરેકે દરેક મિટીંગમાં હાજરી આપીને અને ગ્રંથ સંપાદનના કાર્યમાં અમને સંપૂર્ણ મદદ કરનાર અને પ્રસંગે પ્રસંગે અમારી ઉણપોને તુટીઓ પ્રત્યે ધ્યાન અપાવનાર અમદાવાદના ઉત્સાહીને વિદ્વાન વૈદ્યરાજો વાસુદેવ શામળદાસ ગોરને વૈદ્યરાજ નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રીએ જે બંને જણાએ અમોને મદદ કરી છે તે માટે તેમનો હાર્દિક ઉપકાર માનીએ છીએ જો આ બંને વૈદ્યરાજોએ આ પુસ્તકનું કાર્ય ન કર્યું હોત તે ઉત્સાહિત ન બનાવ્યા હોત તો આ ગ્રંથ આટલો સુંદર ને ટાઇમસર પ્રગટ કરી શક્યા ન હોત એથી હું તે બંનેનો આભારી છું.

આ ગ્રંથમાં જે કંઈ સુંદર કાર્ય થયું તે સર્વ મારા વિદ્વાન મિત્રો વાસુદેવભાઈને નટવરભાઈના કઠિન પરિશ્રમનું ફળ છે તે જે કંઈ તુટીઓ હોય તે મારા વડે છે તે તે તુટીઓની ક્ષમા યાચું છું.

વૈદ્યસભાના પચ્ચીસ વરસ દરમિયાન વૈદ્યસભાના જે, જે, હોદ્દેદારોનાં અવસાન થયાં છે. તેમનાં જીવન ચરિત્રો યથાશક્ય મેળવીને લખ્યાં છે જેથી અનેક આમીઓ હશે તો તે તરફ પાંદડાં દુર્લભ કરશે.

આ ગ્રંથમાં અનેક તુટીઓ સ્થળે સ્થળે—જેવામાં આવશે અને સાથે સાથે આવા ગુરૂતર કાર્યની અમ્પાદકતાની અક્ષમતા પણ સમજી છું કાંઈ કવિએ મન્દ કવિચ્છા: પાર્થો ગમિપ્યામ્યુપદ્મા સ્યતામ્ ।

પાંશુ લભ્ય ફલે મોહા દુઢાહુરિવ વામનઃ ॥

પ્રુક્ક સંશોધન પર અતિશય ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે છતાં ગ્રંથ પ્રકાશનની શીઘ્રતાને લઈને અનેક ભૂલો હશે આશા છે કે વિચારાકંક ગણુ— “અશુદ્ધં શોધયેત્ વિદ્વાન્” ની કહેવત પ્રમાણે સુધારીને અલિપ્ત અર્થ કરવાની કૃપા કરશે.

આ પુસ્તક ફક્ત પાંચ ફરમા જાપેલું હતું અને છેલ્લા આઠ દિવસમાં ખુબ મહેનત ઉઠાવી બાકીના બાકીસ ફરમા તેમના બીજા અંગના કામને પડતા મૂકીને કરી આપવા બદલ તેમજ ફક્ત એ દિવસ બાકી હોવા છતાં કાંઈ પણ સંજોગોમાં પુરી કરી આપવા બદલ પ્રેસના માલીક મણિલાલ જગનલાલ શાહનો આભારી છું.

વિદુષાં વિનયાવત.

અનિરુદ્ધપ્રસાદ માળેકલાલ

મહેતા વૈદ્યભૂષણ

મંત્રી—અમદાવાદ વૈદ્યસભા.

વૈદ્ય સભાના પ્રમુખ શ્રી
વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી
ભિષક કેસરીનું વક્તવ્ય

સદ્ગ્રહસ્થો ને સન્નારીઓ,

આજે-વૈદ્ય સભાનો રજતજ્યંતિ ઉત્સવ ઉજવવાનું અહોભાગ્ય અમને પ્રાપ્ત થયું છે તે બદલ અમે ઇશ્વરનો આભાર માનીએ છીએ ને આપ સર્વે અનેક મુશ્કેલીઓ ભોગવી કિમતી સમયનો ભોગ આપી પધાર્યા છો. અને અમારા આ ઉત્તમ કાર્યમાં તમારો હૃદય પૂર્વક ટેકો આપીને અમને ઉત્સાહિત બનાવો છો તે બદલ હું વૈદ્ય સભા તરફથી અભિનંદન આપું છું.

આજથી બરાબર પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં અત્રેના વૈદ્યરાજનેની એક વૈદ્યક સમાજ સ્થપાય અને તેના સામાન્ય હિતકારી અનેક કાર્યો એકી દષ્ટિએ ઉકેલાય અને એક બીજાના અંગત સંબંધમાં આવવાનો લાભ મળે તે માટે અહીંના અગ્રણી વૈદ્યરાજનેએ સને ૧૯૧૧ માં વૈદ્યસભાની સ્થાપના કરી અને તેનું કાર્ય ધીમે ધીમે ચાલવા માંડ્યું એક પછી એક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થતા ગયા ને તેના અવનવા ઉકેલ આપતા ગયા એ સવાલોનું નિરાકરણ કેમ થયું અને તેની અસરથી વૈદ્યોમાં સંગઠન કેમ થયું તે આપને આ ગ્રંથના વાંચનથી સમજશે. છેલ્લા પચ્ચીસ વરસમાં જે, જે, કાર્યો થયાં ને જે, જે, પ્રમુખ ઉપપ્રમુખ ને મંત્રીઓ થયા તેમના કાર્યો અને તેનાં પરિણામો આ છેલ્લા પચ્ચીસ વરસના ઇતિહાસમાં મોજુદ છે ઇતિહાસનો ઉપયોગ શો છે? કે ભૂતકાળના ઇતિહાસ પરથી ભવિષ્યકાળનો ઇતિહાસ રચાય છે જગતની તવારીખ ઇતિહાસના પાને જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં ત્યાં તેણે આગામી સમાજ અને રાજ્યવ્યવસ્થા પર અનેક રીતે અસર કરી છે તે મુજબ આજ પચ્ચીસ વરસનો ઇતિહાસ આપ સર્વે સમક્ષ રજુ કરતાં અમને આશા રહે છે કે આપણે સર્વે તેમાંથી ઉપયોગી સામગ્રી ધ્યાનમાં લઈ આપણું ભવિષ્યનું કાર્ય વધુ ઉમીલ અને ચોકસ બનાવશું. આવા પ્રસંગે રજત જ્યંતિ ગ્રંથ જપાઈને તે સાથે રજત જ્યંતિ ઉજવવાનું અમોએ નક્કી કર્યું ત્યારે એ સમારંભથી વૈદ્યો એક બીજાના સંસર્ગમાં વિશેષ પ્રમાણમાં આવશે. તેવી આશા સેવી હતી. તે આજે સફળ થઈ છે અને અમને આશા છે કે જ્યારે વૈદ્ય સભાનો સુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવવાનો સુ અવસર પ્રાપ્ત થશે ત્યારે આપણે અધિક સંગઠિત હોઈશું.

રજત જ્યન્તિ ઉજવવાનો હેતુ આપણાં કાર્યોને આપણી પોતાની સમક્ષ સ્પષ્ટ કરવાનો છે દેવને આપણે અંતઃકરણથી સંપૂર્ણ માનતા હોઈએ છતાં પણ તેની પ્રાર્થના પુજન ઇત્યાદિ અનેક વિધ સેવાઓથી તેનો ઉત્સવ ઉજવીએ છીએ તેવી જ રીતે વૈદ્યમાં તેનો પ્રચાર કરવા અને આપણી પોતાની શક્તિનું આપણને આત્મજ્ઞાન સદા જગત રહે તે માટે આવા મહોત્સવો ઉજવવા તે અત્યંત આવશ્યક છે.

મહોત્સવ ઉજવણીનો ઉત્સાહમય સંતોષ આપના હૃદયમાં કાયમ રહેશે અને વૈદક વિદ્યાને સંપૂર્ણ ઉન્નતિ અર્થે અને અન્ય વૈદ્ય બંધુઓ પ્રત્યે સમાન ભાવનાથી આપ એક હરહંમેશ તત્પર રહો તો આજના ઉત્સવની ઉજવણી અધિક શોભી ઉઠશે.

વૈદ્યકનું સામાન્ય જનતા પ્રત્યેનું કર્તવ્ય હંમેશાં અત્યંત સમભાવી જોઈએ સમગ્ર પ્રજા પોતાના સંતાન રૂપ છે તેવી દષ્ટિ હંમેશાં હૃદયમાં રાખીને જ પોતાનો ધંધો શોભાવવો જોઈએ રોગી સાધારણ સ્થિતિનો કે પૈસાદાર હોય પણ જ્યારે રોગી થાય છે ત્યારે તે રાંક બને છે તેની કદાચ આપણા પ્રત્યે સમ ભાવના કદાચ ન હોય કારણ કે તેનું મગજ રોગથી અસ્થિરને વ્યાકુળ બને છે માટે તે વૈદ્યના અંતઃકરણની શુદ્ધતા ઓળખી ન શકે છતાં આપણે આપણી ફરજ અનુસાર તેના પ્રત્યે સમભાવના રાખીશું તો આપણો ધંધો હંમેશાં ઉન્નતિ પર લઈ જઈશું જે વાત એક દરદીની છે તે સામાન્ય જનતાની છે આજે જનતા પાશ્ચાત્ય રંગોથી રંગાઈને આયુર્વેદની ઉચ્ચતા સમજતી નથી અગર ઓછી સમજે છે જેથી વૈદ્યોને જોઈએ તેવો જનતાના હૃદયમાં આવકાર મળતો નથી છતાં પણ અત્યારની પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરીએ તો પાશ્ચાત્ય ચિકિત્સા પદ્ધતિથી આયુર્વેદ પદ્ધતિ તરફ લોકોનું ખેંચાણ ધીમે ધીમે વધતું જાય છે તે સમયમાં આપણે પ્રજાના સંસર્ગમાં વધુ આવી શું તો આપણી ઉન્નતિ સાધી શકીશું.

જનતાના અગ્રણીઓની સાથે સામાજિક સંબંધમાં આવવું એ અત્યાર પછીના કાળમાં અત્યંત જરૂરનું છે રાજકીય આગેવાનોને સામાજિક આગેવાનોને આપણી વિદ્યાની કદર થાય એ માટે આ પણ એક રસ્તો છે.

અમદાવાદ ને આંગણે નિચે પ્રમાણે વૈદ્યકીય સંસ્થાઓ છે.

- ૧ શ્રી અમદાવાદ વૈદ્ય સભા
- ૨ શ્રી „ „ સ્વાધ્યાય મંડળ
- ૩ „ „ હિતવર્ધક મંડળ
- ૪ „ „ ગોમતિપુર વૈદ્ય મંડળ

આ સંસ્થાએ અમદાવાદ વૈદ્ય સભાની સાથે સહાનુભૂતિ રાખી કાર્ય કરે છે. વળી આ શહેરમાં પ્રતિષ્ઠિતને દાનવીર સજ્જનોને લઈને આયુર્વેદનાં નિયેનાં દવાખાનાં ચાલે છે.

- ૧ જુના માધવપુરા એશોશીએશનનું દવાખાનું માધવપુરા.
- ૨ શ્રીમતિ રૂપાબાઈ તથા આંખબાઈ સ્થાપિત ધર્મદા દવાખાનું સલાપસરોડ.
- ૩ શેડ આંખલાલ દલપતરામ ખત્રીનું દવાખાનું ગાંધીરોડ.
- ૪ શેડ જોડાભાઈનું દવાખાનું રાયપુર દરવાજા બહાર.
- ૫ હાશ્વરલાલ આંખલાલનું દવાખાનું દરીઆપુર.
- ૬ આયુર્વેદ પ્રચારકનું દવાખાનું માંડવીની પોળ.
- ૭ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલીટી સ્થાપિત આયુર્વેદ દવાખાનું કાળુપુર.

આ પ્રમાણેનાં આયુર્વેદીય દવાખાનાં ચાલે છે.

આયુર્વેદના અભ્યાસ માટે પણ શ્રી આયુર્વેદ પાઠશાળા રજીસ્ટર્ડ. (૨) શ્રી અનંત પાઠશાળા, શ્રી ભારદ્વાજ આયુર્વેદ વિદ્યાલય આજ સુધી ચાલતાં હતાં પરંતુ તા. ૧૮-૭-૩૯ ના રોજ અમદાવાદ વેદ સભા તરફથી શ્રી આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય ખુલતાં ઉપરની સંસ્થાઓ તેમાં અંતર્ગત થઈ જશે એવી આશા છે.

આપ સર્વ જાણો છો કે તા. ૧૮, ૭, ૧૯૩૯ ના રોજ શ્રીયુત જીવણુલાલ દિવાનના હસ્તે આપણી વેદ સભાએ શ્રી ગુજરાત આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા કરાવી છે આપણા પ્રાન્તમાં મહાવિદ્યાલયો ઉઘડે અને તે સંપૂર્ણ સાધન સંપન્ન થાય તે માટે ગુજરાતના શહેરીઓ ને સન્નારીઓ એકાગ્ર ચિત્તે તન મન અને ધનથી મદદ કરે તેવી અમારી ખાસ પ્રાર્થના છે.

અમારા આ કાર્યમાં સહાનુમતિ બદલ અમે આપના રૂણી છીએ.

આ કાર્યમાં અમને સંપૂર્ણ મદદ આપનાર વેદ શ્રીયુત નટવરલાલ નારાયણશંકર શાસ્ત્રી અને વેદ શ્રીયુત વાસુદેવ શામળદાસ ગોર અને અનિરૂદ્ધ-પ્રસાદ મહેતા અભિનંદન પાત્ર છે.

સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ

અમદાવાદ શહેરમાં અનેક વિદ્વાન વૈદ્યરાજો નિવાસ કરી આયુર્વેદની સેવાઓ કરી રહ્યા છતાં વૈદ્યાના નામે એક પણ પ્રગતિશીલ સંસ્થા નહિ હોવાના કારણે સમયાનુસાર સામુદાયિક સંગઠન કરવા અમદાવાદના વૈદ્યો ઘણા વખતથી સામુદાયિક આદર્શ પ્રગતિશીલ સંસ્થા ઊભી કરવા વિચારણા સેવી રહ્યા હતા. જેને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા.

આજથી લગભગ સત્તાવીશ વર્ષ પહેલાં એટલે તા. ૩૦-૧૧-૧૧ ના રોજ અમદાવાદના કેટલાક ઉત્સાહી વૈદ્યબંધુઓ વૈદ્યરાજ બાપાલાલ હરિશંકર, વૈદ્યશાસ્ત્રી, નારાયણશંકર દેવશંકર, પ્રાણાચાર્ય, વૈદ્યરાજ હેમુભાઈ હરિભાઈ, વૈદ્યરાજ રવચંદ હગનલાલ વૈદ્યરાજ વિનાયકરાવ શિવદત્ત કાશીવાળા, વૈદ્યરાજ જટાશંકર નાગ-જીભાઈ, વૈદ્યરાજ ચીમનલાલ મોતીરામ, વૈદ્યરાજ રણુછોડલાલ મોતીલાલ, વૈદ્યરાજ રવીશંકર જટાશંકર પ્રાણાચાર્ય, વૈદ્યરાજ દયાશંકર ગીરધરલાલ, વૈદ્યરાજ રણુછોડલાલ બાપાલાલ, વિગેરે વૈદ્ય બંધુઓ મળ્યા હતા. તે વિચારણાને અંતે એવો નિર્ણય કર્યો કે આવતી કાલે અમદાવાદના સમગ્ર વૈદ્યોની સભા બોલાવવી. તે મુજબ તા. ૧-૧૨-૧૧ ના શરોજ અમદાવાદના સમસ્ત વૈદ્યોની સભા બોલાવવામાં આવી, જેમાં પાંત્રી વૈદ્ય બંધુઓએ હાજરી આપી હતી. જે સભાનું પ્રમુખસ્થાન વૈદ્યરાજ બાપા-લાલભાઈને આપવામાં આવ્યું હતું. આ સભાએ એવો ઠરાવ કર્યો કે સભા જરૂર સ્થાપવી, અને તેના નિયમાદિ ઘડી તૈયાર કરવાનું નક્કી કર્યું. તે વૈદ્યો જોડે હકીમેને પણ જોડાવવા આમંત્રણ આપવું, આ કાર્યને વ્યવસ્થિત રીતે કરવા વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર ને વૈદ્ય રણુછોડલાલ બાપાલાલને મંત્રી તરીકે નીમ્યા હતા, તા. ૧૦-૧૨-૧૧ ના રોજ ફરી વૈદ્યબાઈઓની સભા બોલાવી નિયમાદિ વંચાવ્યા તે સૌને પસંદ પડ્યા તે વૈદ્ય બાપાલાલ હરિશંકરે જણાવ્યું કે તા. ૧૨-૧૨-૧૧ ના રોજ નામદાર શહેનશાહનો રાજ્યાભિષેકનો દિવસ છે તે દિવસે અમદાવાદના સમસ્ત વૈદ્યોની એક સભા નામદારને અભિનંદન આપવા બોલાવવી, એ પ્રમાણે તા. ૧૨-૧૨-૧૧ના રોજ સમ્રાટ પાંચમા જ્યોર્જને અભિનંદન પાઠવવા વૈદ્ય બાપાલાલભાઈના પ્રમુખપદપણે તેમના મકાનમાં સભા ભરાઈ હતી તે પ્રસંગે વૈદ્યોની ધણી

સારી હાજરી હતી. જેથી વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરે આજની સભાને અમદાવાદ વૈદ્ય સભા ને કાયમનું સ્વરૂપ આપાય તેવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી, ને તેને વૈદ્યરાજ રણછોડલાલ બાપાલાલ તથા વૈદ્યરાજ હેમુભાઈએ, અનુમોદન આપ્યું ને એ ઐતિહાસિક ને સુમંગળ દિવસે અમદાવાદ, વૈદ્ય સભાની સ્થાપના કરવામાં આવી. ત્યાર બાદ સભાના પ્રમુખ તરીકે વૈદ્યરાજ બાપાલાલ હરિશંકરને નિમવામાં આવ્યા હતા ઉપ પ્રમુખ તરીકે વૈદ્ય હેમુભાઈ હરીભાઈ ને શા. સ્વયંદ હગનલાલ અને મંત્રીઓ તરીકે વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર, તથા વૈદ્યરાજ રણછોડલાલ બાપાલાલને કાયમ કર્યા હતા. ને નામદાર સમ્રાટ પાંચમા જ્યોર્જને અભિનંદન આપવાનો ઠરાવ પસાર કરી તેને ઘટતે સ્થળે મોકલી આપવાની પ્રમુખને સત્તા આપી સભા વિખેરાઈ હતી.

આ સભાનો ઉદ્દેશ આયુર્વેદનો ઉત્કર્ષ અને અમદાવાદમાં વસતા સર્વ વૈદ્ય બાઈઓનું સંગઠન થાય જનતા પણ આયુર્વેદમાં રસ લેતી થાય એવા પ્રયત્નો કરવા એ હતો.

જુના જમાનના રિવાજ અનુસાર મોટા ભાગે શરૂઆતમાં પ્રેસીડીંગ હાલના જેવું ઘણું ઓછું લખાતું હશે. એમ જણાય છે, કોઈ કોઈ ઠરાવો, છુટા કાગળો પરથી જડી આવે છે તે કોઈ વાત પ્રેસીડીંગમાંથી મળતી પણ નથી. એટલે કોઈ વાર પ્રેસીડીંગમાં તો કોઈ વાર મૌખિક એમ કામ ચાલતું હશે એમ સમજવું છે. આથી સને ૧૯૧૨ ની સાલનું વૈદ્ય સભાનું કોઈ કાર્ય કર્યાની હકીકત મળતી નથી.

સને ૧૯૧૩ ના ફેબ્રુઆરીની તા. ૬ ના રોજ વૈદ્ય સભા વાર્ષિક હોદ્દા-રોની ચુંટણી કરવાને વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરના ત્યાં વૈદ્યરાજ જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદીના પ્રમુખપદે મળી હતી, જેમાં પ્રમુખ બાપાલાલ-ભાઈ ફરી ચુંટાયા હતા ઉપપ્રમુખ તરીકે વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધરને ચુંટામાં આવ્યા ને મંત્રીઓ જે હતા તે કાયમ રાખવામાં આવ્યા હતા. આ સિવાય સને ૧૯૧૩ માં વૈદ્ય સભાએ બીજી કોઈ પ્રગતિ કે કાર્ય કર્યાનું લેખીત કંઈ મળતું નથી, માત્ર વૈદ્ય સભાનું અસ્તિત્વ ટકી રહ્યું.

સને ૧૯૧૪ માં નામદાર લેડી હાર્ડિંગના તથા પનવેલના વૈદ્ય વિનુશાસ્ત્રી, પુરાણી પુનાના પ્રોફેસર, કાળેના અકાળ મૃત્યુ બદલ શોક દર્શાવતા ઠરાવો કરવામાં આવ્યા હતા ને તેમના લાગતા વળગતાઓને મોકલી આપ્યા હતા.

તા. ૨૬-૮-૧૪ ની જનરલ સભાએ જુના હોદ્દાદારને કાયમ રાખ્યા હતા ને તે કાર્યકારિણીમાં વૈદ્યરાજ જેઠાલાલ દેવશંકર દવે તથા વૈદ્યરાજ ભવાનીશંકર રૂઘનાથજીને વધુમાં ચુંટ્યા હતા. તદુપરાંત અમદાવાદ વૈદ્ય સભાને નિ. બા. આ. મહામંડળ સાથે જોડાવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. જર્મની જેડે ચાલતા

મહાયુદ્ધમાં નામદાર સરકારનો વિજય થાય એવો ઠરાવ કરી તે શુભેચ્છાનો સંદેશો નામદાર કલેક્ટર સાહેબ ઉપર મોકલાવવામાં આવ્યો હતો ને સભા વિસર્જન થઈ હતી.

તા. ૬-૧૨-૧૪ ના રોજની મળેલી સભામાં નિયમાવળીનું સંશોધન કર્યું હતું. ને કલકત્તા ખાતે ભરાનાર, નિખિલ ભારત આયુર્વેદ મહાસંમેલનમાં ભાગ લેવા જવા માટે પ્રતિનિધિઓ મોકલવાની પ્રથા શરૂ કરી તે વખતે બે, પ્રતિનિધિઓ વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી, વૈદ્ય શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્યને કલકત્તા જવાનું ઠરાવામાં આવ્યું હતું.

સને ૧૯૧૫ માં પુનામાં મ્યુનિસિપાલીટી તરફથી ચાલતા એક આયુર્વેદીય ઔષધાલયને બંધ કરવાનો મુખ્ય સરકારે ઠરાવ કર્યો, સરકારના આ ઠરાવનો અમદાવાદ વૈદ્ય સભાએ વિરોધ કર્યો ને નામદાર મુખ્ય સરકારને તાર, ને પત્રો દ્વારા વિનવવામાં આવ્યું કે પુનાનું આયુર્વેદીય ઔષધાલય બંધ ન કરવું જોઈએ તેને ચાલુ રાખો આમ વિનવવામાં આવ્યું હતું.

મદ્રાસમાં ભરાનાર નિખિલ ભારત આયુર્વેદીય વૈદ્ય સંમેલનમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનો ગયા વર્ષની માફક ઠરાવ કરવામાં આવ્યો.

મદ્રાસની મેડીકલ કૌન્સિલે ત્યાંના પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર એમ. કૃષ્ણસ્વામી આચર, એમ. ડી.ને આયુર્વેદ સાથે સંબંધ ધરાવવાના કારણે તેઓનું નામ રજીસ્ટરમાંથી કાઢી નાખ્યું હતું. તે માટે, આ સભાએ ભારે વિરોધ દર્શાવેલો ને મદ્રાસની મેડીકલ કૌન્સિલને પોતાનો આ ઠરાવ રદ કરે એવો ઠરાવ કરી અત્રેથી મોકલી આપવામાં આવ્યો હતો.

આ વર્ષના અંતે એક અતિ દુઃખદ બનાવ બન્યો. અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના આઘ સ્થાપક ને પ્રમુખ વૈદ્ય બાપાલાલભાઈ હરિશંકરનું દુઃખદ અવસાન થયું તેમના મરણથી સભાને તેમના અનુભવ ને જ્ઞાનની ને સારા કાર્યકર્તા તરીકે ખોટ પડી, જે ન પુરાય તેવી હતી. તેમના સંબંધમાં શોક દર્શક ઠરાવ કરી વૈદ્ય સભાએ તેમના કુટુંબ પર મોકલી આપ્યો હતો.

સને ૧૯૧૬ માં વૈદ્ય સભાના પ્રમુખ સ્થાને વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધર ચુંટાયા હતા. ને ઉપપ્રમુખ તરીકે વૈદ્ય રણછોડલાલ બાપાલાલ, નિમણાયા હતા. મંત્રી તરીકે વૈદ્ય નારાયણશંકર દેવશંકર શાસ્ત્રીને કાયમ રાખ્યા હતા. સિવાય કંઈ નોંધવા યોગ્ય કામકાજ થયાનું જણાતું નથી. સભાઓ મળતી, વૈદ્ય બંધુઓ ભેગા મળી વિચારોની આપ લે કરતા, ને વૈદ્ય સભાનું અસ્તિત્વ ટકી રહ્યું.

સને ૧૯૧૭ માં સને ૧૯૧૬ ના હોદ્દાઓને કાયમ કરવામાં આવ્યા હતા. આ વર્ષમાં આપણા ઉત્સાહ ને ખંતિલા કાર્ય કરતા સભાના ઉપપ્રમુખ

વિદ્વાન વૈદ્યરાજ હેમુભાઈ હરિભાઈનું અવસાન થવાથી સભાને બારે ખોટ પડી, તેમના પ્રત્યે એક શોક દર્શક ઠરાવ કરીને વૈદ્ય સભાએ તેમના કુટુંબી જનો પર મોકલાવી આપ્યો હતો.

ચાલુ વર્ષમાં પુના ખાતે ભરાનાર નિખિલભારતવર્ષિય વૈદ્યસંમેલનમાં પ્રતિનિધિઓ ચુંટીને મોકલાવી આપ્યા હતા.

સને ૧૯૧૮ માં જુના હોદ્દાદારો કાયમ રાખવામાં આવ્યા હતા.

જયપુર રાજ્યક્રિય સંસ્કૃત પાઠશાળાના અધ્યાપક વૈદ્ય શાસ્ત્રી, ગંગાધર દલપતરામ સ્વર્ગસ્થ થવાથી આપણી વૈદ્ય સભાએ શોક દર્શક ઠરાવ કરીને મોકલી આપ્યો હતો.

સને ૧૯૧૨ થી ૧૯૧૮ સુધીમાં ગણ્યા ગાંડ્યા જ વૈદ્ય બંધુઓ સભામાં ભાગ લેતા ને વૈદ્ય સભાનું કાર્ય સભાને પોતાની માની ચલાવતા ને નિભાવતા, આ વૈદ્યરાજોએ આજની આપણી વૈદ્યસભાના ઉત્પાદક તરીકે ને સભાને અસ્તિત્વમાં રાખવા તે વખતે જે ફાળો આપ્યો છે તે માટે તે સર્વે વૈદ્ય મહાશયો ખરેખર અનેક ધન્યવાદને પાત્ર છે. છતાં સંજોગો એક સરખા કાંઈ દિવસ જતા નથી ભારતમાં અનેક સભાઓ સ્થપાય છે, ને સંજોગોવશાત્ બંધ પડે છે. કેટલાક કપરા સંજોગો અથવા વ્યવસ્થિત રીતે કામ કરનાર માણસોના અભાવે સને ૧૯૧૮ થી સને ૧૯૨૩ના નવેમ્બર માસ સુધી સભાનું કામ બંધ રહ્યું. એટલે લગભગ પાંચ વરસમાં વૈદ્યસભાના ઇતિહાસ જેવું કંઈ છે જ નહીં આ એક દુઃખદ ખિના છે.

પરમકૃપાળુ ધન્વન્તરિની કૃપાથી સને ૧૯૨૩ના નવેમ્બરની આખરે ગુજરાત આયુર્વેદીય ફાર્મસીના મકાનમાં વૈદ્ય શાસ્ત્રી, નારાયણશંકર દેવશંકરે વૈદ્યોની સભા બોલાવી, ને બંધ પડેલી સભાને પુનર જીવિત કરવાનું જણાવ્યું, ને તેની ઉન્નતિ શી રીતે થાય તે સંબંધમાં જણાવ્યું, તદુપરાંત આપણા પ્રાન્તમાં એક પ્રાન્તિય વૈદ્ય સંમેલન ભરવાની આવશ્યકતા સમજાવી હતી, ને સભા ચાલુ રાખવા વિનંતી કરી હતી. હકીમ સૈયદ મહમદ સાહેબે. “ અમદાવાદ વૈદ્ય સભા ” ના બદલે અમદાવાદ વૈદ્ય અને હકીમ સભા ” એવું નામ રાખવા સૂચવ્યું હતું. ને તે સુધારો મંજૂર કર્યો હતો. ને તા. ૨૮-૧૧-૨૩ ના રોજ પર ફરી સભા બોલાવવાનું નક્કી કરી સભા વિખેરાઈ ગઈ હતી.

તા. ૨૮-૧૧-૨૩ ના રોજ ફરી ગુજરાત આયુર્વેદીય ફાર્મસીના મેડાપર સભા રાખવામાં આવી હતી, જેમાં વૈદ્યોને હકીમોની હાજરી હતી. સભાનું પ્રમુખસ્થાન વૈદ્યરાજ હરિશંકર લાધારામને આપવામાં આવ્યું હતું. જેને વૈદ્યોને હકીમો સભામાં હાજર હતા તે સર્વેનાં નામ સભાસદ તરીકે ગણવાની

વૈદ્ય રતિશંકરે દરખાસ્ત મુકી ને તેને મુરખ્ખી નારાયણશંકર દેવશંકરે ટેકા આપવાથી સર્વાનુમતે મંજુર થયો હતો. ને વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭, સભ્યનું તથા આયુર્વેદાનુરાગી સભ્યનું લવાજમ રૂ. ૧) રાખ્યું હતું.

આવી સભાઓ ચલાવવામાં કેટલી કેટલી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે. એ તો જેમને સંસ્થાઓ ચલાવી હોય તેજ સમજી શકે છે. આરંભમાં તો આ સંસ્થાઓને પગભર કરતાં ગાંડનાં ગોપીચંદન ખોવાં પડે છે ને કરવત જેવી જનતાનાં કેટલાંક માર્મિક વચનો સહેવાં પડે છે. આંગળીના વેઢે ગણાય તેટલાજ કાર્યકર્તાઓ હોય છે. તેમને માથે આવી સંસ્થાઓનો ભાર હોય છે. પુરૂષાર્થી પાછા હકતા નથી તનમન, ધનથી કાર્ય કરે છે. પુરૂષાર્થ પ્રયત્ન વિના ફળતો નથી. એ ન્યાયે. ત્યારથી આજની વૈદ્ય સભા એટલે સને ૧૯૨૩ ના નવેમ્બર માસની આખરથી આજ સુધી નિયમિત રીતે ચાલે છે. વૈદ્ય સભાની, પ્રથા પણ બદલાઈ, નિયમિત પ્રેસીડીંગ રાખવામાં આવેલ છે ને વૈદ્ય સભાનો ઇતિહાસ પણ સળંગ મળે છે.

સને ૧૯૨૩ ની પુનરજીવિત પામેલી સભાના પ્રમુખ વૈદ્યશાસ્ત્રી, નારાયણશંકર દેવશંકરને તા. ૫-૧૨-૨૩ ના રોજ ચુંટવામાં આવ્યા હતા ઉપપ્રમુખ તરીકે હકીમ સૈયદ અહમદ ફેજમહમદ અને વૈદ્યરાજ હરિશંકર લાધારામ નિમાયા હતા. ને મંત્રીઓ તરીકે વૈદ્ય શાસ્ત્રી નાગરદાસ મોહનલાલ પાઠક, ને અમૃતલાલ ત્રિજીવન શાસ્ત્રી અને ઊમીયાશંકર બાપુભાઈ મહેતા નિમાયા હતા. કાષાધ્યક્ષ તરીકે વૈદ્યરાજ રવિશંકર જટાશંકરની નિમણૂક સર્વાનુમતે કરવામાં આવી હતી.

તા. ૫-૧૨-૨૩ ની સભામાં નિયમાવલીનું સંશોધન કર્યું, સારા કામમાં સો વિધેઓએ લોક કહેતિ પ્રમાણે વૈદ્યસભાના વ્યવસ્થાપક મંડળના એક સભ્ય વૈદ્ય જગજીવનભાઈ દુર્લભરામ તા. ૧૧-૧૨-૨૩ ના રોજ અવસાન પામ્યા ને તેમની જગ્યાએ એક ઉત્સાહી ને ખંતિલા વૈદ્યરાજ અંબાશંકર ઘેલાભાઈ ત્રિવેદીને નિમવામાં આવ્યા મરનાર વૈદ્યરાજના કુટુંબીજનોને દિલસોજી પત્ર સભા તરફથી પાઠવ્યો હતો.

વૈદ્ય સભામાં વૈદ્યો વધુ ને વધુ આકર્ષાય અને જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય એવા હેતુથી આયુર્વેદનાં જુદા જુદા અંગો પર વિચારોની આપણે કરવાની પ્રથા દાખલ કરવામાં આવી હતી એટલુંજ નહીં પણ ખાસ ખાસ રોગો પર વ્યાખ્યાનો કરવામાં આવતાં હતાં જેમાં પક્ષવાત ઉપર વૈદ્ય-શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરનું વ્યાખ્યાન રાખવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ વૈદ્યરાજ જેરામભાઈએ પોતાને થયેલ પક્ષવાતનું વર્ણન આપ્યું હતું. એમ બે ત્રણ મીટીંગો સુધી આ વિષય ચર્ચાયાબાદ આ રોગ સંબંધે અન્ય ચિકિત્સા પદ્ધતિઓમાંથી શું, શું જાણુવા જેવું છે તે માટે હકીમો પાસેથી યુનાનીમાં પક્ષવાત સંબંધે વ્યાખ્યાન

આપવાનું સુચવ્યું જેથી હકીમ, સાહેબ, સૈયદ મહમદઅલી દિલ્હીવાળાનું ને હકીમ લાજમહમદખાનનું પક્ષધાત પર વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં.

પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીની તખીયતના અંગે જેલમાંથી છુટકારો થવાથી વૈદ્ય સભાએ આનંદ પ્રદર્શિત કરતો ગાંધીજી પર તાર કર્યો હતો.

તા. ૧-૩-૨૪ ની સભામાં એપેન્ડીસાઈટીસ એટલે શું? આયુર્વેદ પ્રમાણે તે કયો રોગ છે! આયુર્વેદમાં તેનું શું સ્થાન છે! તેના પર દાખલા દલીલો સાથે વૈદ્યરાજ અંબાશંકર ઘેલાભાઈ ત્રિવેદીએ શાસ્ત્રીય રીતે વર્ણન કર્યું હતું.

તા. ૪-૫-૨૪ ના રોજ વૈદ્યસભાનું સ્થાન. રેવડી બજારમાં લઈ જવામાં આવ્યું હતું (તે મકાન વૈદ્યરાજ નાથાલાલ નારાયણદાસે વખરે ભાડે વાપરવા આપ્યું હતું.)

વૈદ્યસભાના મંત્રી વૈદ્યશાસ્ત્રી નાગરદાસ મોહનલાલ પાઠકે નિદાનપંચક પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. જેમાં દોષદુષ્ટ માટે સુંદર રીતે આયુર્વેદનાં પ્રમાણો આપ્યાં હતાં આયુર્વેદનો ત્રિદોષ સિદ્ધાન્તને દુષ્ટની વ્યાખ્યા શું છે? તે અસરકારક શબ્દોમાં પ્રતિપાદન કર્યું હતું એમ અઠવાડીએ અઠવાડીએ સભા મળતી ત્યારે આવાં સુંદર વ્યાખ્યાનો થતાં.

મુંબઈ મ્યુનિસિપાલિટી કારપોરેશને મુંબઈમાં આયુર્વેદીય ને યુનાની દવાખાનાં ખોલવાનો ઠરાવ કર્યો તે બદલ તેને અભિનંદન મોકલાવી આપવામાં આવ્યું અમદાવાદ શહેરમાં આવાં દવાખાનાં મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ખોલવામાં આવે તે માટે કમિટી નીમી હતી, અને સમગ્ર વૈદ્યોની સભા ખોલાવવી ને તે માટે તજવીજ કરવામાં આવી. આમ વૈદ્યસભા સક્રિય કામ કરતી હતી.

આ શહેરમાં આયુર્વેદના અભ્યાસ માટે વૈદ્યસભા તરફથી પાઠશાળા ખોલવાનો ઠરાવ કર્યો ને તા. ૭-૮-૨૪ ને ગુરુવારના રોજ રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવના પ્રમુખપણા નીચે આયુર્વેદ પાઠશાળાની ઊદ્ઘાટન ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. ને પ્રાર્થામીક ખર્ચ માટે વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરે રૂ. ૨૫) વૈદ્ય રવિશંકર જટાશંકરે રૂ. ૨૫) વૈદ્ય અંબાશંકર ઘેલાભાઈ રૂ. ૧૫) વૈદ્ય ભવાનીશંકર રૂ. ૧૫) વૈદ્ય નરસીદાસ સાંકળચંદે રૂ. ૨૦) વૈદ્ય નાથાલાલ ભાઈએ રૂ. ૧૫) વૈદ્યરાજ રતિલાલના રૂ. ૧૦) વૈદ્યરાજ સોમેશ્વરભાઈએ રૂ. ૧૦) ડૉક્ટર યુનિલાલ જેઠીશનદાસ તરફથી રૂ. ૧૦૦) એમ મદદ મળી હતી.

વૈદ્યરાજ નાથાલાલ નારાયણદાસ ભાઈએ વૈદ્યસભા તથા પાઠશાળાને સભાસ્થાન માટે શા. મનસુખરામ અમથાશાની ધર્મશાળામાં ગોઠવણ કરી આપેલી જેથી મકાનની બાબતનો ખર્ચાળ અને ગુચ્ચવાળા ભર્યો સવાલ નડ્યો નહતો. તેની બધી શોભા વૈદ્યરાજ નાથાલાલ ભાઈને ઘટે છે.

અમદાવાદના લોકલ બોર્ડ પાસે જીલ્લાના આસપાસનાં ગામડાંઓમાં દવાખાનાં ખોલાવવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો.

અમદાવાદમાં પ્રાંતિક સંમેલન બરવા સંબંધી પ્રયત્ન કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો અને, તે જનરલ સભાએ મંજૂર કર્યો હતો.

આ વર્ષમાં વૈદરાજ રણછોડલાલ બાપાલાલ લાંબી માંદગી બોગવી અવસાન પામ્યા—મરહુમ વૈદરાજ આપણી સભાને અંતઃકરણથી ચહાતા સભાના કાર્યમાં માંદગીના બીજાનેથી રસ બર્યો બાગ લેતા. સભાની બાબતથી રાજ થતા આવા પ્રતિષ્ઠિત વૈદરાજના સ્વર્ગવાસથી સભાને એક સાચા સલાહકારની ખોટ પડી નામદાર મદ્રાસ સરકારે આયુર્વેદની તપાસ કમિટીના રીપોર્ટને માન આપી આયુર્વેદ શાસ્ત્રને માન્ય કર્યું તે બદલ મદ્રાસ સરકાર પર અભિનંદના પાઠવતો ઠરાવ કરી મોકલી આપ્યો હતો.

હકીમે વૈદસભામાં બાગ લેતા ન હતા આથી અમદાવાદ વૈદને હકીમ સભાના બદલે અમદાવાદ વૈદસભા એવું નામ રાખવામાં આવ્યું તે વાર્ષિક રૂ. ૬) ના બદલે સભ્યનું લવાજમ રૂ. ૨-૦-૦ બે રૂ. રાખવાનું ઠરાવ્યું.

ગમે તે માણસ અભ્યાસની કસોટીમાં કસાયા વિના વૈદ થઈ બેસે એથી સારા લાયક વૈદોની જનતાને સમજ પડે તેથી લાયકાતનું (કવોલીરીફિકેશનનું) ધોરણ બાંધવાની અગત્યતા જણાઈ. એથી વૈદ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી એ સન્માનિત વૈદનો ખરડો તૈયાર કર્યો તે વાંચી સુધારા વધારા કર્યા, ને મંજૂર કર્યો અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ખોલવામાં આવનાર દવાખાનાની યોજના તૈયાર કરી મંજૂર કરી.

વૈદબાઈઓની માગણીથી વૈદશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરે વૃદ્ધત્રયીનું પારાયણ સભામાં શરૂ કર્યું આમ દીનપ્રતિદીન વૈદસભાની પ્રગતિને લઈને વૈદોનો ઊત્સાહ વધતો જતો હતો વૈદ સભા રાજદારી વિષયોમાં પણ બાગ લેતી થઈ હતી.

સભાના જે, જે, વિદ્વાન વૈદોએ વિદ્યાપિકની પરિક્ષાએ પસાર કરી હતી તેમને ધન્વન્તરી મહોત્સવ પ્રસંગ પર અભિનંદન આપવા માંડી તેઓના ઊત્સાહને વધારવા માંડ્યો હતો, સભાના પ્રમુખ વૈદશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરે અખિલ ભારત વર્ષિય વૈદ સંમેલનમાં દોષ સિદ્ધાન્ત ઉપર સંસ્કૃતમાં નિબંધ લખ્યો હતો જેના માટે તેમને સરટીરીફિકેટ મળ્યું હતું તે બદલ સભા તરફથી તેમને માનપત્ર આપવાનું ઠરાવ્યું હતું—

સન્માનિત વૈદોનાં પ્રમાણપત્રો આપવાનું નક્કી કરતાં વૈદક જ્ઞાન નિરિક્ષક કમિટી નિમવામાં આવી હતી.

સને ૧૯૨૫ આ વર્ષ સભાના ઇતિહાસમાં યાદગાર છે. આ વર્ષમાં ઘણાં ઉપયોગી કાર્યો સભાએ કર્યાં છે.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીને વૈદ્ય સભા તરફથી સાર્વજનિક દવાખાનું ખોલવાની જે યોજના મોકલાવવામાં આવી હતી તેના જવાબમાં મ્યુનિસિપાલિટીએ વૈદ્ય સભાને જણાવ્યું કે જે વૈદ્યસભા દવાખાનું ખોલશે તે કામ સંતોષજનક જણાશે. તે દવાખાનાઓને ગ્રાન્ટ આપવા જનરલ બોર્ડને બલામણુ કરશે. આવા બિડાજી જીવાખથી સંતોષ ન પામતાં સભા તરફથી શહેરના લગભગ ૩૦) ત્રીસ સુપ્રસિદ્ધ શહેરીઓની સહીઓથી જાહેર પત્રિકા પ્રગટ કરીને પ્રોફેસર જેઠાલાલ ચિમનલાલ સ્વામિનારાયણ, એમ. એ. એમ. એલ. સી. ના પ્રમુખપદે પ્રેમાબાઈ હોલમાં જાહેર સભા ભરવામાં આવી હતી. તે ઠરાવ કરી મોકલાવ્યો કે અમદાવાદ વૈદ્ય સભાની માગણી મુજબ દવાખાનાં મ્યુનિસિપાલિટીએ ખોલવાં જોઈએ. એ ઠરાવ બાદ સેનેટરી કમિટીએ વૈદ્ય સભાના પ્રમુખને સેક્રેટરીઓ સાથે ફટલીક ચર્ચા કરીને વૈદ્યસભાની માગણી અનુસાર ઠરાવ કર્યો કે વૈદ્ય સભાએ મોકલાવેલી યોજના પ્રમાણે નાણાં સભાના વ્યવસ્થાપક મંડળ અને અમુક જોખમદાર મંડળને સોંપવાં આવે તુમાર આવ્યો પરંતુ પ્રાન્તિય સંમેલન ભરવાના કામકાજના અંગે પ્રત્યુત્તર આપી શકાયો નહતો.

વૈદ્યોની લાયકાત (ક્વોલીટીફિકેશન) નક્કી કરી અપાતા સંમાનિત પ્રમાણ પત્રો લગભગ તેત્રીસ વૈદ્યોએ લીધાં હતાં તે ૪૫) પીસ્તાલીસ અરજીઓ સંમાનિત વૈદ્યો થવા માટે આવી હતી જે તપાસ માટે મુસ્તવી રહી હતી.

વૈદ્યસભાને પુનર જીવન પામે લગભગ એ વરસ થયાં હતાં એટલા દુર્લભ સમયમાં સને ૧૯૨૫ ના ડીસેમ્બરની આખર તારીખોમાં સર્વ વૈદ્ય બાઈઓના સહકારથી અમદાવાદમાં પ્રાન્તિય સંમેલન પ્રેમાબાઈ હોલમાં મુંબઈવાળા ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ એલ. એમ. એન્ડ એસ. ના પ્રમુખપદે બર્ધું હતું.

આપણા શહેરના સુપ્રસિદ્ધ સ્વર્ગસ્થ વૈદ્યરાજોએ આ સંમેલન ભરવાના અત્યંત પ્રયત્નો કરેલા હતા. તેમાં સ્વર્ગસ્થ વૈદ્યરાજ જટાશંકર લીલાધરે તે પોતાના ખર્ચે પ્રાન્તિય સંમેલન ભરવાની ઇચ્છા દર્શાવેલી પરંતુ સમય અનુકુળ નહીં થવાથી બની શક્યું નહતું. તે તેમની અધુરી રહેલી આશાઓને પૂર્ણ કરી સભાએ તેમનું ફળુ અદા કર્યું. તે સંમેલનના સ્વાગત પ્રમુખનું સ્થાન બાલાબાઈ દામોદરદાસે સ્વિકારી. તન, મન ધનથી મદદ કરી હતી. પ્રસંગને અનુસરીને આયુર્વેદીય ઔષધીઓને વનસ્પતિઓનું પણ પ્રદર્શન બર્ધું હતું. સંમેલનના પ્રમુખનું બાષણ ખરેખર સુંદર હતું. આ સંમેલન પાર બિતારવામાં વૈદ્ય શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર. વૈદ્ય અમૃતલાલ ત્રિજીવન વૈદ્ય અંબાશંકર ઘેલાબાઈ. વૈદ્ય રવિશંકર જટાશંકર, વૈદ્ય સભાના મંત્રીઓ કાષાધ્યક્ષોનો ફાળો મોટો હતો. તેમજ બીજા વૈદ્ય બાઈઓના પણ સહકાર વડે આ સંમેલન બરી એક ઉત્તમ પ્રશંસનીય કાર્ય કરી સભાની કીર્તિમાં વધારો કર્યો.

પ્રસંગને અનુસરીને સંમેલનમાં જુદા જુદા રોગ પરત્વે નિમ્નઘો માગવામાં આવ્યા હતા તેમાં જેના નિમ્નઘો સારા જણાયા તેને તેના ઉત્સાહ વૃદ્ધિ અર્થે સુવર્ણ પદકો, રૌપ્ય પદકો, ને સરટીરીક્ટો આપવામાં આવ્યાં હતાં.

ઉદેપુર નિવાસી એસ. એમ. શર્માજી, જેઓ વૈદ્યસભાના ઉત્સાહી સભ્ય છે તેમની આયુર્વેદ પ્રત્યેની ધગશ ને લાગણી પ્રત્યક્ષ રૂપે બતાવી આપેલ છે, આજ સુધી તેમના સિવાય સભાને માસીક રૂા. ૫) મદદ આપવાનો દાખલો બીજા કોઇ પણ સભાસદે પુરો પાડ્યો નથી. ને પ્રાન્તિય સંમેલન વખતે પણ રૂા. ૨૦૦) બસો જેટલી રકમ વગર માગે આપી હતી. એ તેમની આયુર્વેદ પ્રત્યેની લાગણી બતાવી આપે છે.

અમદાવાદ વૈદ્યસભા તરફથી એક લાયબ્રેરી ચાલતી હતી. તેમાં આ વષે નીચે જણાવ્યા પ્રમાણેનાં પુસ્તકો તેના લેખકોને વિનતિ કરતાં પોતાના તરફથી બહાર પડેલાં પુસ્તકો બેટ મોકલાવ્યાં હતાં જે નીચે પ્રમાણે છે.

સુરત નિવાસી વૈદ્ય જીવજીલાલ માણેકલાલ ઓઝા એ આર્ય જીવન રક્ષક ઔષધ નિધિ નામનું પુસ્તક અમદાવાદ વૈદ્યસભાને અને સભાના ૧૮૧ મેમ્બરોને બેટ તરીકે આપ્યાં હતાં.

નામદાર શ્રી. ભાવનગર મહારાજ સાહેબ તરફથી વનસ્પતિ ગુણાદર્શી નામે પુસ્તક બેટ આપવામાં આવ્યું હતું તે બદલ નામદારશ્રીનો આભાર માનવામાં આવ્યો હતો.

ગંઝા ફાર્મસીના માલીક નગીનદાસભાઈ તરફથી ભારતભૈષજ્યરત્નાકર નામે પુસ્તક બેટ આપવામાં આવ્યું હતું.

હલ્દોર નિવાસી ભિષક રત્ન ગોપીનાથ ગુપ્તા તરફથી ચાર ચિકિત્સા બૂલોલકા અમૃત, મનુષ્યકા આહાર, લાયબ્રેરીને બેટ આપ્યાં હતાં.

વડાગામ નિવાસી વૈદ્યશાસ્ત્રી શામળદાસ સેવકરામ ગોર તરફથી જંગલની જડી ભુટ્ટી નામનાં પુસ્તકો ભાગ ૧ થી ૫ તથા પ્લેગ અને મરકીના ઉપાયો મળી કુલ ૭, પુસ્તકો સભાને બેટ મળ્યાં હતાં.

કરાંચી નિવાસી, વૈદ્ય ગોપાળજી કુંવરજી ઠક્કુર તરફથી આરોગ્યસિંધુની ત્રણ વર્ષની ફાઈલો અને વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર નામનાં પુસ્તકો બેટ મળ્યાં હતાં.

ધોળકાના મહારાજશ્રી મહાવીરદાસજી જનકીદાસજી તરફથી શારિરીક આરોગ્ય નામનું પુસ્તક બેટ મળ્યું હતું આ સર્વ પુસ્તકો સભાની લાયબ્રેરી માટે મળતાં તે સર્વ પુસ્તકોનો આભાર સહસ્વિકાર કરવામાં આવ્યો હતો.

સને ૧૯૨૬ માં સભાનું ખાસ કામકાજ જણાતું નથી. ભાવનગરના વચો-વિદ્વાન વૈદ્યરાજ લક્ષ્મીશંકર નરોત્તમ બટનું અમદાવાદમાં આવતું થતાં તેમના

માનમાં અમદાવાદના સમસ્ત વૈદ્યોની એક સભા રાખવામાં આવી હતી. તેઓશ્રીએ આયુર્વેદ અને તેના ઉન્નતિના ઉપાયો. એ સંબંધમાં બાપણ રાખવામાં આવ્યું હતું.

તા. ૧૪-૧૧-૨૬ ના રોજ મુંબઈથી આયુર્વેદ માર્તેડ મુરખ્ખીશ્રી જનક-વજી ત્રિકમજી આચાર્ય તથા શ્રી નાથજીવાળા વૈદ્ય જટાશંકરભાઈ પધાર્યા હતા ને અમદાવાદના સમસ્ત વૈદ્યોની સભા વૈદ્યરાજ જગન્નાથ ગોપાળજીભાઈના પ્રમુખપદે ભરાઈ હતી. મુંબઈથી આવેલ જનકવજીભાઈએ તથા જયશંકરભાઈએ શુજરાત પ્રાન્તિય દ્વિતિય વૈદ્ય સંમેલનનું નિમંત્રણ આપ્યું હતું ને તેમાં બાગ લેવા સૌ વૈદ્ય બંધુઓને આગ્રહ કર્યો હતો. ને દ્વિતિય પ્રાન્તિય વૈદ્ય સંમેલનના પ્રમુખ તરીકે વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરનું નામ જાહેર કર્યું હતું અને તેમના સાથે સર્વે પધારી સંમેલનને શોભાવવા વિનતી કરી હતી. બાદ પધારેલા મહેમાનો આભાર માની સભા વિખેરાઈ હતી.

મ્યુનિસિપાલીટી તરફથી દવાખાનું ખોલાવવાનો પ્રયત્ન શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો.

વાડીલાલ સારાભાઈ તરફથી ધર્માદા ટ્રસ્ટ ફંડના ટ્રસ્ટીઓ તરફથી ચાર લાખ રૂ. ના ખર્ચે ખોલવામાં આવનાર ઇસ્પીતાલમાં એક આયુર્વેદનો વોર્ડ રાખવા ડેપ્યુટેશન નિમાયુ હતું.

વૈદ્યરાજ યામિની બૂખણુરોય તથા આયુર્વેદ પ્રેમી લલ્લુભાઈ આશારામ વીગેરેના સ્વર્ગવાસ થવાથી પ્રેમાભાઈ હોલમાં જાહેર સભા ભરી તેઓના કુટુંબીજનોપર દીલસોજીપત્રો મોકલવાનો ઠરાવ કરી મોકલી આપ્યા હતા.

ડીસેમ્બરની આખરે મુંબઈ પ્રાન્તિય સંમેલનમાં સંમેલનના પ્રમુખ વૈદ્ય શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરના સાથે અહીંથી સારા પ્રમાણમાં વૈદ્યબંધુઓ ગયા હતા. ત્યાં આગળ ડૉ. પોપટ પ્રભુરામની કોલેજ તરફથી મુરખ્ખી નારાયણશંકર દેવશંકરને પ્રાણાચાર્યની માનવંત પદવી આપવામાં આવી હતી જેથી તેમને માનપત્ર આપવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો.

દેશભક્ત સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીનો અકાળ સ્વર્ગવાસ થવાથી તે બદલ શોક પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યો હતો તથા વૈદ્યસભાના ઊત્સાહી મંત્રી વૈદ્ય બીમીયા-શંકર બાપુજી મહેતાના અવસાનથી દીલગીરી દર્શાવતો ઠરાવ કર્યો હતો.

સને ૧૯૨૭ આ વર્ષમાં પ્રમુખ વૈદ્ય રણુજીડલાલ મોતીરામભાઈની તબીયત બરાબર સારી ન હોઈ તેઓશ્રી. અશક્ત ને વૃદ્ધ હોવાથી સભાઓમાં બાગ લઈ શકતા ન હતા જેથી પ્રમુખના આવાગમનના અભાવે-કામકાજમાં મુશ્કેલીઓ પડતી. છતાં સભાના બીજા અગ્રેસરોને પ્રમુખની ગેરહાજરીમાં

પ્રમુખસ્થાન આપી કામ ચલાવવામાં આવતું મેજર હુટને આયુર્વેદ પર આક્ષેપો કરનાર લખાણ કર્યું હતું તે વખતે તેની સામે પ્રખર વિરોધ કરવાને માટે જનસમુહને સાથે રાખીને કાર્ય કરવાની જરૂર હતી જેથી તે વખતના મંત્રી વૈદરાજ ગણપતિશંકરે વૈદરાજ નારાયણશંકરભાઈને તથા વૈદરાજ અંબાશંકર શ્રી. ત્રિવેદી. વૈદરાજ અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી વીગેરે જાહેર કાર્ય કરતાંઓને સાથે રાખી અમદાવાદ વૈદસભાના આશ્રય નીચે આગેવાન શહેરીઓની સહીથી શ્રીયુત મિ. મગનલાલ ચતુરભાઈ બેરીસ્ટર એટ-લોના પ્રમુખપદ નીચે પ્રેમાભાઈ હોલમાં તા. ૧૪-૧૧-૨૭ ના રોજ એક જાન્ય-જસ્ત સભા બોલાવીને પ્રખર વિરોધ કર્યો હતો આ કામમાં મંત્રીઓએ જે મહેનત ઉઠાવી તે પ્રશંસાપાત્ર હતી.

આ વરસમાં સુરતમાં ભરાનાર તૃતીય પ્રાન્તિય સંમેલનનું આમંત્રણ આપવાને સુરતના વૈદોનું ડેપ્યુટેશન આવતાં તેનો સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો અને પ્રાન્તિય સંમેલનમાં અત્રેના વૈદ બહુઓએ લાભ લીધો હતો.

૧૯૨૮ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલીટીના પ્રમુખ શ્રીયુત દોલતરામ ઉમેદરામ શાહ તથા અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલીટીના ચીફ ઓફીસર સા. શ્રીયુત ઇશ્વરલાલ રણુછોડલાલ ભગત સા. જેઓ આયુર્વેદના પૂર્ણ અતુરાગી તથા આપણી સભા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતા હોઈ તેમના માનાર્થે અભિનાંદનનો મેળાવડો યોજ્યો હતો.

આપણા રાષ્ટ્રના તે ગુજરાતના અગ્રગણ્ય વિરનેતા સરદાર વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ જેઓએ બારડોલીના બેકુનોની સરકાર સાથેની બાજબી લડતમાં કુતેલતરી રીતે અગ્રેસર થઈ વિજય મેળવ્યો તે બદલ સભા તરફની સહાનુભૂતિને લાગણી પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી તેમને માનપત્ર આપવાના મેળાવડો કર્યો હતો.

પાંચમી ફેસરી દેશભક્ત સર્જરથ લાલા લજપતરાયના અવસાનથી દેશને ભારે ખોટ પડી તે સંગ્રામમાં અહીં સભાએ શોકદર્શક સભા ભરી દીલસોજીનો દરાવ કરી મોકલ્યાં હતાં. એમ વૈદસભા દેશ પ્રત્યેની પોતાની ફરજ બજાવવાનું ચૂકી નથી.

અમદાવાદ જીલ્લા લોકલબોર્ડ આયુર્વેદિય દવાખાનાં ખોલે એવી વળુ વખતથી ચળવળ ચાલતી હતી. જેથી લોકલબોર્ડે આપણી સભા પાસે આઠ વૈદોનાં નામ માગ્યાં. જે નક્કી કરી મોકલી આપવામાં આવ્યાં.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલીટી તરફથી પણ આયુર્વેદ પદ્ધતિનું દવાખાનું ખોલવાનું હોઈ તે માટે ત્રણ નામે માગ્યાં હતાં જે નક્કી કરીને મોકલવામાં આવ્યાં. વૈદરાજ એસ. એમ. શર્માશ્રી આ વર્ષમાં પ્રમુખ ચુંટાવાથી. વૈદરાજ નારા-

મણુશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય તરફથી એક લગ્ન-મેળાવડો-પોતાને ત્યાં યોજ્યો હતો.

આ વર્ષમાં-માનદ પ્રમુખની પ્રથા અમલમાં મુકવામાં આવી આપણી વૈદ્યસભાના પ્રમુખ, વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્યને માનદ પ્રમુખ તરીકે નીમ્યા.

સભાના પ્રમુખ એસ, એમ, શર્માજીએ મુરબ્બી શ્રી નારાયણશંકર દેવશંકરને મુંબઈથી પ્રભુરામ આયુર્વેદ કોલેજ તરફથી આવેલી પ્રાણાચાર્યની પદવી એનાયત કરવા મેળાવડો યોજ્યો હતો ને અત્રેના આયુર્વેદ પ્રેમી શ્રીમાન શેઠ અમૃતલાલ દામોદરભાઈના હસ્ત અર્પણ કરાવી અપૂર્વમાન આપ્યું હતું તેવીજ રીતે ભાવનગરના સુપ્રસિદ્ધ વયોવદ્ધ વૈદ્યરાજ મગનલાલ ગોવિંદરામને પણ પ્રભુરામ આયુર્વેદીક કોલેજ તરફથી પ્રાણાચાર્યની પદવી મળી હતી જેથી તેમને અભિનાંદન આપવાનો મેળાવડો સભાના પ્રમુખશ્રીએ પોતાના ત્યાંજ યોજ્યો હતો.

પાંચ, પાંચ, વર્ષથી મ્યુનિસિપાલીટી, અને લોકલ બોર્ડ પાસે આયુર્વેદિય દવાખાનાં સ્થાપન કરાવવા આપણી સભા પ્રયત્ન કરી રહી હતી. સભાની ખાંત સતત મહેનતના પરિણામે છેવટે અમદાવાદ જિલ્લા લોકલ બોર્ડ જુદા જુદા તાલુકાઓમાં આઠ, આયુર્વેદિય દવાખાનાં તા. ૧-૧૨-૨૮ ના રોજ ખોલ્યાં અને મ્યુનિસિપાલીટીએ પણ એક આયુર્વેદિય દવાખાનું ખોલવાનું નક્કી કરી આપણી સભા દ્વારા ગયેલાં ત્રણ નામોમાંથી આપણી સભાના સભ્ય શ્રીયુત્ત વૈદ્યરત્ન માધવપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રીની વૈદ્ય તરીકેની નીમણુંક કરી આ પ્રમાણે આ વર્ષમાં સભા પોતાના જિદ્દેશોને પ્રયત્નોનું ચત્ કિંચીત ફળ મેળવવા લાગ્યશાળી બની હતી.

વૈદ્યરાજ જેઠાલાલ દેવશંકર દેવે આ સાલમાં વૈદ્યસભાના પેટ્રન થયા મ્યુનિસિપાલીટીને લોકલ બોર્ડ સાથે દવાખાનાં સંબંધે પત્રવ્યવહાર કરવા સારું માનદ પ્રમુખ શ્રીયુત્ત વૈદ્ય નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય તથા રા. વૈદ્યરાજ એસ, એમ, શર્મા. સભાના પ્રમુખ, અને રા. વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી ત્રિવેદીને નિમવામાં આવ્યા હતા.

દર વર્ષે લગવાન ધન્વન્તરિનો જ્યાંતિ મહોત્સવ પ્રસંગે લગવાન ધન્વન્તરિના ફાટા માટે ભાઈ રવિશંકરને તરફી આપતા તેના બદલે સભાના પ્રમુખ શ્રી શ્રીયુત્ત એસ, એમ, શર્માજીએ એક સુંદર મોટું ધન્વન્તરિનું ચિત્ર બેટ કર્યું હતું.

રસ વૈદ્ય ઊમીયાશંકરભાઈ તરફથી લગવાન ધન્વન્તરીના પુજન માટે, જરમન સિલવરનો લોટો-૧, આચમની-૧ થાળ મોટી-૧ તરબાણું-૧ ધુપીયું

રો. મ. સ્મારક ગ્રંથ]

૧ દીવીઓ-૨ રકાખીઓ-૬ ઘંટા-૧ પંચપાત્ર-૧ વાડકી-૧ આરતી-૧ વીગેરે પાત્રો જરમન સિલવરનાં ને અરધીયું-૧ ત્રાંખાનું બેટ આપવામાં આવ્યા હતા.

ચાલુ વર્ષ દરમ્યાન-સભાના માજી પ્રમુખ શ્રી. રણુછોડલાલ મોતીરામ પ્રસિદ્ધ દેશ ભક્ત ને નામાંકિત હકીમ અજમલખાન રાવખહાદુર રમણુભાઈ મહીપતરામ વીગેરે વ્યક્તિઓના દુઃખદ અવસાનથી-તેમની સેવાઓની ખોટ પડી. તેમના અવસાનની દિલગીરી દર્શાવતો ઠરાવ પ્રસાર કર્યો હતો.

છેલ્લાં પાંચ વર્ષો કરતાં આ વર્ષમાં સભાસદોની સંખ્યા સારા પ્રમાણમાં હતી, સને-૧૯૨૯

આ ચાલુ વરસ દરમ્યાન ડૉ. એ, કે, દલાલ મુંબઈ વૈદ્યરાજ બાલચંદ ગોરખશંકર, ડૉ. ચંદુલાલ મુકુંદરાય પાટણ. તથા અમૃતલાલ દામોદરદાસ દેશનાયક યતિન્દ્રનાથસેન, સુપ્રસિદ્ધ, વનસ્પતિ શાસ્ત્રી, શ્રીયુત્ત રામકૃષ્ણભાઈ ઈંદ્રજીભાઈ વૈદ્ય ગણુપતિશંકર હરગોવિંદ અખ્યાડ વીગેરેનાં દુઃખદ અવસાન થયાં તેમના માટે શોકદર્શક સભાઓ ભરી ઠરાવો કરી તેમના લાગતા વળગતાઓને મોકલી આપ્યા હતા.

આ વર્ષમાં સભાના ઊત્સાહી પ્રમુખ શ્રી. એસ એમ શર્માજીનો એકનો એક પુત્ર લક્ષ્મીનારાયણ ગત થયો ને શર્માજીને આ અવસાનથી સખ્ત કુટકો પડ્યો. આખી વૈદ્ય સભાની દિલસોજી તેમના પ્રત્યે ખેંચાઈને તેનો શોક-દર્શક ઠરાવ કરી પોતાનું કર્તવ્ય બજાવ્યું.

અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યશાસ્ત્ર સંપન્ન વેદમૂર્તિ શ્રીયુત્ત રામકૃષ્ણ હર્ષજી શાસ્ત્રીને નામદાર લિંદી સરકાર તરફથી મહામહોપાધ્યાયનો માન યતો ઇલકાબ મળ્યો. તે બદલ અને આપણી સભાના મંત્રીઓ અને બીજા ભાઈઓને નીખિલ ભારત આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની ભિષકની પરિક્ષાઓમાં ઊત્તીર્ણ થવાથી તેમને સન્માનપૂર્વક અભિનંદનો આપવામાં આવ્યાં હતાં.

ભાવનગર નિવાસી શ્રીયુત્ત લક્ષ્મિશંકર નરોત્તમભાઈ જે. એ, વડોદરા મુકામે ભરાનાર ચતુર્થ અધિવેશનના પ્રમુખ નિમવાથી તેમને વડોદરા જતાં સન્માન્યા હતા.

નિખિલ ભારત વર્ષિય વીસમા વૈદ્ય સંમેલનમાં સંભાષા પરિષદના પ્રમુખ આપણી સભાના માનદ પ્રમુખ વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકરભાઈ નિમાયાથી અત્યંત હર્ષ થયો હતો.

ગત વરસમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ સાલમાં મ્યુ. ના તે વખતના પ્રમુખ શ્રીયુત્ત દોલતરામ ઊમેદરામ શાહના બી, એ. એલ, એલ, બી, ના શુભ હસ્તે મ્યુ. તરફથી એક આયુર્વેદીય દવાખાનું કાળુપુરમાં ખોલવામાં આવ્યું હતું ને વૈદ્યરત્ન માધવપ્રસાદના શાસ્ત્રીને તે દવાખાનામાં નિમવામાં આવ્યા હતા.

ચાલુ સાલમાં કરાંચી ખાતે ભરાયેલ અખિલ ભારત વર્ષિય વૈદ્ય સંમેલનમાં આપણી સભાના સભ્ય રસવૈદ્ય ઊમીયાશંકર મોતીરામ રાવળે સભા સમક્ષ અબ્રક, સુવર્ણ માલિક આદિમાંથી સત્વ પાતનનો વિધી કરી બતાવ્યો હતો અને તેજ વિધી આપણી સભાસમક્ષ ધણી ખુશીને ઊત્સાહ સાથે કરી બતાવવાની જે વિદ્યારતા રસવૈદ્ય ઊમીયાશંકરભાઈએ તથા રસવૈદ્ય નરસીદાસ સાંકળચંદભાઈએ કરી બતાવી હતી.

ઊંઝા કાર્મસીના માલિક રસવૈદ્ય, નગીનદાસ જગનલાલ શહે આપણી સભાના સભાસદોને પ્રેમપૂર્વક નિમંત્રણ કરી પોતાના બંગલામાં આનંદ-ભોજન કરાવ્યું હતું તેમજ રૂપિયા રૂ. ૫ અંક એકવીશ-સભાને ભેટ કરી સન્માન કર્યું હતું.

ચાલુ વર્ષમાં એટલે સને-૧૯૩૦ ની સાલમાં વૈદ્ય સભાના માનદ પ્રમુખ શ્રી વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય તરફથી અને પ્રમુખ શ્રી રા. એસ, એમ, શર્માજી તરફથી દર મહીને પચ્ચીશ પચ્ચીશ, રૂપિયાનાં ડોનેશન પાઠશાળાને આપવામાં આવ્યાં હતાં.

પાઠશાળાના મુખ્યાધ્યાપક તરીકે આયુર્વેદાચાર્ય નાગરદાસ મોહનલાલ પાઠકને માસીક રૂ. ૪૦ ચાલીશ રૂ. ના માસીક પગારથી રાખવામાં આવ્યા હતા.

મુખ્યથી વૈદ્યરાજ ચંદ્રશંકર રવિશંકરભાઈ તથા શ્રીનાથજીવાળા રાત્ન-વૈદ્ય જયશંકર હરજીવન અત્રે આવીને સભામાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં ને સભાના પ્રમુખ એસ, એમ, શર્માજી જે કુષ્ટ રોગના રૂપેશીઆ લીસ્ટ છે તેઓએ કુષ્ટ સંબંધી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું ને નિબંધ રૂપે છપાવી વિના મુલ્યે દરેક સભાસદોને વહેંચ્યો હતો.

શહેરના અગ્રગણ્ય શહેરી આયુર્વેદ પ્રેમી શેઠ શ્રી મંગળદાસ ગીરધરદાસ પરીખ તેમજ રાજકોટના આયુર્વેદ પ્રેમી નામદાર ઠાપેર શ્રી સાહેબ લાખાજી-રાજ બહાદુર તેમજ નામદાર ઊદેપુરના મહારાણા સાહેબ શ્રી કૃત્તેહસિંહજી વીગેરેના અવસાનથી આયુર્વેદ સંસારને ભારે ખોટ પડવાથી તેઓશ્રીના માટે શોકદર્શક સભા ભરી યોગ્ય ઠરાવ કરી મોકલવામાં આવ્યા હતા.

દેશભરમાં ચાલી રહેલી સ્વતંત્રતાની પ્રવૃત્તિને અંગે સલાનુભૂતિ દર્શાવવાને સ્વદેશી પ્રવૃત્તિને જોર આપવા એક ભવ્ય સરઘસ કાઢ્યું હતું. મુશળધાર વરસાદ હોવા છતાં અગ્રગણ્ય નેતાઓ અને અનેક સભ્ય જનોએ સરઘસમાં ભાગ લીધો હતો. અને સરકારી દમનનીતિના અંગે શહેરમાં લાઠીચાર્જ થતો હતો. જેથી સ્વયંસેવકાની સેવા સુચુષા કરવાને સારૂ એક સેવા સમિતિ સ્થાપવામાં આવી હતી. જે કમિટી સ્થાપવામાં આવી હતી તે કમિટીને યોગ્ય લાગે તેટલી રકમ ખરચીને જોઈતાં

સાધનો લાવીને ધવાયેલ સૈનિકોની સેવા કરવાનું સુપ્રત કરવામાં આવ્યું હતું વૈદ્ય સભાનું મકાન રૂઝાલય સ્થાપવાને યોગ્ય ન બાળાવાદી શ્રી કામનાથ મહાદેવમાં તેનો પ્રજ્ઞાંધ કરવા એક ડેપ્યુટેશન કામનાથ મહાદેવના વ્યવસ્થાપક શેઠશ્રી સોમનાથ ભૂદરદાસ પાસે ગયું હતું. શેઠ સાહેબે ડેપ્યુટેશનની માગણી કબુલ કરી હતી, તે મકાન વાપરવા આવ્યું હતું.

મુંબઈના રાષ્ટ્રીય સેવા દળ તરફથી આરડોલી તાલુકામાં હિજરને ગયેલા લોકોને વૈદ્યકીય સારવાર પહોંચાડવા માટે સેવાલાવી વૈદ્યોને મોકલવાની મુંબઈ તરફથી આપણી સભા પાસે માગણી થતાં જે જે વૈદ્ય લાઇઓએ જવાનો ઊત્સાહ બતાવ્યો તે સર્વનાં નામ નોંધી, તેમનાં નામો મુંબઈ ખાતે મોકલી આપવામાં આવ્યાં હતાં તે જરૂર પડે બોલાવવામાં આવશે એવો જીવાળ મળ્યો હતો પરંતુ થોડાજ વખતમાં સરકાર તરફથી લાડીચાર્જ કરવાની પ્રવૃત્તિ બંધ પડવાથી કંઈ કાર્ય કરવું પડ્યું ન હતું.

ચાલુ સાલમાં રાખેતા મુજબ વૈદ્ય સભાના મંત્રીઓને નિમિલ્લ ભારતીય વૈદ્ય સંમેલનમાં ભાગ લેવા મહીસુર ખાતે સભા તરફથી મોકલવામાં આવ્યા હતા.

ઘણા દર્ષને ગૌરવની વાત એ હતી કે મહા સંમેલનની પેટા પરિષદો પૈકી એક રસાયન તદ્દિદ સંભાષા પરિષદના પ્રમુખ આપણી સભાના માનદ પ્રમુખ શ્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય નીમાયા હતા.

આ વર્ષ ધનવન્તરિ મહોત્સવ પ્રસંગે આયુર્વેદ પાઠશાળાને આપણી સભાના મંત્રી રસવૈદ્ય ઊમીયાશંકર મોતીરામ રાવળે દર વરસે રૂ. ૫૧) વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદીએ દર વરસે રૂ. ૨૫) તથા વૈદ્યરાજ ભવાનીશંકર રૂઢનાથજીએ બે વરસ સુધી દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦) સો રૂપીઆ વૈદ્યરાજ ત્રિકમલાલ મગનલાલ દર વર્ષે રૂપીઆ સાત બહેર કર્યું હતું.

સભાના પ્રમુખશ્રી શર્માજી પાઠશાળાને દરમાસે રૂ. ૨૫) આપતા તેનો ઉલ્લેખ ઉપર કર્યો છે તે ઉપરાંત સભાને દરમાસે રૂપીઆ પાંચ પ્રમાણે વાર્ષિક મદદના આપ્યા હતા.

આપણી સભાના ઉપપ્રમુખ વૈદ્યરાજ લક્ષ્મીશંકર રામકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજી પાટણુ ખાતે ડી. પી. આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયના મુખ્ય અધ્યાપક નિમાયા.

દરવર્ષના નિયમ મુજબ લિષક પરિક્ષામાં પસાર થનારાઓને અભિનંદનો આપવામાં આવ્યાં હતાં તદુપરાંત વૈદ્યરાજ નાથાલાલ નારાયણદાસભાઈ શાહે સભાની કરેલી સેવાઓની કદર કરી સભા તરફથી ચાંદીના કારકેટમાં માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું.

સને ૧૯૩૧ આ વરસમાં ઊંઝા કાર્મસીના માસિક વૈદ્ય નગીનદાસભાઈ તરફથી ભારત લેખન્ય રતનાકર ભાગ બીજો તથા અર્ક પ્રકાશ નામનું પુસ્તક

(જેના અનુવાદક વૈદ્યશાસ્ત્રી વાસુદેવ શર્મા વડાગામવાળા) એમ જે, પુસ્તક સભાને ભેટ મળ્યાં હતાં.

સભાના પ્રમુખ શ્રીયુત્ શર્માજીના દાદા, તથા બ્રહ્મનિષ્ઠ શ્રીગાન નથુરામ શર્મા. વૈદ્યશાસ્ત્ર સંપન્ન મહામહોપાધ્યાય શાસ્ત્રી રામકૃષ્ણ હર્ષજી, જામનગરના વૈદ્યરાજ ધીરજીરામભાઈને આપણી સભાના સભાસદ ત્રિકમલાલભાઈ વીંગેરે કૈલાસવાસ કર્યો જે બદલ સભાએ દિલસોજી દર્શાવી હતી.

સભાના ઉપપ્રમુખ નાગરદાસ મોહનલાલ આયુર્વેદાચાર્યની પાટણુ ડી. પી. મહાવિદ્યાલયમાં મુખ્ય અધ્યાપક તરીકે નિમણૂક થવાથી તેમની જગ્યાએ અત્રેની પાઠશાળાના શિક્ષક તરીકે અંબાશંકર નાગજીભાઈની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. નાગરદાસભાઈ પાટણુ જતા હોય તેમની વિદ્વતાની કદર કરી સભાએ રૂ. ૨૧) એકવીસ ઉપહાર તરીકે આપીને સન્માન્યા હતા.

ચાલુ સાલમાં મુંબઈથી ડૉ. ડી. જે. વ્યાસે પધારી અંધત્વના કારણોને તેનો પ્રતિકાર એ વિષય પર ઘણુંજ પ્રભાવશાળી વ્યાખ્યાન સભા સમક્ષ કર્યું હતું.

ધન્વન્તરી મહોત્સવ પ્રસંગે વૈદ્યરાજ બાણુલાલ રણુછોડભાઈએ તેમના દાદા બાપાલાલ હરીશંકરના નામથી રૂ. ૧૦૦ અંકે સો રૂપીઆ પાઠશાળાને આપવાના જાહેર કર્યા હતા.

સભાના પ્રમુખ એસ. એમ, શર્માજીએ પોતાના ઊદાર સ્વભાવ મુજબ પાઠશાળાના વારસિક ખર્ચમાં ખુટતી રકમ આપવાનું જાહેર કર્યું હતું. સને-૧૯૩૨

આ વરસમાં એક દુઃખદ બનાવ બન્યો. વૈદ્યસભાના ઊત્સાહીને સભ્યને સભાના માજી મંત્રી શ્રી. વૈદ્યરાજ ગણુપતિશંકર છોટાલાલ સ્વર્ગવાસ પામ્યા તેમના અવસાન બદલ શોક પ્રદર્શિત કરનારો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

આ વરસમાં વસાઈ મુકામે ભરનાર ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડના પાંચમા અધિવેશનના પ્રમુખ આપણી સભાના પ્રમુખ શર્માજી નિમાયા હતા.

વસાઈ મુકામે ભરનાર પ્રાંતિય સંમેલનને અમદાવાદ વૈદ્ય સભાએ રૂ. ૧૩૦૭ એકે એક સો ત્રીસ રૂ. વસાઈની સ્વાગત સમિતિને સર્વાનુમતે આપવામાં આવ્યા હતા.

સને ૧૯૩૩ શ્રીયુત્ શર્માજીને પ્રાન્તના પ્રમુખ થવા બદલ અભિનંદનનો મેળાવડો યોજવામાં આવ્યો હતો.

આયુર્વેદના ઊત્કર્ષના માટે પ્રાણુન્ત સુધી વિવિધ રીતે આયુર્વેદની પ્રખર સેવાઓ કરનાર સ્વર્ગસ્થ વૈદ્યરાજ જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદીનું ઓછલ પેદન્ટીંગ

તેમના મિત્ર વૈદ્ય શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય તરફથી વૈદ્ય સભામાં આપ્યું હતું ને તેની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા કરી મીત્ર રૂણ કંપક અંશે અદા કર્યું હતું.

મહાન દેશ ભક્ત વીર વિકૃલભાર્ગ ઝવેરભાઈ પટેલનું અવસાન થવાથી તેમના મરણથી દેશને જે ભારે ન પુરાય તેવી ખેડ પડી તે માટે શોક પ્રદર્શિત કરી યોગ્ય ઠરાવ કરી-લાગતા વળગતાને મોકલી આપવામાં આવ્યો હતો.

માણસા વાળા વૈદ્ય કે. જે. પટેલ ગુજરી જવાથી સભાએ શોક પ્રદર્શિત કર્યો હતો ને વૈદ્ય કે. જે. માસ્તરના સુપત્રે તેમના પિતાજીના શ્રેયાર્થે અમદાવાદ વૈદ્ય સભાને રૂ. ૫૧) અંકે એકાવન આપવાનું ગઠિર કર્યું હતું.

આ સાલની આખરે મેનીન્ગાઇટીસ નામનો વ્યાધિ અમદાવાદમાં શરૂ થયો જેથી અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના મંત્રીઓ, વૈદ્ય નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રી તથા વૈદ્ય પુરૂષોત્તમદાસ અમૃતલાલ શાસ્ત્રીએ જનતાની સારી સેવા બજાવી હતી.

યુરોપીઅન રીટાયર્ડ સરજન સર બાયડે આયુર્વેદ પ્રત્યે કેટલાક આક્ષેપો સંયુક્ત કમિટી સમક્ષ કરેલા તેનો વિરોધ દર્શાવવા સભા મળી હતી ને એક મેમોરીયલ વડાનો છપાવીને સેક્રેટરી એફ સ્ટેટ ફોર ઇન્ડિઅન ઇન કાઉન્સિલ તરફ મોકલાવામાં આવ્યું હતું.

સને-૧૯૩૪ ની સાલમાં મુંબઈ નિવાસી રાજવૈદ્ય જયશંકર હરજીવનભાઈ તથા વૈદ્યકવિ દુર્લભરામજી ધ્રુવ ને ભિગતા સ્નાતક વૈદ્યરાજ ગુણાદય અમૃતલાલ પટણીના અવસાન બદલ શોક સભાઓ કરી આસ્વાસનપત્રો લાગતાવળગતાઓને મોકલાવવામાં આવ્યાં હતાં.

ધન્વન્તરિ મહોત્સવ પ્રસંગે વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય તરફથી ભગવાનશ્રી ધન્વન્તરીનું એાઇલ પેઇન્ટીંગ ચિત્ર વૈદ્ય સભાને અર્પણ કર્યું હતું. ને રિવાજ મુજબ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાએ પસાર કરનાર નવિન વૈદ્યોને અભિનંદનો અપાયાં હતાં.

પ્રત્યક્ષ શારીર નામનું પુસ્તક તેના ગુજરાતી અનુવાદના પ્રકાશકે આયુર્વેદ માર્તંડ જ્ઞદવજીભાઈ ત્રિકમજી આચાર્ય અને રા. રા. જુગતરામભાઈ તરફથી સભાના વાંચનાલયને ભેટ આપવામાં આવ્યું હતું.

ગયા વરસથી શહેરમાં સેરીબ્રો સ્પાઇનલ મેનીન્ગાઇટીસ શીવર ચાલુ હતો તેના માટે જનતાને સાવચેતી માટેની પત્રિકાઓ છપાવવામાં આવી હતી. તથા તેના અટકાવ માટેની દવા સભા તરફથી જનતાને મફત વહેંચવામાં આવતી હતી.

આપણી સભાના માનદ પ્રમુખ વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણા-

આર્થ તરફથી આક્ષેપક જ્વર નામની નાની પુસ્તિકા આ રોગમાં ઉપયોગી થઈ પડે તે ખાતર જનતામાં મફત વહેંચવામાં આવી હતી. આ રીતે જનતામાં આયુર્વેદની પ્રતિષ્ઠાને ગૌરવ વધારવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા.

સને ૧૯૩૫-૩૬-૩૭.

આ વર્ષમાં અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટ્ટણી વૈદ્યસભાને રૂા. ૧૦૧) આપીને પેટ્રન તરીકે નામ નોંધાવી સભા પ્રત્યે પોતાની સહાનુભૂતિ દર્શાવી હતી. આવરસમાં સભાના ત્રણ સભ્યોનું દુઃખદ અવસાન નિપજ્યું હતું. વૈદ્ય નાથાલાલ નારાયણદાસની સભા પ્રત્યેની સેવા કાર્પથી અગ્નણી નથી. મનસુખરામ અમથાશાની ધર્મશાળાનું મકાન આપણી સભાને કોઈ જાતનું ભાડું લોધા વિના તેઓ વાપરવા આપતા. એ કાર્પથી અગ્નણ્યું નથી. તેમના અવસાનથી સભાને ભારે ખોટ પડી.

રાજ્ય વૈદ્ય ભવાનીશંકર રૂધનાથભાઈ જેઓ આપણી સભાના પ્રમુખ હતા તેઓથીના અવસાનથી તથા વૈદ્ય ગીરજ્ઞશંકર આશારામ ઝરીઆના એમ ત્રણે વૈદ્યરાજેના અવસાનથી તેમની સેવાઓની ખોટ પડી હતી. તેમના અવસાનની સભાએ નોંધ લઈ શોક દર્શક ઠરાવ કરી સભા કર્તવ્ય મુક્ત બની હતી.

વૈદ્ય સભાની એક જનરલ સભા શહેનશાહ પંચમ જ્યોર્જના દુઃખદ અવસાન બદલ ખેદ પ્રદર્શિત કરવા મળી હતી, ને તે સંબંધી ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને એ ઠરાવ સૌએ પૂર્ણ ગાંભીર્યથી ઊભા થઈ ને પસાર કરી નામદારના સદગત્ આત્માની શાન્તિ ઇચ્છી હતી.

મુખ્ય ઇલાકાની ધારાસભામાં આયુર્વેદ શાસ્ત્રના હિતની ખાતર સૈયદ-મુતાવર સાહેબ તરફથી એવો ઠરાવ મુકવામાં આવ્યો કે દેશી વૈદ્યકની શિક્ષણ આપનારી કોલેજ કાઢવી. ને ડીગ્રીઓ, ડીપ્લોમા માટે તેને યુનિવર્સિટી સાથે જોડી દેવી એ માટે ને બીજાં ઘટતાં પગલાં ભરીને દેશી વૈદ્યકનો ધંધો કરનારની લાયકાત વાળા વૈદ્યોની નોંધ રાખવાનાં પગલાં ભરવાં. આવી બહામણુ કરતો ઠરાવ મુકનાર હતા. જેને અંગે આપણી વૈદ્ય સભાએ સૈયદ મુતાવર સાહેબને અભિનંદન આપનારો તથા તેમના કાર્યને મદદ કરવા માટે ધારા સભાના અન્ય સભ્યોને વિનંતી કરનારા ઠરવો પસાર કરી તેનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરી આપણા ઇલાકાની ધારાસભામાં બીરાજતા તમામ સભ્યોને તે ઠરાવની નકલો મોકલી આપવામાં આવી હતી—

દેશના દરેક પ્રાંતોમાં મહાસંમેલનો ભરાયાં હતાં પરંતુ ગુજરાતમાં હજી સુધી એક પણ મહાસંમેલન ભરી શકાયું નહતું. ને મહાસંમેલન ગુજરાતના પાટનગરના આંગણે ભરાય તેમ સૌ કાર્પ વૈદ્ય બંધુઓની તીવ્રેચ્છા હતી. જેથી દરવર્ષે એ, પ્રતિનીધીઓને સંમેલનનો અનુભવ લેવા સાડે સભાના ખર્ચે મોકલવામાં આવતા છતાં સંયોગોના અભાવે મહાસંમેલન ભરી શકાયું નહતું

પરંતુ જે સાચી ધગશ હોય તો જરૂર સંયોગો આવી મળે છે. ચાલુ વર્ષમાં મહાલીપદ્મમાં સંમેલન ભરવાનું આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. પણ ત્યાં ઐક્યતાના અભાવે તે સંમેલન મદ્રાસમાં ભરવાનો વિચાર ચાલતો હતો. પરંતુ ત્યાં પણ અરસપરસના મતભેદના લખને સંમેલન ભરવું અશક્ય થઈ પડ્યું. આવા સંયોગોને લઈ મહા મંડળના પ્રધાન મંત્રી આયુર્વેદ પંચાનન કૃષ્ણ શાસ્ત્રી કવડે એ આપણી વૈદ્ય સભાને પત્ર લખ્યો કે આ વરસે ૨૫ મું વૈદ્ય સંમેલન અમદાવાદમાં ભરવામાં આવે તો સારું. પ્રધાન મંત્રીની વિનંતી પરથી અમદાવાદના વૈદ્યોને શહેરીઓની એક જાહેર સભા રા. રા. સાકરલાલ બાલાભાઈના પ્રમુખ પદે બોલાવવામાં આવી તે અમદાવાદમાં નિખિલ ભારતીય વૈદ્ય સંમેલન ભરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો. આ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો ત્યારે સમય ઘણોજ થોડો હતો છતાં ગુજરાતના ગૌરવને વધારે તેવું નિખિલ ભારતનું પચીશમું વૈદ્ય સંમેલન સાથે સાથે ગુજરાત કચ્છ, કાઠિયાવાડનું છઠ્ઠું અધિવેશન એમ બે સંમેલનો અને નિખિલ ભારતવર્ષિય મહાસંમેલનને પચીશ વર્ષ પુરાં થતાં હોવાથી તેનો રજત જ્યંતિ મહોત્સવ પણ ધામધુમથી ઉજવ્યો હતો. આ મહાસંમેલનના પ્રમુખ તરીકે નાગપુરના પ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ પંડિત ગોવર્ધન શર્મા, છાંગાણી બીષક કેશરી વિરાજ્યા હતા તે ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડના છઠ્ઠા અધિવેશનના અધ્યક્ષ બી. પી. આયુર્વેદ કોલેજ પાટણના માજી પ્રીન્સીપાલને લીંબડી સ્ટેટના રાજવૈદ્ય રા. રા. શ્રી. અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટણી નિમાયા હતા.

રજત જ્યંતિ મહોત્સવ પ્રસંગે અમદાવાદના મે. ડીસ્ત્રીકટ અને સેશન જજન જાહેરખાન લોકુર સાહેબે અધ્યક્ષ સ્થાન સ્વિકારી આપણા બિ.સા.લને વૃદ્ધિગત કરી શહેરની પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખી હતી. આ માટે આપણે તેમના આભારી છીએ. આ સંમેલનોના કાર્ય માટે મૂખ્ય તેર માણસોની કમિટી નીમી હતી તે જુદાં જુદાં કાર્યો માટે જુદી જુદી કમિટીઓ નીમવામાં આવી હતી. જે દરેક પોત પોતાનું કાર્ય સંતોષ જનક કર્યું હતું.

સંમેલનોમાં--ભાગ લેવા દીક્ષી, મદ્રાસ, આલવા, સી. પી. મારવાડ, યુ. પી. રાજપુતાના, કર્ણાટક, સિંધ, પંજાબ, બંગાલ, મેવાડ, કચ્છ, કાઠિયાવાડ, ગુજરાત, વીગેરે વીગેરે, પ્રાન્તના ઘણા વૈદ્યોને આયુર્વેદ પ્રેમી સજ્જનો પધારેલા હતા, આવેલા સજ્જનોને સ્ટેશનપરથી મણિબાઈ મેન્શનમાંથી બિતારી ત્યાંથી સરઘસ કાઢવામાં આવ્યું હતું જેમાં સમાપતિજી સંભાષા પરિષદોના સભાપતિઓ, ગુર્જર પ્રાન્તિય સંમેલનના પ્રમુખશ્રી તથા ભારતના પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોને ઘોડા ગાડીઓમાં બેસાડ્યા હતા તે બીજા વૈદ્યરાજો તથા આયુર્વેદ પ્રેમીઓ આગળ ચાલતા હતા. રસ્તામાં સ્થળે સ્થળે પ્રમુખનું સ્વાગત કુલહારથી કરવામાં આવ્યું હતું. સરઘસના મોખરે બેન્ડ ઉપદેશપટ તે દિવસ પતાકા વીગેરે રાખવામાં આવ્યાં હતાં. સરઘસ ગાંધીરોડ, માણિકચોક આસ્તોડીઆ વીગેરે સ્થળે ફરતું ફરતું ભગવાન ધનવન્તરીની જય પ્વની કરતું લગભગ બે, કલાકે શેઠ

ભગુભાઈના વંડામાં ત્યાં વૈદ્ય સંમેલનના માટે એક વિશાળ મંડપ રાખવામાં આવ્યો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યું હતું.

સંમેલનના સમારંભમાં ભગવાન ધન્વન્તરીનો જપાત્મક યજ્ઞ શરૂ કર્યો હતો. ત્યારબાદ બપોરના ગુજરાત કચ્છ કાઠિઆવાડ પ્રાન્તિય સંમેલની સમિતિની બેઠક એસ, એમ, શર્માજીના પ્રમુખ પદે મળી હતી.

સાંજના ચાર વાગે પ્રદર્શનની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. જેમાં પ્રદર્શનાધ્યક્ષ રસવૈદ્ય ઉમીયાશંકર મોતિરામ રાવળનું ભાષણ થયું બાદ હિંદુ વિશ્વ વિદ્યાલયના વાર્ધસ ચાન્સેલર શ્રીયુત, આનંદશંકર બાપુભાઈ ટ્રુવના હાથે પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન થયું હતું. શ્રી ટ્રુવજીનું ભાષણ સુંદર હતું.

તા. ૨૮, ડીસેમ્બરના રોજ સવારના ગુજરાત કચ્છ કાઠિઆવાડનું અધિ-વેશન શરૂ થયું હતું તેના સ્વાગતાધ્યક્ષ વૈદ્ય અમૃતલાલ ત્રિલુવન શાસ્ત્રીએ પોતાનું સ્વાગતનું ભાષણ વાંચ્યાબાદ પૂર્વ નિર્વાચિત શ્રીયુત અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટણીએ સભાપતિનું સ્થાન સ્વિકાર્યું હતું બાદ વિષય વિચારણી સમિતિની ચુંટણી કરી સંમેલન વિસરજન થયું હતું.

બપોરના ૨૫ મા નિ. ભા. વૈદ્ય સંમેલનનો આરંભ થયો હતો. મંગલાચરણ સ્તુતિ થયા બાદ સ્વાગતાધ્યક્ષ વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્યે તેમનું ભાષણ વાંચ્યું હતું તે પુરૂ થતાં પૂર્વ નિર્વાચિત સભાપતિ શ્રી. પંડિત ગોવરધન શર્મા છાંગાણી ભિષક કેશરીએ સભાપતિનું સ્થાન ગ્રહણ કર્યું હતું.

તા. ૨૯ ડીસેમ્બરના રોજ સવારમાં સ્ત્રીરોગને બાલરોગ સંભાષા પરિ-પક્ષની બેઠક થઈ હતી. તેના પ્રમુખસ્થાને પંડિત મસ્તરામજી વૈદ્ય સભાપતિ હતા. તે વખતે હિસ્ટીરીયાનું બિચિત નામ સુચરાયું હતું ને વિદ્વાનોને તેના પર પોતાના મત પ્રકટ કરવાને વિનવ્યા હતા. વૈદ્યરાજ જાદવજીભાઈએ કહ્યુંકે કલ-કતાના સ્વ કવિરાજ વિનોદલાલજી એને હિસ્ટીરીયાનું યોષોપસ્માર નામ પાડ્યું હતું પરંતુ આ રોગનાં લક્ષણો અપતંત્ર વાત વ્યાધિ કરતાં વધુ મળે છે તેને બીજા વિદ્વાનોનો ટેકા મળ્યો હતો. જાદવજીભાઈને સુચવ્યું હતું કે યોષોપ-સ્મારકે, અપતંત્રકથી બીજું નામ રાખવામાં આવે તો ઠીક પણ નામ સંબંધી કાઈ નિર્ણય થયો ન હતો.

ત્યારબાદ મુંબઈના સુપ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર જીવણુલાલ દુર્લભજી ટ્રુવનું આયુર્વે-દમાં ગર્ભ સંબંધી વિચારો એ સંબંધી ભાષણ થયું હતું.

તા. ૩૦. ડીસેમ્બરે પ્રાન્તિય વૈદ્ય સંમેલન દ્વારા પ્રાન્તની આયુર્વેદીય સેવા બદલ ડૉક્ટર સાં પોપટભાઈ પ્રભુરામ વૈદ્ય અને વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણ-

શંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય. રાજ્યવૈદ્ય એસ. એમ. શર્માજી વીગેરેને સ્થાપી સમિતિ દ્વારા માનપત્રો ચાંદીના કાર્ટોમાં અર્પણ કર્યા હતા.

બપોરના મહાસંમેલનના આજીવન સદસ્ય બનવા માટે. વિનતી કરતાં કેટલાક આજીવન સદસ્યોને કેટલાકે સંરક્ષક બનીને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો હતો જેમાં આપણી સભાના (અમદાવાદ વૈદ્યસભાના) વૈદ્ય ભાઈઓનો ફાળો મોટો હતો.

રાત્રિના નુત્તન વ્યાધિ વિચાર સંભાષા પરિષદનું કાર્ય થયું હતું તેનું અધ્યક્ષસ્થાન પંડિત કન્હૈયાલાલજી આયુર્વેદાચાર્ય મુંબઈવાળાએ સ્વિકાર્યું હતું. આ વખતે મેનીન્જાઈટીસ માટે મુંબઈવાળા શ્રી શંકર થોટેએ પ્રંસા-ગાનુસાર વિવેચન કર્યું હતું.

તા. ૩૧ ડીસેમ્બરના રોજ વનસ્પતિ દ્રવ્યશુભ્ર સંભાષા પરિષદનું અધિવેશન કાનપુરના રાજ્યવૈદ્ય કિશોરીદત્ત શર્માના અધ્યક્ષ સ્થાને મળ્યું હતું.

મહાસંમેલનને પચીસ વર્ષ પુરાં થતાં હોવાથી સાંજના રજત ન્યંતિ મહોત્સવનો આરંભ થયો હતો તેના પ્રમુખ સ્થાને અમદાવાદના સેશન જજ સાહેબ શ્રી. એસ. એન. લોકુર સાહેબ ગિરાજ્યા હતા.

આમ અમદાવાદના વૈદ્યો-નાગરીકા શેઠ શ્રી ચીમનલાલ ગીરધરલાલ શેઠ શ્રી. બાલાભાઈ દામોદરદાસ શેઠ શ્રી શામળ બહેચરવાળા શેઠ ટોડરમલ તથા સ્વામિનારાયણના મંદિરના આચાર્ય શ્રી વીગેરેના સહકાર માટે તથા શેઠ શ્રી ભગુભાઈનો વડો વિના મૂલ્ય વાપરવા આપેલો. તે માટે સ્વ. શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈનાં ધર્મપત્નિનો એમ સર્વેની વૈદ્ય સભા રૂણી છે.

એમ બન્ને સંમેલનો સને ૧૯૩૫ ના ડીસેમ્બરમાં ભરવામાં, અતે આવા મહાન કાર્યને પહોંચી વળવા માટે આપણી સભાના સભ્યોએ પોતાની શક્તિ અનુસાર તન મન, ને ધનથી મદદ કરી હતી આવા કાર્યોમાં એક્યતાની જરૂર હોય છે સૌના સહકાર વડે સંમેલનનું કાર્ય પરિપૂર્ણ રીતે થયું. ને અમદાવાદ

વૈદ્ય સભાએ સારો વશ પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

નામદાર શ્રીમંત સરકાર શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ બ્રહ્મદુરને તેમણે કરેલી આયુર્વેદની સેવાઓ માટે આપણી સભા તરફથી તેઓ શ્રી સાહેબને માનપત્ર અર્પણ કરવાનો ઠરાવ થયો હતો ને તે સ્વિકારવાનો જીવાળ પણ આવી ગયો હતો, પણ તેજ અરસામાં આપણા નામદાર શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જના દુઃખદ અવસાનને લઈ કાર્ય મુક્તવી રાખવામાં આવ્યું હતું.

સને—૧૯૩૬ ની સાલમાં નિખિલભારત વર્ષિય મહાસંમેલન બનારસમાં ભરાયું હતું આ વખતે આ સંમેલનના પ્રમુખ તરીકે આપણી સભાના માનદ

પ્રમુખ વૈદ્ય શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર--પ્રાણાચાર્ય ધણા વધુ મતે ચુંટાવાથી, આપણી સભાનું ગૌરવને પ્રતિષ્ઠા વધ્યાં હતાં ને તે સ્થાનને તેઓ શ્રી ઝે. ભારતની સંસ્કૃતિના ધામ સમીઝે વિદ્યાનગરીમાં સુંદર રીતે શોભાવીને અમદાવાદ, વૈદ્યસભા અને ગુજરાતના ગૌરવમાં અભિવૃદ્ધિ કરી હતી.

આપણી સભાના માનદ પ્રમુખશ્રીની મહાસંમેલનના અધ્યક્ષ તરીકેની વરણી થવાથી સભાએ હર્ષમાં આવી ઠરાવ કર્યો કે સને ૧૯૩૬ ની સાલમાં વૈદ્ય સભાના લીસ્ટ પર જોટલા મેમ્બરો હોય ને તેઓ બનારસ સંમેલનમાં ભાગ લેવા જવા ઇચ્છતા હોય તો તેવા મેમ્બરોને મુરખ્ખી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય અડધું ભાડું આપવા ઇચ્છા દર્શાવે તો વૈદ્યસભાએ અડધું ભાડું આપવું. આ સંબંધમાં વઘરાજ શ્રી. નારાયણશંકરભાઈ પાસે વિનતી કરવા જવા માટે ચાર વૈદ્યોનું એક ડેપ્યુટેશન મોકલવું એવો ઠરાવ થયો. ને ઠરાવ પ્રમાણે ડેપ્યુટેશન વૈદ્યરાજ નારાયણશંકર ભાઈને મળ્યું હતું ને ડેપ્યુટેશનને માન આપીને મુરખ્ખી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય સભાના ઠરાવ મુજબ અડધું ભાડું ને અડધો ખર્ચો આપવા ખુશી બતાવી હતી. જેને લઈ સભામાંથી ૪૦ આલીશ જોટલા સભ્યો બનારસ ગયા હતા. આવી ઉદારતા બદલ તેઓ શ્રીને અનેક ધન્યવાદ ઘટે છે.

અમદાવાદના સભ્યો સાથે નડીઆદ લીંબડી, વડોદરા, સુરત, ભાવનગર, ડાક્રાર પ્રાન્તિજ, કપડવાંજી ગોધરા, હાંસોટ, ભરૂચ, વિગેરે ગામોના વૈદ્યો પણ સારી સંખ્યામાં હતા. મુરખ્ખી નારાયણશંકરભાઈએ પોતાની ઉદારતા ને જોટલેથી ન પતાવતાં રસ્તામાં ચલા, પાણી, ને નારતાની વ્યવસ્થા બધા વૈદ્યોના સારૂ કરી હતી. ને અગાઉથી તેઓ શ્રીએ કરેલી ગોડવણ મુજબ દિલ્લીમાં તમામ વૈદ્યોના માટે, ઉતરવાનું સ્થાન ને બન્ને ટાઇમ જમવાની રસોઇ પણ તૈયાર રાખી હતી. આ તેમના ઉદારચીત સ્વભાવ માટે સભા તેમની આભારી છે.

તે વર્ષના વૈદ્ય સભાના પ્રમુખ શ્રી અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી કે જેમણે હંડીમાં પણ બનારસ જતાં સુધી દરેક સ્ટેશને સ્ટેશને ઉતરી બધા વૈદ્ય ભાઈઓની ખર્ચ રાંતર લીધી હતી.

સને ૧૯૩૭ની સાલમાં વૈદ્ય શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય નિ. ભા. વર્ષિય મહાસંમેલન કાશીના પ્રમુખ નિમાયા હોવાથી આપણી સભાએ તેમને માનપત્ર ચાંદીના કારકેટમાં આપ્યું હતું. ને વૈદ્ય સભાની ચુંટણી કરવામાં આવી હતી વૈદ્ય સભાનું અસ્તિત્વ જાળવી રાખ્યું હતું આ સિવાય ખાસ કામકાજ કંઈ કર્યું જણાતું નથી એક દુઃખદ બનાવ વર્ષના અંતે બન્યો. સભાના પ્રાણસ્વરૂપ ને સભાની સ્થાપનાથી આજ સુધી તેની તન મન ધનથી સાચી સેવા કરનાર વૈદ્ય શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરનું દુઃખદ અવસાન થયું જેથી સભાને ભારે ખોટ પડી. ને સભાએ શોકદર્શક સભા ભરી સ્વર્ગસ્થને જવલંત શબ્દોમાં અંજલી અર્પી કંઈક અંશે રુણમુક્ત બની હતી.

સને ૧૯૩૮ આ વર્ષમાં સર્વ વૈદ્ય બંધુઓના સહકારથી સભાએ ઘણું સુંદર કાર્યો કર્યા હતાં. પાછલી સાલમાં જે સભાના સ્થાનિક ૧૩૦ મેમ્બરો હતા તે બહારગામના અને આયુર્વેદારાગી. પેદ્રનો મળી કુલ ૧૪૨ મેમ્બરો હતા તેના બદલે આ વર્ષમાં સ્થાનિક ૨૧૭ મેમ્બરો બહારગામના ૯૪ મેમ્બરો આયુર્વેદ-હાનુરાગી ૪ પેદ્રનો ત્રણ એમ કુલ ૩૧૮. મેમ્બરો આ સભાના હતા એ તેની લોક પ્રિયતા સાબીત કરે છે.

આ સાલ વૈદ્ય સભાના ઇતિહાસમાં ખરેખર યાદગાર છે. આ વર્ષમાં મુંબઈની કોંગ્રેસ સરકારે વૈદ્યોને હકીમેને માટે રજીસ્ટ્રેશન એક્ટ કરવાનું બીલ ધારાસભામાં રજુ કર્યું ને તે કાયદામાં કેટલીક કલમે વૈદ્યોને હાની કરતા હોય તેનો વિરોધી દર્શાવવા ને તે કાયદાઓમાં સુધારો વધારો કરવા ને કાયદા સંબંધી વિચાર કરવા અમદાવાદ વૈદ્ય સભાએ અમદાવાદ જીલ્લા પરિષદ મુંબઈના રવનામ ધન્ય આયુર્વેદ માર્તંડ વૈદ્ય બદવજી ત્રિકમજી આચાર્યના પ્રમુખપદે ભરી હતી. ને યોગ્ય સુધારા ને દરાવો કરીને મુંબઈ સરકારને મોકલી આપ્યા હતા.

અમદાવાદ જીલ્લા વૈદ્ય પરિષદ ભરવાનું ને તેનું બોજનાદિ ખર્ચ અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના પ્રમુખશ્રી રસાયનાચાર્ય ઉમીયાશંકર મોતીરામ રાવળે તેમના હિદાર સ્વભાવ મુજબ આપ્યું હતું.

આજ વર્ષમાં કોંગ્રેસ સરકારે દારૂ વીગેરે કેફી પીણાં પર પ્રતિબંધ મુકીને દારૂ બંધી કરી જેમાં આયુર્વેદના આસવારિષ્ટોનો પણ સમાવેશ કરી તેના પર પ્રતિબંધ મુકી વૈદ્યોની ચિદ્વિસામાં ભારે મુશ્કેલી ઉભી કરી. આ સંબંધમાં એટલે આયુર્વેદના આસવારિષ્ટોએ ઔષધો છે દારૂ નથી કે, કેફી કે, સુમધુર પીણાં નથી. એ સાબીત કરવાને તેના પરનો પ્રતિબંધ ઉઠાવી લેવા વૈદ્ય સભાએ અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરી તેના માટે ખહેર સભાઓ વૈદ્ય સભાએ બોલાવી હતી. સમસ્ત અમદાવાદના વૈદ્યરાજોએ એ કાયદાનો વિરોધ દર્શાવવા એક દિવસ દવાખાનાં બંધ રાખીને હડતાલ પાડી હતી. છતાં સત્તા આગળ શાણપણ હંમેશાં નિષ્ફળ નિવડે છે તેમ કોંગ્રેસ સરકારે તેના પ્રતિબંધન આપ્યું નહીં જેથી તે લડત ચાલુ રાખવા ને પ્રતિબંધ દુર ન થાય ત્યાં સુધી તેના માટે એક લડત કમિટીની નિમણૂક કરી છે જેના તરફથી પ્રતિબંધ દુર કરાવવાનું કાર્ય ચર્ચ રહ્યું છે. કમિટી તરફથી એક મેમોરેન્ડમ ધારાસભાના દરેક મેમ્બરોને મોકલી આપવામાં આવ્યું છે તેમજ નામદાર ગોલ્ડર સા. ને પણ કમિટી બે ત્રણ વખત મળી હતી. પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીને પણ આ બાબતથી વારંવાર કરવામાં આવ્યા છે. સરદાર વલ્લભભાઈ અને પ્રોહીબીશન ખાતાના પ્રમુખ શેઠશ્રી અંબાલાલ સારાભાઈ વીગેરે ને કમિટી વારેવારે મળી હતી. ને આસવો પરનો પ્રતિબંધ ગેરબ્યાબંધી છે એ સમજાવવામાં આવ્યું હતું.

થોડાક સમયમાં આસવોનો પ્રતિબંધ દૂર કરવામાં આવશે. એવું સંભળાય છે.

પુના ખાતે વૈદક રજીસ્ટ્રેશનનો વિરોધ દર્શાવવા સારું મુંબઈ મલાકાની વૈદ્ય હકીમ પરિષદ ભરાઈ હતી. જેમાં અત્રેથી પ્રતિનિધીઓ મોકલવામાં આવ્યા હતા તે એ પરિષદદ્વારા પણ આસવારિષ્ટ પરનો પ્રતિબંધ મુકાયો છે તે સંબંધમાં વિરોધ દર્શક ઠરાવ કરાવવામાં આવ્યો હતો. તેમજ ૧૯૩૮ ની સાલમાં મુંબઈ મુકામે ભરાયેલ પ્રાન્તિય ને ભારતવર્ષિય એમ બન્ને સંમેલનોએ પણ આસવારિષ્ટ પરનો પ્રતિબંધ ગેરવ્યાજબી છે તેના પરનો પ્રતિબંધ સત્વર સરકાર ઊઠાવી લે છતાં કાંઈ પણ રીતે સરકાર આ પ્રતિબંધ ન ઊઠાવે તે કાંઈ પ્રાન્તને કાયદાના સવિનય ભંગની જરૂર પડે તો દરેક પ્રાન્તે તેને મદદ કરવી આવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો તે તે ઠરાવ સરકારમાં મોકલી આપ્યો હતો.

આયુર્વેદના ઊત્કર્ષ માટે એક જાહેર પ્રચાર સમિતિ નિમવામાં આવી હતી. એ સમિતિએ યથા શક્ય ભાષણો કરી શહેરમાં આયુર્વેદનો પ્રચાર કર્યો હતો.

આ વર્ષે દરવર્ષની માફક ધન્વન્તરિ જ્યંતિ વૈદ્યો એકલા ન ઊજવતાં મંત્રી અનિરુદ્ધપ્રસાદ એમ મહેતાએ લોકો આયુર્વેદમાં રસ લેતા થાય તેવી યોજના કરીને ધન્વન્તરિ સાપ્તાહની પ્રથા શરૂ કરી. સાત દિવસ સુધી દરરોજ જાહેર પુરોના પ્રમુખપણા નિયે સભા રાખવામાં આવી હતી. ને ઊત્સાહિ વૈદ્ય બંધુઓએ જનતાને ઉપયોગી નિવડે તેવાં ભાષણો આપીને સુંદર પ્રચાર કાર્ય કર્યું હતું.—આ પ્રસંગ પર અમદાવાદ વૈદ્ય સભાને પચ્ચીશ વર્ષ ઉપરાંત વર્ષો થવાથી તેની રજત જ્યંતિ ઊજવવી એવી સુચના વૈદ્યરત્ન માધવ-પ્રસાદ ના. શાસ્ત્રી વૈદ્ય વાચસ્પતિ વાસુદેવ શામળદાસ ગોર. ભિષક શિરોમણી નટવરલાલ નારાયણશંકર શાસ્ત્રી વૈદ્ય શંભુપ્રસાદ કે, શાસ્ત્રી. વૈદ્ય પુરુષોત્તમ-પ્રસાદ અમૃતલાલ જાની. વીગેરે વીગેરે વૈદ્યબંધુઓએ કરી હતી જે નિવેદનમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તે સુચના વ્યાજબી લાગવાથી વૈદ્ય સભાએ ઠરાવ કરીને રજત જ્યંતિ મહોત્સવ ઊજવવાનું નક્કી કર્યું હતું.

આ વર્ષમાં એક દુઃખદ બનાવ બન્યો. ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડના. છટ્ટા અધિવેશનના પ્રમુખ શ્રી અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટણીનું અવસાન થયું તેમજ બીજા કેટલાક વૈદ્યનું અવસાન થવાથી વૈદ્ય સભાએ તેઓની નોંધ લીધી હતી, તે તેના દિલસોજના ઠરાવો તેમના કુટુંબીજનો પર મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા.

ચાલુ વર્ષમાં નિખિલ ભારતિય મહા સંમેલન મુંબઈ મુકામે લાહોરવાળા શિવશર્માના પ્રમુખપદે મળ્યું હતું. તે પ્રાન્તિય સંમેલનનું સાતમું અધિવેશન સુરતવાળા વૈદ્ય બાલકૃષ્ણ રત્નેશ્વર પાઠકના સભાપતિપદે મળ્યું હતું એ

સંમેલનનું આમંત્રણ આપવા મુંબઈથી, રાજવૈદ્ય હીરજીભાઈ આવ્યા હતા તે તે સમયે અમદાવાદના વૈદ્યોની જનરલ સભા ખેલાવી હતી. આપણી સભાએ ૩. ૨૦૧) બસેએક મુંબઈ સંમેલનમાં આપ્યા હતા. સિવાય સ્વ. વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરના સુપુત્રોએ ૩. ૧૦૧) અંકે એકસોએક વૈદ્ય સભાના પ્રમુખશ્રી, રસાયનાચાર્ય ઊમીયાશંકર ભાઈએ ૩. ૫૧). વૈદ્ય દામોદરાચાર્યે ૩. ૫૧) તથા બાપાલાલ હરિશંકર તરફથી બાણુલાલ રણછોડલાલે ૩. ૨૫) ભેટ આપ્યા હતા. સંમેલનમાં ભાગ લેવા અહીંથી સારી સંખ્યામાં વૈદ્યબંધુઓ ગયા હતા. દર વર્ષેના સંમેલનો કરતાં આ વર્ષે એક વિશિષ્ટતા એ હતી કે, આ વર્ષે મહાસંમેલનનું નામદાર વડાપ્રધાન શ્રી ખેર સાહેબના હાથે અને અધ્યાપન સંમેલનનું નામદાર ગૃહમંત્રી શ્રી મુન્શી સાહેબના હાથે ઉદ્ઘાટન કરવામાં આવ્યું હતું. આરોગ્ય ખાતાના પ્રધાન નામદાર ગીલ્ડર સાહેબે પણ પધારી ઉપકૃત કર્યા હતા.

નાગપુર ખાતે કાટા સીસ્ટમનો જે ઠરાવ પાંડિત શિવશર્મા તરફથી મુકવામાં આવ્યો હતો તે ગુજરાતને નુકશાનકારક હોય નાગપુર મુકામે જ અમદાવાદથી ગયેલ વૈદ્ય ભાઈઓએ તેનો વિરોધ ઊઠાવ્યો હતો. જે આ વર્ષે મુંબઈ સંમેલનમાં શિવશર્માજીએ પાછો ખેંચી લીધો હતો.

આ વર્ષમાં વૈદ્યરાજ રવિશંકર જટાશંકર પ્રાણાચાર્યે સ્વ. વૈદ્યશાસ્ત્રી. નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્યનું તૈલચિત્ર મુંબઈ ધારાસભાના સિપકર. નામદાર માવલંકર સા. ના હસ્તે વૈદ્ય સભામાં અર્પણ કર્યું હતું. તે વખતના મેળાવડાનું ખર્ચ સભાના ઉપપ્રમુખ શ્રી. હરિભાઈ એમ.—પંડ્યાએ આપ્યું હતું.

આ વર્ષમાં અમદાવાદના કેટલાક વિદ્વાનને ઊત્સાહિ વૈદ્યોને ભારતની પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓ તરફથી પદવીઓ મળી જેમનો નામ અને પદવીઓ નીચે પ્રમાણે છે. વૈદ્ય રવિશંકર જટાશંકરને પ્રભુરામ આયુર્વેદીય કોલેજ તરફથી પ્રાણાચાર્યની વૈદ્યરાજ જેઠાલાલ દેવશંકરને પણ ઉપરોક્ત સંસ્થા તરફથી પ્રાણાચાર્યની પદવી મળી હતી. સભાના પ્રમુખશ્રી. રસ વૈદ્ય ઊમીયાશંકર મોતીરામ રાવળને કાશીને પ્રજ્ઞમંડળ યુનિવરસીટી તરફથી રસાયનાચાર્યને રસ તત્ત્વ વાયસ્પતિની વૈદ્યરત્ન માધવપ્રસાદ. ના. શાસ્ત્રી, તે વૈદ્ય વાયસ્પતિની પદવી. કાશી શ્રી. વૈદ્ય નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રીને કાશી ને પ્રજ્ઞમંડળ યુનિવરસીટી તરફથી વૈદ્યભૂષણ ને બિષક શિરોમણી વૈદ્ય શાસ્ત્રી વાસુદેવ શામળદાસ ગોરને વૈદ્ય વાયસ્પતિની પદવી કાશીથી ને બિષગાચાર્યની પદવી આયુર્વેદ પાકશાળા (રજીસ્ટર) તરફથી મળી હતી વૈદ્ય અનિરૂદ્ધપ્રસાદને કાશીથી વૈદ્યભૂષણ ને પ્રજ્ઞમંડળ યુનિવરસીટીની વૈદ્ય વિશારદ, વૈદ્ય શશિકાન્ત બી. પંડ્યાને વૈદ્યભૂષણ કાશી વૈદ્ય રમણિકલાલ જેઠાલાલ દેવેને આયુર્વેદ રત્નાકર કાશી. વૈદ્ય દલપતરામ પી. દેવેને આયુર્વેદ વિશારદ, વૈદ્ય અનુપ્રસાદ ખોડીદાસ, વૈદ્યભૂષણ કાશી, વૈદ્ય નરસીંહચંદ સાંકળચંદ ને રસાયનાચાર્યની પદવી અત્રેના વૈદ્યરાજ દામોદરાચાર્ય તરફથી આપવામાં આવી હતી. આ દરેક

ભાઈઓને પદવીઓની પ્રાપ્તિને લઈ જુદાં જુદાં મંડળો તરફથી વૈદ્યભાઈઓને માનપત્રો મળ્યાં હતાં. ને વૈદ્ય સભાએ પણ એ વૈદ્ય ભાઈઓને માનપત્ર આપવાનો ઠરાવ પસાર કરી પોતાની ફરજ બજાવી છે.

અત્યાર સુધી—વૈદ્ય સભાના મુરબ્બી નારાયણશંકર ભાઈ એકલા માનદ પ્રમુખ હતા પરંતુ આ વર્ષથી વૈદ્ય સભાના મધ્યગયેલા દરેક પ્રમુખોને માનદ પ્રમુખ ગણવાનો ઠરાવ કર્યો જેથી એકના બદલે—રા. એસ. એમ. શર્માજી. રા. જેઠાલાલ દેવશંકર દવે. રા. અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી વીગેરે એમ ત્રણ માનદ પ્રમુખો થયા.

દરવર્ષેના રિવાજ પ્રમાણે ધન્વન્તરી ઉત્સવ ઉજવવાના બદલે આ વર્ષે ધન્વન્તરી સમાહ ઉજવ્યો તે વખતે જે રજત જ્યંતિ ઉજવવાનો કાર્યક્રમ જે સભા સમક્ષ મુકવાનો હતો તે સભા સમક્ષ મુકવામાં આવ્યો ને સભાએ તેને સહર્ષ વધાવી લીધો તેના કાર્ય માટે એક કમીટી નિમવામાં આવી ને તે કમીટીએ વારેવારે મળી કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો સભાએ રજત જ્યંતિ ગ્રંથ પ્રકાશ માટે રૂ. ૫૦૦) મંજૂર કર્યા એમ સભાએ પોતાના પચ્ચીશ વર્ષમાં શ્રી ધન્વન્તરીની કૃપાથી યથાશક્ય કાર્યો પુરાં કર્યાં અને હવે તેના યૌવન કાળમાં પ્રવેશી ચુકી છે. જેથી તેની અવરથાના અનુરૂપ કાંઈ કાંઈ નવું કરવાના કોડ છે તે પુરા કરવા તેને ઉત્તરોત્તર સહાય કરવી એ સૌ વૈદ્ય બંધુઓના હાથમાં છે.

સને ૧૯૩૯ ની સાલમાં સને ૧૯૩૮ ની સાલનાં કેટલોક મહત્વનાં કાર્યો બાકી હોઈ ચુંટણી લગભગ જુન માસ સુધી લંબાવવી પડી ત્યાં સુધી જેનું તે મંડળ કાયમ રહ્યું આ સાલમાં પણ વૈદ્ય સભાએ અનેક કાર્યો કર્યા છે. આસવારિષ્ટ પરના પ્રતિબંધને ઉઠાવી લેવા માટે નામદાર ગીદડર સા. ને વૈદ્યનું એક ડેપ્યુટેશન મળ્યું હતું ત્યારબાદ પ્રોહીબીશન ખાતાના પ્રમુખ શેઠ શ્રી અંબાલાલ સારાભાઈને મળ્યું હતું જેમને અશાજનક શબ્દો કહ્યા હતા છતાં હજી સુધી કંઈ પરિણામ ન આવવાથી મહાત્મા ગાંધીજીને મળવા ને આસવોપરનો પ્રતિબંધ ઉઠાવી લેવડાવવાની હીલચાલ કરવાની જરૂર છે. આમ સને ૧૯૩૮ ની સાલમાં સભાએ ઘણાં કાર્યો કર્યા છે. તે સર્વે વૈદ્ય બંધુઓના સહકારનું પરિણામ છે. છતાં આ સર્વ કાર્ય સભાના પ્રાણસ્વરૂપ ગણુતા હોદ્દાશે ને ઉત્સાહી મંત્રીઓને આભારી છે વૈદ્યરાજ અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ મહેતાએ સભાના મંત્રીપદે આવ્યા બાદ ઘણા ઉત્સાહપૂર્વક વિવિધ સેવાઓ કરી છે. ને બીજા મંત્રીઓએ પણ યથા શક્ય સેવાઓ કરી છે. નામદાર ગાયકવાડ સરકાર કે જેમની આયુર્વેદ પ્રત્યે અપાર લાગણી હતી તેમનું અવસાન થવાથી વૈદ્યસભાએ જ્વલંત શબ્દોમાં તેઓશ્રીને અંજલી અર્પી હતી ને શોક દર્શક ઠરાવ કરી મોકલાવ્યો હતો પ્રસિદ્ધ દેશભક્તને પ્રખર કેળવણીકાર મ્યુ. ના પ્રમુખને ઉપ્રમુખ શ્રી બાલુભાઈ ઠાકરના અવસાનની સભાએ નોંધ લીધી હતી ને શોક દર્શક ઠરાવ કરી તેમના કુટુંબી જનોને મોકલી આપ્યો હતો.

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાએ આજ સુધીમાં આયુર્વેદના ઊત્કર્ષ માટે અત્યુત્તમ કાર્યો કરેલાં છે તેના પ્રમુખ મહાશયો ઉપ પ્રમુખો સેક્રેટરીઓ વીગેરેના ઉચ્ચને શુભાદર્શોનું આ ફળ છે. નડીઆદ ભરૂચ, સુરત મુંબઈ વીગેરે સ્થળે વૈદ્ય સભાઓ છે છતાં અમદાવાદ વૈદ્ય સભાનું કાર્ય અનેક રીતે છે જેથી તે અન્નેડ છે.

ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડનાં સંમેલનો નિખિલ ભારત વૈદ્ય સંમેલન, આસવારિષ્ટની લડત નિ. ભા વૈદ્ય સંમેલનનો રૌપ્ય મહોત્સવ અમદાવાદ જીલ્લા પરિષદ મ્યુનિસિપાલીટીને લોકલ બોર્ડો પાસે બોલાવેલાં આયુર્વેદીય દવાખાનાં વીગેરે તેનાં અગત્યનાં કાર્યો છે. હવે આ કાર્યો અને ત્યાર પછી પણ આયુર્વેદના ઊત્કર્ષના માટે અનેક વિધ પ્રવૃત્તિઓ આદરવાની છે તે માટે સંપૂર્ણ કાર્યક્રમ તેની પાસે હોવો જોઈએ. તે એ ખ્યેય માટે કાર્યક્રમની ખાસ જરૂર છે. સુરતના માટે અમદાવાદમાં એક આયુર્વેદીય કોલેજ તે તેના અંગે એક આયુર્વેદીય દવાખાનું વીગેરે વીગેરે જરૂરનાં છે. એ ખ્યેયની સિદ્ધિ માટે એક વાર ચુંટાએલ પ્રમુખ ત્રણથી પાંચ વરસ સુધી સંપૂર્ણ સત્તાથી હોદ્દા પર રહેવો જોઈએ જેમ અત્યારે ધારાસભાઓને કાર્ય કરવાને જેમ સમય મળે છે તેમ સભાના પ્રમુખ મંત્રીઓ વીગેરેને મળવો જોઈએ.

લોક શાહી સિદ્ધાન્તનો પણ આમાં લેખ થનો નથી કારણ કે રાષ્ટ્રીય મહાસભામાં છેલ્લા થોડાક વર્ષોથી એક પ્રમુખ દરવર્ષે બદલાય તેના કરતાં એકના એક પ્રમુખને એ, ત્રણ વરસ કાયમ રાખવો એવી હિમાયત થાય છે.

જો એકજ નક્કી કરેલા ખ્યેય પર પ્રમુખ ઉપ પ્રમુખો ને એવેદારો એક સંપથી કાર્ય કરતા હોય તો પ્રમુખ, ઉપ પ્રમુખ, ને એવેદારોની વર્ષે વર્ષે ચુંટણી કરવી તેમ કરતાં ત્રણ ત્રણ વરસે એવેદાર મંડળ બદલવું એ વધુ ઇષ્ટ છે.

આ વૈદ્યસભાની આઘસ્થાપનામાં સ્વ. વૈદરાજ આપાલાલભાઈ સ્વ. વૈદરાજ જટાશંકરભાઈ સ્વ. વૈદરાજ નારાયણશંકરભાઈ સ્વ. હેમુભાઈ વૈદરાજ વીગેરે સદ્ગત વૈદરાજોએ જે તનમન ધનથી સેવાએ બજનવી છે. તે બદલ આપણે તેમના ઇણી છીએ. સ્વર્ગસ્થ વૈદોના વખતથી તે અદ્યાપી પર્યંત આ સભાને ચાલુરાખી અત્યારની રિથિતિએ લાવવામાં વૈદરાજ અંબાશંકરજી ત્રિવેદી, વૈદરાજ એસ. એમ, શર્મા, વૈદરાજ અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી વૈદરાજ માધવપ્રસાદ ના, શાસ્ત્રી વૈદરાજ રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી આપણી સભાના પ્રમુખ રસવૈદ્ય ઉમીયાશંકર મોતિરામ રાવળ વૈદરાજ જોડાલાલ દેવશંકર દવે. વૈદરાજ દામોદરાચાર્ય વીગેરે વીગેરે વૈદરાજોની સેવાઓ અન્નેડ છે. તેમાં શ્રીયુત્ વૈદરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદીની આણ્યકતાનો સભાને પ્રસંગે પ્રસંગે અનેકવાર લાભ મળ્યો છે. ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડ વૈદ્ય સંમેલનો, અખિલ ભારત વૈદ્ય સંમેલન પ્રાન્તિય સ્થાયી સમિતિનું સુત્ર સંચાલનમાં એમનો ફાળો એછો નથી. તે બદલ અમે તેમને હાર્દિક ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

સ્વાગત પ્રમુખશ્રી રસાયનાચાર્ય રસતત્વ વાચસ્પતિ
ઉમીયાશંકર મોતીરામ રાવળનું ભાષણ.

મૂર્તિ સિન્ધુ સમુત્થિતાં સુરુચિરાં દૃષ્ટ્વા સુરા વિસ્મતાઃ ।
પીયુષાશન પાત્રતાદિદિ વિજૈર્જત્સેવયાઽસાદિતા ॥
આરોગ્યાન્વિત દેહ મન્દિર મહો । યદ્દૃષ્ટિ પાતાદ્ ભવેત્ ।
સોડયં પ્રાદુર ભૂત્ પ્રભુઃ પ્રિયતમો ધન્વન્તરિ લોકયતામ્ ॥ ૧ ॥

યોગેન ચિત્તસ્ય પદેન વાચાં મલં શરીરસ્ય ચ વૈદ્યકેન ।
યોપા કરોત્તં પ્રવરં મુનીનાં પતજ્જલિં પ્રાજ્જલિરાન તોઽસ્મિ ॥ ૨ ॥

પૂજ્ય સભાપતિજી વિદ્વાન વૈદ્યરાજો તથા અન્ય આયુર્વેદીય પ્રેમી
સન્નહનો અને સન્નારીઓ—

અમદાવાદ, વૈદ્ય સભા આજે પોતાનો રૌપ્ય મહોત્સવ ઉજવે છે. તેની
ઉજવણીમાં વૈદ્ય બંધુઓ તથા અન્ય ગૃહસ્થોએ જે સહકાર આપ્યો છે તે
માટે સૌથી પહેલો એ સર્વ બંધુઓનો આ તકે આભાર માનું છું.

પ્રસંગને અનુસરી આપ આપનાં બહુમૂલ્ય કાર્યોને છોડીને દુર દુરથી
પધરીને આજના સમારંભને અલંકૃત કરીને અમેને ઉપકૃત કર્યા છે તે
બધાઓનું સભા તરફથી હાર્દિક સ્વાગત કરું છું. ને આજે જેવો સહકાર આ
સંસ્થા પ્રત્યે દાખવ્યો છે તેવો વખતો વખત આપ સર્વે આપતા રહેશો એવી
શુભાશા રાખું છું. આજનો પ્રસંગ વૈદ્યસભાના ઇતિહાસમાં ખરેખર યાદ
ગાર લેખાશે.

આ શહેરની અંદર વયોવૃદ્ધ જ્ઞાનવૃદ્ધ વિશિષ્ટ વિદ્વાન વૈદ્યો હોવા છતાં
આપ સર્વેએ મારા જેવા સાધારણ વ્યક્તિને સ્વાગત પ્રમુખ નિભવો એ

આપની કૃપાને મારા પ્રતિના પ્રેમનું કારણ છે અગર ખીજું એક કારણ એ છે કે જ્ઞાનવૃદ્ધીને અનુભવવૃદ્ધી પોતાના નિરિક્ષણ તળે ખીન અનુભવીઓને કાર્યભાર સોંપીને તેને અનુભવી બનાયા કરે છે તેથી આપ સર્વેની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારું કર્તવ્ય સમજું છું, ને મને આશા છે કે આપ સર્વે મારા જેવાને સંપૂર્ણ મદદ કરી કાર્યને પાર ઉતારવાને યોગ્ય મદદ આપશો. આટલું કહી પધારેલા સન્નનોને પુનઃ સ્વાગતમ્ વઃ સ્વાગતં સ્વાગતમ્ સુસ્વાગત મૂયો મૂય સ્વાગતમ્ કહીને હમારા સ્વાગતમાં અનેક ત્રુટીઓ હશે, એથી શિષ્ટાચાર મુજબ ક્ષમ્યતામ્ કહીને માનવ સ્વભાવ સુલભ અપૂર્ણતાનું નિર્દેશ કરી સંતોષ માનું છું.

જે, જે વૈદ્ય ભાઈઓની ઇચ્છા પ્રસંગ પર આવવાની તે મહોત્સવમાં ભાગ લેવાની હતી છતાં સંજોગો વશાત્ આવી શક્યા નથી તે તે વૈદ્ય બંધુઓએ શુભેચ્છાઓ દર્શાવીને મોકલી આપી છે. તે, તે, વૈદ્ય બંધુઓનો પણ આભારી છું.

શ્રી અમદાવાદ વૈદ્ય સભાની આઘ સ્થાપના સને-૧૯૧૧ ના ડીસેમ્બર માસમાં તા. ૧૧-૧૨-૧૧ ના રોજ એટલે સમ્રાટ પંચમ જ્યોર્જના રાજ્ય રોહણના એતિહાસિકને માંગલિક દિવસે અભિનંદન આપવા મળેલી સભામાંથી થયેલી છે. એનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ મંત્રિઓ પોતાના નિવેદનમાં રજુ કરશે. એટલે તે સંબંધમાં મારે કંઈ કહેવાનું નથી. પચ્ચીશ વર્ષની જીંદગી એ જરૂર યુવાવસ્થા છે. સભા બાળપણ પુરું કરી યૌવનમાં પગલાં માંડે છે. આ સભા પોતાના બાલ્યવસ્થામાં અનેક સગવડોને અગવડો વિતાવી ચુકી છે. તે એ કસોટીમાંથી પાર ઉતરી આજે યૌવનમાં પ્રવેશવા ભાગ્યશાળી નિવડી છે. એનો યશ વડીલોને અને સૌ વૈદ્ય બંધુઓને છે. તદુપરાંત આ શહેરના આયુર્વેદ પ્રેમી ગૃહસ્થોને અને કંઈક અંશે જાહેર જનતાને છે.

સંવત ૧૯૯૪ ના આસો માસમાં ધન્વન્તરિ સપ્તાહ મહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો તે વખતે વૈદ્ય રત્ન, માધવપ્રસાદ ના. શાસ્ત્રી વૈદ્ય વાચસ્પતિ વાસુદેવ શામળદાસ ગોર. વૈદ્ય ભૂષણ નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રી વૈદ્ય શંભુપ્રસાદ કેશવલાલ શાસ્ત્રી તથા વૈદ્ય પુરૂષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ શાસ્ત્રી અને અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના પ્રધાનમંત્રી અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ મહેતા વીગેરે ભાઈઓએ વૈદ્ય સભાને પચ્ચીશ વર્ષ થયાં હોવાથી તેનો રૌપ્ય મહોત્સવ ઉજવવાનો વિચાર મારા આગળ દર્શાવ્યો ને તેને મેં પ્રોત્સાહન આપ્યું. તે જનરલ સભા સમક્ષ મુકવા સુચયું જનરલ સભાએ આ બાબતને સહર્ષ વધાવી લીધી ને તેની વ્યવસ્થા કરવા એક કમિટી નિમવામાં આવી ત્યારબાદ આપ સર્વેના સહકારવડે આજનો રજતજયંતિ મહોત્સવ ઉજવવાને ભાગ્યશાળી થયા છીએ. એનું માન આપ સૌને અને કાર્ય કરતાઓને ને વૈદ્ય નટવરપ્રસાદ ના. શાસ્ત્રી ને વાસુદેવ શામળદાસ વૈદ્યને પણ છે.

ભારત વર્ષમાં એનેક સભાઓ સ્થપાય છે. પડી ભાગે છે. આપણા ગુજરાતમાંને માથે આરંભ શુરાનો દોષ પણ કેટલાક લોકો આપે છે તે પ્રમાણે સભા કેટલાંક, વર્ષો સુધી બંધ પડી હતી, પરંતુ ધન્યવન્તરિની કૃપાથી સને ૧૯૨૩-૨૪ માં પુનરજીવન કરી એક આદર્શ સંસ્થા તરીકે ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ તેને નિભાવી ઉભી રાખી છે. તે માટે આપ સર્વેને ધન્યવાદ ઘટે છે. કારણ પુરુષાર્થ વિના પ્રયત્નમાં સફળતા મળતિજ નથી.

જનતા બધી સમજુતી હોતી નથી તેમાં વળી સભા તરફ વિશ્વ સંતોષ કરી આનંદ માનનારા પણ હોય છે. તેવા સંજોગોમાં સંસ્થા આગળ ધપાવવી ને પૈસા મેળવવા એ મુશ્કેલ વાત છે. સંસ્થાનો પ્રાણુ તેના ખતીલા કાર્યકરો હોય છે. તે તેના આત્મત્યાગના પ્રભાવે સારી સંસ્થાઓ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને પણ ટકી રહે છે, ને પોતાની પ્રગતિઓને વેગવાન બનાવી પોતાનો માર્ગ કરે છે. એમ અનેક અગ્નિ પરિક્ષામાંથી તવાઇને પસાર થએલી સંસ્થાઓજ ચિરંજીવ બને છે.

અમદાવાદ વૈદ્ય સભા એકલા આયુર્વેદના ઉત્કર્ષના પ્રયત્નો પ્રત્યે ધ્યાન આપીને બેસી રહી નથી. હાલની રાજકીય ઘટનાઓ પ્રત્યે પણ તેને દુર્લક્ષ રાખ્યું નથી પ્રસંગે પ્રસંગે તેને પોતાનાથી બનતો ફાળો રાષ્ટ્રને ચરણે ધર્યો છે અને હિંદુ નવ ઘડતર ઘડાઈ રહ્યું છે અને નામદાર કોંગ્રેસ સરકારના હાથમાં દેશનો વહિવટ છે જેને લઇને અનેક ફેરફારો થઇ રહ્યા છે. તેમાં એક ફેરફાર વૈદ્ય હકીમેને રજીસ્ટર્ડ કરવાનો અને બીજો દારૂનિષેધનો છે આથી કોઇ બંધુ અગ્નિ નથી આ ફેરફારો પૈકી વૈદ્ય હકીમ રજીસ્ટર્ડ કાયદાની સખ્તાર્થ માટે આપણો સખ્ત વિરોધ, હોવા છતાં આરોગ્ય ખાતાના પ્રધાન નામદાર ડૉ. ગીલડર સાહેબે સને. ૧૯૩૮નો વૈદકીય કાયદો પસાર કરી દીધો છે એટલે એ સંજોગોમાં એ કાયદો અમલમાં આવે તેમાંથી કંયી, કંયી જાતનો લાભ મેળવી શકાય ને તેમની પાસેથી કંઇ કંઇ સહાય માગવી. ત્રીજેરેની વિચારણા કરવી રહે છે.

દારૂનિષેધ માટે તો આપણા નામદાર સરકારને ધન્યવાદ ઘટે છે. પણ સાથે સાથે આસવારિષ્ટો પણ દારૂ બરાબર માની આપણને ભારે દુઃખ ઉત્પન્ન કર્યું છે ને આ રીતે આયુર્વેદ પર ભારે અન્યાય કર્યો છે. વિલાયતિ ટીકચરો જેમ દારૂનાંજ બનેલાં છે છતાં તેને ઔષધીઓ માની કોઈ પ્રતિબંધ મુકાયો નથી તેમ આસવોએ સુમધુર પીણું નથી પણ આયુર્વેદની બહુ મૂલ્ય દવાઓ છે તેના પર મુકાયેલો પ્રતિબંધ ગેરબ્યાજબી છે આ સંબંધમાં અનેક ઉપ્યુટેશનો દ્વારાને સભાદ્વારા ઘણા પ્રયત્નો થયા છે. તેની સામે એટલે પ્રતિબંધની સામે લીગલી લડત ચલાવવા એક કમિટી પણ નિમવવામાં આવી છે જે પણ કાર્ય કરી રહી છે પરંતુ તેનું આશાજનક પરિણામ હજી આવ્યું નથી.

ભાઇઓ આપણે ભારતિય છીએ ને આપણી હાલની સરકાર પણ,

ભારતીય છે એને લઇને આજ આપણી બાબત આપણાજ આંધવો સાંભળતા નથી ને આજ આવી દશા ભોગવવી પડે છે.

આપણી સભાના સભ્યોની સંખ્યા આસરે-૩૧૮ ત્રણસોઅઠાર. જેટલી રહેલી છે. સભા તરફથી કેટલાકે પ્રમાણ પત્રો મેળવેલાં છે જુદા જુદા સ્થળે ભરાયેલાં સંમેલનોમાં આપણી વૈદ્ય સભાના સભ્યોને સુવર્ણ ચંદ્રકા, રૌપ્ય ચંદ્રકાને પ્રમાણ પત્રો મળેલાં છે. તેમજ આ સભાના પ્રમુખોને ગુજરાત કચ્છ, કાઠિયાવાડના અધિવેશનોના પ્રમુખોને તિખિલ ભારતીય વૈદ્ય સંમેલનના પ્રમુખ પણ થયેલા છે. તેમજ આ સભાએ-પોતાના આંગણે પ્રાન્તિય સંમેલનોને તેની રજત જ્યંતિ ઉજવી છે.

આ શહેરમાં ભારતવર્ષના કોઇ પણ વિદ્વાનોની કક્ષાએ ઉભા રહી શકે તેવા વિદ્વાન વૈદ્યો થયા છે. જેમની કીર્તિ ગાથાઓથી આપણે અભિમાન લઇ શકીએ છીએ. સ્વ. વૈદ્ય પંચાનન જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી, સ્વ. વૈદ્ય શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણુચાર્ય સ્વ. વૈદ્ય બાપાલાલ હરિશંકર, સ્વ. રણછોડલાલ મોતિરામ સ્વ. હેમુભાઈ રાજ્ય વૈદ્ય વીગેરે થઇ ગયા છે. એમાંના કેટલાક ગાદીના શિષ્યો આજે સેવા કરી રહ્યા છે. પ્રભુ તેમને દીર્ઘાયુષી કરે.

દેશની વર્તમાન પરિસ્થિતિ સર્વ દેશીય ઉન્નતિ માગે છે તેવા સમયે આયુર્વેદના ઉદ્ધારની જરૂરીઆત નથી એવું કોણ કહે છે ? સારા દેશનું સ્વાસ્થ્ય આયુર્વેદના ઉધ્ધારમાંજ સમાયેલું છે. જ્યાં સુધી શરીર સ્વાસ્થ્ય સારું નહીં હોય ત્યાં સુધી કોઇપણ પ્રકારની ઉન્નતિનાં કાર્યો પાર પડવાનાં નથી. ઉપર કહ્યું તેમ સ્વાસ્થ્ય આયુર્વેદના ઉદ્ધારમાં છે. ને આયુર્વેદનો સમન્વય માનવ જીવન જોડે છે જો જરાક પણ પ્રમાદ થઈ જાય તો માનવ લીલા ક્ષેત્રની હરી બરી ખેતી સુકાઈ જાય અગર સદાના માટે ઉપર બની જાય.

“ વિપં પ્રાણ હરં તચ્ચ યુક્તિ યુક્તં રસાયનમ્ ” નો અમતકાર એજ આયુર્વેદનો આવિષ્કાર છે. ધર્માર્થ કામ મોક્ષ નું મૂળ આરોગ્ય છે. શરીર રોગીષ્ટ હોય તો, મન, સ્થિર રહેતું નથી. ને મનની સ્થિરતા વિના પ્રસન્નતા મળતી નથી ને પ્રસન્નતા વિના પ્રસાદે સર્વ દુઃખાનાં હાનિરસ્યોપ જાયતે ” એ ભગવદ્ગુણિ અનુસાર ત્રિવિધ દુઃખોની નિવૃત્તિ થતી નથી એથી સાચું સુખ આયુર્વેદના ઉદ્ધારમાં છે.

આ શહેરમાં પ્રચુર અર્થ હોવા છતાં દુઃખની સાથે જાણાવવું પડે છે કે ગુજરાતના પાટનગર ગણાતા આપણા શહેરમાં એક પણ આયુર્વેદનું સંપૂર્ણ શિક્ષણ આપતું વિદ્યાલય નથી. તેના કારણમાં આપણા અંદર અંદરના સદ્ભાવનો મને તો અભાવ જણાય છે. નહીં તો અમદાવાદ વૈદ્ય સભા જેવી ૩૧૮ મેમ્બરો ધરાવનાર સંસ્થા ધારે તો એક આદર્શ મહાવિદ્યાલય ખોલવું એ કંઈ મુશ્કેલ નથી.

આયુર્વેદ ચિકિત્સા ધર્તર ચિકિત્સાઓમાં પ્રથમ સ્થાન રાખે છે જેમ સંસ્કૃત ભાષા અન્ય સર્વ ભાષાઓની જનનિ છે તે પ્રમાણે આયુર્વેદ પદ્ધતિ-અન્ય સર્વ પદ્ધતિઓનું મૂળ છે. આયુર્વેદની ઉત્તમતાના વિષયમાં કાંઈને પણ સંદેહ નથી કારણ કે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો જેમના અભિપ્રાય આપણે ઇશ્વર વાક્ય માનીએ છીએ. તેઓ પણ વખતો વખત આયુર્વેદના ગુણ ગાન ગાય છે. તેની પ્રાચીનતા સ્વિકારે છે. પરંતુ આ પ્રશંસાથી કુલાર્પ જવાનું નથી ભૂતકાળની કમાઈ કદી લાંબો વખત ટકતિ નથી તેમજ તે કાંતિ ઉપર બહુગાં કુકવાં આ નવયુગમાં પાલવે તેમ નથી. જેથી પાશ્ચાત્ય દેશોની બરોબર સર્વ દેશીય વિકાસ સાધી તેને સર્વોપરી બનાવવાની અત્યંત જરૂરીયાત ઉભી થઈ છે. હાલમાં આયુર્વેદના બિહાર માટે જે પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે, તે પુરતા નથી. જેથી એકત્રિત બની વ્યવસ્થિત કાર્યો કરવાની જરૂર છે. આયુર્વેદનું શિક્ષણ નિયમિત આપવાની જરૂર છે. નામદાર કોંગ્રેસ સરકાર કંઈક પ્રયત્ન કરી રહી છે છતાં કોંગ્રેસના નેતાઓમાં અધિકાંશ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિથી રંગા-યેલા માનસવાળા છે. એથી તેમનું ધ્યાન આયુર્વેદને ઉત્તેજન આપવાનું હોવા છતાં કંઈક અંશે દીશા ભૂલેલા માનસ જેવું છે જેથી તેઓને આયુર્વેદની ચિકિત્સાનું સરળપણું, સસ્તાપણું ને આ ચિકિત્સા દ્વારા દેશનું ધન દેશમાં રહી શકે એવી કોંગ્રેસના ઉદ્દેશોની સરળતા સમજાવીને તેઓને આયુર્વેદ પ્રત્યે આકર્ષિત કરવા એ વૈદ્યોનું પરમ કર્તવ્ય છે જે આ સમયમાં આપણે સાવધ નહીં રહીએ અકર્મણ્ય રહીશું તો આપણા માટે ભવિષ્યમાં કાંઈ આશાનું કિરણ મને સમીપમાં જણાતું નથી એથી આપણી સમગ્ર શક્તિઓને એકઠી કરી તે વડે સરકારને સહાયતા કરી હાલ મેળવવો જોઈએ જે આ બાબતમાં આપણે જોઈએ રહીશું તો તેનું પરિણામ પ્રગ્નને હાનિકારક નીવડશે.

આયુર્વેદની શાસ્ત્ર પ્રાધાન્ય, ચિકિત્સાની પ્રગતિ કેટલીએ સદીઓથી ભૂલાઈ ગઈ છે તેનું કારણ રાજ્યશ્રયનો અભાવ છે. આયુર્વેદના પદ દલિત થવા છતાં તેની ઉપલબ્ધમાન ત્રણ સંહિતાઓમાં અત્યંત જ્ઞાન ભર્યું છે, આજ એ લોપથીના મધ્યાન્દકાળમાં જે તેનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે તે સ્થુળ-સુક્ષ્મ રૂપથી આપણને આપણા ઉપલબ્ધ ગ્રંથોમાંથી મળે છે. તો જ્યારે આયુર્વેદ તેના મધ્યાન્દકાળે હતો જ્યારે આપણી દરેક સંહિતાઓ મોજુદ હતી. તે વખતે તેમાં શું, શું, હશે. તે કરતાં શું, શું, ન હતું તે શોધવું કે કહેવું મુશ્કેલ છે તેનું કંઈક દિગ્દર્શન બે, પદ્ધતિઓ દ્વારા તુલનાત્મક દષ્ટિથી કેટલાક દાખલાઓ આપી દેખાડવા પ્રયાસ કરું છું.

સર્પવિષના આજે ડૉક્ટરો અનેક પ્રયોગો કરી રહ્યા છે જ્યારે હમારા શાસ્ત્રકરો હજારો વર્ષ પહેલાં તેનો ઉપયોગ બતાવી ગયા છે. ચરકમાં સન્નિ-પાતાદી મહા વ્યાધિઓમાં સુચિકા બરણ રોમવેધસ રસ વીગેરે સઘક્ષલદાયી યોગ સર્વના જાણવામાં છે બિદરરોગમાં પણ વાપરવા લખ્યું છે વિપુચિકા (કાલેરામાં) પણ વપરાય છે. જુઓ ચરક ચિં ૦ અ-૧૩

વિષમાં સ્વર્ણ પ્રયોગ આજકાલ એલોપેથીના લાગ્યવિધાતાઓની નવીન શોધ છે. પણ આપણા આચાર્યોએ તે પહેલાંજ અતાવેલું છે. જુઓ. વાગ્ભટ અ. ૭ ને ચરક વિ. અ. ૨૩.

ઓરગેનો થેરાપી પણ હમારા માટે નવીન નથી તે આયુર્વેદમાં હજારો વર્ષથી છે. શોથરોગમાં વૃક્ક, ગિદર, આદિ રોગોમાં ગોમૂતનો પ્રયોગ અતાવ્યો છે કે જેમાં યુરિઆને એમોનિયા હોય છે જેથી તે મૂત્રવતે શોથધન છે એજ આચાર્યોનું સુક્ષ્મપણું અતાવે છે.

કુષ્ટમાં તુવરક તૈલ (ઓલ્યમ હીડનો કારપસ)નો પ્રયોગ આજ લેપ્રસી (રગત કુષ્ટમાં) આજે પાશ્ચાત્યો વાપરે છે. તે પણ આયુર્વેદ માટે નવીન નથી. સુ. ચ. અ. ૧૪.

ક્ષયમાં સોનાનો ઉપયોગ હજારો સ્વર્ણ ધટિત પ્રયોગોમાં છે. સુવર્ણ કેટલું ગુણુ હાયક છે તે તો સર્વ કોઈ જાણે છે કિન્તુ સ્વર્ણ ધટિત મકર-ધ્વજમાં સુવર્ણના ન બિડવા છતાં તેમાં સુવર્ણનો અપૂર્વ ગુણુ જોવામાં આવે છે.

સુવર્ણ સ્વાદુ દુષ્યંચ તુંહણીયં રક્તાયનમ્
દોષત્રયાપહંશીતં ચશ્તુષ્યં વિપસ્ત્તનમ્ ॥

એ સુક્ષ્મ તત્વોના વિચાર કરવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રસ વિદ્યાના ઊત્કર્ષ સુધી હજુ અંગ્રેજી કેમીસ્ટ્રી પહોંચી નથી જે લોક કેમીસ્ટ્રીના પરિણામ પર આધાર રાખી મકરધ્વજમાં સોનું મળતું નથી જેથી મકરધ્વજમાં સોનું નાખવું વ્યર્થ છે એમ કહે છે તેઓ જરા ધ્યાન આપે કે તદ્વાર, છરી ચપ્પુ આદીને તીક્ષ્ણ ને સ્થિર ધાર કરવાને માટે જળ, તેલ, આદિનું પાન કરાવવામાં આવે છે એથી જે પરિવર્તન થાય છે તે કેમીસ્ટ્રીની પરિક્ષા વડે કાઈ રીતે વર્ણન થઈ શકતું નથી એવા સ્થુળ વિષયમાં કેમીસ્ટ્રી સમજી શકતા નથી તો ત્રણ દિન ત્રણ રાત્રિના અગ્નિના પાક વડે જે મકરધ્વજમાં ગુણુ ઊત્પન્ન થાય તે કેમીસ્ટ્રીવાળા શી રીતે સમજી શકે !

એલોપેથીમાં યકૃતની વિકૃતિમાં લોહનો પ્રયોગ થતો નથી જ્યારે હમારા આચાર્યોએ યકૃતની વિકૃતિમાં નવાયસ લોહ વાપરવા કહ્યું છે તે પ્રમાણે તેનો પ્રયોગ કરી અપૂર્વને સદાયઃ ફળ મેળવીએ છીએ.

લશણ (ગાર્લીક) આજકાલ સુવર્ણના પ્રયોગોની સાથે લસણના પ્રયોગો એલોપેથીમાં ક્ષય ઉપર થાય છે જ્યારે સંયુતે તેને હુર્માસ કુષ્ઠાનલ સાદ જન્તુઃ એ પાઠથી જાણી લાભદાયક અતાવ્યું છે, વર્તમાન સમયમાં મુરબ્બી પંડિતવર્યશ્રી વૈ. શાસ્ત્રી યાદવજી ત્રિકગજી આચાર્ય દ્વારા મુદ્રિત કાશ્યપ સંહિતાના કલ્પસ્થાનમાં કૌતકકારી લસણ કલ્પનો બિલ્લેખ છે.

ન જાતુ ધ્રુવ્યતે જાતં નૃણાં લશુન સ્વાદિનામમ્ ।
ન પતન્તિ સ્તનાઃ સ્ત્રીણાં નિત્યં લશુન સેવનાત્ ॥

ન રુપં અશ્યતે ચાસાં ન પ્રજા ન બલાયુષી ।
સૌભાગ્યં વર્ધ્યતે ચાસાં દૃઢં ભવતિ યૌવનમમ્ ॥

ક્રિમિ ગુલ્મ કિલા-સેષુ કણ્ઠવાં વિસ્ફોટકેષુચ્ચ ।

લશુનાન્યુપયંજીત મેઘાગ્નિ વલ વૃદ્ધયે ॥ (કાશ્યપ સંહિતા

કલ્પ સ્થાન

કેવું સુંદર જ્ઞાન બરેલું છે. કેટલાક બાધઓને એવો ખ્યાલ છે કે ચરક સુશ્રુતમાં જે કંઈ છે તેમાં ભારતનું સર્વ ચિકિત્સા શાસ્ત્ર સમાઈ જાય છે અને પણ તે માન્યતા ઠીક નથી. મુરબ્બી યાદવજી ત્રિકમજી આચાર્ય શું કહે છે કે ખંડિત રૂપમાં પણ જે બેડ સંહિતાને કાશ્યપ સંહિતા મળ્યાં છે તેમાં જે જે વિષયો છે. એનો ચરક કે સુશ્રુતમાં ઊલ્લેખ પણ નથી બેડ સંહિતામાં મળતું સ્થાન તાલુ. (તાલુક્ષિત પ્રદેશ) અને શિર (શિરઃ કપાલયો પલ ક્ષિત પ્રદેશ)ના વચમાં સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે. એટલી સ્પષ્ટતાથી ચરક કે સુશ્રુતમાં બતાવ્યું નથી. મેડ સંહિતા સુત્રસ્થાન અધ્યાય ૨૧.

હૃદ્યો રસો નિઃ સરતિ તસ્માદેવ ચ સર્વશઃ :

સિરામિ હૃદયં ચૈતિ તસ્માત્તત્પ્રભવા સિરાઃ :

મેડ સંહિતા સુ. સ્થાન અધ્યાય ૨૧

આમાં રસાભિસરણુ (રક્તા ભિસરણુ)નું વર્ણન સુત્રરૂપમાં સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે તેવું ચરક કે સુશ્રુતમાં મળતું નથી.

કાશ્યપ સંહિતામાં દંતજ્વન્મિકાધ્યાયમાં દાંતોની ઊત્પત્તિનું વર્ણન જ્ઞાત કર્મોત્તરી અધ્યાયમાં બાળકોના છઠ્ઠા માસનું ફળ તે દાંત આવ્યા પછી બારમે મહીને બાદ અન્ન આપવાનું વિધાન ફક્ત ચિકિત્સાધ્યાયમાં ફક્ત રોગ (રીફેટસ)નું વર્ણન ઇત્યાદિ અનેક એવા વિષયો છે કે જે બીજા અંથોમાં નથી.

ઉપરોક્ત ઊદાહરણોથી અનુમાન થઈ શકે છે કે જે સર્વ આર્ય સંહિતાઓ ઉપલબ્ધ હોત તો ન માલુમ કે કેટલાએ નવિન વિષયો તેમાંથી આજે આપણે મેળવી શકત.

વેદ, મહાભારત, પુરાણ, કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્ર, બૌદ્ધ અને જૈન સાહિત્યમાં એવું એવું છુટું છવાયું પણ સુંદર આયુર્વેદીય સાહિત્ય બધું છે કે જેવું હાલના ઉપલબ્ધ અંથોમાં યા ચરક કે સુશ્રુતમાં નામ નિશાન પણ નથી. જે શારીર માટે સુપ્રત શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે તે ખૂલત સુશ્રુત સંહિતા તો આજે મળતી નથી. હાલ જે ઉપલબ્ધ-સુશ્રુત છે તે પ્રતિસંસ્કૃત છે. આથી આપ

સર્વેના સમજમાં તેા સહેજે આવ્યુ હશે કે ચરકને સુશ્રુતમાં સંપૂર્ણ આયુર્વેદ છે એમ માની ન, શકાય. દાખલા તરીકે વેદનાં કેટલાંક વાક્યો ટાંકું છું.

અલગણ્ડુન સર્વાણિ શાલનાન્ ક્રિમીન્ વચસા જમ્ભયામાસિ
અથર્વ સંહિતા કાણ્ડ ૨ સુકત ૩૧

આ મંત્રમાં રક્તને માંસ દુષિત કરનાર અલગંડુ અને શલુન નામના બે સુક્ષ્મ-કીટાણુઓનું વર્ણન છે એ બન્ને કૃમિનું ચરક કે સુશ્રુતમાં વર્ણન નથી.

ये क्रिमयः पर्वतेषु वनेष्वोषधीषु पशुष्व प्स्वन्तः । ये अस्माकं
तन्व माचि विशु सर्व तद्धन्मि जनिम क्रिमीणाम् ॥

उद्यन्नादित्यः क्रिमीन् हन्तु निम्लोचन हन्तु रश्मि भिः ॥

અથર્વ સંહિતા કાણ્ડ ૨ સુકત ૩૧

આ બે મંત્રોથી સમજાય છે કે પર્વત, વન, ઔષધી પશુઓના શરીરમાં જળમાં થનાર અને વણ મુખદ્વારા તે અન્નપાનાદિ દ્વારા મનુષ્ય શરીરમાં પ્રવેશ કરનાર કૃમિઓનું અને સૂર્ય રશ્મિદ્વારા તેનો નાશ કરવાનું વર્ણન છે એમ રોગોત્પાદક કીટાણુઓનું વર્ણન સ્પષ્ટ છે આમ અથર્વ વેદમાં ચિકિત્સા શાસ્ત્ર સંબંધી સ્થળે સ્થળે અનેક વર્ણનો છે તે જે ચરક સુશ્રુતમાં મળવાં મુશ્કેલ છે.

ઉપરનાં બેદાહરણોથી સહેજે સમજાય તેમ છે કે આપણા વરતમાન ગ્રંથ સાહિત્ય સંપૂર્ણ ચિકિત્સા શાસ્ત્ર છે એમ કહી શકાય નહીં આજના કુદકે તે બુસકે આગળ વધતા વિજ્ઞાન યુગમાં અન્ય ચિકિત્સા પદ્ધતિઓની હરિદ્રાષ્ટમાં કેવળ કાય ચિકિત્સા પદ્ધતિ છોડીને ટકવું મુશ્કેલ છે. પ્રતિસ્પર્ધામાં તે જે બળવાન હોય તે સાધન સંપન્ન હોય તેજ ટકી શકે છે આથી વરતમાન સમયમાં મારા વિદ્વાન ને બિત્સાહિત વૈદ્ય બંધુઓને વિનવું છું કે સૌથી પ્રથમ મતભેદો છોડી સર્વથી પહેલું આયુર્વેદ શાસ્ત્રનું પ્રતિ સંસ્કારનું કાર્ય કરવાની જરૂર છે. તે એક અષ્ટાંગ આયુર્વેદનું પકન પાકન કરાવવા આયુર્વેદીય મહા વિદ્યાલયોની જરૂર છે—ગુજરાતમાં એક પાટણમાં તે બીજાં એક—બે, મુંબઈમાં હમણાં હમણાં નડીઆદમાં રા. મુંદરલાલ નાથાલાલ જ્નેશીએ સ્થાપ્યું છે. આટલાં વિદ્યાલયો પુરતાં નથી. ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદમાં આયુર્વેદનું શિક્ષણ આપતી પાકશાળાઓ ચાલે છેપણ એક આદર્શ મહા વિદ્યાલય નથી એ આપણા માટે દિલગીરીની વાત છે. આપ સર્વે કદી બદ્ધ ચર્મ તન, મન, ધનથી સહાયકરો તેા અમદાવાદના આંગણે મહા વિદ્યાલય મુશ્કેલ નથી. અમદાવાદનું આ કલંક આપણે વહેલામાં વહેલું દુર કરવાને આયુર્વેદના બિત્કર્ષનું મોટામાં મોટું કાર્ય વહેલી તકે હાથ ધરવા આપ સૌ પ્રયત્ન શીઘ્ર બનશો.

બંધુઓ મેં આપ સર્વેનો ધાર્યા કરતાં વધુ સમય લીધો છે જેથી હવે જે કહેવાનું છે તે ટુંકમાંજ કહીશ.

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાનું અસ્તિત્વ તથા વર્તમાન જાહેજલાલી. સ્વ. વૈદ્ય બાપાલાલ હરીશંકર, સ્વ. વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધર, સ્વ. મુરબ્બી વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય રાજ્યવૈદ્ય એસ. એમ. શર્માજી. રા. વૈદ્ય અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી, વૈદ્ય રવિશંકર જટાશંકર, વૈદ્ય માધવપ્રસાદ ના. શાસ્ત્રી; વૈદ્ય જેઠાલાલ દેવશંકર દવે; વૈદ્ય હરિપ્રસાદ મં. પંડ્યા; રા. અંબાશંકર, જી. ત્રિવેદી ને વૈદ્યભાઈએના તન, મન, ધન, વડે અપાયેલા સકારનું ફળ છે. આટલો નિર્દેશ જેવળે આ સંસ્થાની સાચી સેવાઓ કરી છે અનેક અગવડો ભોગવીને પશુ વળતનો ને ધનનો આત્મભોગ જે જે વૈદ્ય-ભાઈઓએ આપ્યો છે તે આખી રહ્યા છે, તેમની રૂણ મુક્તિના અર્થે અસ્થાને નથી, જે આપણે નિર્દેશ ન કરીએ તો રૂણદ્રોહી ગણાઈએ.

મેં આપનો ધણો સમય લીધો છે આપ સર્વેએ મને શાન્તિ પૂર્વક સાંભળ્યો છે તે માટે ધન્યવાદ મોકલી અનોખી સરસ લાવપુણું બાપામાં આપ સર્વેનું સ્વાગત કરી શક્યો નથી છતાં એ અક્ષતર્થેવ તુલ્યન્તિ મહાનુભાવાઃ ના પક્ષપાતિ આપ સજ્જનો સ્વાગતના વકતૃત્વનો કેમલ કાન્ત પદાવલીમાં સ્થાન આપશે પુનઃ હું આપનું હાર્દિક સ્વાગત કરું છું.

રજત જ્યંતિ ઉજવવામાં અને તેનો ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં વૈદ્ય વાચસ્પતિ વાસુદેવ શામળદાસ ગેર ને બિપદ શિરોમણી નટવરલાલ નારાયણશંકર શાસ્ત્રીનો ફાળો એછો નથી આ જન્મે વૈદ્ય ભાઈઓએ જે મદદ કરી છે તે તેના પરિણામેજ આ ગ્રંથ બહાર પાડી શકાયો છે જેથી આ સ્થળે તે જન્મે બિતસાહી વૈદ્ય બંધુઓનો આભાર માનું છું.

ઉમીયાજીકર માતીરામ રાવળ

સ્વાગત પ્રમુખ. અમદાવાદ વૈદ્યસભા રૌપ્ય મહોત્સવ.

મંત્રીઓનું નિવેદન

આયુર્વેદ પ્રચારાર્થં યતન્તે ચે મિષ્ણુવરા : ।

દ્રેષમાનાદિકાન્ ત્યક્ત્વા તેમ્સ્યો મક્ત્યા નમામ્યહમ્ ॥

પૂજ્ય સભાપતિજી, વિદ્વાન વૈદ્યરાજે તે સન્નારીઓ.

હું આપની આગળ હિમો થતાં આનંદ અનુભવું છું લોક કલ્યાણ એ આપણા ધંધાનો મુખ્ય આશય છે. ને ઔદાર્યએ લોક કલ્યાણનું એક અંગ છે. એટલે મારા પ્રત્યે હિદારતા દર્શાવી મારી ત્રુટીઓ નિભાવી લેવાને વાંધો નહીં આવે એવી મને ખાત્રી છે. આ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ શહેરમાં આપ સર્વેને પધારેલા જોઈ મને અત્યંત આનંદ થાય છે. હમારા આમંત્રણ ને માન આપી સારી સંખ્યામાં પધારેલા જોઈ આપની આયુર્વેદ પ્રત્યેની લાગણી અને પ્રેમ સમગ્રર્થ આવે છે. આથી આપ સર્વેનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માની ભલે પધાર્યા એટલું કહીને બેસી જઈ પણ આજના યુગનો વા મને થોડો વાયો છે એટલે એમ તો નહીં કહું તમારામાંના ફેટલાકને નહીં રૂચે ને એને લઈને મારી વૈદ્ય સભાનું મંત્રીપદ વગોવાય એથી આપ સમક્ષ થોડુંક બોલી બેસી જઈશ. આપ સર્વેનો સત્કાર જોઈએ તેટલો આપના મોભા પ્રમાણે કરી શક્યો નથી જેથી કાંઈપણ પ્રકારની ત્રુટીઓ દેખાય તો તેની ક્ષમા આપશો, અને સર્વ બંધુભાવે દર ગુજર કરશો એવી આશા રાખું છું.

આજનો પ્રસંગ આપ સૌને વિદીત છે. વૈદ્યસભાના પરિચયથી કાર્યોથી આપમાંના ઘણાને સુવિદીત છે. એટલે એના સંબંધમાં વધુ પરિચય આપવાની આવશ્યકતા નથી છતાં ફેટલાક ગૃહસ્થો એવા હશે કે જે, આ ઇતિહાસથી અપરિચીત હશે. તેમના માટે અંધમાં વૈદ્યસભાના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસનો રીપોર્ટ પ્રથમ આપેલો છે.

આ સભાની શરૂઆતથી તેના ઇતિહાસમાં સ્વ. વૈદ્યરાજ આપાલાલભાઈ હરીશંકર. સ્વ. વૈદ્યરાજ જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી, મારા ગુરૂવર્ય સ્વ. વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય. સ્વ. વૈદ્યરાજ હેમુભાઈ, સ્વ. વૈદ્યરાજ રણુ-

છોડલાલ મોતિરામ સ્વ. જ્ઞવાનીશંકર રૂઢનાથભાઈ વૈદ્યરાજ તથા સ્વ. ગણપતિ-
શંકર વૈદ્યરાજ. સ્વ. વૈદ્યરાજ-ઊમીયાશંકર બાપુભાઈ મહેતા, વીગેરેનો ધાળો
ઝોછો નથી જેથી તેમનો આભાર માનીએ તેટલો ઝોછો છે. તેમજ તે વખતે ને
સારપછી આ સભાને મદદરૂપ થનાર વૈદ્યરાજ અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી,
વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી, વૈદ્યરત્ન માધવપ્રસાદ, ના. શાસ્ત્રી, વૈદ્ય
રવિશંકર જટાશંકર પ્રાણાચાર્ય, વૈદ્યરાજ બાણુભાઈ રણજીડલાલ, આપણી
વૈદ્યસભાના પ્રમુખ રસાયનાચાર્ય ઊમીયાશંકર મોતિરામ રાવલ ઉપપ્રમુખ
હરિભાઈ એમ. પંડ્યા વૈદ્ય મણિભાઈ ત્રિવેદી અને વૈદ્ય ગોવિંદજીભાઈ, વૈદ્ય
રમણીકલાલ દવે; વૈદ્ય ઉત્તમરામભાઈ, વૈદ્ય હરજીવનભાઈ, વૈદ્યરાજ શંભુ-
પ્રસાદ કેશવલાલ ને વૈદ્યરાજ દામોદરાચાર્ય વૈદ્યરાજ નરસીંહભાઈ વીગેરેનો
સહકાર પણ જેવો તેવો નથી. તેમની કુનેહ ભરી દોરવાણી બદલ વૈદ્યસભા
ખરેખર ઝઘળી છે, જો કે વૈદ્યસભા એ સર્વ વૈદ્યબંધુઓની છે એમાં જે કંઈ
કાર્ય થાય તેનો જશ તમામ વૈદ્યભાઈઓને છે માત્ર કાર્યકર્તાઓ જ બધું કરી
શકે છે અગર બધા યશનો દાવો તેમને ભાગે જાય છે એમ માનવાને
કંઈ કારણ નથી સંસ્થાનો પ્રાણ સંસ્થાના સભ્યો છે ને સભ્યોનો સહકાર
તેટલીજ સંસ્થાની સાધના એ સિવાય કાર્યકર્તાઓ કંઈ કરી શકે એમ
માનવાની કોઈ ભૂલ કરે નહીં.

જે, જે વૈદ્ય બંધુઓનાં નામો શરતચુકથી કે અજ્ઞાનતા રહી ગયાં હશે.
જેમના નામનો નિર્દેશ થયો નથી તે સર્વેના માટે લાગતા વળગતા દર
ગુજર કરશે.

આ વર્ષમાં ઊત્સાહી સભ્યોની સુચનાથી રૌપ્ય મહોત્સવ ઊજવવા નક્કી
કર્યું તેમાં આપ સર્વેએ જે સહકાર બતાવ્યો તેવો સદૈવ આપશો. એવી
આશા અસ્થાને નથી.

દરેક વર્ષના પ્રમુખો, ઉપપ્રમુખો, મંત્રીઓ તથા સભાના મૂખ્ય-
કામકાજની નોંધ-રૌપ્ય મહોત્સવ અંકમાં રજત જ્યંતિ કમિટી તરફથી વૈદ્ય-
સભાના ઇતિહાસમાં લખેલું છે. એટલે વધુ વિવેચન કરી આપનો ટાઇમ
લેવાની આવશ્યકતા મને જણાતી નથી. એટલે લાલના પ્રસંગને અનુસરી બે
શબ્દો કહીશ.

વૃદ્ધો જમાનો બદલાયાનું કહે છે તેમ વડાભર આપણા જીવાને નથી
લાગતું ! રોગોનો જમાનો પણ બદલાતો જાય છે આપણી અવનવા શોધને
હંફાવવા એ પણ કટીંગ્ક થાય છે. બધી વસ્તુની માફક એમાં પણ પલટો
થયો છે છતાં આપણે કાયરતાનો દોષ તો વહોરી લીધો છે, કાયરતાના પ્રતાપે
તો સાધુતા આવે સાધુતા એ સારી છે, એની ના નથી વ્યક્તિ તરીકે
આદરણીય છે ને વધુ પડતી જો સાધુતા આવે તો હિમાલયમાં વાસ કરવો
રહ્યો. ત્યાં પણ સુખે એસવું શક્ય નથી ત્યાંના બરફના ડુંગરોમાંથી કે પથરો-
માંથી ધન મળે તેમ હશે તો હવામાંથી દરોડો આવશે.

આયુર્વેદ પદ્ધતિ શાસ્ત્રીય નથી વૈજ્ઞાનિક નથી એમ પાશ્ચાત્ય પ્રગ્નની

માન્યતા છે. તેઓને એકજ ઊત્તર આપવાનું ધડીભર મન થઇ જાય છે કે તમારી વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિની ગેરહાજરીમાં ભારત આટલા આટલા વર્ષ જીવી શક્યું એનાં જીનાં માણસો આજનાં માણસો કરતાં નિરોગી હતાં ને દીર્ઘ-યુષી હતાં, બાટલાને પડીકાં લીધા વિના ને ઇન્જેક્શનો મુકાવ્યા વિના તેઓ જીવી શક્યાં હતાં. તે અમારા આયુર્વેદ શાસ્ત્રી કે અવૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રી કે અમારા અજ્ઞાનના આધારે હોય તો એ અજ્ઞાન, અવૈજ્ઞાનિક, અશાસ્ત્રીય, પદ્ધતિ-વગરના શાસ્ત્રના લઈને હોય તો તે વેદોને, વૈદકશાસ્ત્રને અને તેના શોધકોને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે. બધી દુનીયા આગળ વધી છે તેમ હવે આપણે આગળ વધ્યા વિના ચાલે તેમ નથી આપણાં શાસ્ત્રો જે સુત્રાત્મક છે તેને વિષયવાર પૂર્ણ બનાવવાનાં છે આપણામાં જે કંઈ નથી તે પાશ્ચાત્યો પાણેથી મેળવીને આયુર્વેદને સંપૂર્ણ બનાવવો જોઈએ દા. તરીકે મૂત્ર પરિક્ષા તેલ નાખીને કરી અટકી જવા કરતાં તેમાં ગ્રોગ્ય સુધારણા માગે છે. કેટલાક વૈદ્ય ભાઈઓ આયુર્વેદમાં સર્વ છે તેમાં સુધાર-ણાની જરૂર નથી એમ માને છે જો કે તે ખરું હશે છતાં હાલના વિમાનને વીજળીના યુગમાં હરિકાઈમાં જીવવા માટે આપણા પાશ્ચાત્યો પાસેથી કંઈકને કંઈક તો લેવા જેવું જરૂર છે. બીજામાંથી ગ્રહણ કરવું ને આપણું બનાવવું એ એક અવહારિકતા છે. આપણા ઇંદ્રાદિ દેવો પણ આવી બાબતમાં વ્યવ-હારિક હતા. ઋદ્ધસ્પતિના પુત્રને સંજીવની વિદ્યા શિખવવા સારું અસુર દળમાં મોકલવા ચુક્યા ન હતા. કીર્તિ અને આયુષ્ય વધારનાર કોઈપણ ચીજ શત્રુ પાસેથી લેવામાં વાંધા નથી.

પાશ્ચાત્ય વૈદકશાસ્ત્ર સોળમાં સત્તરમાં સૈકાથી જાણુવામાં આવ્યું અને દીનપ્રતિદીન ખંતથી પ્રયાસથી તેમજ સારા રાજ્યાશ્રયથી તેમની ચિકિત્સા પદ્ધતિ આજે આટલા દરજ્જે વધી ગઈ છે. આપણે જો તેમના સાથે દોડવાની શરતમાં નહીં ઊતરીએ તો આપણી શું સ્થિતિ હશે તે સમજી શકાતું નથી. આપણામાં શી શી ખામીઓ છે. તે વખત આવ્યે ન જોઈએ તે ચાલે નહીં જગતમાં કોઈ સંપૂર્ણ નથી. તેને સુધારવામાં નાનમ નથી. આજે વધતા જતા આંખના રોગો, ગળાના રોગો, કાનના રોગો, નાકના રોગોના ઊપચારો કરનારા સ્પેશીઆલીસ્ટો આપણા પાસે નથી. તે બાબતના જ્ઞાનની ઉણપ છે. તે પુરી કરવાની જરૂર છે. આપણે જો આપણા વૈદક શાસ્ત્રને જગાડવું હોય તો નવા નવા પ્રયોગો, અખતરાઓ, નવાં સંશોધનો કરવાં જોઈએ. આયુર્વેદમાં સર્વસ્વ છે એમ કહે ચાલે તેમ નથી. તેમ કહેવાથી જનતા માને તેમ નથી. આયુર્વેદમાં જે કંઈ છે તે બરાબર સમજવો તોજ વિશ્વાસ આવે, દાખલા તરીકે શાસ્ત્રમાં કહ્યું કહે છે કે સ્ત્રીને ગર્ભ રહે ત્યારથી તેને આનંદમાં રાખવી, સારાં વસ્ત્રાભુષણો પહેરાવવાં ને ઇચ્છા થાય તેવો ખોરાક આપવો આમ કહેવાથી આજે દુનીયા માનતી નથી. પણ પાશ્ચાત્ય ડોક્ટર ગેલને રોમન મેજીસ્ટ્રેટના ત્યાં કદરૂપું બાળક જન્મવાથી પુનઃગર્ભ સમયે સ્ત્રીને આનંદમાં રાખવાનું જણાવ્યું અને તે

બાળક ખુબસુરત જન્મ્યું તે સર્વેને સાબીત કરી બતાવ્યું હતું. ઉપવાસ કરવાથી ફાયદો થાય છે ધર્મ થાય છે કે સ્વર્ગ મળે છે. એ જનતા માનતાં અચકાય છે. પણ ઉપવાસથી આંખની ને કાનની શક્તિઓમાં લાભ થાય છે એમ દેખાડો. તુળસી ધરના આંગણે વાવવાથી મલેરિયાથી મુક્ત રહેવાય છે એમ બતાવો. રૂદ્રાક્ષની માળા શિવ બકતોએ પહેરવી જોઈએ નહીં તો મુક્તિ મળતી નથી તે કરતાં રૂદ્રાક્ષની માળા તાંબાના વાળામાં પરોતીને પહેરવાથી કાઢેરા, ઝોરી, અછળડા, બળીઆ તેમજ કેટલાક એપી રોગો શરીરને લાગુ પડતા નથી એમ સાબીત કરી બતાવો. દરરોજ દેવ સેવા કહી શુગળનો ધૂપ કરવાથી ક્ષય, પ્લેગ, મહામારી એવા અનેક ભયંકર રોગો તથા જંતુઓનો શુગળના ધૂપથી નાશ થાય છે. એ જો બરાબર સમજાવી શકીએ. દર્જના આસન ઉપર બેસવું એ પવિત્ર છે એના કરતાં દર્જના આસન પર બેસવાથી પ્રાણ તત્વને પોષણ મળે છે જેથી સવાર સાંજ બપોર ત્રણ વખતે પવિત્ર બની તેના પર બેસવું જોઈએ. એમ બતાવી શકીએ. પીંપળના ઝાડની પુંજ કરવી જોઈએ તે ઝાડને પવિત્ર માન્યું છે પીંપળો એટલે બાહ્ય આમ બતાવવા કરતાં પીંપળાના ઝાડના સંપર્કમાં વધુને વધુ આવવાથી પીંપળામાંથી ઓકસીજન પ્રાણવાયુ વધુ મેળવી શકીએ આથી તેનું વ્રત કરવાની જરૂરીયાત છે, આમ સાબીત કરી બતાવવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે, એવા સમયમાં આજે આપણા આયુર્વેદમાં સારું હોય તેટલું જો જરૂર પડતું પાશ્ચાત્યો પાસેથી લઈને સુધારણાની જરૂર છે અને રથજો આયુર્વેદ શિખવવાનારાં મહા-વિદ્યાલયોની જરૂર છે.

વ્યવનપ્રાશાવલેહ ખર્ષ વ્યવને પુનર્યુવા આણી હતી. હાલના ચાલુ યુગમાં તપસી બાળાએ પ્રત્ય માલવીઆજી પર કાયાકલ્પ કરાવીને શારિરીક સુધારણા થોડીવણી કરી બતાવી છે. તરમનીના માજી રાગ કમસરની બહેનને જેમ પાશ્ચાત્ય ડોક્ટરોએ પુનર્યુવા બનાવી તેવા પ્રયોગો આયુર્વેદમાં અનેક છે તે સર્વ શોધી જનતામાં જાહેર મુકવાની જરૂર છે.

સૂર્યના તડકામાં ઊભા રહેવાનું આપણા શાસ્ત્રોમાં વર્ણન છે પણ પાશ્ચાત્યોની માફક તેનો લાભ લેતાં આવડવું જોઈએ આજે સગાકાકાનાં છોકરાં લગ્ન કરે છે. પણ તે ધર્મશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે એમ કહેવાથી સુધારકાની આંખો નહીં બંધડે પણ એકજ લોહીથી ઉત્પન્ન થતી સંતતિ શારિરીક અને માનસીક રોગો વાળી અગર વારસામાં દરદોના ભોગ બને છે તે તેમાં બુદ્ધિનો અભાવ હોય છે તે સમજાવો તોજ તેમના હૃદયમાં બાજબી લાગશે. મરનાર વ્યક્તિ પાછળ સુતક પાળવાં હજમત કરાવવી એ હાલની ક્વોરેન્ટાઈન જોડે સરખાવીએ છીએ પણ ક્વોરેન્ટાઈન શા માટે પાળવું જોઈએ. તેનું કારણ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે જ્યારે સુતક શા માટે હોવું જોઈએ તે વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજાવવું જોઈએ એક જમાનો એવો હતો કે બકરાંની માફક ભરવાડ જોતાં લોકો દોરવાતા આજે દોરવાઈ શકાય તેમ નથી.

શ્રી. જગદીયંદ્રજોડની માફક વનસ્પતિ શાસ્ત્રના અભ્યાસની જરૂર છે, જ્યક્ષણુ ઇંદ્રજોડે વનસ્પતિ માટે ભારે મહેનત કરીને વનસ્પતિ સંબંધી જે જે પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેને ભાગ્યે જ પુરાં કાંઈ વૈધજંધુએ વાંચ્યાં હશે. જમાનો આગળ વધે છે આપણે તેને પ્રવૃત્તિમય જીવન ગણી નિવૃત્તિમય જીવનની વાતો કરીએ છીએ આવી સ્થિતિમાં આપણું સ્થાનગિરીશીખર પર પથ્થુ રહેશે નહિ. કારણુ પ્રયત્નશીલ લોકો સમૃદ્ધિ મેળવશે ને તેના આધારે તે ગિરીશીખરના ખુણા જોયરા જોળી, વનસ્પતિઓ મેળવી ફાયદો ઉઠાવશે જો આપણે પ્રયત્ન શીઘ્ર નહીં બનીએ તો હિમાલયમાં, આણુમાં, ને વિન્ધ્યાચળમાં વનસ્પતિઓ છે એમ ગણતરી કર્યામાં જ રહી જઈશું, એથી આપણામાં સર્વસ્વ છે, એવું અહમ જરા ઓછું કરવું જોઈએ. ને હાલની દુનીયાને અનુકૂળ આપણું ચિકિત્સા શાસ્ત્ર હોવું જોઈએ.

મોગલ શહેનશાહની શાહજહાની ચિકિત્સા કરી બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના પાયા નાખવામાં આવ્યા એ ડોક્ટરનું સ્વદેશાભિમાન એણે પોતે અમીરી ન ઈચ્છી, પોતાના માટે કંઈ ન માગ્યું. એના દેશને સોનાનો બનાવ્યો, એમ સ્વાર્થ ત્યાગ કરી આયુર્વેદમાં સર્વસ્વ છે તેના કરતાં કંઈક કરી બતાવવાની જરૂર છે સારાં સંશોધનો કરી ગુપ્ત ન રાખતાં બને તેટલી તેને પ્રસિદ્ધી આપીએ. તો જગતમાં જે સ્થાન એલોપથીને છે તે કરતાં ઊચ્ચ સ્થાન આયુર્વેદને મળી શકે. આયુર્વેદના આધારે તીખી શાસ્ત્ર લખાયું તેમાંથી અરબી, ગ્રીકને લેટીન, ભાષામાં તરજુમા થયા ને એમાંથી પાશ્ચાત્ય વૈદક-શાસ્ત્રનો જન્મ થયો છતાં આયુર્વેદ આવી સ્થિતિમાં પસાર થાય એ તેના વારસ-દારોની પ્રમાદતાનું પરિણામ છે ભારત આગળ પડતું હતું એમ કહેવાથી દહાડો ન વળે ભારતમાં જ્ઞાનનો સાગર ભર્યો છે ને આર્યાવર્તનું વૈદકશાસ્ત્ર આગળ પડતું છે તેવું કરી દેખાડવાની મારી પ્રાર્થના છે.

જે પ્રજાજનોનો પ્રયાસ વૈદક શાસ્ત્રની શોધજોળ કરતો નથી, શોધ-જોળ પાછળ ઉદ્ભાસ ન હોય તો પછી તેનું જીવન નથી અગર છે તો તે ટુંકું છે યા, બીજની દયા પર જીવવાનું છે. પદ્ધતિસરના અખતરા સિવાય લોકોને આપણામાં વિશ્વાસ નહીં આવે માટે વખત સર આપણે સાવધાન બનવું જોઈએ. જેમ સંસ્કૃત વિના વેદનું જીવન નથી તેમ આજના યુગમાં પ્રજાનું જીવન વૈદક વિજ્ઞાન વિના નથી. બેશક જમાનો કે સંજોગો વિપરીત છે છતાં દરેક બંધુ પોતાના ધ્યેય એક રાખી શકે તો ઊન્નતિ દુર નથી આપણો ધંધો એટલો માનનિય છે કે જોઈતા સાધનો આપણે સહેજે મેળવી શકીશું ફક્ત તે માટે સેવાભાવ ત્યાગ અને ચારિત્ર્યની જરૂર છે.

બંધુ વર્યો ધાર્યા કરતાં વધુ ટાઈમ આપ સર્વેનો લીધો છે. જેથી મારું વક્તવ્ય ટુંકમાં આટોપી બેસી જઈશ.

દરેક વર્ષના મુખ્ય કાર્યકરતાઓ તથા મુખ્ય કામકાજની નોંધ રાખ્ય મહોત્સવ સમિતિ તરફથી આ ગ્રંથમાં પ્રગટ થયેલ છે તે વિષે કંઈ વિવેચન

કરતો નથી. વળી આપણે આપણા વિદ્વાન પ્રમુખશ્રીનું બાપણુ સાંભળવાનું છે એટલે મારું વક્તવ્ય પુરૂં કરતા પહેલાં આ રજત મહોત્સવ ઊજવવામાં અને તેના અંચનું પ્રકાશન કરવામાં આદિથી અંત સુધી દરેક રીતે મદદ કરનારનો આભાર ન માનું તો હું ન શુભો ગણાઉં. અમદાવાદના ઉત્સાહીને વિદ્વાન વૈદ્યરાજે વૈદ્ય વાચસ્પતિ, બિષગાચાર્ય વૈદ્યશાસ્ત્રી વાસુદેવ શામળદાસ ગોરને બિષક શિરોમણી, વૈદ્ય બૃષણ નટવરપ્રસાદ, નારાયણશંકર શાસ્ત્રીએ જે મદદ કરી છે તે બદલ આભારી છું. જે આ બંને વૈદ્યરાજેએ મને મદદ ન કરી હોત ને, માર્ગ પ્રદર્શન ન, કરાવ્યું હોત તો, આજે રજત ન્યાંતિ ઊજવવાનું મારા માટે અશક્ય હતું તેમજ આ અંચનું પ્રકાશન કરવાની જુવાબદારી તેઓ બંને જણા એ ઉપાડી લઇને દહાડો, રાત્રિ ને સવારના વહેલા પરાકમાં પોતાનું કર્તવ્ય બજાવીને પુરૂં કર્યું છે તે બદલ તે બંને બાપણોનો ઋણી છું ને તેમનો હાર્દિક આભાર માનું છું.

મારા મંત્રિ વર્ગમાંથી પણ સહાયક મંત્રીઓ વૈદ્ય અનુપ્રસાદ, ખોડીદાસ, તથા વૈદ્ય યશવંતરાય બાપાલાલે મને આમાં સારી મદદ કરી છે તે સર્વેનો અત્યંત આભારી છું.

અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ મહેતા

પ્રધાન મંત્રી.

અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

प्रमुख : रत्नतन्त्रांति

श्री धन्वन्तरये नमः

राजवैद्य ऐस. ऐम. शर्मानुं साधणु.

परम माननीय धन्वन्तरि तुल्य वैद्य महोदय उपस्थित
सज्जनो तथा सत्तारीया.

परम कृपालु परमात्मा आदि भगवान् श्री धन्वन्तरि की पूर्ण कृपासें
आज हम इस श्री अहमदाबाद वैद्य सभाका रौप्यमहोत्सव मनानेके
लिये लाज्यशास्त्री बने हैं । इससे हम सबको परम हर्ष हुआ बिना नहीं
रहता है ।

माननीय महानुभावों । आज इस सभामें अनेक सुयोग्य विद्वान्
विनयज्ञान सम्पन्न और वयोवृद्ध वैद्य महानुभावों के विद्यमान होनेपर भी
आपने मेरे जैसे अधपक्षको यह पद देकर अपना औदार्य प्रकाशित किया है;
आप महानुभावों की इस महति कृपाका अत्यन्त ऋणितुं, और आज के
इस महान् सुअवसरका अव्यक्षपद स्वीकारनेकी जो धृष्टता की है, वह
केवल आप लोगोंकी आज्ञाका पालन मात्र है ।

मैं आशा रखता हूँ कि उपस्थित महानुभाव आजके इस महान्
कार्यक्रमको निर्विघ्न रूपसें पूर्ण करने में मेरे सहायक होंगे ।

माननीय सभासद्वृन्द । आप महानुभावोंकी कामना आयुर्वेदके लुप्त
गौरवका पुनरुद्धार करना है । और इसी लिये आज के इस समारंभ की
उत्पत्ति हुई है ।

हमारी इस श्री अहमदाबाद वैद्यसभा द्वारा अनेकों लुप्त गौरव उद्धार
किये गये हैं, और अभीतक बहुत उत्तति भी हुई है ।

हम लोगों का सदा ध्यान रहना चाहिये कि हम लोग प्रत्येक प्रत्येक
वैद्य परस्पर सहोदर हैं ।

हमारे समक्ष प्रगल्भ मातंग पाश्चात्य चिकित्साविज्ञान अपने सिंह
पराक्रमसें आयुर्वेद के नन्दनवन को छिन-छिन करनेका पूर्ण पुरणार्थ कर
रहा है । आज यदि आप लोग ऐकताग्रह होकर उसकी रक्षाकी चेष्टा
नहीं करेंगे तो वह शीघ्र ही हतथी शत्रु हीन गौरव होन्यगा ।

किसी भी कार्यका करनेके लिये हमको संगठन करने की परमावश्यकता है। हम सबको मिलकर विचार कर, जो कार्य कठिनाता से हो सकते हैं; उन्हें आरम्भ कर देना चाहिये।

गुजरात प्रान्त में श्री अमदावाद वैद्य सभा एक ऐसी संस्था है जहाँ पर आयुर्वेद के अध्येत्य के लिये सभी प्रकारकी सामग्री मौजूद है। संगठनके कामके लिये हमें एक संस्था श्री धनवन्तरि की कृपा से प्राप्त है, वह है हमारी अमदावाद वैद्यसभा।

यस कार्यालयसे पुनः पुनः अपने कर्तव्यकी ओर जानेके आदेश मिलने चाहिये। ऐसा बिना किये हमारा एक मार्गपर चलना असंभव है। ऐसा होने से हमारा संगठनका कार्य जड़े सन्ध्या स्वरूपसे चल सकता है। और हम अपने लक्ष्य पर जा सकते हैं।

संगठनसे पहिले यदनी अति आवश्यक है कि हमारा आपसका भाव समान होजाय। मामूली से ले कर विशेष अवस्था तक हमारी चिकित्सा की शैलीका एक ही आयुर्वेदीय मार्ग हो, और उसे हमारे साथका प्रत्येक छोटेसे छोटा वैद्य ज्ञानता हो।

समानता लाये सिवाय हमारा संगठन लाभप्रद नहीं हो सकेगा। हमें अपने कार्यों के आरम्भ में समानता रख कर आगे बढ़नेका प्रयत्न करना चाहिये। समानता लाकर हम अपनी ज्ञान वृद्धि, अधिकार वृद्धि और क्षेत्र वृद्धि पर अधिकार जमाना चाहिये। आलसी लोगोंके लिये संसारमें कुछ विभूति नहीं है। परिश्रमीकी नयी जीव करसकते हैं। ज्ञान जोहनेसे ही हीरा प्राप्त होता है। फिर आपका परिश्रम तो मृत्युमुञ्च पतिततनुको ज्वनदान दे सकता है। इस लिये आपका पूरा परिश्रम करना चाहिये।

ज्ञानवृद्धि के लिये हमें अपनी पुरानी संभाषाविधिका व्यवहार आरम्भ करना चाहिये।

अध्ययनके लिये कुछ समयसे साधारण पाठशाळाओंसे अधिक उपयोगी आयुर्वेद विद्यालय खुलने लग गये हैं। परन्तु अभी उन की संख्या पर्याप्त नहोनेसे एक ही कम की शिक्षाका प्रसार नहीं हो रहा है।

हमको दो प्रकार की शिक्षाके प्रसार की परमावश्यकता है। एक साधारण ज्ञान और दूसरा प्रत्यक्ष ज्ञान। व्यवहारिक ज्ञानकी आवश्यकता ही हमारे लिये सर्वार्थ करी पद्धति है।

हमें अपनी शल्य शास्त्राक्य की प्राचीन शैली और चिकित्साका दोष न करना चाहिये। हम लोगोंने आँख, कान नाक, मुँह और केशों की चिकित्सा पद्धतिको अपने ग्रन्थों में मौजूद रहने परभी जुरी तरह बूझा दिया है। उसे हमें सत्यसे प्रथम सञ्चय करना चाहिये। जब आप इन चिकित्साओं का विचारपूर्वक आरम्भ कर देंगे तो आपका अपनी उपरि लिखित चिकित्सा अपूर्ण प्रतीत हो तो उसे अपने ही उपायों से बढ़ाने या दूसरी चिकित्सा

पद्धतियों से अपना काम पूर्ण कर लेने में कभी आनाकानी न करना चाहिये पर इसका अर्थ यह नहीं है कि आप केवल जयानी जमा जमा कर के अपने काम, अपनी चिकित्सा पद्धति का अपूर्ण अंश बिना समझे दूसरों की चिकित्सा पद्धति का आश्रय लेकर परमुखापेक्षी हो जाय ।

प्रत्येक शिक्षण संस्था के साथ आतुरालय होना अत्यन्त आवश्यक है । इस के होने से वैद्य वैद्यक और रोगी तीनों का लाभ है । वैद्यों के लिये अपनी चिकित्सा, पद्धति का प्रसार नया अन्वेषण और अधिकार प्राप्ति का साधन जितना अच्छा आतुरालय द्वारा हो सकता है उतना अन्य उपायों से नहीं ।

वैद्यक शास्त्र की वर्तमान उन्नति, आतुरालय की स्थिति देख कर वैद्यक पर विश्वास, रोगों पर स्वतंत्र रूप की नयी योजना, औषधियों की युती कुछ योजना या करने का एक मात्र मार्ग सहज में प्रुल जाता है । आतुरालयों के प्रुल करने से कठिन रोगों का जिसका घर पर रहकर किसी भी कारण से ठीक ठीक उपचार हो सकता था, आतुरालयों में सम्पूर्ण रूप से चिकित्सा हो सकती है । अनाथ और कष्टसाध्य रोगियों का पूर्ण लाभ हो सकता है । इससे आतुरालयों की स्थापना करना बहुत ही जरूरी है ।

वैद्यों के ज्ञानवृद्धि के लिये संग्रहालय स्थापित करना अत्यन्त आवश्यक है । संग्रहालयों में एक विभाग पुस्तक संग्रहालय हो, जिसमें नई और पुरानी प्रकाशित और अप्रकाशित पुस्तकों का संग्रह हो । संसार के चिकित्सकों ने जो नये अन्वेषण प्रकाशित होते जाय उनका संग्रह भी इस संग्रहालय में होते रहना चाहिये । एक विभाग औषधिसंग्रहालय हो; जिसमें अविश्रुत दृश्यों में जनरपति और जनीकुष्ठ औषधियों और औषधि के उपयोग में आनेवाले उपयोगी द्रव्यों का सुन्दर संग्रह हो । एक विभाग में शल्य तन्त्रोपयोगी समस्त सामग्री का संग्रह हो और एक में औषधि निर्माणोपयोगी तथा चिकित्सोपयोगी द्रव्यों का संग्रह हो । यह संग्रहालय बड़े विद्यालय, आतुरालय के साथ और बड़े शहर में ही होना चाहिये । वैद्यों में व्यवहारिक ज्ञान के साथ ही व्यवहारार्थुर्वेद के ज्ञान की बहुत बड़ी आवश्यकता है, इस विषय में हम वैद्यों में से दम्तों में काष्ठ एक वैद्य शायद थोड़ा बहुत ज्ञान रखता हो । पर आवश्यकता तो इस बात की है कि हमारा प्रत्येक वैद्यवांछित इस विषय के व्यवहारिक ज्ञान न सही पर पुस्तकीय ज्ञान से वंचित न रहे । आपका जली प्रकार ज्ञात है कि शवच्छेद करने के लिये हमारे पास काष्ठ साधन नहीं है ।

अतः शिष्ट वैद्यों का ध्यान है कि राजस्वदाय्य बिना हम अपनी प्रत्येक विषय की आवश्यकताओं को पूर्ण नहीं कर सकते हैं । हमारे पास धन नहीं, अधिकार नहीं, हम भी इस आवश्यकता को कुछ अंश में सत्य मानते हैं, परन्तु सम्पूर्ण अंश में नहीं, अपनी आवश्यकताओं का समझना

હમારા ફર્જ છે, ઉનકી પૂર્તિ ઉપાય સોધના હમારા કામ છે । સરકારજીબ હમારે આયુર્વેદકો ઉતના યોગ્ય માનનેકા પૂર્ણતયા તયાર નહી; તબ હમ ઉસસે અભિષ્ટ સહાયપાલી દેસે સકતે હે ।

હમમેસે બહુતસે મહાનુભાવ દેશસે સહાયતા પ્રાપ્ત કરનેકી ઓર કાંગ્રેસસે મિલકર અપની ઉન્નતિકી ખાતે સોચા કરતે હે । ઇનમે દેશસે સહાયતા તબી મિલના સંભવ હો સકતા હે જબ કી હમ અપને કૃત્યોસે દેશ કો લાભ પહુચાકર અપની ઓર આકૃષ્ટ કર સકે । ફિર કાંગ્રેસ જૈસી દેશ ભરકી પ્રબલ રાજનૈતિક સંસ્થાસે કુછ પ્રાપ્ત કરસકના દુરાશા માત્ર હે । કાંગ્રેસકે સ્તમ્ભ દેશી ચિકિત્સાકે નામસે કોસો દુર હટ જતે હે ઓર જબ ઉન્હે આવશ્યકતા હોતી હે તબ ઉનકી પિપાસા શુદ્ધ જલ દુર નહી કર સકતા, સોડા વોટર હી ઉનકી પિપાસા દુર કર સકતા હે । વિદેશી મધમિશ્રિત ઔષધિયે હી બલદાયક પ્રતીત હોતી હે । ઓર વિલાયતી ઉપનિવેશ હી ઉન્હે સ્વાસ્થ્ય નિકેતન પ્રતીત હોતે હે । કહને કો ભારત ઉનકે લિયે અપના દેશ હે, પર વે અપની પ્રાચીનતાકો પોષણ કરનેકો બાધ્ય નહી ।

હમારી સમજ મેં પ્રાચીન વિદ્યાઓમેં કાઈ અર્થકરી સજીવ ઓર વ્યવહારિક વિદ્યા ઇસ સમય હમારે પાસ બચ રહી હે તો વહ વૈદ્યક વિદ્યા હી હે । નવે સુધારક ઇસ અવશિષ્ટ અંશ કો હી બચા રહને હે તો બહુત કૃપા હે । હમકો જો કુછ કરના હો અપને બલ પર કરના ચાહિયે । ઇસો માર્ગ સે અપને લક્ષ પર હમ પહુચ સકતે હે । હમારે યોગ્ય હોનેપર જિન સમ્પત્તિયોં કી હમ ઇચ્છા કરના ચાહતે હે, જો સમ્પત્તિયાં હમારે હાથ ફેલાતે દુર ભાગતી હે, વ સ્વયં હમારે અનુકૂલ હોંગી ઓર હમ ઉનસે અપને કાર્યોંકો સિદ્ધ કરેંગે । ઇસ લિયે સગસે પહિલે હમેં અપની યોગ્યતાકો પૂર્ણ કરના ચાહિયે । કિતને હી વૈદ્ય હે, જિન્હેં આયુર્વેદ પર શ્રદ્ધા નહી, બુઝ બડે નામધારી વૈદ્યોમેં બહુતસી અંગ્રેજી ઔષધોંકો હી પ્રાયશઃ નામાન્તરસેં રોગિયોં કો પ્રયોગ્ય કરાયા કરતે હે । હમેં ઉન ઔષધોંકો અપનાને મેં કુછ હાનિ નહી, પરન્તુ ઇસ ખાતકા ધ્યાન રખના આવશ્યક હે કિ હમ કહીં આયુર્વેદ કે સિદ્ધાંત પથસે વિચલિત તો નહી હોતે ? અપને વહાં એકસેંએક ઔષધ કે બદલકર હોતે હુએ અન્ધાધુન્ધ વિદેશી ઔષધોંકો વ્યવહારમેં લાના દેશ ઓર જાતિ કે લિયે હાનિ કર હે । કઈ મહાનુભાવ કેવલ અપની ઉદરદરી કે પૂર્તિ કે લીયે અપદ લોગોંકી બી જો આયુર્વેદકો અક્ષર બી નહી જાનતે કુછ એક રૂપયે લેકર ડિમિયાં દેદેતે હે । ફલ વહ હોતા હે કિ એસે નામધારીયોં કી અસિદ્ધિ કો દેખતે હુએ આયુર્વેદ કે ઉપર સે આપ લોગોંકો વિશ્વાસ ઉઠ જાતા હે । વૈદ્ય માત્ર પર અશ્રદ્ધા હોજાતી હે । અખિલ ભારતીય આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠ બી ઇસ ઓર ધ્યાન નહી દેતી ।

આયુર્વેદાચાર્ય આદિ ઉપાધિયોં કે રજીસ્ટર્ડ કરાને કો બી કાઈ લાભ હોતા હુઆ નહી દિખાઈ દેતા । જિસે દેખો વિદ્યાપીઠકી પરિક્ષા ન દેકર બી આયુર્વેદાચાર્ય આદિ પદવી અપને આગે લગા લેતે હે ।

यदि हम वास्तविक रूपसे वैद्यकी उन्नति चाहते हैं वा लोगोंपर वैद्यकी शिक्षा जमाना चाहते हैं तो हमें आयुर्वेदकी उन्नतिकी ओर अग्रसर होना चाहिये । प्राचीन समयमें हमारा शास्त्र अत्यन्त उन्नत दशामें था । हमें आयुर्वेदका ऐसा साहित्य तैयार करना चाहिये जो वैद्योंके, आयुर्वेदके, विद्यार्थियोंके तथा जन साधारणों के लिये लाभदायक हो । अनौषधिके पहिचानकी अत्यन्त आवश्यकता है । ऐसे कतिपय विद्वान वैद्य दृष्टिगोचर हो रहे हैं जो औषधियोंके परित्यक्तमें पूर्ण अनुभव रखते हैं । विद्यार्थ्यों में भी औषधिका पूर्ण परित्यक्त नहिं कराया जाता, ऐसा न होने से ही पंसारीयों के जरासेपर ही हमारा विश्वास रहता है । जो कुछ उन्होंने दे दिया वह ही मान लिया जाता है । इसी कारण हम लोग जो प्रयोग बनाते हैं वह यथार्थ इलपट नही होते । अजिब भारतवर्षिय वैद्य सम्मेलनमें भी कर्षण और सन्दिग्ध औषधों आती हैं और उनपर चर्चा भी चलती है । तोभी सर्व सम्मत अभीतक कर्षण सिद्धान्त स्थिर नही हुआ कि अमुक औषध ही श्रेष्ठ है ।

जबसे हमने अनौषधियों के ज्ञानका आलस्य किया है तबही से हमारा अनौषधी विज्ञान नष्ट होता जा रहा है । इसी इसी उत्तम दिव्योषध शास्त्र में वर्णित है । आज उनका कर्षण परिक्षक नही है । कभी अनौषधियों की ओर में कर्षण विशेष उद्योग नही करते जनों में पर्वतो पर जाकर ओर करना परमावश्यक है ।

विदेशी चिकित्सक, यहांसे ही औषधि ले जाते हैं । और उसका स्वरूपान्तर में बनाकर यहां बेचते हैं । आयुर्वेद चिकित्सा में विशेषज्ञ वैद्यों की परमावश्यकता है, क्यों कि प्रत्यक्ष देखा जा रहा है कि प्रत्येक आयुर्वेद चिकित्सक प्रत्येक रोग की चिकित्सा करने में पूर्ण अनुभव नही रखते और न तो प्रत्येक रोग की चिकित्सा के साधन ही उनके पास रहते हैं ।

हमारे देश के कर्षण प्रांतों में सोजाग्य से इस समय शासनका अधिकार राष्ट्रीय व्यक्तियोंके हाथमें है । और यह दर्षणका विषय है कि मादक द्रव्यों के प्रचारको कम करनेका प्रयत्न किया जा रहा है । अन्य सामाजिक पुराणों मद्यपान के कारण तो होती ही हैं; और यह प्रश्न आर्थिक महत्वका भी है, जनता में यह विश्वास फैलाया जाय कि मद्य पेय पदार्थोंके रूपमें अत्यन्त हानिकर है । मद्य पर जितना प्रतिरोध लगाया जाय उतना उचित है । किन्तु साथ ही में हम हमारी शास्त्रोक्त शुद्ध आयुर्वेदीय औषधियोंका इस प्रतिबंध से मुक्त करने की हमारी स्वदेशी सरकार से प्रार्थना करते हैं । आसन तथा अरिष्ट आयुर्वेदकी सिद्ध औषधियों को हमें देशी चिकित्साका एक मुख्य अंग है ।

हम हमारी राष्ट्रीय सरकारसे दावेके साथ विश्वास पूर्वक कहते हैं कि

वे सिद्ध शास्त्रोक्त औषधियां मादकतासे रहित हैं । इस लिये इनका भव्य गलुनामें रक्खना आयुर्वेद सभाजपर घोर अन्याय करना है ।

हिर जी हम हमारी अहिंसावादि राष्ट्रीय सरकारसे नम्रभावसे प्रार्थना करतेहैं कि शुद्ध प्राचीन आयुर्वेदीय चिकित्साके प्रधानअंग आसव तथा अरिष्ट पर प्रतिबंध रक्खकर नष्ट करने की चेष्टा न करे ।

आज तक संसारभर के इतिहास के अवलोकन करनेसे प्रतीत होता है कि जजसे पाश्चात्य चिकित्सापद्धतिने विदेशी सरकारद्वारा भारतवर्ष में पदार्पण किया है तजदीसे भव्य तथा भव्यमिश्रित औषधियोंका प्रचार जलुतायतसे हुआ है । और विदेशी चिकित्सापद्धतिवालोंने जी लोभवश भव्यका ही दरजातमें सर्वोपरि ही जतानेकी ज्जुज चेष्टा कीहै और अजीतकजी इनके प्रयास जालु ही हैं । इतत यह हुआ कि इस के क्षणिक उपरिप्रभावसे चकित होकर यहांके लोग उसकी तरफ् ओक हम ढल पड़े । अज हमारी राष्ट्रीय सरकार ने पूर्ण विचारकर इस भव्य रूपी राष्ट्रसका हमेशके लिये देशनिकासका निश्चय किया है । इनका यह विचार अति सराहनिय है परंतु जजतक विदेशी भव्यमिश्रित औषधियोंपर सभ्य प्रतिबंध रक्खकर भारतवर्ष में इनका ज्ञाना जंध नदी किया जजतक भव्यमान जंध होना असंभव ही है । हमारे धर्मशास्त्रों में द्विज्जति के भव्य पीने का तो भरणान्त प्रायश्चित्त लिखा है । भुजे यह कहतेहुजे जका दुःज हो रहा है कि विदेशी प्रायः जलुतसी औषधियोंमें ऐसी क्राई औषधि नही जे भव्य के जिन जनती हो । जिसमें ऐलोपैथी चिकित्साकी सेकड़े पञ्चानवे औषधियोंमें भव्यका मिश्रण होता है । इन धन, धर्म और जवन के हातक उपायोंका रोकना वैद्य सभाज तथा जन सभाजका सजसे जका कर्तव्य होना चाहिये ।

और हमारी राष्ट्रीय सरकारसे नम्र निवेदन है कि उपरोक्त भव्य तथा भव्य मिश्रित औषधियोंका सर्वथा प्रतिकार कर इनकी जज्जत हमारी शुद्ध स्वदेशी शास्त्रोक्त औषधियोंका अपनाकर देशकी अतुल सम्पत्ति का विदेश जनेसे रोककर देशकी रक्षा करे ।

आपका यह जन कर अति प्रसन्नता होगी की हमारी श्री अहमदावाद वैद्यसभाने अपनाके आश्रय तले ओक आयुर्वेदीय महाविद्यालय जोलने की महान योजना की है । और आशा है कि जलुत ही अल्प समय में श्री धनवन्तरि जगवान की कृपा से सुचारु रूपसे जरी होजयगा ।

जन्धुओ ! हमारी वैद्यसभाने जे जत पञ्चस वर्षमें आजतक जे जे महान कार्य आयुर्वेदकी सेवारूपसे कियेहैं जिनका पूर्ण यश वैद्य के आद्य संस्थापकों ही है । और वे सभी मेरे स्तुति-पात्र हैं । और इन प्राचीन स्व. आचार्योंमें से कज ओक महोदयोंका नामोल्लेखकरहेना हमारा कर्तव्य है । जैसे स्व. वैद्यराज श्री ज्ञापालालभार्ग, स्व. वैद्यराज

શૌ. મ. સ્મારક ગ્રંથ]

સ્વ. વૈદ્યરાજ શ્રી રણછોડલાલભાઈ સ્વ. વૈદ્યરાજ શ્રી જટાશંકર-
ભાઈ સ્વ. વૈદ્યરાજ શ્રી નારાયણ શંકરભાઈ પ્રાણાચાર્ય સ્વ. વૈદ્યરાજ શ્રી હેમુભાઈ
રાજવૈદ્ય સ્વ. વૈદ્યરાજ રણછોડલાલ મોતીલાલ તથા સ્વ. વૈદ્યરાજ ભવાનીશંકર-
વીગેરે વીગેરોંકે હમલોગ ઝાણિ હૈં । હમારી વૈદ્યસભાકા ગૌરવ તથા
ઐસી સમ્રદ્ધિશાલી અવસ્થા બહુતસે સ્વ. મહાનુભાવોં પ્રત્યક્ષ ન દેખસકે,
કિન્તુ આજ કે ઇસ મહાન સભામેં એકત્રિત હુએ હમ સઘ ઉનકી મહાન
આત્માઓંકાં અંજલી અર્પણ કરતે હૈં ।

તથા ઇધર વર્તમાન સમયકે હમારે ચિકિત્સાવિજ્ઞાનકે ઉન્નાયક મહોદય-
ગણુ જિન્હોંને ઇસ સભાકી તન, મન, ધનસે જો અમૂલ્ય સેવાઓં કી હૈ
વહ અતિ પ્રશંસનીય એવં ધન્યવાદકે પાત્ર હૈં ।

આણુ કાર્ય કર્તાઓંકે કાર્યોંકી પ્રશંસા કરનેમેં મુઝે અતિ હર્ષ હોતા
હૈં ઓર પરમાત્મા સે પ્રાર્થના હૈં કિ ઇસ અહમદાગાદ વૈદ્યસભાકી ઉજ્જવલ
કાર્તિકા બઢાનેકે લિયે ઉન્હેં દીર્ઘાયુ બક્ષે ।

અઘ અન્ત મેં મેરા યહી નિવેદન હૈં કિ ભવિષ્યમેં આયુર્વેદકી ઉન્નતિ
કે લિયે ઓર ગૌરવકી રક્ષાકે લિયે યદિ હમ લોગ પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ન હોંગે તઘ
આયુર્વેદકા ભવિષ્ય અન્ધકારમય હોગ્યગા ।

આપ મહાનુભાવોં ને મેરા વક્તવ્ય અતિ શાંતિ પુર્વક શ્રવણુ કરકે મેરે
પરજો અનુકંપા દિખાઈ હૈં મે આપ સઘકા કૃતજ હું ઓર મેરી તુટીઓં કી
ક્ષમાપના ચાહતા હું । ઈતિશુભમ્ ।

પ્રમુખશ્રી

સ્વ. બાપાલાલ હરિશંકર વૈદ્યનું જીવનચરિત્ર

સને ૧૨-૧૨-૧૧ થી સને ૬-૧૨-૧૪ સુધી ત્રણ વર્ષ

(સંપાદક : વૈદ્યશાસ્ત્રી અનિરુદ્ધ પ્રસાદ અમ.)

શ્રીમાન રા. રા. વૈદ્યરાજ બાપાલાલભાઈ જેઓ આપણી વૈદ્ય સભાના આદ્ય સ્થાપક હોઈ તેઓના જીવન ચરિત્રની ટુંકા નોંધ આપના સમક્ષ રજુ કરતાં અમેને અત્યંત આનંદ થાય છે. અને મારા વાંચક બંધુઓ આવા મહાન પુરૂષના આદર્શને પોતાના જીવનમાં ઉતારશે, અને આયુર્વેદની ઉન્નતિઅર્થે કમર કસી સેવાભાવને વિકસાવશે તો મારા જીવનને હું કૃત કૃત્ય માન્યા વગર નહીં રહું.

શ્રીમાન બાપાલાલભાઈનો જન્મ આપણી ગરવી ગુજરાતના સ્વર્ગ ધામ જેવા પાટનગર અહમદાવાદમાં થયો હતો, જેઓ બાલ્ય કાળથી પોતાના પરંપરાગત પાસ એવા વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં, સંસ્કૃત ભાષા યુક્ત થઈ ને પ્રવેશ કરી આપણા ગુજરાતના મહાન પ્રખર આયુર્વેદજ્ઞ અને નિ. ભા, વર્ષની કૉન્ફરન્સ અને વીદ્યાપીઠના પ્રમુખશ્રી શ્રી કૃષ્ણરામભાઈ પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો (જે શ્રી કૃષ્ણરામભાઈ પોતે જયપુર આયુર્વેદીક કોલેજના આદ્ય સંચાલક હતા), ત્યારબાદ તેઓશ્રીને વિદ્યા વ્યાસંગનો ઘણોજ શોખ હોવાથી અનેકાનેક વિદ્વાન વૈદ્યરાજો સાથે મિત્રાચારી આદરી આયુર્વેદની સેવા મારાથી શા પ્રકારે થાય આવા આદર્શોને પોતે સેવવા લાગ્યા. આજ અરસામાં તેઓશ્રી, વૈદ્યક શાસ્ત્રનાં સારા જ્ઞાતા તરીકે અહમદાવાદમાં અનેકનેક ગૃહસ્થ કુટુંબોમાં તેમજ પ્રગ્નતા સામાન્ય વર્ગમાં પોતાની ચિકીત્સાપ્રણાલી વડે તેઓનાં મન જીતી લીધા, અને આયુર્વેદનાં ઉત્કર્ષ અને તેની વૈજ્ઞાનીક સીદ્ધતા તેઓશ્રીએ અનેકના મન ઉપર ઠસાવી આયુર્વેદ પ્રત્યે આદરને માન ઉત્પન્ન કર્યા. સંવત ૧૯૬૮ ની સાલમાં આપણી આયુર્વેદના “આસવારિષ્ટ ઉપર સરકાર તરફથી પ્રતિબંધ મુકવાના વખતમાં પોતે એક આગેવાની ભર્યો ભાગ આપણા ગુજરાત તરફ લઇને તેઓશ્રીએ મુંબઈ સરકારને, આસવારિષ્ટ એ દારૂ નથી પણ દવા છે એમ સિદ્ધ કરી બતાવી તેના પર મુકાતા પ્રતિબંધને દુર કરાવ્યો આવા આ કાર્યો આવી પડે ત્યારે બધાંને બોલાવી ને સમજાવવા પડે તેના કરતાં કાંઈ એવી સંસ્થા હોય જેના

વૈધરાજ બાપાલાલ હરીશંકર
અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના આદ્ય સ્થાપક ને પ્રમુખ

મારફત આપણે બહુ વખત ભેગા થઈને, એકબીજાના વિચારો, આપણે કરી આયુર્વેદની ઉન્નતિ થાય તેવા પ્રયારો કરીએ તો સાફ આ વિચાર પોતે, પોતાના મિત્ર સમાન રાજવૈદ હેમુભાઈ તથા અન્ય વિદ્વાનોને કહી આ દિશામાં પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવા સર્વેને સમગ્નચું. અને દરેક તેમાં સહમત થતાં, તેજ અરસામાં આપણા નામદાર પંચમજ્યેશ્વરના રાજ્યાભિષેકનો સમય પણ હતો તેવે વખતે તેઓશ્રીએ તેમને માનપત્ર આપવા પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી સર્વ વૈદરાજ્યને એકઠા કરી પોતાના ઘરમાં જ તેવે ટાઇમે આપણી આજ ચાલુ રહેલી એવી આ વૈદસભાની સ્થાપના કરી પોતે તેના પ્રથમ પ્રમુખ તરીકે યોગ્યતા, આ વખતે સજ્જાને યોગ્ય એવા સારા કાર્યકરો મળી જતાં પૈસા વીગેરેની મદદથી વૈદરાજ આપાલાલભાઈએ વૈદસભાની સારી સેવા બજાવી, અનેકાનેક વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ આદરી પ્રગ્નના મન ઉપર આયુર્વેદએ એક મહાન શાસ્ત્ર છે તેમ તેઓએ સિદ્ધ કરી જતાવવા પ્રયત્નો કર્યા અને અનેક વૈદગ્રંથોને આ પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા કર્યા. તેમજ અનેકાનેક રાજ મહારાજઓ તથા ધર્મશુરો તથા શંકરાચાર્યોનાં પોતે વૈદ થઈ તેઓનાં દરદો આયુર્વેદ પધ્ધતિથી નાશ કરી સારી નામના મેળવી તે ઉપરાંત તેઓ-શ્રીને દ્વારકાં પીઠેશ્વર જ. ગુ શંકરાચાર્યે માધવતીથે તેઓની ચિદ્રીત્સા પ્રણાલી વડે અત્યંત પુરુષ થઈ તેઓશ્રીને વૈદ બૂખણની માનનીય પદવી અર્પણ કરી, વળી તેઓશ્રીએ આપણી આયુર્વેદની ચિદ્રીત્સા પ્રણાલીમાં ઓપવા જતાવવાની ક્રીયામાં થતી અનેક અજવડોને દુર કરવા અને પ્રગ્નને સાચો અને સારો માલ દેવા માટે એક ધર્મસી નાના રૂપ ઉપર ગુજરાતમાં કારખાનું તયાર કરી દવાઓ જતાવવાની શરૂઆત પણ કરી હતી પણ તેમની તે ધગશ પૂર્ણ પોતે ન કરી શક્યા અને તા. ૨૮-૧૦-૧૫ માં પોતે મરણ પામ્યા, અને આ દરેક કાર્યો અધુરાં રહ્યાં તે કાર્ય તેમનાં જોષ્ટ પુત્ર. રણછોડભાઈએ થોડાઘણાં રૂપમાં સાચવી રાખ્યું હતું. પોતે ૬૫ વર્ષની વયમાં આ લોકને છોડી પરલોકના પંથે સિધાવ્યા, તેઓમાં સત્ય, ન્યાય, નીતિ, મીઠનસારપણું તેમજ ઉદારભાવના, આ મુખ્ય ગુણોવડે તેમનાં સમકાલીન વૈદરાજ્યમાં અત્યંત માનનીય અને પ્રીય થઈ પડેલા હતા આવી મહાયુજરાતની પ્રખર વિદ્વાન અને પ્રતિષ્ઠિત વક્તીઓ વડે જ આપણા આજનો આયુર્વેદ સમાજ પ્રકાશી રહ્યો છે. અસ્તુ.

વૈદ્યરાજ રવચંદ્રભાઈ હગનલાલ સત્યવાદીના જીવનચરિત્રની નોંધ

ઉપપ્રમુખ અમદાવાદ વૈદ્ય સભા. ૧૨-૧૨-૧૧

[લખનાર-જસવંતલાલ બાપાલાલ વૈદ્ય]

પોતે જ્ઞાતિએ જૈન હતા. મેટ્રીક પાસ થયા પછી ત્રણ વરસ કટોસણ દરબારના ટ્યુટર તરીકે રહ્યા હતા. પછી તેમાંથી છુટા થયા પછી વૈદ્ય હરીશંકર જ્ઞેશંકર તથા ગોકળભાઈ જ્ઞેશંકરભાઈ પાસે વૈદ્યક શીખેલા અને પછી પોતાનો ધંધો શરૂ કરેલો તેમાં તેઓ એક પ્રતિષ્ઠિત વૈદ્યની ગણત્રિમાં ગણાયા. તેઓએ પોતાની જૈન જ્ઞાતિની તેમજ ગરીબોની સારી સેવા બજાવી હતી અને વૈદ્યસભાની શરૂઆત થયેથી સભ્ય અને ઉપપ્રમુખ હતા. સ્વભાવે સરળ હતા તેમનું અવસાન સંવત ૧૯૭૬માં થયું હતું.

વૈવરાજ સ્વચ્છંદભાઈ ડગનલાલ
કોષપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

વૈદ્યરાજ હેમુભાઈ હરિભાઈનું જીવન ચરિત્ર

ઉપપ્રમુખ : સને ૧૯૧૧

રા. હેમુભાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૨૦ ચૈત્ર સુદી આઠમને ગુરુવારના રોજ ધ્રાંગધામાં રાજ્ય વૈદ્ય હરિભાઈ દેવજીભાઈના કુટુંબમાં થયો હતો. તેમનો અભ્યાસ ગુજરાતી છઠી ચોપડી તથા લઘુ કૌમુદી તથા સિદ્ધાંત કૌમુદી તથા સારસ્વત ચંદ્રિકા વિગેરે ક્રીયાશંકર શાસ્ત્રી પાસે બણેલા તથા ચરક, સુશ્રુત, વાગ્નમદ્ વિગેરે પણ કેશવરામ શાસ્ત્રી પાસે બણેલા અને ચિકિત્સા અને નાડીગ્નાન તેમના પિતાશ્રી હરિભાઈ પાસે બણેલા, ત્યારબાદ ઝંડુભટ્ટજી તથા બાવા મહેતા તથા વૈદ્ય મણીશંકર પાસે ચરક, સુશ્રુત અને વાગ્નમદ્ની પરીક્ષા આપેલી અને ત્યારપછી સંવત ૧૯૫૭ની સાલમાં તેમના પિતાશ્રી સાથે અમદાવાદમાં આવ્યા અને અહીં કાશીના શાસ્ત્રીને ઘેર રાખી ન્યાય તથા સાંખ્યનું અવલોકન કરેલું અને વે. શા. સં રામકૃષ્ણ શાસ્ત્રી તથા વે. શા. સં ગીરમ્નશંકર શાસ્ત્રી સ્વામિનારાયણવાલા પાસે પણ ઘણા વર્ષ અભ્યાસ કરેલો. અને પોતાને કાવ્ય કરવાની શક્તિ ઘણીજ મેળવી અને ઘણા કાવ્યો તથા પદ્યો જેવાં કે નાડીગ્નાન પદ્ય રૂપે એવા અપ્રસિધ્ધ લખેલાં પડ્યાં છે.

અમદાવાદમાં રાજ્ય વૈદ્ય તરીકે શેડીઆમાં તેમજ જનસમાજમાં સારી પ્રસિધ્ધિ પામ્યા હતા. તેમના ભાઈ રાજ્યવૈદ્ય ભૂધરભાઈ હરિભાઈ તથા અમૃતલાલ હરિભાઈઓ સાથે દવાશાળામાં સંવત ૧૯૫૫થી કામ કરતા અને અત્યારે પણ અમદાવાદમાં શ્રીમંત વિગેરેમાં રા. રાજ્યવૈદ્ય ભૂધરભાઈ સુવિખ્યાત છે. તેમનું અવસાન સંવત ૧૯૯૩ના મહા વદ પાંચમે થયું હતું. તેઓશ્રી અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના ઉપપ્રમુખ હતા અને પંચમ જ્યોર્જના રાજ્યાભિષેક વખતે સંસ્કૃતમાં પદ્ય રચી વૈદ્ય સભાની સ્થાપના વિગેરે બાબત લખી મનને આનંદ પડે તેવું લખેલું.

પ્રમુખ
વૈદ્યરાજ જટાશંકર લીલાધરનું સંક્ષીપ્ત
જીવન વૃત્તાંત.

સને ૧ ૧-૧૬ થી ૯-૬-૧૮ ત્રણ વર્ષ

(લખનાર : નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર વૈદ્યશાસ્ત્રી)

જન્મ અને વિદ્યાભ્યાસ—કાઠીયાવાડમાં જનમનગર અને રાજકોટની વચ્ચે આવેલા ઘોળ ગામમાં વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધરનો જન્મ થયો હતો. શ્રીમાળી બ્રાહ્મણુ જ્ઞાતિના પારાશર ગોત્રીના લીલાધર લક્ષ્મીધર ત્રિવેદી પોતાની પાછળ શીવશંકર મૂળશંકર અને જટાશંકરને નાની ઉંમરના મૂકીને સ્વર્ગવાસી થયા હતા. મહુમ લીલાધર ઉર્ફે ચકલા ત્રવાડી ધર્મધ્યાન અને ઈશ્વરો પાસનામાંજ જીવન ગાળતા હતા. તેથી તેના સંસ્કારો તેમના પુત્રોમાં પણ ઉતર્યા હતા. પિતાના મૃત્યુથી કુટુંબનો અને વ્યવહારનો જોગ્ગો સોંપી મોટા પુત્ર રા. શીવશંકરને પ્રાથમિક કેળવણી ઘોળમાં આપીને વધુ કેળવણી આપવા માટે રાજકોટમાં આવી રહ્યા; જેમાં રા. જટાશંકરભાઈ મેટ્રીક ક્યુલેશનમાં પસાર થઈ સરકારી કેળવણી ખાતામાં દાખલ થયા.

નોકરી કરવી કે સ્વતંત્ર ધંધો કરવો ? વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધરભાઈ કાઠીયાવાડના કેળવણી ખાતાના વડાના દફતરદાર નિમાયા હતા જેથી ૩-૪ વર્ષ સુધી તેઓ આખા કાઠીયાવાડમાં એજ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર રા. ગોપાલજી સુરભાઈ દેસાઈ સાથે રૂપાં હતા. જનમનગરમાં પોતાના ૪-૫ વર્ષના વસવાટમાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિની ઘણી સારી સેવા બજાવી હતી અને ત્યાં “શ્રીમાળી શુભેચ્છક” માસિક ચાલુ કર્યું. જનમનગર અને ઘોળના રાજકર્તાઓના પૂર્વજોએ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણોને પાટણ અને બેધપુર બોલાવીને સારો આશ્રય આપ્યાથી જનમનગર અને ઘોળમાં શ્રીમાળી બ્રાહ્મણો કર્મકાંડી અને વ્યવહાર કુશળ ગણાતા. વૈદ્ય જટાશંકર જનમનગર ગયા પછી ત્યાં તેમના સંસ્કૃતના જ્ઞાનથી અને બાહોશ લેખક હોવાથી જનમનગરના ઘણા વૈદ્યરાજોએ તેમને પોતાની પાસે રાખવાની માગણી કરી જેથી “નોકરી કરવી કે સ્વતંત્ર ધંધો કરવો ?” એ પ્રશ્ન તેમના મનમાં ઉભો થયો. નોકરીમાં ચાલુ રહ્યા હોત તો વૈદ્ય જટાશંકર રાવજીયાદુર થયા હોત અને ગુજરતાં પહેલાં એક દસકો માસિક રૂ. ૨૦૦ નું પેન્શન પણ ખાધું હોત. જટાશંકરભાઈ નોકરી કરતા

વ્ર. વૈદ્યરાજ જયરાંકર લીલાવર ત્રિવેદી

પ્રમુખ : વૈદ્ય સભા અમદાવાદ

આયતની : વૈદ્ય કલ્પતરુ - ગુજરાત કાર્મસીના સ્થાપક

હતા પરંતુ તેમનું મન કોઈ સ્વતંત્ર ધંધા તરફ ખેંચાતું હતું અને તેજ સંકલ્પ બળથી મહાત્મા ઝંડુભટ્ટજી ઉર્ફે કર્ણાશંકર વિદ્યજી કર્ણાનોજ અવતાર હતા અને તે મહાત્માની કર્ણા રા. જટાશંકરભાઈ ઉપર ઉતરી અને રા. જટાશંકરભાઈ માસ્તર મટીને વૈદ બન્યા, અને જટાશંકરભાઈને વૈદકનું વ્યવહાર અને શાસ્ત્રીય શિક્ષણ આપી વૈદ બનાવ્યા, મહાત્મા ઝંડુભટ્ટજીએ વૈદ જટાશંકરમાં જે સંસ્કાર રોપ્યા તે વૈદરાજે પોતાના મૃત્યુ પહેલાં લખેલો મહાત્મા ઝંડુભટ્ટજીનું મીશન વાળો લેખ વૈદકલ્પતરૂમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો.

એક જલોદરના કેસને તપાસવા મહાત્મા ઝંડુ ભટ્ટજી વૈદ જટાશંકરને પોતાની સાથે લઈ ગયા અને વૈદની પરીક્ષા લેવા માંડી કે આ દરદ પારખો અને શું ઔષધ આપવું તે કહો. અગ્રેજીના એસાઇટીસ કે ટ્રોપીસીના દરદને મળતો ગુંચવણવાળો આ કેસ હોવાથી અને આખા શરીરે સોજન હોવાથી શું જવાબ આપવો તે વિષે વૈદ જટાશંકર ગુંચવાયા કારણ કે ગુરૂ પાસે શિષ્યે જવાબ આપતાં ગુરૂનું માન અને પોતાનું જ્ઞાન કસોટીએ ચડાવવું પડે છે, વૈદ જટાશંકરે કહ્યું કે આ દર્દીને ત્રણ દિસ આરોગ્યવર્ધની નં ૧ લો દુધના પથ્ય સાથે આપ્યા પછી દરદનું નામ આપું કારણ કે મને તો જલોદર અને વાતોદરનો ભેજો ગુંચવાડો લાગે છે. વૈદના આ જવાબથી મહાત્મા ધણા પ્રસન્ન થયા અને વૈદ જટાશંકરે અમદાવાદમાં આવા અનેક કેસ મટાડ્યા.

અમદાવાદમાં વૈશાખ જેઠનો સખ્ત તાપ પડતો હતો તે વખતે પાંચકુવા ચારરસ્તા ઉપર ખાડીયા નાંકે વૈદ જટાશંકરનું દવાખાનું હતું. જટાશંકર વૈદરાજને પોતાને જઠરનો વ્યાધિ થવાથી ધણા ઉપાયો કર્યા પણ તે મટ્યો નહીં એટલે મહાત્મા ઝંડુ ભટ્ટજી હતા ત્યાં ગયા અને ત્યાં તેમની દેખરેખ નીચે માત્ર દુધ, જાત, જીવનના પ્રયોગો વડે આ વ્યાધિ દુર થયો !

વૈદ જટાશંકરનું અમદાવાદમાં આવવું !-વૈદ મહાત્મા ઝંડુભટ્ટજીએ કહ્યું કે કાઠીયાવાડમાં તો મારા ધણા શિષ્યો છે પણ ગુજરાતમાં મારો કોઈ શિષ્ય નહી હોવાથી અને તમો વૈદક ધંધા માટે તૈયાર થયેલા છો તો તમારે અમદાવાદ જવું. મહાત્માની આજ્ઞા માથે ચડાવી.

કેળવણી ખાતામાં નોકરીનું રાજીનામું આપી વૈદ જટાશંકર અમદાવાદ આવ્યા અને દરેક ધંધામાં શરૂઆતમાં મુશ્કેલી હોય છે તેમ શરૂઆતના બે ત્રણ વર્ષ વૈદ જટાશંકરને ધણી મુશ્કેલીઓ નડી હતી પણ ડાહ્યા માણસો કદિ નિરાશ થતા નથી પણ પોતાનો ઉદ્દોગ ખેવડો ઉત્સાહથી ચાલુ રાખે છે સ્વતંત્ર ધંધો હાથ આવ્યા પછી મહાત્મા ઝંડુભટ્ટજીના આદેશ અને સંકેત મુજબ ગુજરાતમાં તંદુરસ્તી અને સુખશાન્તિના જ્ઞાનનો પ્રચાર કેવી રીતે કરવો તે સવાલ ઉભો થવાથી વૈદ જટાશંકરે વૈદકલ્પતરૂ માસિક સ્થાપ્યું. આઠ વર્ષ સુધી મોટી ખોટ ખમી. આ માસિક ચાલુ રાખ્યું. ત્યાર બાદ

સતત પ્રયાસથી તેમજ બેટનું પુરતક આપવાની પ્રથા દાખલ કરવાથી આલ-કાની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધી અને મેનેજર અને એક કારકુન માસિક માટે રાખ્યા. વૈદ્યકલ્પતરૂએ ઘણા વર્ષો સુધી જન સમાજની સેવા અગતી છે અને હજુ પણ અગતવે જશે.

કેટલાક વર્ષ હિંદી જાણનારા માટે હિંદીમાં પણ વૈદ્યકલ્પતરૂ કાઢતા હતા.

આર્યઔષધશાળા અને ફાર્મસીની સ્થાપના:—

અમદાવાદ આવ્યા પછી વૈદ્ય જટાશંકરે એકાદ વર્ષ સુધી દવાઓ જનમનગરની વાપરી પણ પછી જેમ જેમ જરૂર જણાઈ તેમ તેમ દવાઓ પોતે જાતે બનાવવા ગુજરાત આર્યઔષધશાળા નાના પાયા ઉપર સ્થાપિ. શરૂઆતમાં દવાઓ બનાવવાનું ખાંડવાનું અને ગોળીઓ વાળવાનું તથા દવાઓ પેક કરવાનું કામ ધરના માણસોએ હાથેહાથ કરવા માંડ્યું પણ બહાર ગામથી દવાઓની માંગણી વધવા લાગી અને તે માંગ-ણીને પહોંચી વળવા માટે ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસીની સ્થાપના કરી.

દવાઓ મોટા જથ્થામાં તૈયાર કરવા માણસો તથા મજૂરો, રાખ્યા. અમદાવાદ શહેરમાં જગ્યાની તાણુને લીધે બહુઓ વિગેરે સરખેજ અને કુત્તેવાડી ગામે નાખવામાં આવતી હતી, પણ તે દૂર પડવાથી અમદાવાદ શહેરથી દૂર નદીને સામે કાંઈ કાચરખ પાલડી આગળ જમીનનો મોટો ટુકડો ખરીદીને ત્યાં કારખાનું, ફાર્મસી ઓફીસો અને રહેવાનું રાખ્યું. લડાઈ વિગેરે કારણોથી પરદેશી દવાઓ લોકોને મોંઘી પડવાથી સ્વદેશી દવાઓનો પ્રચાર વધ્યો અને તે દરમીયાન ઇન્ડિયન-ડ્રગ્સ ફાટી નીકળતાં દેશી દવાઓના અક-સીરપણાની લોકોને વધુ ખાત્રી થવાથી કેટલાક વૈદ્યો અને ડોક્ટરો ઔષધો તેમના કાર્યાલયની વાપરવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે દવાઓની માંગણી બહુ વધી અને તેથી મોટા જથ્થામાં બનાવવા કારખાનામાં યાંત્રીકબળ (એન્જીન) વિગેરે દાખલ કરવાં પડ્યા. તેમના સ્ટોકમાં આશરે ૮૦ હજારની દવાઓ તૈયાર રહેતી.

વૈદ્યક પુસ્તકો અને બોટો પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે સ્વર્ગસ્થ વૈદ્યરાજની લેખન શૈલી અલૌકિક હતી. જેથી પોતે પોતાના માસિકો અને પુસ્તકો તૈયાર કરવા ઉપરાંત વર્તમાનપત્રોમાં પણ લેખો લખતા એટલું જ નહીં પણ અમ-દાવાદમાં પ્રગટ થતા “પ્રજ્ઞાપંથુ” પત્રની સ્થાપના થયા પછી તેમાં ઘણા વર્ષો સુધી વૈદ્ય જટાશંકરે લેખો લખ્યા હતા. “હિંદુસ્થાન” વિગેરે પત્રોમાં પણ વૈદ્ય જટાશંકરના લેખો આવતા હતા. મુંબઈ ઇલાકાના કેટલાક દૈનિક અને અઠવાડીક પત્રોમાં પણ વૈદ્યરાજ ઉલટ અને ઉત્સાહથી લખતા હતા. વૈદ્ય જટાશંકરે લગભગ દરેક કોન્ગ્રેસ અને વૈદ્ય સંમેલનમાં હાજરી આપી હતી અને તે માટે પણ તેમણે પેપરો અને માસિકોમાં સારી ચર્ચા કરી હતી. શરીર સંરક્ષણ અને આરોગ્ય સંબંધી જ્ઞાનના પ્રચાર માટે હિંદી અને ગુજ-રાતી વૈદ્ય કલ્પતરૂ ઉપરાંત લોકોપયોગી નીચલા વૈદ્યક ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા :—

આરોગ્ય રહેવાના ઉપાય, ધ્વજચર્ચા, ધરવૈદ્ય, બાળલગ્ન, વાજીકર કલ્પતરુ, રોગ નિવારણ નવિન વિદ્યા અથવા પાણીથી દરદો મટાડવાના કુદરતી ઉપાયો વાગ્મદ સૂત્રસ્થાન, ધાત્રિ શિક્ષા ભાગ ૧-૨, સારી સંતતિ ભાગ ૧-૨, રોગી પરિચર્યા ભાગ ૧-૨, ગરીબોનો વૈદ્ય ભાગ ૧-૨-૩, સ્ત્રીઓનો વૈદ્ય, બાળકોનો વૈદ્ય, નિર્બળતા, આરોગ્યતા સંબંધી સામાન્ય જ્ઞાન, (મહાત્મા ગાંધીજી કૃત) અને ખાનપાન ભાગ ૧-૨ આ પ્રમાણે સ્વર્ગસ્થે શરીર સંરક્ષણ, આરોગ્ય અને આયુર્વેદના જ્ઞાનનો પ્રજ્ઞમાં ફેલાવો કરવાને પૂરતો પ્રયત્ન કર્યો હતો એ બિના ગુજરાતની પ્રજા સારી રીતે જાણે છે.

દર્દીઓને સંતોષ અને આશ્વાસન—વૈદ જટાશંકર દર્દીઓ સાથે એટલા માયાળુ પણે વર્તતા અને ધીરજ આપતા કે તેમના સમાગમમાં આવેલા હરકોઈ દરદી સંપૂર્ણ સંતોષ પામતા હતા. બહારગામ બોલાવવામાં આવે તો અનેક કાર્યો પડતા મૂકીને દીવસે કે રાત્રે ચાલી નીકળતા હતા, તેઓ પૈસાની કાળજી કરતાં દરદી સાન્ને થાય તેની કાળજી રાખતા હતા. તેઓ નિર્બંધ અને શાસ્ત્રીયજ દવાઓ જ વાપરતા જ્ઞાનવંતુઓને બહેકાવી મૂકનારી કે શક્તિની જલદ દવાઓનો કદિ પણ ઉપયોગ પોતે ન કરતા પણ શક્તિની જલદ દવાઓની ટોનીક દવાઓની જાળમાં ફસીને તન મન અને ધનની ખુવારી કરનારાઓને પોતાના લેખોદ્ધાર સદુપદેશ આપતા હતા, દરદીઓને પણ સલાહ આપતા કે ચાર પાયાની મજબુતી રાખો એટલે કે સારી માવજત કરનાર, દવા પથ્ય અને કુશળ વૈદ્ય ડોક્ટર એ ચાર મજબુત પાયા છે.

ધનને બદલે ધંધાની જમાવટ મહાત્મા ઝંકુભટ્ટની પ્રેરણા, ઉદ્દેશ અને ઉપદેશને હંમેશાં પોતાના લક્ષમાં રાખીને અને અનેક સંકટો વેઠીને ફવળ કર્તવ્ય બુદ્ધિથી, ધૈર્ય રાખી તન મન અને ધનનો ભોગ આપીને દ્રવ્ય એકદુ નહીં કરતાં જે કોઈ અર્થ પ્રાપ્તિ થતી તે ધંધામાં જ રોકતા હતા. આરોગ્ય-ભુવન અને પાઠશાળા તેમજ લીમીટેડ કંપની:—

દરદીઓને આરોગ્ય ભુવનમાં પાસે રાખીને તેમની સારવાર તથા ઔષધ યોજના, આયુર્વેદ ધોરણુસર અને અનુભવપૂર્વક અભ્યાસ ઉપલા આરોગ્ય ભુવનમાં કરીને વૈદ્યોને તૈયાર કરવા માટે પાઠશાળા અને દેશી દવાઓની લોકોમાં મોટા પ્રમાણમાં પ્રજ્ઞમાં પ્રચાર કરવા અર્થે મોટી મુડીવાળી રસશાળા આ ત્રણ સાધનોથી આયુર્વેદની ઉન્નતિ અથવા સેવા ઉત્તમ રીતે થઈ શકે તેમ તેઓ દબણે માનતા અને તે એ સંસ્થાઓની સ્થાપના માટે તેમણે જીંદગી સુધી નાણા માટે ખંતથી અને નિસ્પૃહપણે પ્રયત્ન કરેલા પરંતુ એકદમ તબીયત બગડી જવાથી તે કાર્ય જત મહેનત વગર ન થઈ શકે એમ હોવાથી બાકી રહી ગયાં.

વૈદ્ય સંમેલનો અને પ્રદર્શનો:—

આયુર્વેદના ઉદ્ધાર માટે વૈદ્ય સંમેલનો અને પ્રદર્શનો બરાબ છે. તેમની વ્યવસ્થા વિષે વૈદ્ય જટાશંકરને વારંવાર તિક્ષણ ટીકાઓ કરવી પડી છે અને તેથી તેઓને કેટલાકની ઇતરાજી પણ વહેરી લેવી પડે છે, પણ દરદને ટાળવાને કડવી દવાની કે સખત પરહેજની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ જરૂર આ સંમેલનો

અને પ્રદર્શનો કોલમંદ અને કાર્યસાધક ઉતારવાને એક સંપ અને સુવ્યવસ્થિત કારોગારની હતી, જે કોઈપણ સ્થળે જોવામાં આવેલ નથી. આ સંમેલનો અને પ્રદર્શનો નરકથી વૈદ્ય જટાશંકરને ઉપાધિઓ અને ચાંદો મળેલા છે. પણ કર્તવ્યભુક્તિથી કામ કરનારને આવી ઉપાધિઓ અને પદકોની દરકાર હોતી નથી જે પણ સ્વર્ગસ્થ થઈને ઠેકાણે અને ઘણીવાર જનહર કર્યું છે.

ઉપસંહાર:—મહાત્મા ગાંધીજીની કૃપા અને સર પ્રજાશંકર પટ્ટણીની મંત્રીથી સ્વર્ગસ્થના ચારિત્ર ઉપર ઉંડી છાપ પડી હતી. જામનગરમાં તેઓ માસ્તર હતા, ત્યારે લીમડીના રાજ્યકર્તાને શિક્ષણ આપવાનું માન પણ વૈદ્ય જટાશંકરને મળ્યું હતું. અમદાવાદ આવ્યા પછી ગુજરાતના નાનાં નાનાં દેશી રાજ્યોમાં તથા ગ્રહસ્થ કુટુંબોમાં વૈદ્ય જટાશંકરે પોતાના ઉપચારો વડે સારી નામના મેળવી હતી અને કેટલાંક રજવાડાં તો વૈદ્યરાજને પૂછ્યા વગર કોઈની દવા પણ લેતા નહિ. મોહનપુરના મહુમ હાકોરને મસાનો બચકર વ્યાધિ પોતાના સાદા ઉપચારો વડે મટાડ્યો. કટોસણ, ગાંગડ અને જસદણ વિગેરેના હાકોર વૈદ્યરાજના આહકો હતા. ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસીની ઘણા નામાંકિત પુરૂષો, અમલદારો, યુરોપીયનોએ, મહાત્મા ગાંધીજીએ મુલાકાત લઈ ઘણાં ઉંચાં અભિપ્રાય આપેલ છે. અમદાવાદ, મુંબઈ, અને સુરત ખાતે વૈદ્ય જટાશંકરભાઈની સુવ્યવસ્થિત ફાર્મસીઓની શાખાઓ છે તેમજ આખા હિંદુસ્તાનમાં તેમની એજન્સીઓ આપેલી છે, અને તેમની વ્યવસ્થા તેમના મોટા પુત્ર રવિશંકર જટાશંકર પ્રાણાચાર્ય ચલાવે છે અને હાલમાં તેઓની માલિકી નીચે ફાર્મસીની શાખાઓ ચાલે છે. મધ્યમ પુત્ર ભાઈ રતિલાલ ફાર્મસીની મશીનરી અને પેકીંગ ઉપર દેખરેખ રાખતા હતા. અને નાના ચીરંજીવી બાલુભાઈ પણ ફાર્મસીમાં કામ કરે છે. વૈદ્યરાજ અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના સને ૧૯૧૬ માં પ્રમુખ હતા અને તેમને ગુજરાત પ્રાંતિક સંમેલન ભરવા ઘણી જ ઇચ્છા હતી પરંતુ તેઓ એકદમ માંદા પડવાથી તેમની ચિકિત્સા ગઢડાવાળા વૈદ્યરાજ નાનલદ કરતા હતા; અને મંદવાડમાંથી સાબ્ન થયા બાદ પોતાની શ્રીમાળી માતિની બોર્ડીંગના ફંડ માટે ભિક્ષા માગવા નીકળવાના હતા અને હરદાર જઈને ઇશ્વરભજનમાં બાકીનું આયુષ્ય પુરૂ કરવાના હતા. એવામાં દરદે એકાએક હુમલો કરી પ્રાણ હયાં અને તેઓશ્રીનું અધુરું રહેલું કાર્ય પ્રાંતિક સંમેલન ભરવાનું તેમના મિત્ર અને એલઈન્ડીયા આયુર્વેદિક કોન્ફરન્સના રફ મા અધિવેશન અનારસના પ્રમુખ સ્વ. વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકરે ઉપાડી લીધું. જટાશંકરભાઈ તેમની પાછળ વિશાળ કુટુંબ, કીર્તિ, યશ અને આગર મુકતા ગયા છે. અને તેમના રોપેલા વૃક્ષના ફળ તેમના કુટુંબીઓને હળુ પણ મળે છે તેમજ વૈદ્ય સમાજ તેમજ જનસમાજમાં ગુજરાત ફાર્મસીની દવાઓ સારી વખણાય છે તેમજ ધરવૈદ્ય પુસ્તક લગભગ ઘેર ઘેર રાખવામાં આવેલું છે અને ઘણું જ લોકપ્રિય થયું છે તેમજ ગુજરાતના માસિકામાં વૈદ્ય-કલ્પતર માસીકનું સ્થાન ઉચ્ચતર તેમજ આહકો પણ વધારે છે.

તેમના મોટા પુત્ર રવિશંકરભાઈ અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના ઉપપ્રમુખ હતા તેમજ એક અગ્રકાર્યકર્તા છે.

સ્વ. વૈદ્યરાજ સુબોદ્ધસાન આચાર્ય

ત્રિપિપ્પસુમ : અમરાવાદ વૈદ્ય સમા

શ્રીમાન રા.રા. વૈદરાજ રણછોડલાલ

બાપાલાલનું જીવન વૃત્તાંત

ઉપપ્રમુખ સને ૧૯૧૬-૧૭-૧૮

જગતમાં ઘણા મહાન પુરુષોનો જન્મ થાય છે પણ થોડા કાળને માટે જ અને તેની સુવાસ લાંબા કાળને માટે રહે છે. તેવી જ રીતે, જે ન્યાયને અનુસરી એવાજ આપણા વૈદ સમાજમાં વૈદરાજ રણછોડભાઈનો જન્મ થયો હતો. તેઓશ્રીએ અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ અને પ્રતિષ્ઠિત વૈદ બાપાલાલભાઈને ત્યાં સંવત ૧૯૩૨ના આશ્વીન સુદ ૧૦ ના રોજ જન્મ લીધો હતો.

નાનપણથી પોતે ચાલાક ને બુદ્ધિશાળી હતા. તેઓએ ગુજરાતી સંસ્કૃત તેમજ રાજ્યભાષા (ઇંગ્લીશ)નો અભ્યાસ કરી પોતાના પિતામહ પ્રાપ્ત આયુર્વેદના અભ્યાસ માટે જયપુરના રાજવૈદ અને મહાગુર્જરપ્રાંતના સુપ્રસિદ્ધ તથા પ્રખર શાસ્ત્રજ્ઞ એવા રાજવૈદ શ્રીકૃષ્ણરામજીની પાસે અભ્યાસ શરૂ કર્યો આ વખતે જેમ ગુણવાન મનુષ્યોને ગુણ મળે તે અનુસાર રાજવૈદ લક્ષ્મીરામજી તેમજ સ્વ. પ્રાણાચાર્ય નારાયણશંકર દેવશંકર વી. તેઓના સહાધ્યાયી સાથે આયુર્વેદનું સાંગોપાંગનો જ્ઞાન મેળવવા આ ત્રીપુટીએ સાથે મળી શાસ્ત્રાર્થો વડે તેમ મનન વડે આયુર્વેદનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને વૈદરાજ રણછોડભાઈ અભ્યાસ-ક્રમ પુરો કરી, પિતાની સાથે રહી અનુભવ યુક્ત પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુંબઈમાં દવાખાનું ચલાવવા લાગ્યા. આ રીતે મુંબઈ અને અમદાવાદમાં પોતાની સશસ્ત્ર અને સુયોગ્ય ચિકિત્સા પ્રણાલી વડે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા. અને એક નામાંકીત વૈદ બંધુ તરીકેની કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી. થોડાક વર્ષો બાદ પિતાશ્રીની ગંભીર માંદગીના કારણે અને તેમના મરણ થયે તેઓ મુંબઈનું દવાખાનું બંધ કરી પોતાની ગાદીને શોભાવવા લાગ્યા. પોતે આપણી વૈદ સભાના આદરથાપક તેમના પિતાશ્રીની સાથે વૈદ સભાના મંત્રી પદે વીરાજી વૈદસભાને ઉન્નત કરનાર અને આદ્ય સ્થાપકના ક્ષણમાં પોતાનો ફાળો, જેમ સ્વ. નારાયણશંકર પ્રાણાચાર્યજીએ તેમજ સ્વ. હેમુભાઈ વીંગેરેએ આપેલો એવોજ એમણે પણ પોતાની સેવા વૈદ સભાને આપી. પોતાના પિતાના દેહાંત બાદ તેમણે પિતાની નીતિને અનુસરી વૈદ સભાના ઉપપ્રમુખપદે અનેક વર્ષો સુધી વીરાજી આપણી વૈદ સભાને તન, મન, અને ધનથી સેવા અર્પી છે.

આ ઉપરાંત અનેક બહાર સેવાઓ, અને ધર્મ સેવાઓ, તેઓએ કરી છે. આવા અનેક સદ્ગુણોથી પ્રેરાઈને જગત્ ગુરૂ શંકરાચાર્ય અને માધવતીર્થજીએ તેઓને આયુર્વેદ મહામહોપાધ્યાયની પદવી અને સુવર્ણચંદ્રક એનાયત કર્યો હતો, પોતે નંદ્ર, નિખાલસ, અને માયાળુ હોવાથી તેમજ તેમનામાં રહેલી અત્યંત દયા, ભાવના વડે તેઓ સારા ગુજરાતમાં એક અબ્બેડ ને સેવાભાવી વૈદ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા અને અનેક રાજા મહારાજા, ગૃહસ્થ તેમજ ગરીબ કુટુંબોએ તેમની ચિકિત્સા પ્રણાલિનો લાભ ઉઠાવી તેમને યશ કીર્તિ અને ધનથી નવાજ્યા છે.

આજે પણ આ મહાપુરૂષના જીવનની સુવાસને પ્રસરેલી નિહાળીને અમને મગરૂખી ઉપજે છે કે આવી સુયોગ્ય વ્યક્તિઓ વડે આપણો સમાજ અનેક વિદેશી પ્રહારો સામે અડગ અને અણનમ મેરૂની માફક અવીચળ રહ્યો છે અને રહેશે. પોતે થોડા સમયમાં આવી કીર્તિ સંપાદન કરીને જેમ દિપક ઓયોતો પવનથી જીઝાર્ધ જાય તેમ અલ્પકાળમાં એટલે કે ૧૯૮૧ ના માગશર માસમાં આપણી સભાને ફરીથી નવપલ્લવીત કરીને સ્વર્ગે સંચર્યા. આપણી સભાને ઘણા ચાહતા હતા અને તેની ઉન્નતિ માટે અહર્નિશ પોતાનો જીવનરસ રેડતા હતા. તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો એજ છે કે તે ચાહનાને પ્રત્યક્ષ રૂપે પુનર્જીવનમાં સાથ આપી સાખીત કરી બતાવી આપ્યું છે. પોતાની પાછળ બે ભાઈ, પુત્ર, પુત્રીઓ વી. બહોળું કુટુંબ મૂકી ગયા છે આશા છે કે તેમના કુટુંબીજનો મરનાર મહાપુરૂષના આદરને આગળ ધરી સમાજની સેવાઓ પૂર્વવૃત્ત તન, મન અને ધનથી કરશે. આવા સુચ પુરૂષોના જીવન-વૃત્તાંત વડે આપણો સમાજ ઉન્નત છે. શ્રી ધન્વંતરી પાસે પ્રાર્થાએ છીએ કે આવા અમુલ્ય રત્નો અમેને અર્પો કે જે દ્વારા આયુર્વેદ ગૌરવાન્વીત હતો તેમ સદાકાળ માટે રહે. અસ્તુ.

લી. વૈદ્ય સમાજ સેવાનુભાવી

વૈદ્યભુપણ અનીરૂઢપ્રસાદ અમ. મહેતા

રા. રા. વૈદ્યરાજ હરિનાથ અંબારામ વર્માનું જીવનચરિત્ર

[મંત્રી ૧-૧-૧૬ થી ૬-૬-૧૮]

તેમનું જીવન ચરિત્ર પુરેપુરું નથી મળી શક્યું પરંતુ પોતે પ્રાક્ષણ જ્ઞાતિના છે અને શાસ્ત્રીય જ્ઞાનવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ વૈદ્યરાજ છે. હાલમાં લગભગ ૭૦ વર્ષની ઉંમર છે. તેઓશ્રી પોતાના દવાખાના ઉપરાંત પત્નિવેલ કાર્મસીની એજન્સી ધણી વર્ષોથી ખાડીયામાં ચલાવતા હતા. પોતે મીલનસાર, શાંત નમ્ર અને વ્યવહારદક્ષ હતા. તે સભાના મંત્રીપદે રહી સભાની સારી સેવા બજાવતી હતી.

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના પ્રમુખ, માનદ પ્રમુખ ને અખિલ.
ભારતિય છન્વીશમા વૈદ્ય સંમેલન બનારસના સભા-
પતિ વૈદ્યશાસ્ત્રી, આયુર્વેદમહામહોપાધ્યાય ભિષક
શિરોમણિ પ્રાણાચાર્ય—

સ્વ૦ નારાયણશંકર દેવશંકરનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

જગતમાં આજસુધી જેટલા મહાન પુરુષોએ જન્મ લીધો છે તે સર્વના જીવનમાં પ્રાયઃ અઘોષિતતા જ હોય છે ઘણા ભાગે આવા અસાધારણ પ્રભાવ શાળી વૈદ્યો, કવિઓ, લેખકો, મહાત્માઓ જન્મ્યા પછી નિવડતા નથી. પણ પૂર્વના સંસ્કારિત હોઈને એવા ભદ્ર પુરુષોનો જન્મ તે સમયનાં નિર્માણ કાર્યો કરવાજ થયેલો હોય છે. એમ કહેવામાં કોઈ ગતની અત્યુક્તિ થતી નથી હમારા અધ્યેય ચરિત્ર નાયક પૂજ્યપાદ નારાયણશંકરજીનો જન્મ આયુર્વેદના ઉત્થાનને ભારતિય ચિકિત્સા પદ્ધતિને પ્રતિષ્ઠિત કરવા માટેજ હતો. આવા સન્માનીય પૂજ્યપાદ અધ્યેય પ્રાતઃ સ્મરણિય કરુણામૂર્તિ પિયુષ-પાણી પાંડિત વર પ્રાણાચાર્ય ગુરુવર્ય શ્રી નારાયણશંકર શાસ્ત્રીની જીવની નિતાન્ત ઉદ્દ્યોધક અને આદર્શ છે. ભારતીય આયુર્વેદ સંસારમાં આ પૂજ્ય પુરુષને ન ઓળખનાર કદાચિત કોઈ વિરલ જ હશે. સારા ભારતના આયુર્વેદના આ સાચા કર્ણધારથી આજે સારૂ ગુજરાત પોતે ગર્વ લઈ શકે છે આવા સદ્ગત પૂજ્ય પુરુષના વિષયમાં કંઈક લખવું હોયિત સમજી લાખું છું.

તેઓશ્રીના પ્રપિતા સંવકરામ શાસ્ત્રી સ્વામિનાયારણના મંદિરમાં મુખ્ય શાસ્ત્રી હતા. અને સત્સંગ જીવન નામના પુસ્તક પર સંસ્કૃતમાં ટીકા લખી છે અને પિતાશ્રી દેવશંકર શાસ્ત્રી પણ સંસ્કૃત અને પ્રાચીન શાસ્ત્રોના સારા અભ્યાસી અને વિદ્વાનને સાધારણ પરિસ્થિતિના પુરુષ હતા આવા સંસ્કારીને વિદ્વાન કુટુંબમાં તેઓનો જન્મ સંવત ૧૯૩૦ માં અમદાવાદ શહેરમાં થયો હતો.

બાલ્યાવસ્થામાં ઉપનયન સંસ્કાર બાદ સંસ્કૃત બાણવાનું આરંભ્યું હતું

સ્વ. વૈવશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય
પ્રમુખ ને માનદ્રપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા પ્રમુખ : યુ. કે. ડાહીઆવાડ
દ્વિતીય સંમેલન નિ. ભા. આ. મહાસંમેલન કવ્વીશમું અધિવેશન કાશી
(બનારસ) ના પ્રમુખ

તે વખતે તેમની પ્રખરબુદ્ધિ અસાધારણ ધારણા ચમત્કૃત પ્રતિભાદિ લક્ષણો-
થીજ ભવિષ્યમાં મહાન પુરુષ નિવડવાનો સર્વ કોઈને ખ્યાલ આવતો હતો.
શરૂઆતમાં જયપુર રાજકીય સંસ્કૃતાયુર્વેદ-મહા વિદ્યાલયમાં પૂજ્ય સ્વગૃહસ્થ
રાજ્યવૈદ્ય શ્રી કૃષ્ણરામજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો. ત્યારબાદ વડોદરા જઈ
ત્યાં વ્યાકરણ શાસ્ત્રનો સાહિત્ય શાસ્ત્ર ધર્મશાસ્ત્ર ને આયુર્વેદ શાસ્ત્રનો વધુ
અભ્યાસ કર્યો હતો ને પરીક્ષા આપી હતી. બાદ ભારતના વિદ્યાનગર
કાશીમાં જઈ. ત્યાંની ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયમાં મહાભાષ્ય સુધી
અભ્યાસ કરી પરીક્ષા આપી હતી. આમ સારી રીતે વિદ્યા સંપાદન કાર્ય
બાદ અમદાવાદમાં આવીને સંવત ૧૯૫૧ ની સાલમાં સ્વામિનારાયણના
મંદિર નજીક આયુર્વેદ ચિકિત્સાલય સ્થાપ્યું ને તેના અંગે આયુર્વેદ પાઠશાળા
પણ સ્થાપિ હતી ને હજુ પણ સારી રીતે ચાલે છે ને અનેક વિદ્યાર્થીઓ
તેનો લાભ મેળવે છે.

ચિકિત્સા કરતાં પૈસાની પરવાહ વિના જનતાનાં દુઃખો દુર કરવાને,
લોકોનો આયુર્વેદ પ્રત્યે પ્રેમ વધે તેવા પ્રયત્નો તેઓશ્રીએ આરંભથી તે જીવનના
અંત સુધી જરૂરી રાખ્યા હતા જે રોગી તેમની પાસે ચિકિત્સા કરાવવા
આવતો તેની બહુજ સાવધાનીને પ્રેમ પૂર્વક ચિકિત્સા કરતા બલબલા
પ્રખ્યાત ડોક્ટરોએ છોટી દીધેલા અસાધ્ય કેસો પણ તેઓશ્રીએ સારા કરી
ખતાખ્યા છે. એ પ્રકારે સદ્ગતની નિસ્વાર્થી સેવા ચિકિત્સાની નિપુણતા
ગરીબો પ્રત્યે એક પાઈ પણ લીધા વિનાની ચિકિત્સા (અદ્યાપી પર્યાંત
તેમના સુપુત્રોએ પણ ગરીબોને મફત દવા આપવાનું જરૂરી રાખ્યું છે) દેશસેવા
જાતિ સેવા કરવાથી તેઓશ્રીની ચિકિત્સાની અદ્ભુત શક્તિની ખ્યાતિ ગરીબની
જીંપડીથી રાજ્યોના મહેલાત સુધી સારા ભારતમાં અને ભારત બહાર
આફ્રિકાદિ દેશો સુધી ફેલાઈ હતી. ને છેલ્લા થોડાક વર્ષોથી તેઓશ્રીની માસિક
આમદાની દોઢથી બે હજાર રૂ. જેટલી ને વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦૦૦) વીસ હજાર
લગભગની હતી. જે એક વૈદ્ય તરીકે ગૌરવ લેવા જેવી હતી.

આયુર્વેદ ઉપરાંત તેઓનો શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણ ઉપનિષદ વિગેરે શાસ્ત્રોમાં
પણ સારો અભ્યાસ હતો છતાં તેઓશ્રી સદા વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જ જીવન
વિતાવતા હતા સારી જીંદગી અનેક ગ્રંથો વાંચવામાં જ ગાળી છે.

યાવજ્જીન મધ્યયનં બ્રાહ્મણાનામ્ એ વાક્યને આપે યથાશક્ય સાર્થક
કર્યું હતું તેમના સંબંધમાં આવેલા અનેક સંજ્ઞાનોના મ્હોંડેથી મેં સાંભળ્યું
છે કે તેઓશ્રી આટલું બધું ક્યારે બણ્યાને શી રીતે બણ્યા એ હમે પાસે
હોવા છતાં પણ સમજી શક્યા નથી તેઓ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના હતા
છતાં પૂર્ણ શંકર ભક્ત હતા. ને હરહરમેંશશંકર પુજન કરતા.

આયુર્વેદની સેવાઓ

અમદાવાદના વૈદ્યોમાં પરસ્પર બંધુ ભાવ વધે ને તે દ્વારા આયુર્વેદની

સેવા ને જ્ઞાન સાધી શકાય તે માટે આપના મિત્રવર્ગના સાથે મળી સને ૧૯૧૧ માં વૈદ્ય સભા સ્થાપિત હતી. જે થોડાક વર્ષો ચાલ્યા બાદ બંધ પડી હતી ત્યાર બાદ સંવત ૧૯૮૦ ની સાલમાં પુનર્જીવન કરી ફરી સભા સ્થાપી જે અઘાપી પર્વત ચાલે છે એટલું જ નહીં પણ આજે મુંગધ ઇલાકામાં અમદાવાદ વૈદ્ય સભા એક આદર્શ સભા મનાય છે ને તેના ત્રણસો ઉપરાંત સભ્યો છે આ વૈદ્ય સભામાં રહી તેઓશ્રીએ મંત્રીથી પ્રમુખ અને માનદ પ્રમુખ તરીકે નીમાર્મ અપૂર્વ સેવાઓ કરી છે.

પાઠશાળાની સ્થાપના

તેઓશ્રી તરફથી સ્થાપવામાં આવેલી. આયુર્વેદ પાઠશાળામાં જ્યપુર રાજ્યની આયુર્વેદ પાઠશાળામાં ગિતીંણુ થયેલ શિક્ષક રાખી, પદ્ધતિસરનો આયુર્વેદનો અભ્યાસ નિ. ભા. આ. વિદ્યાપીઠના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે જ કરાવવામાં આવે છે. ને તે પાઠશાળામાંથી ભિષક, આયુર્વેદવિશારદ અને આયુર્વેદાચાર્યની પરિક્ષાઓમાં તેમજ બરોડાની શ્રાવણ માસ દક્ષિણા પરિક્ષામાં અનેક વિદ્યાર્થીઓ પસાર થઈ પોતાની આજીવિકા સારી રીતે ચલાવી સદ્ગતના નામને દીપાવી રહ્યા છે. સદ્ગતની ઈચ્છા એ પાઠશાળાને મહાવિદ્યાલયના રવરૂપમાં ફેરવવાની હતી, અને તે દિશામાં તેમના પ્રયત્નો ચાલુ હતા તેવામાં તેમનું અવસાન થવાથી તે પ્રયત્નો અને કાર્યમાં મોટી ખોટ આવી છે. જે કે તેમના સુપુત્રો અને મિત્રો અંબાશંકરજી ત્રિવેદી ને અમૃતલાલભાઈ સદ્ગતની આ અંતિમ ઈચ્છાને પૂર્ણ કરી વ્યવહારુ રવરૂપમાં મુકવા પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. ને ઇશ્વરેચ્છા તો ટુંક સમયમાં અમદાવાદમાં મહાવિદ્યાલય આપણે જોઈશું.

સ્વાર્થ ત્યાગ

તેમની આયુર્વેદની સેવાઓને ત્યાગ પણ ઓછો નથી. અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ શેઠ-ખત્રી અંબાલાલ દલપતરામની ચિકિત્સા કરતા જેમને સારું થવાથી તેઓને ઇનામ માગવાનું સુચવતાં પોતાના સ્વાર્થને છોડી આયુર્વેદના ઊત્કર્ષના માટે અમદાવાદમાં એક આયુર્વેદીય પદ્ધતિથી ચાલતું દવાખાના માટે સારી રકમ મેળવીને દવાખાનું ખોલાવ્યું છે જેમાં આજે દરરોજ બસોથી ત્રણસો દરદીઓ લાભ લે છે. એટલું જ નહીં પણ તેમાં નિમાયેલ વૈદ્ય શંભુ-પ્રસાદ કેશવલાલ શાસ્ત્રી. એ દવાખાનાને લોકપ્રિય બનાવવામાં જે અઘાગ શ્રમ લઈ રહ્યા છે, તે નિહાળી આપણને આનંદ થાય છે.

આયુર્વેદીય ધર્માદા દવાખાનાઓની સ્થાપના

ડી. જીહાલોકલખોડ પાસે આયુર્વેદીય દવાખાનાં ખોલાવવા આગે પ્રયત્ન કર્યા હતા ને તેમાં ફોતેહમંદ નિવડ્યા એટલું જ નહીં પણ લોકલખોડ

તરફથી ચાલતાં ચૌદ દવાખાનાઓની આયુર્વેદીય મેડીકલ કમિટીના તેઓ ચેરમેન હતા.

અમદાવાદ યુનિસિપલે ખોલેલ આયુર્વેદીય ઔષધાલય આપના પ્રયત્નને જ મુખ્યત્વે આભારી છે આ દવાખાનામાં દરરોજ દોઢસોથી બસો જેટલા દરદીઓ લાભ લે છે. એ જનતાની આયુર્વેદપ્રત્યેની ને વૈદ્યરત્ન, વૈદ્ય વાચસ્પતિ, માધવપ્રસાદ ના. શાસ્ત્રીની ચિકિત્સા પ્રત્યેનો સંપૂર્ણ પ્રેમ બતાવી આપે છે.

પરીક્ષક તરીકેની નિમણૂક

તેઓશ્રીની વિદ્વતાને લઇને—આયુર્વેદીય શિક્ષણ સંસ્થાઓ, જેવી કે નિખિલ ભા. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠ—પાટણ. ડા. પી. આયુર્વેદમહાવિદ્યાલય વડોદરા રાજકીય આવણ માસ દક્ષિણા પરીક્ષા, પ્રભુરામ આયુર્વેદ કોલેજ મુંબઈ વીગેરે સ્થળે તેઓશ્રીની પરીક્ષક તરીકે નિમણૂક થઈ હતી.

આયુર્વેદની અનેક વિધ સેવાઓ

આયુર્વેદ પ્રત્યેના અપાર પ્રેમને લઈ તથા આયુર્વેદના શિક્ષક અર્થે અમદાવાદના સઘળા વૈદ્ય ભાઈઓનો સહકાર સાધીને ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડ પ્રાન્તિય સંમેલન સને ૧૯૨૫ માં ભર્યું હતું. તેમની આમ આયુર્વેદની અનેક વિધ સેવાઓથી સને ૧૯૨૬ માં ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડના દ્વિતીય અધિવેશનના મુંબઈમાં પ્રમુખ નિમાયા હતા ને તે પદને સુંદર રીતે શોભાવ્યું હતું.

મદ્રાસ સરકારે આયુર્વેદ વૈજ્ઞાનિક છે કે કેમ? તે માટે તેનો તપાસ કર્યો હતો તેમાં તેઓશ્રીએ, મદ્રાસની એ નિરિક્ષક કમિટીને, આયુર્વેદની વૈજ્ઞાનિકતા સાબીત કરતો લેખ લખ્યો હતો તે દરેક વૈદ્યમંદુએ વાંચવા જેવો છે.

મેજર હુટને આયુર્વેદ અવૈજ્ઞાનિક છે એવા કરેલા આક્ષેપનો શાસ્ત્રસિદ્ધ પ્રત્યુત્તરવાળી, તથા અમદાવાદના આગેવાન શહેરીઓની સભા ખોલાવી તે આક્ષેપ પ્રત્યે વિરોધ દર્શાવી જે કાર્ય કર્યું છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે.

નિખીલ ભારત વૈદ્ય મંડળમાં સ્થાન

તેઓશ્રીની આમ વધતી જતી આયુર્વેદની અનેક સેવાઓથી આકર્ષાઈને કરાંચીમાં ભરાયેલા નિખીલ ભારત, આયુર્વેદમહાસંમેલનમાં તેઓશ્રી સંભાષા પરિષદના પ્રમુખ ચુંટાયા હતા. તેમજ મલિસુરના સને ૧૯૩૧ના મહાસંમેલનમાં રસાયન તદ્વિદ્ય સંભાષાના પ્રમુખ નિમાયા હતા આ બંને

પણતનાં તેઓનાં સાગર ગર્ભિતને ઓળખી વિશદાર્થ બાળો વૈદ્ય સંમેલન પત્રિકામાં લખાયાં છે.

પદવીઓ

આમ તેઓશ્રીની વિદ્વતાની ને ચિકિત્સાની ફરકી રહેલી યશપતાકાને લઈને પ્રભુરામ આયુર્વેદીય હોલેજને ડૉ. પોપટ યુનિવર્સિટી તરફથી પ્રાણાચાર્યની માનવંત પદવી ઝોનાયત કરવામાં આવી હતી.

શ્રીમદ્ પરમહંસ પરિવાળકાર્યોર્થ અખંડ ભૂમંડલાચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રી જગદ્ગુરુશ્રી ભગવાન શંકરાચાર્ય તરફથી તેમની વિદ્વતાની કદર કરી આયુર્વેદ મહામહોપાધ્યાયની માનવંત પદવી આપવામાં આવેલી હતી. આ સિવાય અનેક સંસ્થાઓ, જેવી કે—ભાવનગર જલગાંવના પ્રદર્શનોમાંથી ચાંદ મળ્યા હતા. વડોદરા ને પુનાના એકઝીપીશનો તરફથી સુવર્ણ પદકો સને ૧૯૨૩-૨૪ અને લંકા (સીલોનમાંથી) થી દોપભેદના નિબંધ માટે એક ફર્ટિકલાસ પ્રમાણપત્ર તેમજ લૅનસંઘ તરફથી આયુર્વેદાચાર્યની પદવીને સુવર્ણ પદક મળેલાં છે.

તેઓની નિદાન કરવાની અદ્ભુત શક્તિને લઈને શહેરના સારા સારા ડોક્ટરોને શ્રીમંત વર્ગમાં તેમની સલાહનો લાભ લેવાતો. તદુપરાંત તેઓશ્રી એક સિદ્ધહસ્તને પિયુષપાણી ચિકિત્સક હોઈને અહીંનો શ્રીમંત વર્ગને તદુપરાંત દુરદુરના પ્રદેશોમાં અને રાજસ્થાનોના રાજાઓ, જેવા કે, કુશાળગઢ, કટોસણુ, દવાડીઆ. સુળી, માણુસા, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ સ્થળો પણ વારંવાર જવું થતું તેમજ દેશનેતા મહાત્મા ગાંધીજી જેવાને પણ આપની ચિકિત્સા પ્રત્યે સન્માન હતું.

આપની ચિકિત્સા આમ ધિક્કતી હોવા છતાં કદી જનહેરખખરનો ઉપયોગ કર્યો નહતો. ઝિલટા જનહેરખખર કરવાથી આપ વિરુદ્ધ હતા. છતાં ભારતના ચિકિત્સકોમાં આપનું સ્થાન અગ્રગણ્ય હતું. આમ આપની યશપતાકાનું સુખ્ય કારણ મારી માનિનતા મુજબ. તેઓશ્રીની નિરાડખખરતા, નિસ્વાર્થ, સ્વધર્મ પરાયણતાને આયુર્વેદની સેવાઓનું ફલ હતું.

હિંદના દુર દુર સ્થળોથી લોકો આપની પાસે દવા કરાવવા આવતા ને યથાચિત્ લાભ મેળવીને જતા એટલું જ નહીં પણ આયુર્વેદની શુભ ગરિમાથી પ્રભાવંત થઈને પ્રાચીન શાસ્ત્રના ભક્ત બની જતા ને વિશુદ્ધ આયુર્વેદીય ચિકિત્સાના ચમત્કારો દેખીને કાઈ કાઈ વાર વિદેશી ચિકિત્સાના મર્મજી વિદ્વાનો (ડોક્ટરો) પણ આપની પ્રશંસા કરતા એ પ્રમાણે ચિકિત્સાશાસ્ત્રની નિપુણતાને લઈ ને રાજા-મહારાજાઓ-શેઠશાહુકાર, દેશનેતાઓ શિક્ષિત વર્ગમાં સારી ખ્યાતિને માન મેળવ્યાં હતાં એક આયુર્વેદીય વૈદ્ય તરીકે આપની ચિકિત્સા ગૌરવરૂપ હતી. પાશ્ચાત્ય વૈદ્યકશાસ્ત્ર પ્રત્યે આપને સંપૂર્ણ માન હતું

છતાં તેના પ્રયોગો આપ વ્યવહારમાં યોજતા ન હતા. એ આપની ચિકિત્સા-શાસ્ત્રની વિશિષ્ટતા હતી. એથી તેઓશ્રીને આયુર્વેદ ચિકિત્સકશાસ્ત્રના આ યુગના યુગપ્રવર્તક કહીએ તો મને અસ્થાને લાગતું નથી.

તેઓશ્રી પોતે ગુરુભક્ત હતા ગુરુ પ્રત્યે સારો આદર હતો. પોતે સનાતની હતા સાચું સનાતન જીવન જીવ્યા હતા. મિથ્યા ભોગવિલાસથી મુક્ત હતા. આયુર્વેદને આર્ષશાસ્ત્રોમાં તેમનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો તેમના ચહેરાપર એક જ્ઞાતનું ચીરસ્થાયી પ્રકાશ હતો. શાસ્ત્રીય સંસ્કૃત ભાષા તેમનું જ્ઞાન સ્મરણશક્તિ અદ્ભુત એટલા તથા સર્વથી અધિક પૂર્વજ્ઞેના શાસ્ત્રોમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ આદિ ગુણોથી પોતાના જીવનક્ષેત્રમાં અદ્વિતીય પ્રતિભા પ્રાપ્ત કરી હતી. તેઓશ્રીની સ્મરણશક્તિ એટલી બધી એક હતી. કે આયુર્વેદના પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો કંઠસ્થ હતાં. વળી ચરક સુશ્રુત વાગ્ભટ્ટ આદિ ગ્રંથોનું જ્યારે અમદાવાદ વૈદ્યસભામાં દર રવિવારે પારાયણ કરી દરેક વૈદ્યોને સમજાવતા ત્યારે એ કદિન ગ્રંથોને પણ આપે કેવા સુક્ષ્મ ને સુંદર પચાવ્યા હતા તેનો ખ્યાલ તે વખતે તે સાંભળનાર દરેક વૈદ્યને આવ્યો હતો. આ કારણથી પણ આપશ્રી આપના સમયના અન્ય વિદ્વાન વૈદ્યોની અપેક્ષામાં અધિક યોગ્ય હતા. કારણ અન્ય મારા જેવા કેટલાએ વૈદ્યો બચીત સમય પર પાશ્ચાત્ય ડોક્ટરોની માફક પુસ્તકો જોયા વિના આવશ્યક આયુર્વેદ શ્લોકોને પણ કંઠસ્થ કરી શકતા નથી.

જનતાની સેવાઓ

ઈન્ડિયુએન્ઝાને આક્ષેપક જ્વર (મેનીનગ્નઈટીસ) માં આપે અને તે વખતના વૈદ્યસભાના મંત્રીઓ વૈદ્ય નટવરપ્રસાદ ના. શાસ્ત્રી તથા વૈદ્ય પુરૂષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ શાસ્ત્રીએ જનતાની સુંદર સેવા બજાવી હતી. અને અપૂર્વ યશના ભાગી બન્યા હતા. અને આયુર્વેદ ઇતિર ચિકિત્સા પદ્ધતિઓમાં એક એક ચિકિત્સાશાસ્ત્ર છે, એમ સાબીત કરી બતાવ્યું હતું. એ તેઓશ્રીની પ્રખર જુદીને અપાર સેવાઓનું ફળ હતું.

પુસ્તકલેખન

પ્લેગસુદર્શનચક્ર, જ્વરચિકિત્સા ક્ષયચિકિત્સાપદ્ધતિ, અનુભૂત ચિકિત્સા, આક્ષેપક જ્વર ચિકિત્સા ઇત્યાદિ પુસ્તકોને પાશ્ચાત્યને પૌર્વાત્ય દષ્ટિથી ગુર્જર ભાષામાં લખીને જે આયુર્વેદ સાહિત્ય સેવા કરી છે તે સ્તુત્ય છે,

તેઓશ્રીની પાસે અભ્યાસ કરેલો શિષ્યવર્ગ પણ મોટા પ્રમાણમાં છે તે દરેકનાં નામોલ્લેખ કરવો ને પૃથક્ પૃથક્ વર્ણન કરવું અનાવશ્યક છે. એટલે હુંકમાં તે શિષ્ય વર્ગની ગુરુકૃપાએ આજે લોકજીવણ કાર્તિપતાકા દાષ્ટ-ગોચર થઈ રહી છે.

સન્તતિ

સન્તતિમાં તેઓશ્રીને ચાર સુપુત્રો છે. તેમાં સૌથી મોટા પુત્ર વૈદ્ય માધવપ્રસાદભાઈને વડોદરા રાજ્યની વૈદ્યરત્નની પદવી મળેલી છે કાશી પંડિતસભા તરફથી વૈદ્યવાન્યરૂપિની પદવી મળેલી છે. તેઓશ્રી આયુર્વેદના સાચા મર્મજ્ઞ વૈદ્ય છે. સિવાય નિખીલ ભારતવિદ્યાપીઠના સ્નાતક છે. તે હાલ દસ વરસ થયાં અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ખોલાએલ આયુર્વેદ ધર્માદા દવાખાનાના પ્રધાન ચિકિત્સક છે. ને ભારતના અગ્રગણ્ય વૈદ્ય સમાજમાં તેઓશ્રી સુપરિચિત છે. તેમજ નિ. ભા. વિદ્યાપીઠ તેમજ પાટણ આયુર્વેદિક કોલેજના પરીક્ષક તથા સારા લેખક છે.

દ્વિતીય પુત્ર વૈદ્ય નટવરપ્રસાદભાઈ નિ. ભા. આ. વિદ્યાપીઠના સ્નાતક છે વડોદરા રાજ્યની શ્રાવણ માસ દક્ષિણા પરિક્ષા પસાર કરી છે તદુપરાંત તેઓ અન્ડરગ્રેજ્યુએટ છે આ સર્વ વિદ્યાની કદર કરી તેમને મથુરા વજ્રમંડળ યુનિવર્સિટી તરફથી લિપિકશિરોમણી ને કાશીપંડિત સભા તરફથી વૈદ્યભૂષણની માનવંત પદવીઓ મળી છે. અમદાવાદ વૈદ્યસભાના મંત્રી તરીકે હતા ત્યારે મેનીનજર્મનીસનો ઉપદ્રવ ચાલતો હતો તે વખતે જનતાની સારી સેવા બજાવી હતી. તદુપરાંત સને ૧૯૨૫-૨૭-૩૦-૩૨ ની સાલમાં પ્રાન્તિય સંમેલનોમાં નિયંધો લખી મોકલવાથી અમદાવાદ, વડોદરા, વસાઈ, કરાંચી વિગેરે સ્થળોથી પ્રથમશ્રેણીના પ્રમાણપત્રો તથા પદકો પ્રાન્તિક તથા એલ ઇન્ડિયા સંમેલનો તરફથી મળ્યાં છે. વસાઈ મુદ્રામે બરાયેલ પ્રાન્તિય સંમેલનમાંથી સંગ્રહણીના પ્રથમ નંબરના નિયંધ માટે તે સંમેલનના પ્રમુખશ્રી એસ. એમ. શર્માના તરફથી સૌવર્ણિક ચંદ્રક આપવામાં આવેલો છે. આમ તેઓશ્રી પણ એક વિદ્વાન વૈદ્ય છે. વધુમાં તેમના પિતાશ્રી પાસે રહી લગભગ ચૌદ વર્ષ સાથે પ્રેક્ટીસ કરી છે એટલે તેમના પિતાશ્રીનો લાંબો ને કિંમતી વૈદ્યકીય અનુભવ પણ મેળવેલો છે ને પૂજ્ય સદ્ગત નારાયણશંકરજીના સ્વર્ગવાસ પછી આજે તેમનું દવાખાનું સુંદર રીતે ચલાવે છે ને સદ્ગતની માફક જ દરરોજ વીસથી પચ્ચીસ જેટલા ગરીબોને વિનાચાર્જ દવા આપે છે તેઓશ્રી સ્વભાવે મળતાવડા હોઈ જન-સમાજમાં ને વૈદ્યસમાજમાં તેમજ અમલદારો તથા ગૃહસ્થોમાં પ્રિય થઈ પડેલા છે તેઓશ્રીમાં તેમના પિતાશ્રી માફક ખાસ અનુકરણ કરવા જેવો એક ગુણ છે કે આરંભેલું કાર્ય કદી ન પડતું મુકતું.

ત્રીજા સુપુત્ર ભાઈ જયંતીલાલભાઈ ઇન્કમેટેક્ ડીપાર્ટમેન્ટમાં સરવીસ કરે છે ને સૌથી નાના ભાઈ ઇન્દ્રવદન હાલ મેટ્રીકમાં અભ્યાસ કરે છે.

આયુર્વેદીય સાર્વજનિક કાર્યો.

એક અમદાવાદમાં ખત્રી અબ્બાલાલ પાસે ને બીજું વિરમગામમાં શેડ કરસનદાસ જેસીંગભાઈ પાસે એમ બે સાર્વજનિક દવાખાનાં ખોલાવ્યાં છે.

સ્વભાવ

વૈદ્યરાજજીએ પ્રાચીન પ્રણાલી અનુસાર શિક્ષણ મેળવ્યું હતું જેથી પ્રાચીન પ્રણાલી સંરક્ષણ તેમની ચિકિત્સામાં વ્યવહારમાં, ભાષામાં તે સ્વભાવમાં હતું તેઓશ્રી સાચા આસ્તિક સનાતની ધાર્મિક તે દયાળુ સ્વભાવના હતા હું પ્રથમ લખી ચુક્યો છું તેમ વિજ્ઞાપન શુન્ય આડંબરશુન્ય ચિકિત્સાપદ્ધતિથી જે સારી સંપત્તિ તેઓએ પ્રાપ્ત કરી હતી તે નિઃસંદેહ તેમના આદર્શનું સફળતાનું ફળ છે તેમના સ્વભાવમાં લોભશુન્યતાના અનેક દાખલા છે, વૈદ્યરાજના રીતરિવાજ પરથી મિતવ્યયિતાનો ખ્યાલ આવતો પરંતુ આવશ્યક કાર્યોમાં પૈસાનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ પણ જેવી તેવી નહતી નિખિલ ભારતીય પચ્ચીસમું વૈદ્યસંમેલન તે રૌપ્ય મહોત્સવ કે અત્યાર સુધી ભરાયેલાં સંમેલનોમાં અદ્વિતીય હતું એ તેઓશ્રીની ત્યાગવૃત્તિના પ્રતાપે હતું એમ કહેવામાં કંઈ ખોટું નથી. વળી નિખિલ ભારતીય છઠ્ઠીસમા સંમેલનના પ્રમુખ તરીકે કાશીમાં જઈ ત્યાંના વિદ્વાનોનું જે યથાર્થ રીતે પુજન તે સન્માન કર્યું હતું તે વિવિધ સંસ્થાઓને પણ યોગપ્રદાન કર્યું હતું—ટુંકમાં તેઓ આધ્યાત્મિક બળવાળા દૃઢ મનોબળવાળા રોગીઓ પ્રતિ દયાળુ સ્વભાવવાળા તે આયુર્વેદની સેવામાં સતત બગૃત સ્વભાવના હતા. આજના પશ્ચિમના સંસ્કારોમાં સુશીક્ષિત વર્ગમાં એવી માનિનતા હતી કે વૈદ્યો મોટા ભાગે કેવળ લણ્યા વિનાના હોય છે. આયુર્વેદશાસ્ત્રમાં ખાસ કંઈ નથી એવા આયુર્વેદના એક જાતના પતન-કાળના વખતમાં એ માનિનતાને આપે સમૂલોચ્છેદ કરી છે જેથી એક આદર્શ વૈદ્ય હતા એમ કહેવામાં કંઈ ખોટું નથી. તેઓશ્રીના જીવનમાંથી એક બોધ-પાઠ સુંદર મળે છે કે, વૈદ્યની જ્ઞાનગરિમા જેટલી પ્રગલ્ભ હશે તેટલી જ તેની ચિકિત્સા સફળ નિવડે છે. એનું તેઓશ્રી જ્વલંત ઉદાહરણ છે.

તેઓશ્રીના શુદ્ધ આશયો અને અનેકવિધ સેવાઓથી આકર્ષા-ઈને નિખિલ ભારતવર્ષના છઠ્ઠીસમા બનારસના અધિવેશનના આપ સર્વાનુમતે સભાપતિ ચુંટાયા હતા તે ભારતવર્ષની એ અજોય વિદ્યાનગરીમાં પ્રમુખપદને યથાર્થ રીતે દીપાવી ગુજરાતને ખાસ કરી અમદાવાદના વૈદ્યવર્ગ અને બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિને દેદીપ્યમાન બનાવેલ છે.

અમદાવાદના આંગણે ભરાયેલ પચ્ચીસમા વૈદ્યસંમેલન વખતે તેઓશ્રીનું સ્વાસ્થ્ય સારું નહતું છતાં સંમેલનને સફળ બનાવવા શરીરની પરવાહ કર્યા વિના સતત પરિશ્રમથી તબીબત બગડી આવી જે અનેક પ્રયત્ને ઠીક ઠીક થતી આવી પરંતુ હંમેશના રિવાજ મુજબ આયુર્વેદની અનેક સેવાઓ આવું જીર્ણ શરીર હોવા છતાં ચાલુ હતી આથી શરીર દીન પ્રતિદીન ધસાવા માંડ્યું હતું તે અનેક ઉપચારો કરવા છતાં એ સંવત ૧૯૯૩ના શ્રાવણ સુદી ૧૫ના રોજ ચાર પુત્રોને સંસ્કારિક કુટુંબ બહોળો મિત્રવર્ગને છોડી સ્વર્ગવાસ પામ્યા તેની ખોટ તેમના કુટુંબીજનો તે મિત્ર વર્ગને અનેઆતુરજનોને જળાય તે કરતાં આયુર્વેદ સંસારને ભારે ખોટ પડી છે કે જે હાલ તુરંત માટે કાંઈથી

પુરાય તેમ નથી. કારણ તેઓશ્રીએ આયુર્વેદ પ્રચારના માટે તન, મન, ધન કર્મ, વચનથી જે સેવા સારી જાહેરી કરી છે તે અપૂર્વ છે. જેથી તેઓશ્રીનું નામ આયુર્વેદ સંસારમાં અજરઅમર છે.

ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદના આંગણે એક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય ની ખાસ જરૂર છે ને તે માટે અમદાવાદના વૈદ્યો તરફથી એક આયુર્વેદ એન્લુકેશન સોસાયટી પંદર મહીનાઓથી સ્થાપિત થઈ ચુકેલી છે. પરંતુ તેના કાર્યમાં જોડાતી સફળતા હજી જણાતી નથી. આવા વખતે જે તેઓશ્રીની જીવની થોડાક વધુ વર્ષો સુધી પ્રભુએ લંબાવી હોત તો અમદાવાદમાં જરૂર આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય સ્થપાત અને અમદાવાદમાં મહાવિદ્યાલય સ્થપાય તો પોતાથી બનતો શક્ય સર્વ રીતે તન, મન, અને ધનનો ભોગ આપવા તૈયાર હતા. તેઓશ્રી પાસે આયુર્વેદ કોલેજમાં આપવાનું ફંડ પણ છે. ને તેમની ઈચ્છા મુજબ તેમના સુપુત્રાએ કોલેજમાં આપવા માટેની સારી રકમ પણ કાઢેલી છે તો એ સફળતાની એ અપૂર્ણ રહેલી ઇચ્છાઓ તેમના સુપુત્રા જલદી આવદાર સ્વરૂપમાં મુકી પિતૃકણને કંઈક અંશે અદા કરવાનું મને જણાયું છે. તો તે સત્વરે અમલમાં યોજી ગુજરાતની એ બિજુપ પુરી કરે એમ જરૂર ઈચ્છું છું.

આ ભદ્ર પુરુષનું જીવનચરિત્ર પુરૂ કરતાં પહેલાં અમદાવાદના એક વિદ્વાન ને વયોવૃદ્ધ જ્ઞાનવૃદ્ધ વૈદ્યના શબ્દો યાદ આવે છે જે લખવાના મારા લોભને હું કાઢી રીતે અટકાવી શકતો નથી—નામદાર—કોંગ્રેસ સરકારે આસવારિષ્ટ પર જે પ્રતિજ્ઞા મુક્યો છે. ને તે માટે આપણને હાલ જે મુશ્કેલીઓ પડે છે પરંતુ મુરબ્બી નારાયણશંકરભાઈ જે જીવતા હોત તો આ આસવારિષ્ટ ને દારૂગંધીમાં મુકત કરાવવા તેઓશ્રી એકલા પુરતા હતા ખરેખર આયુર્વેદ પર હાલ વિષદ સંજોગો છે તેવા પ્રસંગે તેમની ખોટ અનિવાર્ય છે. ને હાલ તે ખોટ કાઢી પુરી શકાય તેમ નથી.

સફળતાના ગુણોનું વર્ણન કરતું એ નિતાન્ત દુર્લભ છે. તેમના ઉચ્ચ વિચારો બિદારભાવ અપરિમિત ગુણ વિસ્મરણ થઈ શકે તેમ નથી જેથી આચાર્ય વાગ્ભટના નીચેના શબ્દો લખી વિરમું છું.

મિપજાં સાધુ વૃત્તાનાં મદ્રમાગમશાલિનામ્ ।

અમ્યસ્ત કર્મણાં મદ્રં મદ્રં મદ્રામિલાપિણામ્ ॥

મિપગાચાર્ય વાસુદેવ શામળદાસ વૈદ્ય વાચસ્પતિ

વડાગામવાળા

હાલ-અમદાવાદ, હનુમાનવાળી પોળ નજીક ખોડીઆમલી,

જડીબુટ્ટી-ઔષધશ્રમ.

વૈદ્યશાસ્ત્રી લક્ષ્મીશંકર રામકૃષ્ણ આયુર્વેદ ઉપાધ્યાય આયુર્વેદરત્નનું જીવનચરિત્ર.

[ઉપપ્રમુખ સને ૧૯૨૫-૨૬]

શ્રી શાસ્ત્રીજી લક્ષ્મીશંકરભાઈનો જન્મ કાડીઆવાડમાં દામનગર પાસે આવેલા પાડરસીંગા ગામમાં ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રી રામકૃષ્ણ હર્ષજી મહામહોપાધ્યાય આયુર્વેદી મોઢ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિને ત્યાં થયો છે. બાલ્યકાળમાં ગુજરાતી અને અંગ્રેજી અભ્યાસ સાથે તેમના પૂજ્ય પિતાશ્રી જેઓ સંસ્કૃતના અપૂર્વ વિદ્વાન હતા તેમજ કર્મકાંડ ન્યાય વેદાન્તના પ્રખર જ્ઞાતા હતા તેમની પાસે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરી જયપુરમાં રહી જયપુર રાજકીય આયુર્વેદ પાઠશાળામાં સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન વૈદરાજ સ્વામી લક્ષ્મીરામજીની પાસે વૈદકનો અભ્યાસ કરી આયુર્વેદ ઉપાધ્યાયની પદવી મેળવી તથા વડોદરા રાજ્યની આયુર્વેદઉત્તમા પરીક્ષા આપી આયુર્વેદરત્નની પદવી સંપાદન કરી.

અમદાવાદમાં આવી પિતાશ્રીના હસ્તકે ચાલતી શ્રી રાજનગર સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આયુર્વેદ વિભાગ ખોલી તેમાં અધ્યાપક તરીકે કાર્ય કરવા લાગ્યા અને અદ્યાપિ પર્યન્ત કરે છે. ૧૯૨૩ ની સાલમાં વૈદ્યસભાની પૂનર રચના થઈ ત્યારથી વૈદ્ય સભામાં સભ્ય તરીકે જોડાયા.

પ્રથમ પ્રાન્તિય સંમેલન વખતે તેઓશ્રીએ સંમેલનમાં સક્રિય ભાગ લઈ આયુર્વેદની સેવા બજાવી છે. તેઓશ્રી બ્રહ્મવર્ષોથી નિ. ભા. વ. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠના પરીક્ષક અને નિરીક્ષક છે.

પાટણની ઉ. પી. આયુર્વેદ વિદ્યાલયમાંથી શ્રીયુત્ અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટ્ટણી નિવૃત્ત થયા બાદ પ્રધાન અધ્યાપક તરીકે તેમની નિમણૂક થઈ હતી. એક વર્ષ સુધી તે જગ્યા તેઓએ સંભાળી હતી. પરંતુ તેમના પાટણ નિવાસ દરમીયાન તેમના પૂજ્ય પિતાશ્રીને લકવાની બિમારી થઈ જવાથી અવારનવાર અમદાવાદ આવવાની ફરજ પડતી હતી અને તેથી નોકરીમાં ખલલ પડતી હતી તેથી પિતાશ્રીના સાનિધ્યમાં રહી તેમની આખર સેવા બજાવવાના ઉદ્દેશથી પોતે તે નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા.

તેઓ તે વિદ્યાલયના પરીક્ષક તરીકેનું કાર્ય હજુ પણ કરે છે. તેઓશ્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભાના ૧૯૨૬ ની સાલમાં ઉપપ્રમુખ હતા. સનાતન ધર્મ મહા-મંડલમાં અને વિદ્વદ્ પરિષદોમાં તેઓશ્રી આગેવાની ભર્યો ભાગ લે છે. તેઓશ્રીએ પોતાના સદગત પિતાની યાદગીરી જાળવવા માટે સારી જેવી રકમ પાટણ કોલેજને આપી શિષ્યવૃત્તિ રચાવી છે તેમજ જ્ઞાતિફંડમાં પણ અવાર-નવાર સહાયતા કર્યા કરે છે. તેમના હાથ નીચે તાલીમ લઈ અનેક વિદ્યાર્થીઓ નિ. બા. વ. આ. વિદ્યાપીઠની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા છે.

નિ. બા. વ. આયુર્વેદ મહાસંમેલનના રૂપ મા અધિવેશન વખતે પોતે હિન્દી તથા સંસ્કૃત ભાષાદ્વારા ઇતર પ્રાન્તીય વૈદ્યોને સારી દોરવણી આપી હતી.

તેઓ એક સારા વિદ્વાન અનુભવિ ચિકિત્સક છે તેમના પુત્ર બાણુભાઈને અંગ્રેજી સાથે સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપી એમ. એ.ની ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરાવી છે.

લક્ષ્મીશંકરભાઈ જનતા વિદ્વાન, સરલ રવભાવના તેમજ ઉત્સાહી કાર્ય કરતા છે. વૈદ્યકીય શિક્ષણનો વિષય તેમને અતિ પ્રિય છે, ગુજરાતના અગ્રગણ્ય વિદ્વાનો માં પણ તેમનું સ્થાન છે. વૈદ્યક વિષયો ઉપરાંત તેઓ એક નિપુણ કર્મકાંડી પણ છે. પરમાત્મા આવા વિદ્વાન રત્નોને સેવા કરવા માટે દીર્ઘાયુષ્ય યક્ષે.

સ્વર્ગસ્થ વૈદ્ય ઉમીયાશંકર બાપુભાઈ મહેતાનું જીવનચરિત્ર

મંત્રી. સને ૧૯૨૩—૧૯૨૪

(લખનાર વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી

ભિષક કેસરી પ્રમુખ વૈદ્યસભા.

ઉમીયાશંકરભાઈએ ગુજરાતી સીનીયર પાસ કરી બાલમાં ખડા ગામે મહેતાજી તરીકે તથા દેવગઢ બારીઆમાં તલાટી તરીકે કામ કર્યું હતું. પોતે ગુજરાતી અભ્યાસ તથા નોકરી દરમ્યાન લઘુત્વથીનો અભ્યાસ જરૂરી રાખ્યો હતો અને અવારનવાર અમદાવાદ આવી પોતાની શંકાઓ વિગેરેનું સમાધાન સ્વ. જટાશંકર લીલાધર વૈદ્યરાજ પાસે કરી જતા અને વૈદ્યકલ્પતરૂ નાની ઉમરથી જ વાંચતા દેવગઢ બારીઆના જંગલમાં ફરી વનસ્પતિઓનો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવતા અને ગરીબ લોકોને પોતાના વૈદ્યક જ્ઞાનથી સારો લાભ આપતા હતા. સને ૧૯૧૩ ની સાલમાં નિ. ભા. વ. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની ભિષક પરીક્ષા મુંબાઈ મુકામે સર્વાંગ રીતે આપી હતી અને પોતે પ્રથમ શ્રેણીમાં ઉત્તીર્ણ થયા. પાસ થયા પછી નોકરી છોડી પોતે સ્વતંત્ર વૈદ્યકનો ધંધો શરૂ કર્યો. વીરમગામમાં તેમજ અમદાવાદમાં બન્ને ઠેકાણે દવાખાના શરૂ કર્યાં, અને બન્ને ઠેકાણે તેમણે ઘણી સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી તેઓ નિર્લોભી સત્યપ્રિય, નિખાલસ હૃદયવાળા તેમજ આયુર્વેદની ઉન્નતિ અને વૈદ્યોની ચડતી જોવાને બહુ ઉત્સુક હતા. વૈદ્ય સમાજનાં તેમજ દેશી વૈદ્યક સંબંધિનાં સારાં કામો કરવામાં પોતે સદૈવ સેવાભાવથી યથાશક્ય તન મન અને ધનથી કટિબદ્ધ થઈ જતા. ૧૯૨૩ ની સાલમાં અમદાવાદ વૈદ્ય સભાની પુનર્બંટના થઈ ત્યારે મંત્રીની એક જગ્યા ટુંક મુદતમાં ખાલી થતા વૈદ્ય સમાજે તેમને સર્વાનુમતે પસંદ કરી સભાનું સુકાન સોંપ્યું. સામાજિક કાર્યમાં નિપુણ, કાર્ય દક્ષ અને વ્યવહાર કુશળ હોવાથી તેમણે સભાની તે વર્ષ દરમ્યાન સારી સેવા ઉઠાવી હતી અને તેથી સને ૧૯૨૪ માં પણ તેમને મંત્રી ફરી ચુંટી કાઢ્યા,

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાનો

દરદવાર મુકામે ૧૫ મા નિ. બા. વ. આ. મ. સંમેલનમાં સભાના પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા. ગુજરાત પ્રાંતિક વૈદ્ય સંમેલન અમદાવાદ ભરાયું તે વખતે સખત મહેનત કરી તેમજ પોતાનું દવાખાનું ચાર માસ માટે ઝોરીસ માટે આપી દીધું હતું અને પોતે કાર્યકર્તાઓ પૈકી ખાસ અંગજૂત હતા તેમજ ચાર માસ દરમિયાન ઝોરીસે કાર્યકર્તાઓની સેવા અને અને સુદૃષ્ટા એક ગૃહસ્થને જાળે તેવી રીતે કરતા. તેમની સેવા અને કાર્યોથી પ્રસન્ન થઈ ગુ. કા. વૈ. સં. ના સ્વાગત મંડળે તેમને એક સુવર્ણપદક અર્પણ કર્યો હતો. ગુ. કા. વૈ. સ. દ્વિતીય અધિવેશન મુજબ વખતે પોતાની નાદુરસ્ત તબીયત અને મિત્રોની ના છતાં પરાણે આવ્યા અને વૈદ્યમંડળના પુનિત દર્શન કરી કૃતાર્થ થવાની અંતિમ પ્રવળ ઇચ્છાને ન રોકી શક્યા અને ફક્ત એક દિવસ પરાણે રહી પાછા ફર્યા અને તબીયત ગંભીર થઈ અને શ્રી રામજયંતિના પુનિત દિવસે ક્ષણભંગુર દેહને ત્યાગ કરી પરમકૃપાળુ પ્રભુના ધામમાં સીધાવ્યા. તેવો સાવત જીવન અભચારી હતા તેમજ નજીકના કાંઈ સગા સંબંધી ન હતા.

વૈષ્ણરાજ જેઠાલાલ દેવશંકર દવે પ્રાણાચાર્ય
પ્રમુખ, માનદપ્રમુખ ને ચેટ્રન અમદાવાદ વૈદ્ય સભા,
યુ. ક. કલિયાવાડ ગ્રામી સમિતિના કોપ્રમુખ

ધરાજ જેઠાલાલ દેવશંકર દવે પ્રાણાયા- યનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર

મહાવાદ વૈદ્ય સભાના પ્રમુખ સને ૧૯૨૬ માનદ પ્રમુખ
અને પેટન સને ૧૯૩૭-૩૮-૩૯

(રજુ કરનાર : વૈદ્ય અનીરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ મહેતા)

આપ ભાગ્યોદય અને હુતરવિજ્ઞાન માસિકના સંપાદક છે, દવે આયુર્વેદિક
સી ગાંધીરોડ અમદાવાદ તથા કાલ્યાદેવીરોડ મુંબઈની શાળાના માલીક
વૈદરાજ જેઠાલાલભાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૪૦ ના માગશીર્ષ માસની વદી
ત્રીજે બેડા જીલ્લાના નાપાડ ગામમાં થયો હતો, આપના પિતાશ્રી દેવશંકર
દાસ વૈદકનો ધંધો કરી પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા. શ્રી જેઠાલાલભાઈનું
ગુજરાતી સંસ્કૃત, ઈંગ્લીશ ધાતું છે મેટ્રીક સુધી આપે અભ્યાસ કરી
૬ જાતામાં આપે ૧૯૦૧ માં નોકરી સ્વીકારી. અને ૧૯૦૪ માં ન્યાય-
ની પરીક્ષામાં આપ માન સહીત પાસ થયા. આ દરમિયાને વધવાથી આપે
૬ વિભાગનો ન્યાયજ્ઞાતાની પરીક્ષાનો ગ્રંથ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો, “ કાયદાનો
ક ” નામનો ફોનદારી દિવાની ગ્રંથ ૧૯૦૪માં આપે લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો
હાલ તેની ચોથી આવૃત્તિ અત્રાસ થઈ કીંમત રૂ. ૧૫) હોવા છતાં પણ
લોકપ્રિયતા સારી મેળવી.

સંવત ૧૯૬૬ માં આપના પિતાશ્રી સ્વર્ગવાસ થયા તે બાદ સર્વ દારબાર
ના હસ્તમાં આવી પડ્યો નોકરી સાથે સાથે પૂર્વ પરંપરા વૈદક પદ્ધતિથી
નો નિર્વાહ કરતા હતા.

૧૯૧૩ માં આપ નોકરી છોડી અમદાવાદ આવ્યા અને વૈદકવૃત્તિથી
નો ધંધો શરૂ કર્યો. એ વર્ષમાંજ આપે ભાગ્યોદય નામનું માસિક શરૂ
કે જેમાં આધ્યાત્મિક, તત્ત્વજ્ઞાન વૈદકીય વિષયો આવતા હતા. દસ વર્ષ

પહેલાં આપે હુનરવિજ્ઞાન નામનું માસિક શરૂ કર્યું આઠ વર્ષ ચલાવ્યા બાદ એ માસિક ભાગ્યેદય સાથે બેડી દીધું જે હાલ જનસમાજમાં બહોળા પ્રમાણમાં વેચાય છે.

આપે શ્રી દેવે આયુર્વેદિક ફાર્મસીનું કામ ૧૯૧૦ થી શરૂ કર્યું અને તે ફાર્મસીએ સ્ત્રીઓના રોગ માટે સુંદરીસાથી નામની એક પેટન્ટ દવા કાઢી જે અત્યારે આખા હિન્દુસ્તાનના પ્રત્યેક ગામ અને શહેરમાં તેની લોકપ્રિયતા ઘણી છે. તેમજ ફાર્મસીની દવાઓ માસિક અને પુસ્તકો વૈદ્યસમાજ તેમજ જનસમાજમાં સારો સત્કાર મેળવી શક્યાં છે. આપને આપનાં પુસ્તકો માસિકો અને જાહેરખબરો છાપવા માટે શ્રી ભાગ્યેદય ઇલેક્ટ્રીક પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ પણ છે જેમાં કાર્યાલયનું દરેક જાતનું છાપકામ ત્યાંજ થાય છે.

આપે ચરકસંહિતાનો ગુજરાતી અનુવાદ કરી પ્રથમ ભાગ ૧૯૧૬ માં પ્રસિદ્ધ કર્યો. અને તેનો બીજો ભાગ સને ૧૯૩૧માં પ્રગટ કર્યો આ ઉપરાંત ભૈષજ્ય રતનાવલી ચક્રદત્ત, વૈદ્યવિનોદ, વૈદ્યરત્ન, વૈદ્યામૃત, યોગરત્નાકર, બાળ-બોદોદય વિગેરે આદિ ગ્રંથોનું ભાષાન્તર અને દેશીનૈદુ વૈદ્યોના અનુભૂત પ્રયોગો, વૈદ્ય યાને વૈદ્યક ભા. ૧-૨ આદી ગ્રંથ ગુજરાતીમાં લખી પ્રગટ કર્યાં વૈદ્યક સિવાય આપે બીજા પણ અનેક ગ્રંથો પ્રગટ કર્યાં છે. આપનું જ્યોતિષનું જ્ઞાન પણ ઘણું છે. અને ભવિષ્યવેત્તા નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. અને તેની કી. રૂ. ૫) છે. આપે લગભગ પચ્ચાસ ઉપરાંત પુસ્તકો લખી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે જેમાંની ઘણાંખરાંની ચાર ચાર આવૃત્તિઓ થઈ છે એજ તેની લોક-પ્રિયતાની સાબીતી છે.

અમદાવાદ વૈદ્યસભા જ્યારથી સ્થપાઈ ત્યારથી આપ તેના સહાયક છે અને વ્યવસ્થાપક મંડળમાં આપ સભ્ય હતા. ૧૯૨૬ માં આપ વૈદ્ય સભાના પ્રમુખ હતા. હાલ માનદ પ્રમુખ છે તેમજ આપ એકલા જ પેટ્રન છે સને ૧૯૨૬-૨૭ માં ગુજરાત પ્રાન્તિય વૈદ્યસંમેલનમાં પ્રધાન મંત્રી ચુંટાયા હતા. ૧૯૩૫ માં તિ. ભા. વૈદ્ય સંમેલન અમદાવાદ ભરાયું ત્યારે આપ સન્માન સમિતીના અધ્યક્ષ હતા. ૧૯૩૬માં આપ ગુજરાત પ્રાંતિય વૈદ્યમંડળ અને સ્થાયી સમીતીના ઉપપ્રમુખ અને ત્યારબાદ આપ પ્રમુખ તરીકે કાર્ય કરતા.

આપની વિદ્વતા અને દક્ષતા તેમજ આયુર્વેદશાસ્ત્રનું સારું જ્ઞાન વિગેરેને લીધે વડોધારાસભાના ઉપ્યુટી સ્પીકર મી. પકવાસાના પ્રમુખપણા નીચે આપને “પ્રાણાચાર્ય” ની પદવી પ્રભુરામ આયુર્વેદીક કોલેજ તરફથી મળી છે.

રૌ. મ. સ્મારક અંથ]

ઝોલ ઇન્ડીયા આયુર્વેદિક કોન્ફરન્સ ૨૮ મું અધિવેશન તથા ગુજરાત-કચ્છ-કાઠીઆવાડનું ૭ મું અધિવેશન મુંબઈ જરાયું તેમાં પણ સક્રીય ભાગ લીધો હતો. અને તેની સત્કાર સમિતીના આપ પ્રમુખ હતા. અને ગુજરાત કાઠીઆવાડ વૈદ્ય સંમેલન ૭ મા અધિવેશનના આપ ઉપસ્વાગતાધ્યક્ષ નિમાયા હતા. તેઓ પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કોલેજ તથા નિ. ભા. આયુર્વેદીય વિદ્યાપીઠના પણ પરીક્ષક હતા. તેમજ ૧૯૨૬ માં ઝોલ ઇન્ડીયા આયુર્વેદ સંમેલન તરફથી ગુજરાત પ્રાંતના પ્રધાનમંત્રી હતા. આપની દ્વારો માટે વૈદ્ય સંમેલન તેમજ પ્રદર્શનોમાંથી સોના રૂપાના ચંદ્રકો તેમજ અનેક સરટીશીકટો આપને મળ્યાં છે.

પ્રભુ આપને દીર્ઘાયુષ્ય આપે અને આપ આયુર્વેદની સારામાં સારી તન મન અને ધનથી સેવા બજાવો એવી પ્રભુ શક્તિ અર્પો. આપ ગુજરાત કચ્છ કાઠીઆવાડના વૈદ્યસંમેલન અને વૈદ્યમંડળના પ્રધાનમંત્રી હતા ત્યારે આપે તેમાં પેદ્રનો સહાયક સભ્યો, વિગેરે સભ્યો બનાવીને મોટી રકમ ઉધરાવી મોટું ફંડ કર્યું હતું આપ ગુજરાત કચ્છ કાઠીઆવાડના વૈદ્યમંડળના પેદ્રન છો.

સ્વર્ગીય વૈદ્યરત્ન શ્રીયુત્ રણુછોડલાલ મોતીલાલ વૈદ્યનું જીવન વૃત્તાંત.

પ્રસુખ:—૩૧-૧૨-૨૬ થી ૩૧-૧૨-૨૭

(લખનાર : વૈદ્ય નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રી

વૈદ્યરત્ન પંડીત રણુછોડલાલનો જન્મ સંવત્ ૧૯૨૬ ની જેઠ સુદ પાંચમને દિવસે અમદાવાદના સાત સાત પેઢીઓથી રાજવૈદ્ય તરીકે પ્રખ્યાત થયેલા કુટુંબમાં થયો હતો. વંશપરંપરાગત આદ્યું આવતું સંસ્કારથી વૈદ્યકીય જ્ઞાન તો તેમનામાં હતું જ પણ તે ઉપરાંત તેમના અભ્યાસી રવનાવધી તે જ્ઞાનમાં ઉચ્ચ દરજ્જે મેળવી, તેઓએ એક ઉત્તમ વૈદ્ય તરીકે મુંબઈ તથા અમદાવાદની પ્રગતી સેવા બજાવી જીવન સફળ બનાવ્યું.

પંડીત રણુછોડલાલે પોતાના પિતાશ્રી ત્યારે અમદાવાદમાં રાજવૈદ્યની ગાદી ઉપર બીરાજતા હતા ત્યારે ૧૬ વર્ષની ઉંમરે મુંબઈમાં ઔષધાલય સ્થાપ્યું અને બાર વર્ષ સુધી એવી કુશળતાથી કામ કર્યું કે ત્યારપછી તેઓના જીવનપર્યંત મુંબઈવાસીઓ વૈદ્યકીય સલાહ માટે અને ચિકિત્સા માટે કાયમ તેમની પાસે આવતા, અને અચૂક લાભ ઉઠાવતા. તેઓ મુંબઈ છોડી અમદાવાદ આવ્યા તેના મુખ્ય બે કારણો હતા. એક એ હતું કે મુંબઈમાં પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો અને વધારે અગત્યનું બીજું કારણ એ હતું કે તેમના પિતાશ્રી શ્રીયુત્ મોતીલાલ બીમાર થયા, અને એકાએક તેઓ સ્વર્ગવાસી થયા. વંશ-પરંપરાથી ચાલી આવતી રાજવૈદ્યની ગાદી ખાલી ન રખાય માટે પોતાનું મુંબઈમાં ચાલતું પ્રવૃત્તિમય ઔષધાલય ઉપાડી અમદાવાદમાં સ્થાયી કર્યું. અમદાવાદમાં તેઓની સાથે સાથી તરીકે તેમના લઘુબંધુ શ્રીયુત્ ચીમનલાલ મોતીલાલ વૈદ્ય હતા. તેઓનું વૈદ્યકીય જ્ઞાન ગહન હતું સંસ્કૃત અને માગધી ભાષા ઉપરનો તેમનો કાબુ પ્રશંસનીય હતો. તેઓ ટપાલ પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જ લખતા. સાથે રહી બંને ભાઈઓએ આખા અમદાવાદમાં નામના મેળવી. આગળ ઉપર બંને ભાઈઓએ સ્વતંત્ર ઔષધાલયો કરી અંગત વીકાસ સાધ્યો.

२५. वैद्यनाथ शंकराचार्य महाराज
श्रीगुरुः शिष्याय नमः

વૈદ્યરાજ તરીકે તેમની ધંધામાં તક્ષીનતા અને ક્રોધપણુ જ્ઞાતની સામાજિક કે રાજકીય, લલચાવનારી, તે સેવાના કામમાં અવરોધ કરનારી પ્રવૃત્તિઓથી અવલીપ્ત રહેણી ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી હતી. બાહોશ વૈદ્ય તરીકે પ્રતીબા પાડે તેવું નીરોગી અને સુદૃઢ એમનું વ્યક્તીત્વ હતું. આ વ્યક્તીત્વના પ્રભાવ, અને સક્ષમ ચીકિત્સક બુદ્ધી તેમનાં આકર્ષણનાં મૂખ્ય અંગો હતાં. અમદાવાદનાં અને બીજા દૂરના શહેરોનાં શ્રીમંત વર્ગના તેઓ ખાસ માનીતા વૈદ્યરાજ હતા, અને સારી સંપત્તી પામ્યા હતા. સાથે સાથે ગરીબ દરદીઓની તેઓ મદત દવા કરતા. ઉપરાંત બીજા આર્થિક મદદ પણ કરતા. આ રીતે એક હાથે લઈ બીજા હાથે પાછું આપી જગતમાં માનવંતુ અનુકરણીય જીવન પસાર કરતા હતા.

કેટલાય એવા પ્રસંગો તેમના જીવનમાંથી મળી આવે છે કે જેમાં જરા પણ આશા રહીત, હતાશ થયેલા રોગીઓને રોગમુક્ત કરી જીવન બદલું દેવા. કેટલાય પોતાના મીત્રવૈદ્યોને ગંભીર પ્રસંગોમાં ઔષધ આપી સાબત કર્યા હોય, અને આજે પણ તેઓ પ્રશંસાથી વૈદ્યરાજ રણછોડભાઈનું સ્મરણ કરે છે. આવી આવી જીવનની સાચી અને સંગીન કમાણી મૂકી તેઓએ અમદાવાદના રાજવૈદ્યનો વંશ ઉજવણ કર્યો છે.

પોતાના કામમાં એવા તો એકરસ હતા કે સામાજિક જીવનમાં બળી તેઓ અતીશય જાહેર થવાનું પસંદ કરતા નહિ. તેઓને માન ચાંદ કે ખી-તાબનો જરાપણુ મોહ ન હતો. છતાં પણ વૈદ્ય સભાના સભાસદોના આગ્રહને વશ થઈ તેના પ્રમુખ થવાનું કામ તેમણે માથે લીધું હતું અને તે રીતે પોતાના ધંધાના બીજા ભાગ્યોની સેવા બજાવી હતી.

વૈદ્યરાજ રણછોડભાઈ પાસે મોટી સંખ્યામાં હસ્તલેખીત અપ્રકટ વૈદ્યકીય ગ્રંથો હતા. એમને રચાને ક્રોધ બીજા માનભૂખ્યો માનવી હોત તો પોતાના નામે તે ગ્રંથો પ્રસીદ્ધ કરી જાહેર થયા હોત પરંતુ રણછોડભાઈએ તો ઉદારતાથી આ પુસ્તકો પોતાના મીત્રોને છૂટથી આપ્યા અને પ્રકાશનનો લ્હાવો લેવા દીધો. આ રીતે જ્ઞાનની લ્હાણી કરી તેઓએ એક જ્ઞાની તરીકે સાચો સંતોષ અનુભવ્યો.

સામાન્ય રીતે પોતાના કામમાં મર્યાદા રહેનારાઓના હૃદય કૌટુંબીક સંબંધમાં કંકણ હોય છે પરંતુ રણછોડલાલભાઈ કર્મપરાયણ હોવા ઉપરાંત મુત્તાયમ હૃદયના હતા. આ બાબત તેમના જીવનના અંત ભાગને તપાસતાં સ્પષ્ટ જણાય છે.

તેમના ન્હાનાભાઈ શ્રીયુત ચીમનલાલભાઈ ૫૮ વર્ષે બીમાર થયા અને રવર્ગવાસી થયા. ચીમનલાલભાઈના અવસાનનો આઘાત મોટાભાઈ માટે અસહ્ય હતો. જેઓ જીંદગીમાં કદી જરાપણ બીમાર નહીં થયેલા તે ન્હાનાભાઈના અવસાનના બનાવથી બીમાર પડ્યા. પોતાના જીવનમાં અનેક માણસોને મરણ પથારીએથી ટટાર કરનાર લાગણીવશ હોવાથી એવા બીમાર પડ્યા કે જ્યાં ચીપંદા અસર ન કરી શક્યાં આ રીતે પોતાના ભાઈના વીરહ દુઃખે થોડા વખત પછી તેમણે પણ આ નાશવંત દેહ છોડ્યો. અને પોતાની પાછળ બહોળા કુટુંબનો બોલો પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર જેઓ નંદલાલ તે વખતે માત્ર અઢાર વર્ષના હતા તેમના ઉપર મુકી ચાલ્યા ગયા. અત્યારે વૈદરાજ નંદલાલભાઈ અને વૈદરાજ ધીરજલાલભાઈ બંને ભાઈનું દવાખાનું સારી રીતે ચલાવે છે પ્રભો ! આવું સરસ અને સફળ જીવન જીવનાર શ્રીયુત રણુછોડલાલભાઈને શાશ્વત શાન્તિ આપો.

વૈદ્યરાજ મણિશંકર મુલશંકર આયુર્વેદ કલકત્તાવિદ

માનદ્રમંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

યુ. કન્વેન્શ કાલિઆવાડના ગ્રામીનંડળના મંત્રી

વૈદ્યરાજ મણિશંકર મૂળશંકર ત્રિવેદી આયુર્વેદ ભિષક, આયુર્વેદ કલાકોવિદ્નું જીવનચરિત્ર.

મંત્રી વૈદ્યસભા સને ૧૯૨૭

વૈદ્યરાજ મણિશંકરભાઈને જન્મ તા. ૨૭-૧૧-૯૪ ને રોજ કાઠીઆવાડમાં આવેલ સુપ્રસિદ્ધ શહેર જામનગરમાં થયો હતો. તેઓ જાતે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ છે. તેઓના પિતાશ્રી મૂળશંકર મંગળજી હિન્દુસ્તાનમાં અતિ મશહુર થએલ ધન્વન્તરી શ્રી સ્વ. ઝંડુભટ્ટજીને સાં ૪૫ વર્ષ સુધી એકધારી સેવા કરેલ અને તેઓશ્રી સ્વયં મહાત્મા ઝંડુભટ્ટજીના સંપર્કમાં ઘણો વખત રહેલ હોવાથી વૈદ્યક વિદ્યાના તેમનામાં ઘણા ઉચ્ચ સંસ્કાર હતા. તેમના સ્વ. પિતાશ્રી મીલનસાર અને યજ્ઞનામી હોવાથી દરદીગણમાં ઘણા પ્રખ્યાત હતા.

પિતાનો વારસો પુત્રમાં ઉતરે એ ન્યાયે શ્રીયુત્તર મણિશંકરભાઈને ગર્ભ-કાળથીજ વૈદ્યકના સંસ્કાર સાંપડ્યા. સને ૧૯૧૦-૧૧ અને ૧૨ની સાલમાં અનુક્રમે તેઓએ થર્ડ, સેકન્ડ અને ફર્સ્ટ ગ્રેડની ડ્રાઇંગની પરીક્ષા પસાર કરી ૧૯૧૩ની સાલમાં ઓઇલ પેન્ટીંગમાં તાલીમ લીધી. સને ૧૯૧૩ ની સાલમાં થીઓસોફીકલ સોસાયટી તરફથી લેવામાં આવતી હિન્દુ ધર્મની પરીક્ષામાં ફર્સ્ટ નંબરે પાસ થયા. સને ૧૯૧૪ની સાલમાં મેટ્રીકની પરીક્ષામાં પાસ થયા.

આ તમામ અભ્યાસક્રમ દરમીયાન તેઓ ભણવામાં પ્રથમ વર્ગના હોવાથી ઘણી શિષ્યવૃત્તિઓ પણ મેળવેલ સાથે સાથે તેઓને વૈદ્યક તરફ ઘણોજ અનુરાગ હોવાથી રાજવૈદ્ય મણિશંકર ગોવિંદજી તરફથી પ્રગટ થએલ આર્યાનાર્ય ઔષધ તેમજ જામનગરના પ્રસિદ્ધ ડા. વીરજી ઝીણા તરફથી બહાર પડેલ આર્યઔષધિનું વાંચન કરી સારું જ્ઞાન મેળવ્યું.

૧૯૧૪ની સાલમાં તેઓ જામનગર તાબાના ખીલોસ ગામના ગુજરાતી હેડમાસ્તર તરીકે રૂ. ૨૫ના માસીક વેતનથી જોડાયા. અંગ્રેજ તાલીમ લીધેલ હોવાથી ગામડાના હેડમાસ્તર તરીકેનું વ્યવસ્થા વગરનું જીવન તેઓને પસંદ નહિ પડવાથી સને ૧૯૧૫ની સાલમાં જામનગરમાં આવેલ ધી ન્યુ ઇંગ્લીશ સ્કૂલમાં એસીસ્ટન્ટ માસ્તર અને ડ્રાઇંગ માસ્તર તરીકે રૂ. ૧૭ થી જોડાયા. ઇંગ્રેજ સ્કૂલમાં માગાળુ અને મીલનસાર સ્વભાવ તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવામાં ખંત અને ઉત્સાહને લીધે શિક્ષક વર્ગમાં તેમજ વિદ્યાર્થીવર્ગમાં તેણે ઘણી નામના મેળવી.

૧૯૧૬ ની સાલમાં તેઓએ વૈદ્યશાસ્ત્રી મણીશંકર ગોવિંદજીના મુખ્ય મેનેજર વૈદ્યશાસ્ત્રી ગોકળદાસભાઈ પાસે સારંગધર સહિતા ભણવાનો આરંભ કર્યો. રફલની નોકરી ઉપરાંત ઘરની રિયતિ સામાન્ય હોવાથી તેઓ પરચુરણ દુધુશનો પણ આપતા હતા. તેમજ કુરસદને વખતે પેઇન્ટીંગ તેમજ સાઇન બોર્ડ પણ લખતા હતા તેથી આયુર્વેદનો તેમનો અભ્યાસ ધીમે હતો. સને ૧૯૧૬માં તેઓએ વૈદ્યકલ્પતરૂ માસીકમાં “ કાઠીઆવડ અને ફાલેરા ” એ નામનો પ્રથમ લેખ લખ્યો. ત્યારબાદ તેઓએ બીજા પણ થોડા લેખો વૈદ્યકલ્પતરૂમાં લખ્યા હતા.

વૈદ્યકલ્પતરૂના આઠ તંત્રી શ્રીયુત્તર સ્વ. વૈદ્યરાજ જટાશંકર લીલાધરજીએ તેમનામાં લેખકશક્તિ જોઇ અને તેઓ તેમના નજીકના પિત્રાઈ કાકા થતા હોવાથી તેમજ તેમની સ્વ. માતૃશ્રી માણિક્યામના પૂજ્ય કુઆ થતા હોવાથી તેઓશ્રીને એમ લાગ્યું કે આ યુવાન છોકરાને જો ગુજરાત આ. ફાર્મસીમાં જોડવામાં આવે તો તેથી તેનું ભવિષ્ય ખુલે. તેથી તેઓશ્રીએ તેમના પિતાશ્રી પાસે તેમની માગણી કરી. તેમના પિતાશ્રીએ આ માગણીનો સ્વિકાર કર્યો અને તેથી સને ૧૯૨૧ ની સાલની શરૂઆતથી તેઓ ગુજરાત ફાર્મસીમાં જોડાયા અમદાવાદ આવ્યા.

વૈદ્યરાજ રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી તેમના મામા થતા હતા અને તેમનો અત્યંત પ્રેમ અને લાગણીને વશ થઈ ગુજરાત ફાર્મસીના વહીવટમાં અને કારખાનામાં દવાઓ કેવી રીતે અને છે તેનું નિરીક્ષણ કુરસદે કરતા હતા.

૧૯૨૧ની સાલથી સ્વ. વૈદ્યરાજ જટાશંકરભાઈ બીમાર રહેતા હતા તેથી તેમની માવજતમાં બોલંદીઅરલી રહેવાનું માન વૈદ્ય મણીશંકરને મળ્યું તેમના રાતદિવસના સહવાસમાં આવગ્નથી તેમજ વૈદ્યકના જન્મના સંસ્કાર હોવાથી વૈદ્યવિદ્યાનું અહિં ઘણું વિશાળ જ્ઞાન મળ્યું.

વૈદ્ય કલ્પતરૂ માસિકની ૧૯૨૧ની સાલની બેટનું પુસ્તક “ ખાનપાન ” વૈદ્યરાજે જાહેર કરેલું હતું પરંતુ તેઓશ્રીની માંદગીને લીધે તેઓ તે પુસ્તક લખી શક્યા નહિ. તેમની નજર વૈદ્ય મણિશંકર ઉપર પડી લખવાના કેટલાક નિયમો સૂચવ્યા અને તે પુસ્તક લખવાને તેમને ઉત્સાહી બનાવ્યા.

આ પુસ્તક લખવાનું વૈદ્ય મણિશંકરે માથે લીધું આને લીધે વૈદ્યકલ્પતરૂની વિશાળ લાયબ્રેરી અને માસીકની ફાઇલોના વાંચનનું જ્ઞાન અનાયાસે જ વૈદ્ય મણિશંકરને મળ્યું. તેમણે ખાનપાન ભાગ ૧ લો લખવો શરૂ કર્યો અને સફળ રીતે તે પરિપૂર્ણ પણે થયો.

ત્યારબાદ સને ૧૯૨૨ની સાલનું બેટનું પુસ્તક પણ તેમણે લખ્યું અને આ રીતે ખાનપાન ભાગ ૧ લો તથા બીજો તેમણે પુરો કર્યો.

ત્યારબાદ સને ૧૯૨૩ ની સાલની બેટની બુક “ દિનચર્યા ” લખવી એવું રા. રા. વૈદરાજ રવિશંકરભાઈએ નક્કી કર્યું, તે પુસ્તક લખવાનું પણ તેમનાજ ભાગ્યમાં આવ્યું.

ઉપરના ત્રણે પુસ્તકો સમાજમાં ઘણાંજ આદરને પામ્યાં.

આ સિવાય તેઓ વૈદકલ્પતરૂ માસિકમાં અવારનવાર જનસમાજના હિતોના તથા રૂતુ સંબંધીના વૈદકીય લેખો લખતા તેમજ ગ્રંથોની સમાલોચના પણ કરતા.

સને ૧૯૨૪ ની સાલમાં તેઓશ્રીએ અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ ધન્વતરી તુલ્ય વૈદરાજ નારાયણશંકર દેવશંકર કે જેમના નામથી ભાગ્યે જ કોઈ અજ્ઞાન્યું હશે તેમને મુખ્ય ગુરૂતરીકે સ્થાપ્યા. અને તેમની પાસે માધવનિદાનનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. સને ૧૯૨૫ની સાલમાં તેમના તથા અત્યારના પાટણ આ. કોલેજના પ્રધ્યાન અધ્યાપક વૈદશાસ્ત્રી નાગરદાસ મોહનલાલના પ્રયત્નોથી અને વૈદરાજ રવિશંકરભાઈની સહાયતાથી અમદાવાદમાં નિ. ભા. વ. આ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષા લેવાનું કેન્દ્ર સ્થપાયું તેમાં તેઓ ભિષકની પરીક્ષામાં બેઠા અને પ્રથમ વર્ષમાં જ દ્વિતીય બેણીમાં પ્રથમ નંબરે પાસ થયા.

ત્યારબાદ સને ૧૯૨૫ની સાલમાં તેઓશ્રીએ રા. રા. વૈદરાજ રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદીની સહાનુભૂતિ મેળવી તેઓશ્રીના શુભ હસ્તે જ “ શ્રી દત્તાત્રેય આયુર્વેદિક ઔષધાલયની સ્થાપના કરી અને સ્વતંત્રપણે ઉદરનિર્વાહ ચલાવવાની વ્યવસ્થા કરી.

અમદાવાદમાં સને ૧૯૨૫ની સાલમાં પ્રથમ શ્રી ગુજરાત, કર્ણ, કાઠી-આવાડનું પ્રથમ પ્રાન્તિક અધિવેશન ભરાયું. આ અધિવેશનમાં તેઓએ સ્વયંસેવકના નાયક તરીકે ફતેહમંદીથી કાર્ય કર્યું. આ સંમેલનમાં જુદા જુદા આદિ વિષયો પરત્વે નિબંધ માગવામાં આવ્યા હતા. તેઓએ બે નિબંધો લખ્યા.

૧. સ્વસ્થવ્રત.

૨. પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચિમાત્ય વૈદકનો સમન્વય.

આ બંને નિબંધોમાં તેઓના નિબંધો પ્રથમ નંબરે પાસ થયા અને તેઓશ્રીને અમદાવાદના અગ્રગણ્ય શેડશ્રી બાલાભાઈ દામોદરદાસ તરફનો સુવર્ણ-ચંદ્રક એનાયત કરવામાં આવ્યો. ત્યારબાદ તેઓએ પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન ઔષધાલયની ઉત્તતિ કરવામાં લગાવ્યું.

સને ૧૯૨૬માં તેઓ શ્રી અમદાવાદ વૈદસભાના ઝાનરરી મંત્રી ચુટાયા જેમાં તેઓએ વૈદસભામાં થએલ આંતરીક કલેશ મટાડી ઘણી જ કાર્ય-દક્ષતાથી કામ કર્યું.

ત્યારબાદ તેઓએ વડોદરા, સુરત, મુંબાઈ વગેરે પ્રાન્તિક સંમેલનમાં પ્રતિનિધિ તરીકે ભાગ લીધો. સને ૧૯૩૫ની સાલમાં અમદાવાદને આંગણે નિ. ભા. વ. આયુર્વેદ વૈદસંમેલનના ૨૬ મા વર્ષની અને શુ. ક. કા. વૈદ-

સંમેલનના હક અધિવેશનની બેઠક મળવાનું નક્કી થયું. તેમાં તેઓ પ્રદર્શન વિભાગના મંત્રી તરીકે ચુંટાયા. ત્યાં તેઓએ રાત્રિદિવસ કામ કરીને પ્રદર્શનને દિપાવવા યથાશક્ય પ્રયત્નો કર્યા.

સને ૧૯૩૬ની સાલમાં શુજરાત કચ્છ કાઠીઆવાડ પ્રાન્તિક વૈદ્યમંડળની ચુંટણી થઇ તેમાં તેઓ પ્રાન્તના મંત્રી તરીકે સર્વાનુમતે ચુંટાયા. ૧૯૩૬-૩૭ તથા ૩૮ સુધી ત્રણ સાલ સુધી તેઓએ પ્રાન્તના મંત્રી તરીકે સુંદર રીતે કાર્ય કર્યું. પ્રાન્તના ભિન્નભિન્ન જિલ્લાઓમાં તથા જુદા જુદા શહેરોમાં વૈદ્યસભાઓની રચાપના કરવા તેઓએ શક્ય એટલા પ્રયત્નો કર્યા.

તેઓના કામથી સંતુષ્ટ થઈને શ્રી યુ. કા. વૈદ્યમંડળના પ્રમુખ શ્રીયુત વૈદ્યરાજ બાલકૃષ્ણ રત્નેશ્વર તરફથી સુવર્ણપદક મળ્યો.

અત્યારે પણ તેઓ અમદાવાદ આયુર્વેદિક એન્જ્યુકેશન સોસાયટીના મંત્રી તરીકે કામ કરે છે અને તે સોસાયટીને સફળ બનાવવા પ્રયત્ન કરી રહેલ છે ઇશ્વર તેમને તેમના કાર્યમાં સફળતા આપે.

હુંકમાં અમદાવાદ વૈદ્યસભા તરફથી કે બીજા કોઇ અન્ય રીતે ચાલતી આયુર્વેદિક પ્રવૃત્તિમાં તેઓ અતિ રસપૂર્વક ભાગ લે છે અને પોતાથી બનતી સેવા આપે છે. આવા ઉત્સાહી કાર્યકર્તાને ઇશ્વર હીર્ષાયુષી બનાવે.

સ્વ. વૈદ્યરાજ ગણપતિશંકર છોટાલાલ ભિષક્નું જીવનચરિત્ર

[મંત્રી ૩૧-૧૨-૨૬ થી ૩૧-૧૨-૨૭]

વૈદ્યરાજ ગણપતિશંકર છોટાલાલનો જન્મ સને ૧૮૯૦ માં અમદાવાદ મુકામે રા. રા. શ્રીયુત્ત છોટાલાલભાઈ વિસનગરા નાગર સતિને ત્યાં થયો હતો. બાલ્યકાળમાં તેમના પિતાશ્રી સરકારી તથા ઇડર સ્ટેટની મહાલકારી તરીકેની માનવંતી નોકરીમાં જોડાયાથી તેમની પાસે રહી ગુજરાતી અને અંગ્રેજી મેટ્રીક ભાષા સુધીનું સંસ્કૃત સાથે જ્ઞાન મેળવ્યું. ત્યારબાદ સાદરા રાજકુમાર કોલેજમાં હેડક્લાર્ક તરીકે ઓરીસમાં કામ કરતા હતા. તેમના પિતાશ્રીને આયુર્વેદનો અપૂર્વ શોખ હતો. તેઓ વનસ્પતિશાસ્ત્રના વિશેષજ્ઞ હતા. પોતાની મહાલકારી તરીકેની નોકરીમાં તેમને વારંવાર નાના ગામડામાં અને જંગલમાં જવું પડતું હતું. ગણપતિશંકરભાઈ પણ કેટલીક વખત તેમની સાથે જંગલમાં જતા હતા અને તેમને એ રીતે વનસ્પતિનું જ્ઞાન મળતું હતું. તેમના પિતાશ્રી મહાલકારી હોવા છતાં પોતે જે આયુર્વેદનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા તેને અંગે ગામડાના લોકોને દવા, વગેરે આપવા તથા સુશ્રુષા કરવા ચૂકતા નહિ. ખાસ ખૂમી તો એ હતી કે તેઓ ઔષધો તૈયાર કરી રાખતા અને આપતા, પરંતુ તેના બદલામાં તેઓ એક પાઇ પણ લેતા નહિ. એજ સંસ્કારે તેમના સુપુત્ર સ્વ. ભાઈ ગણપતિશંકરમાં ઉતર્યા હતા. તેમના પિતાશ્રી વૃદ્ધાવસ્થામાં આવ્યાથી તેઓ પેન્સન લઈ નિવૃત્ત થયા ત્યારે સ્વ. ગણપતિશંકરભાઈ અમદાવાદમાં પોતાના મકાનમાં સ્થિર થઈ આયુર્વેદિક ઔષધાલય ખોલ્યું.

તેઓએ શાસ્ત્રીય રીતે અભ્યાસ કરી નિ. ભા. વ. આ. વિદ્યાપીઠની ભિષક પરીક્ષા પહેલેજ વરસે પ્રથમ શ્રેણિમાં પસાર કરી. ૧૯૨૪ ની સાલથી તેઓ અમદાવાદ વૈદ્યસભાના તેઓ સભ્ય થયા.

૧૯૨૫ ના ડીસેમ્બરમાં જ્યારે પ્રથમ પ્રાંતિય વૈદ્યસંમેલન ભરાયું ત્યારે તેઓ ઉપમંત્રી થયા, અને ભોજન પ્રગંધ સમિતિના અધ્યક્ષ થયા.

આ સંમેલન વખતે ભોજનનો પ્રગંધ તેમણે એટલી ઝમી કુનોદ ભરેલી રીતે અને કરકસર ભરેલી પરંતુ અતિ ઉદાર દીસતી રીતે કર્યું કે આગંતુકો ભોજન પ્રગંધ સંબંધમાં સહસ્ત્રવિધ પ્રસંશના ઉદ્ગારો કાઢતા હતા.

અમદાવાદ વૈદ્યસભાના સંમાનિત વૈદ્યોને પ્રમાણપત્ર દેવાનો ખરડો અમલમાં આવ્યો ત્યારે તેઓ રજીસ્ટ્રાર તરીકે સુંદર કાર્ય કરતા હતા. પછાથી તેઓ અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના મંત્રી તરીકે ચુંટાયા હતા.

મેજર હુટને આયુર્વેદ ઉપર કરેલા આદેષોનો વિરોધ કરવા અમદાવાદના વૈદ્યો અને જનતાની એક સભા પ્રેમાભાઈ હોલમાં શ્રીયુત્ મગનલાલ અતુરભાઈ ત્યાર એટલેના પ્રમુખ પદે મેળવવાને તેમણે તનતોડ પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તેમાં ખૂબ સફળતા મેળવી હતી.

દરેક પ્રાન્તીય સંમેલનમાં તેઓ હાજર રહેતા હતા, નિયંધો મોકલતા હતા; પ્રથમ પ્રાન્તીય સંમેલન વખતે તેમને નાડી વિજ્ઞાન સંબંધી નિયંધ માટે સુવર્ણ પદક મળ્યો હતો. પોતે સારા લેખક હતા, ઉત્સાહી હતા; ખંતીલા અને મીલનસાર હતા. માયાળુ સ્વભાવ હોવાને લીધે તેઓ સમાજમાં પ્રીતિ-પાત્ર નિવડ્યા હતા. તેઓ ૪૨ વર્ષની યુવાન અવસ્થાએ અવશાન પામ્યાથી આપણી સભાએ એક બાહોશ કાર્યકરતાને શુભાવ્યો છે. પરમાત્મા તેમના આત્માને શાન્તિ આપે. તેઓ એક યુવાન વિધવા સ્ત્રી અને એક પુત્રી પોતાની પાછળ મુકી ગયા છે.

રાજવૈદ્ય એસ. એમ શર્મા - ભિખડેસરી
પ્રમુખ ને માનદપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા
યુ. ડ. હાલિઆવાડ પ્રાન્તિય સંમેલનના પ્રમુખ
અમદાવાદ વૈદ્યસભાની રજતજયંતિના પ્રમુખ

શ્રીયુત રાજ્યવૈદ્ય એસ. એમ. શર્માનું

જીવનચરિત્ર

[પ્રમુખ:—સને ૧૯૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧]

લખનાર: અનિરુદ્ધપ્રસાદ એમ. ભિષકશિરોમણી.

રાજ્યવૈદ્ય પંડીત સૂર્યમલજી શર્માજીનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર—શ્રીયુત શર્માજીનો જન્મ જતગીરદાર પંડીત ગીરધરલાલજીના કુલીન ઘરમાં ઉદ્દેપુર રાજના તાળાના ચૌખડી ગામમાં સંવત ૧૯૫૩ માં ચૈત્ર માસમાં વદ ૧૩ ના રોજ થયો હતો. નવ માસની ઉંમરમાં મોસાળમાં કાષ્ટ સંતાન નહી હોવાથી મામાના બોળે પંડીત દેવદૂબજી કે જે પ્રતિષ્ઠિત અને જ્ઞાનદાન કુટુંબના નખીરા હતા તેમને ત્યાં ગયા હતા, પરંતુ ચાર વર્ષની ઉંમરે તેમના મામાને ત્યાં પુત્ર પ્રાપ્ત થવાથી આનંદભરે પાછા ફર્યા. શરૂઆતમાં ઉદ્દેપુર મહારાણા લાઇરકુલમાં મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કર્યા બાદ મેવાડવાસી રાજ્યવૈદ્ય મગનલાલ લક્ષ્મીરામની પાસે આયુર્વેદનો અભ્યાસ કર્યો. પોતે સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, તેમજ ગુજરાતી, અને મરાઠી ભાષા સારી રીતે જાણે છે. આપે વિદ્વતા, કાર્યદક્ષતા, ઉત્સાહ, પરમાર્થ-ભાવનાને લીધે શરૂઆતથી સન્માન અને કીર્તિ મેળવી છે. આપે પંદર વર્ષ અમદાવાદમાં ચિકિત્સા વ્યવસાય કરી, હાલમાં મુંબાપુરીમાં ચિકિત્સાલય ખોલ્યું છે. આપ અમદાવાદ વૈદ્યસભાના ચાર સાલ સુધી સભાપતિ હતા તેમજ શ્રી. ગુ. ક. કા. વૈદ્ય સંમ્મેલન પંચમ-અધિવેશન વસાઇ મુકામે આપ સભાપતિ હતા તેમજ ગુજરાત ક. કાઠીયાવાડ સપ્તમ અધિવેશન આપની સહાયતાથી મુંબઈ ભરાયું તેના આપ સ્વાગતાધ્યક્ષ હતા અને તે વખતનું સ્વાગતાધ્યક્ષ તરીકેનું આપનું ભાષણ ઘણું જ સુંદર અને સુચન રૂપે હતું. આપના તરફ, મુંબઈ વૈદ્યસમાજ, પણ સંપૂર્ણ લાગણી પૂર્વક જુઓ છે. અને મુંબાઇમાં પણ આ. પ્ર. મંડળના આપ પ્રમુખ છો. કુષ્ઠ-કેન્સર-એપેન્ડીસાઇટીસ, આદિ રોગોના સારા ચિકિત્સક છો.

આપે ગુજરાત ક. કા. વૈદ્યમંડળના પ્રમુખ તરીકે પણ સુંદર કાર્ય કર્યું છે. ત્યાં આપે વસાઇ સંમ્મેલનમાં પોતાના તરફથી નિમંત્રણમાં પ્રથમ આવનાર વ્યક્તિઓને સુવર્ણ પદકો આપેલા છે. આપની કાર્યદક્ષતા તેમજ અમદાવાદ વૈદ્ય સભાની અથાગ સેવાથી તેમજ વસાઈ સંમ્મેલનમાં પ્રમુખ થવાથી વૈદ્ય સભાએ ત્યાં વૈદ્ય મંડળે આપને ચાંદીના કારકેટમાં માનપત્ર અર્પણ કર્યું હતું.

આપ ઓ. ઈન્ડિયા રૂપ માં વૈદ્ય સંમ્મેલનમાં રવાના ઉપાધ્યક્ષ હતા. અને તે વખતે આપે તન, મન અને પુર્ણ ધનના સહકારથી મદદ કરી સંમ્મેલન સમયે સારા સારા પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્યરાજેને પોતાના મકાનમાં જમવા તથા રહેવાનું તેમજ મોટર વિગેરેની સુવ્યવસ્થા કરી હતી. સભાપતિ વિગેરે પણ આપના મકાનમાં ઉતર્યા હતા અને આપના સહકારથી સંમ્મેલન સારી રીતે પરિપૂર્ણ થયું હતું. આપ સ્વભાવે, સરલ, તેમજ સર્વ સાધારણ માણસને પ્રેમભાવથી જુઓ છો, આપ સર્વ વૈદ્યોને સ્નેહથી ચાહો છો ! અને સર્વ વૈદ્યો પણ તેવાજ સ્નેહથી આપને ચાહે છે. અતિથી સત્કારને માટે આપનાં હૃદયમાં પુર્ણ સ્થાન છે.

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના આયુર્વેદ વાંચનાલય વિગેરેની સેવા આપે તન, મન, ધનથી કરી હતી, તેમજ અમદાવાદ વૈદ્યસભા સ્થાપિત આયુર્વેદ પાઠ-શાળાને બાર માસ માટે રૂ. ૩૦૦૦ દર માસે રૂ. ૨૫ લેખે તેમજ વૈદ્ય સભાએ ઉપાડેલી આસવચ્ચરિષ્ટ લડતમાં વૈદ્ય સભામાં મંજુર કરેલી રકમ ખર્ચાઈ ગયા પછી જરૂર પડે તો રૂ. ૫૦૦) સુધીની રકમ આપવાનું વચન આપી લડતને પ્રોત્સાહન આપ્યું છે.

અમદાવાદમાં આપ શર્માજીના નામથી પ્રસિદ્ધ છો. આપ પ્રેમાળ, નિરાભિમાની, નિઃસ્વાર્થી તેમજ આયુર્વેદના અનન્ય ભક્ત છો અમદાવાદના ધનવાન શાહુકાર આપની ચિકિત્સાનો પુર્ણ લાભ ઉઠાવે છે. અને આપ ગરીબો પ્રત્યે તેટલોજ ભાવ રાખો છો, એટલે આપને ગરીબ તેમજ અમીર પ્રત્યે સરખો જ ભાવ છે. આપે અનેક વખત ધનના ભોગે પણ સમાજના સારા સારા કર્ચો કરી સમાજને વારંવાર ઉત્સાહી કર્યો છે, પરમાત્મા ધન્વન્તરી આપને સંપત્તિ યશ, તેમજ સુખાકારી અર્પો અને આવીજ સેવાઓ વારંવાર આયુર્વેદની કરતા રહેા એજ અમારી હૃદય પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. અસ્તુ.

વૈદ્યશાસ્ત્રી નાગરદાસ મોહનલાલ આયુર્વેદાચાર્ય

કોષપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

પ્રિન્સીપાલ : બી. ઓ. આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય આરણ્ય

વૈદ્યશાસ્ત્રી નાગરલાલ મોહનલાલ પાઠક આયુર્વેદાચાર્યનું જીવનચરિત્ર

ઉપપ્રમુખ—૧૯૩૧.

જન્મ સંવત ૧૯૪૫ના પોષ શુદ્ધ ૧૫

અભ્યાસ—પ્રથમ પોતાના વતન ભોળાદ ગામમાં ગુજરાતી સાત ચોપડીનો અભ્યાસ કર્યો. પછી પિતાશ્રી મોહનલાલ પાસે ૧૯૫૮ના ફાગણ સુદ ૧૦ ગુરુવારે સંસ્કૃત અભ્યાસ શરૂ કર્યો પિતા પાસે સારસ્વત વ્યાકરણ સંપૂર્ણ, રઘુકુમાર, કિરાત અને માધ એ ચાર કાવ્યો, કુવલયાવંદ, કાવ્યપ્રકાશ, નાયકનાયિકાબેદ, હંદશાસ્ત્ર અને તર્કસંગ્રહ એટલો અભ્યાસ કરી ૧૯૬૨ ની સાલમાં અમદાવાદ રવામિનારાયણ સંસ્કૃત પાઠશાળામાં દાખલ થયા. ત્યાં સિદ્ધાંતકૌમુદી સમાસાન્ત કરી એટલામાં પિતાનું મૃત્યુ થયું. વધારે અભ્યાસ કરવા માટે કાશી જવાના વિચારો પડતા મૂકવા પડ્યા. અને એક વર્ષ અભ્યાસ બંધ રાખ્યા પછી ભાવનગર વૈદ્યશાસ્ત્રી લક્ષ્મીશંકર નરોત્તમ પાસે વૈદકનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો સાથે સાથે ભાવનગર જીવાનસિંહજી સંસ્કૃત પાઠશાળામાં પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષનો સંસ્કૃત ફોર્સ પૂરો કર્યો. ગુરૂ પાસે વૈદકશાસ્ત્રના મૌલિક ગ્રંથોનો વિધિસર અભ્યાસ કર્યો. અને ગુરૂજીના દવાખાનામાં કર્મઅભ્યાસ પણ સાવધાનીથી કર્યો. કેટલાક કાલેજોમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને સંસ્કૃત ભણાવી તેમની પાસેથી અંગ્રેજીનું જ્ઞાન લેતા. એ રીતે અંગ્રેજી પાંચ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો છે.

કુલાચાર—નાગરલાલભાઈના પિતા મોહનલાલભાઈ તથા પિતામહ કલ્યાણજીભાઈ તથા માતામહ નથુરામભટ્ટ એ બધા સંસ્કૃતભાષાના સમર્થ વિદ્વાનો અને વૈદ્યરાજો હતા. વૈદ્યકીય ધંધો એ બધાના કુળમાં વંશપરંપરાથી ચાલે છે.

પ્રવૃત્તિ—અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી પોતાના પિતા જે ગામમાં વૈદક અને પુરાણનો ધંધો કરતા હતા તે ધોલેરા બંદરમાં પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી. પિતાનો જ ધંધો હાથમાં લીધો ધોલેરાબંદરની સ્થિતિ—ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ—કાલવશાત ઉત્તરોત્તર નબળી પડતી ચાલી. પોતાના ભત્રીજાને ગુજરાત કાલેજમાં પ્રીવીયસમાં દાખલ કરાવવા અમદાવાદ આવ્યા. ત્યાં તેમને રા. દુર્ગાશંકર રાવળનો સમાગમ થયો. રા. દુર્ગાશંકરે કાઢેલી અખિલ ભારતીય આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયમાં

વાદસ પ્રીત્તીપાત્ર તરીકે તેમની નીમણુંક થઇ. દૈવયોગે રા. દુર્ગાશંકરભાઈનો સ્વર્ગવાસ થતાં દોઢ વર્ષે તે સંસ્થા બંધ થઇ. અને નાગરદાસભાઈએ સ્વતંત્ર દવાખાનું કર્યું. લગભગ દસવર્ષ અમદાવાદમાં ગાળ્યાં છેવટના ત્રણેક વર્ષોથી ધંધામાં સારી પ્રતિષ્ઠા જતી. ત્યાં તેમનાં પત્ની અ. સૌ. ગંભીરાદેવીનું મૃત્યુ થયું. એક પાંચ વર્ષનો પુત્ર મુકી સ્વધર્મપરાયણ સાધ્વી ગંભીરાદેવી સ્વર્ગે સીધાવી. એ વખતમાં જ પાટણ આયુર્વેદિક કોલેજના મુખ્ય અધ્યાપકની જગ્યાએ આવવા તેમને પૂછાવવામાં આવ્યું. અને પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી સ્વતંત્રવૈદ્યો બંધ કરીને તેઓ પાટણ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયના મુખ્ય અધ્યાપકની જગ્યાએ ગયા. ત્યાં છેલ્લા નવ વર્ષથી કામ કરે છે. અને ઘણી સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી શક્યા છે.

ભિષજી રત્નાવલીનું ભાષાંતર કરીને ગુજરાતી પ્રેસ મુંબઈને સોંપ્યું છે જે દ્રશ્ય છપાયું નથી.

આયુર્વેદવિશારદમાં જોલઇન્ડીયામાં ફર્ટિકસાલ ફર્ટ પાસ.

આયુર્વેદાચાર્યમાં. સેકન્ડકલાસ પાસ ઘણા શિષ્યોને વિદ્યાબ્યાસ કરાવ્યો છે સંસ્કૃત સાહિત્ય, પુરાણ ધર્મશાસ્ત્ર વિગેરેનો અભ્યાસ કરાવ્યો છે તેમના ઘણા શિષ્યોએ ભિષક અને આચાર્યની પરીક્ષાઓ આપી છે અને ઉત્તીર્ણ થયા છે. ચિકિત્સાકૌશલ્ય માટે સુવર્ણચંદ્રક, અને સારા સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે. શરૂઆતમાં વૈદ્યસભાના મંત્રી. સને ૧૯૩૦ માં હતા. અમદાવાદ વૈદ્યસભાએ પાઠશાળા ચલાવી તેમાં ખોતે અધ્યાપક હતા અને છોકરાઓની સારી ત્રીતિ મેળવી હતી અમદાવાદ વૈદ્યસભાના ઉપપ્રમુખ હતા.

સ્વભાવ—શાંત, મળતાવડો, વિવેકી, અને ખોતે ઘણાજ વ્યવહારકુશળ છે. પાટણ આયુર્વેદિક મહાવિદ્યાલયના પ્રધાન અધ્યાપક છે તેમની પ્રતિષ્ઠા વિદ્યાર્થીવર્ગમાં સારી છે તથા કર્મચાર્યોને તેમના કાર્યથી સંતોષ મળે છે તેમજ વિદ્યાર્થીઓ તેમના તરફ મમતા ધરાવે છે. શિક્ષક તરીકેની તેમની પદ્ધતિ ઘણી પ્રશંસનીય નીવડી છે.

વૈદ્યરાજ જગજીવન લક્ષ્મિશંકર જોશી વૈદ્યવિદ્યાવારિધિ

માનદ્રમંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા.

સાદ્રમંત્રી : ગુ. કે. કાલિયાવાડ ગ્રામીનંડળ

વૈદ્યરાજ જગજીવન લક્ષ્મીશંકર જોષી વૈદ્ય વિદ્યાવારિધિનું જીવનચરિત્ર

[મંત્રી: ૧૯૨૮ ૨૬-૩૦-૩૧ સને ૧૯૩૯]

વૈદ્યરાજ જગજીવન લક્ષ્મીશંકર જોષીનો જન્મ સંવત્ ૧૯૪૧ ના ચૈત્ર સુદ ૧૧ ને ગુરુવારના રોજ રોજકા મુકામે રા. રા. જોષી લક્ષ્મીશંકર ગોવિંદજીને ઘેર થયો હતો. તેઓ જાતે પ્રજ્ઞોરા નાગર છે. તેમના પિતાશ્રીને ચાર છોકરાઓમાં તેઓ બીજો નંબરે છે. નાનપણમાં ગુજરાતી સાત ધોરણનો અભ્યાસ પોતાના પિતાશ્રીની યાયા તળે કર્યો.

પ્રજ્ઞોરા જ્ઞાતિ વિદ્યાસિલાસી અને આયુર્વેદ પ્રેમી છે. વૈદ્યરાજને નાનપણથી જ આયુર્વેદ તરફ અનુગ્રાહ હતો. આયુર્વેદનાં પુસ્તકો હાથ લાગે તો તેઓ તે નવલકથાના જેટલા જ ઉત્સાહથી વાંચી પુરાં કર્યાં સિવાય રહે નહિ.

રોજકામાં તેઓશ્રીએ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ શાસ્ત્રી મોહનરામ શિવશંકર પુરાણીની પાસે કર્યો તે વખતે ડા. પોપટ પ્રભુરામની કાલેજમાં પાસ થઈને આવેલા વૈદ્યરાજ રામભટ્ટ પિતાંબરનો નિવાસ રોજકામાં હતો. વૈદ્યરાજને આયુર્વેદ ઉપર અત્યંત પ્રીતિ હોવાથી વૈદ્યરાજ રામભટ્ટજી પાસે તેમણે આયુર્વેદ શીખવાનો યત્ન આદર્યો. સાથે સાથે દવા બનાવવાનું કાર્ય પણ હાથમાં લઈ રામભટ્ટ વૈદ્યરાજને મદદ કરતા હતા. આ પ્રમાણે આશરે ૧૭-૧૮ વર્ષની ઉંમરથી જ તેઓ આયુર્વેદના ભક્ત બન્યા.

તેમના પિતાશ્રીના આદેશથી આજીવિકાના સાધન તરીકે તેઓએ રાણેશ્વર (ધોળકા તામે)માં એક ખાનગી સ્કૂલ અને એક ખાનગી દવાખાનું કાઢ્યું. રાણેશ્વરમાં તેમણે આ મિશ્ર પ્રવૃત્તિ બે વર્ષ ચલાવી. તેમાં તેમણે ધન અને યશને પ્રાપ્ત કર્યાં.

પોતાનું કુટુંબ બહોળું હોવાથી અને વધારે કમાવાની ઇચ્છા હોવાથી ૧૯૬૦ ની સાલમાં અમદાવાદ આવ્યા. અમદાવાદમાં તરત જ સફળતા ન મળે માટે તેમણે એક દેશી પેઢીમાં નામું લખનાર તરીકે કામ કર્યું. આમાં તેમને બહુ ફાળું નહિ એટલે આવળામાં ગોળનો વેપાર કરનાર એક બીજી પેઢીમાં હેડક્લાર્ક તરીકે જોડાયા. અહીં પણ તેઓને એમ લાગ્યું કે “ મારા આયુર્વેદના સંસ્કારને અહિં ઉત્તેજન મળતું નથી ” તેણે તે નોકરી ફગાવી દીધી અને

બાવળામાં પોતાના મોટાભાઈ વૈદ્યરાજ નાગરદાસ લક્ષ્મીશંકર ભાઈના દવાખાનામાં સહવૈદ્ય તરીકે જોડાયા.

બાળવા જેવા નાના ગામમાં એકજ દવાખાનામાં બે વૈદ્યાનું પુરતું ભરણુ-પોષણ ન થાય એ વાત તેમના લક્ષમાં તરત જ આવી ગઈ, અને તેથી આશરે છએક માસમાં પાછા અમદાવાદ આવ્યા. અમદાવામાં આવ્યા બાદ તરતજ તેમને એક મીલમાં ઓશીસ ક્લાઈની નોકરી મળી ગઈ. એકાદ વર્ષ નોકરી કર્યા બાદ અમદાવામાં બેએક નામાંકિત સરાશી પેઢીમાં જોડાયા. અહિં તેમને નામાનો વિશાળ અનુભવ મળ્યો. વરસે આસરે એક ૧૦૦૦) સુધીનો પગાર તેઓ આ પેઢીમાંથી મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા હતા. પરંતુ આટલો સારો પગાર મળવા છતાં પણ તેમનું હીલ આયુર્વેદ પ્રતિ પોતાના તરફથી રખાતી બેદરકારીથી ડંખતું હતું, અને ઘણા ઘણા વિચારને અંતે તે નોકરીનું રાજીનામું આપી તેઓશ્રીએ દરિયાપુરમાં સ્વતંત્ર દવાખાનું ચાલુ કર્યું. ત્યાં તેઓશ્રીએ દરદીઓની સારી પ્રિતિ સંપાદન કરી પરંતુ દરિયાપુરમાં વિદ્યા વિલાસી અને આયુર્વેદ પ્રેમી વૈદ્યનો તેમને ટોટો જણાયો; તેથી સને ૧૯૧૫ ની સાલમાં રાયપુર શામળાની પોળ પાસે તેમણે દવાખાનું ચાલુ કર્યું તે શ્રી ધન્વંતરીની કૃપાથી અત્યારે પણ સારા પ્રમાણમાં ચાલે છે.

રાયપુરમાં દવાખાનું ખોલ્યા બાદ પોતે આયુર્વેદનો પદ્ધતિસર-અભ્યાસ કર્યો. તે વખતે અમદાવામાં બિષફ પરિક્ષા લેવાનું કેન્દ્ર નિ. ભા. વ. આ વિદ્યા વિદ્યાપીઠ તરફથી ખોલવામાં આવ્યું. બીજેજ વરસે તેમણે અભ્યાસ કરી બિષફ પરિક્ષા દ્વિતીય શ્રેણીમાં પ્રથમ નંબરે પાસ કરી.

સને ૧૯૨૬ ની સાલમાં ભરાયેલ ગુ. ક. કાઠીઆવાડ પ્રાન્તિક સંમેલનમાં તેઓએ ઉત્સાહપૂર્ણ રીતે ભાગ લઈ સરભરા કમીટીના કાર્યને દિવાર્યું. તેઓ અમદાવાદમાં વૈદ્યસભાની પ્રથમ સ્થાપના થઈ તે વખતના તેમના સભ્ય બનેલા છે. તેઓએ ઘણા નિ. ભા. વ. આયુર્વેદ મહાસંમેલનનોમાં પણ હાજરી આપી છે. અને દરેકે દરેક પ્રાન્તિક સંમેલનમાં આગેવાનીઓ ભાગ લીધો છે.

તેઓએ અમદાવાદ વૈદ્યસભાની પણ મંત્રી તરીકે ૫, વર્ષ સુધી સેવા બજાવી વૈદ્યોની પ્રિતિ સંપાદન કરી છે, આજે પણ તેઓ અમદાવાદ વૈદ્યસભાની મંત્રી તરીકે સેવા બજાવી રહ્યા છે.

તેઓ ઘણા મળતાવડા સ્વભાવના, રમુજ અને જ્ઞાન સાથે ગમત આપે તેવા છે. તેઓએ શ્રી ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીઆવાડ વૈદ્યમંડળની પણ વૈદ્યરાજ મણિશંકરભાઈ સાથે સહમંત્રી તરીકે કામ કરી સમાજની સેવા બજાવી છે. જ્યારે ૧૯૩૬ની સાલમાં અમદાવાદમાં નિ. ભા. વ. મહાસંમેલનની ૨૫ મા વર્ષની બેઠક મળી તે વખતે તેઓશ્રી સ્વાગતના સહમંત્રી હતા. અહિં પણ તેઓએ રાતદિવસ ઉજ્જગરા કરી મહામંત્રી વૈદ્યરાજ અંબાશંકરભાઈને ઘણી મદદ કરી હતી.

ઈશ્વર આવા ઉત્સાહી, કાર્યદક્ષ અને સેવાભાવી તથા દરેકની સાથે સદકાર સંવતાર વૈદ્યને દિર્ઘાયુ બનાવે એજ ઈશ્વર પ્રાર્થના.

ડૉ. વૈઘરાજ દેશપાલ શીવશંકર
 માનદ્મંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

વૈધરાજ કેશવલાલ શીવશંકર જાનીનું

જીવનવૃત્તાંત.

[મંત્રી સને ૧૯૩૧]

એમનો જન્મ કાઠિયાવાડના મુખ્ય શહેર રાજકોટમાં સંવત ૧૯૪૯ ના વૈશાખ સુદી ત્રીજ (અક્ષયતૃતિયા-અખાત્રીજ)ને રોજ થયો હતો. તેઓ ઔદિચ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણ છે ને ઝાલાવાડી સમવાયના છે. તેઓનું મુખ્ય વતન દળવદ (ધાંગધ્રા તાલુકો) છે. તેઓના પિતાશ્રી. રાજકોટમાં રહેતા હોઈ તેઓનું જન્મસ્થાન રાજકોટ છે. તેઓ નાનપણથી જ સુખી ગૃહજીવનમાં ઉછર્યા હતા. તેઓ પાંચ વર્ષના થયા ત્યારે નિશાળે અભ્યાસ કરવા તેમને મોકલવામાં આવ્યા હતા. નાનપણથી જ તેઓ વિદ્યા સંપાદન કરવામાં ઘણા કુશળ હતા. ગુજરાતી સાત ચોપડીનો અભ્યાસ કર્યા પછી તેમને અંગ્રેજી અભ્યાસ કરવાને રાજકોટની ડર્જીસિંહજી નીડલરકુલમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા ત્યાં અંગ્રેજી ત્રણ ધોરણનો અભ્યાસ કરી. રાજકોટની આર્ટ્સ હાઈસ્કુલમાં અંગ્રેજી ચોથા ધોરણમાં દાખલ થયા હતા. ત્યાં એક જ હાઈસ્કુલમાં મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો તેમના વિદ્યાર્થી જીવનમાં પણ તેઓ એટલા બધા ખંતીલા તથા હુશિયાર હતા કે કેક મેટ્રીક સુધી મોનીટર તરીકે તેમને નીમવામાં આવતા હતા. ને માસ્તરની ગેરહાજરીમાં શિક્ષકનું પણ ફેટલુંક કાર્ય ઉકેલી લેતા તેથી તેમના હેડમાસ્તર સાહેબની તેમના ઉપર ઘણી પ્રીતિ હતી. ને તેથી તેમને હેડ પ્રીફિક્ટ તરીકે નીમવામાં આવ્યા હતા. તેઓની બીજી ભાષા તરીકે સંસ્કૃત હતી ને તેઓ મેટ્રીક પણ સંસ્કૃતનો બીજી ભાષા તરીકે અભ્યાસ કરીને ૧૯૫૨ ની સાલમાં મેટ્રીકમાં પાસ થયા હતા. મેટ્રીક પાસ થઈને તેઓ જુનાગઢ બહાઉદ્દીન કોલેજમાં પ્રિવીયસમાં દાખલ થયા હતા પણ યુનીવર્સિટીની પ્રિવીયસની પરીક્ષામાં ગણિતના વિષયમાં નપાસ થવાથી તથા નાદુરસ્ત તબીબતને લીધે પરીક્ષા વખતે માંદા થઈ ગયેલા હોવાથી તથા તેમના કાકા રાજકોટ વાળા રાજ્યવૈદ્ય ત્રંબકલાલ ત્રિભોવનભાઈની એવી સલાહ મળી કે વધારે અભ્યાસ કરશે તો ક્ષય થશે. તેથી નિરૂપાયે અભ્યાસ છોડવો પડ્યો. તે નાનપણથી પરણેલા હોવાથી ખોતાનો ગૃહસંસાર ચલાવવાને સને ૧૯૧૩ ની સાલમાં શિક્ષક તરીકેનું જીવન શરૂ કર્યું. તેમને સરકારી નોકરીનો આનંસ હતો પણ સરકારી નોકરી નહિ કરવાનો સંકલ્પ હોવાથી સરકારી નોકરી નહિ કરતાં સુરત જીલ્લાના પુણીતગામે એન્ગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કુલમાં હેડમાસ્તર તરીકે મારીક ત્રીસ રૂપિયાના પગારથી દાખલ થયા પણ આખ્ય જીવનથી કંટાળી ત્યાં નોકરીનું રાજીનામું આપી સુરતમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી લીધી. શિક્ષક તરીકે વિદ્યાર્થી વર્ગમાં એટલા બધા પ્રિય હતા તથા તેમની શિક્ષણ પદ્ધતિ

એટલી ગંધી સચોટ હતી કે વિદ્યાર્થીઓ હેડમાસ્તર પાસે તેમના અવરની માગણી કરતા. તે ત્યારે તેમનો અવર આવે ત્યારે ખુશખુશ થતા. તેઓને શિસ્ત પાલનને માટે બહુ જ કાળજી હતી. તેઓ નોકરીમાં પણ નિયમીત હતા તે શરીર ધાતું તંદુરસ્ત હોવાથી તેમના વડા શિક્ષકનો પણ તેમના ઉપર બહુ જ પ્રેમ હતો. પણ નાનપણથી જ તેમને વ્યાપારનો ઘણો શોખ હોવાથી ૧૯૧૫ની સાલમાં સુરતની શિક્ષક તરીકેની નોકરી છોડી ભુસાવળ જઈ ત્યાં ઈંગ્લીશ પ્રાઈમરીની દુકાન નાંખી વેપાર શરૂ કર્યો. પણ ભાગીદાર અનુકુળ નહિ હોવાથી વેપારમાં ફાવ્યા નહિ તેથી નડીયાદ જઈ શિક્ષક તરીકેનો ધંધો શરૂ કર્યો ત્યાં જો ત્રણ વર્ષ નોકરી કરી સને ૧૯૧૬ની સાલમાં એસ.ટી.સી.ની પરીક્ષા પહેલે વર્ષે પાસ કરી, નિશાળના ગૌરવમાં વધારો કર્યો. પણ નાનપણથી જ સ્વતંત્રતાપ્રિય સ્વભાવ હોઈ નિશાળના મેનેજર સાથે પગાર વધારવા સંબંધી ધંધો પડવાથી રાજીનામું આપી ત્યાંથી સારસા (આણંદ તાલુકામાં) ત્યાંની એન્ગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કૂલમાં હેડમાસ્તર તરીકે નીમવાથી ત્યાં ગયા. નડીયાદથી જતી વખતે છાતરાઓ તેમની પ્રીતિને માટે અનુપાત કરતા સ્ટેશને આવ્યા હતા.

તેમનો વૈદ્યનો ધંધો વંશપરંપરાનો છે પણ તેમને નાનપણથી જ એવી ભાવના હતી કે વૈદ્ય તરીકે ધંધો કરવો તો ફક્ત લોકોપકારને માટે જ કરવો પણ લોકો પાસેથી પૈસા લેવા નહિ આવી ઉદાર ભાવના હોવા છતાં એવા ગર્ભશ્રીમંત નહોતા કે વગર પૈસા લેના પૈસા વાપરીને લોકોપકાર કરી શકે. પણ પ્રભુની ગતિ ન્યારી છે તે પ્રમાણે ‘વાદશી ભાવના તાદશી સિદ્ધિ:’ એ ન્યાયે દેવ યોગે અનુકુળ સંજોગો આવ્યા. તે સારસામાં હતા ત્યાં ઇન્ફલુએન્ઝા નામનો કાળજીવર સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો. તે તે ઇન્ફલુએન્ઝાના દમનમાં તેઓ પણ તે દરદથી સપડાયા પણ દેવયોગે સાગ્ન થયા તે તરત જ તેમને ખચર મળી કે ગામમાં ઘેર ઘેર લોકો આ દરદથી પીડાય છે તે તેમને સારવાર કરનાર કે પાણી પાનાર કાર્મ નથી. આ ખચર મળતાં તેમની સેવાવૃત્તિ વ્યવૃત થઈ ને ઘેર તેમની એક નાની દીકરી ઇન્ફલુએન્ઝામાં પટકાવેલી હોવા છતાં તેની સારવારની દરકાર નહિ કરતાં ગામમાં જતે જઈ ઘેર ઘેર દરદીના ખાટલે જેસી વગર પૈસા તેઓને દવા વગેરે આપતા હતા.

ન્યાતમ્નતનો વિચાર કર્યા સિવાય લગભગ ૫૦૦ થી હજાર દરદીની કાંઈ પણ સ્વાર્થ વિના ચિકિત્સા કરી તેટલા દરદીઓને બચાવ્યા ને ગામમાં પણ લોકોને તેમને માટે ઘણો પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો આ વખતથી જ તેમની વૈદ્ય તરીકેની કારકીદી શરૂ થઈ આ રોગચાળો નાબુદ થયા પછી તેની અસરથી ઘણાં લોકો કફ વગેરેથી પીડાતા હતા. તથા ગામના બીજા દરદીઓ પણ ઘેર આવી દવાઓની માગણી કરવા લાગ્યા. તેથી ફરજિયાત વૈદ્ય તરીકેનો જાહેર ધંધો કરવાની ફરજ પડી. ને દવાઓ બનાવવી શરૂ કરીને જેમ જેમ લોકોને બચાવ થતી ગઈ તેમ તેમ ગામમાં બીજા વૈદ્ય ડોક્ટરો હોવા છતાં પણ પૈસા આપીને પણ તેમની પાસેથી દવા લેવાનો લોકોનો આગ્રહ વધતો ગયો કારણ કે ગામમાં લોકોની માન્યતા એવી હતી કે માસ્તર સાહેબની

દવાથી ગમે તેવો રોગ હશે તો પણ મટી જશે કારણ કે તેમનું નિદાન બહુ જ સારું છે આવી લોકોની ભાવના થવાથી સેવા મફત કરેલી તેનું ફળ પ્રભુએ તેમને સારી રીતે આપવા માંડ્યું ને ગામ લોકોનો ભાવ પણ દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો. ને પગાર પણ માસિક ૮૦) રૂપીઆ કરી આપ્યો ને વૈદકમાંથી પણ મહિનાના ૩૦-૪૦ મળવા લાગ્યા. પણ તેઓના દીકરા-દીકરીના અભ્યાસને માટે તેમને શહેરમાં આવવાની જરૂર પડી જેથી નિશાળમાં રાજીનામું આપી અમદાવાદની સીટી હાઇસ્કૂલમાં રૂ. ૬૦ ના પગારથી શિક્ષક તરીકે નોકરી શરૂ કરી ને સાથે સાથે દવાખાનું પણ ચલાવવા લાગ્યા. પહેલું દવાખાનું માસિક ૩૫) રૂપીઆના ભાડાથી આસ્ટોડીયા રોડ ઉપર મકાન રાખી વૈદરાજ રણછોડલાલ આપાલાલના મકાન સામે નાખ્યું ત્યાં એક વર્ષ દવાખાનું ચલાવ્યું પણ મકાન સગવડતાવાળું નહિ હોવાથી ત્યાંથી બદલી શામળાની પોળમાં મકાન રાખી ઘેર દવાખાનું રાખ્યું અમદાવાદમાં આવ્યા પછી વૈદ્ય તરીકેની જાહેર જીવનની શરૂઆત થઈ.

વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર તથા વૈદરાજ રવીશંકર જટાશંકરની સંયુક્ત સહીથી વૈદ્યોની જાહેર સભા ગુજરાત આયુર્વેદીક ફાર્મસીના મકાનના મેડા ઉપર ગુજરાત પ્રાંતીય વૈદ્ય સંમેલન અમદાવાદમાં યોજાવાને માટે વિચાર કરવા બેઠી થઈ કારણ કે સ્વર્ગસ્થ વૈદરાજ જટાશંકર લીલાધરભાઈની ધણી વર્ષો થયાં બેઠી ઇચ્છા હતી કે અમદાવાદમાં ગુજરાત પ્રાંતીય વૈદ્ય સંમેલન યોજાવવું પણ તે તેમની હયાતીમાં બની શક્યું નહોતું તેથી વૈદરાજ નારાયણશંકરભાઈએ સ્વર્ગસ્થ વૈદરાજના મિત્ર તરીકેની ફરજ અદા કરવા આ વિચાર વૈદ્યો પાસે મુક્યો હતો ને તેજ દિવસે ત્યાં અમદાવાદ વૈદ્ય સભાની પુનઃ સ્થાપના થઈ તે વખતે તેઓએ વૈદ્ય સંમેલન યોજાવવાના સંબંધમાં વિદ્વાતબળું ભાપણું કર્યું હતું ત્યારથી વૈદ્ય સભાના દરેક કાર્યમાં તેઓ ઉત્સાહથી ભાગ લેતા આવ્યા છે ને ત્યારથી વૈદ્યસભાની વ્યવસ્થાપક કમીટીમાં પણ સભ્ય તરીકે કેંડ સુધી કાવમ રહ્યા છે. ને યથાશક્તિ વૈદ્યસભાની સેવા બજાવી છે.

તેમના પરમ મિત્ર રા. રા. સ્વર્ગસ્થ વૈદરાજ ગણપતીશંકર છોટાલાલ મહેતાની ઇચ્છાથી તેઓએ તેમની સાથે આયુર્વેદ બિષકની પરીક્ષામાં બેસી ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આયુર્વેદ બિષક થયા છે તેમજ વૈદ્યસભાની મેનેજીંગ કમીટીના ડરાવને માન આપીને વૈદ્યસભાનું સંમાનિત વૈદ્ય તરીકેનું સર્ટીફિકેટ પણ લીધું છે ને તેઓએ હોમીઓપથીનો અભ્યાસ કરી કલકત્તાની બોઝ કોલેજનું એચ. એમ. બી. નું પણ સર્ટીફિકેટ મેળવ્યું છે તેઓની શ્રી સ્વામીનારાયણ આયુર્વેદીક સાર્વજનિક દવાખાનામાં વૈદ્ય તરીકેની જાહેર સેવા કરવા નીમણુંક થઈ હતી. પણ હરસની બીમારીને લઈ ને નાદુરસ્ત તબીબતને કારણે ત્યાંથી છૂટા થયા છે. ને ત્યારબાદ ખરાબ તબીબતને લીધે વૈદ્ય સભાના કાર્યમાં ભાગ નહિ લઈ શકતા હોવાથી રાજકોટ પોતાને વતન રહેતા હોવાથી શ્રી અમદાવાદ વૈદ્ય સભાને પણ તેમની સેવાનો કાંઈ લાભ આપી શક્યા નથી.

શ્રી વૈદરાજ ગોવિન્દજી શિવભાઈ દવે આયુર્વેદ રતનાકર ને ચિકિત્સક ચુડામણી- નો જીવન વૃતાંત

મંત્રી. સને ૧૯૨૦, ૨૮, ૨૯

તેઓશ્રી, જાતે આયુર્વેદ મોટા પ્રાણી છે તેઓ જસદાના વતની ને
દાસ અમદાવાદમાં છે. એમનો જન્મ તેમના મોસાળમાં આકર નામે એ
નાનકડા ગામમાં સં. ૧૯૫૧ના મહા સુદ ૮ ના સુવર્ણ દિને થયો. તેમન
જન્મ સમયે તેમના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ મધ્યમ હતી, કુટુંબમાં તેમન
દાદા શ્રી. શ્યામજી દાદા હતા હતા શ્યામજી દાદાની ધર્મ પ્રત્યે લાગણી
અને કામળ હૃદય અરેખર માન ઉપજાવે તેવા હતા અત્યારે ગોવિંદજીભાઈન
બાળપણની નિર્દોષ વાતો સાંભળતાં પણ આપણને માન ઉપજે છે.

જેટ ગોવિંદજીભાઈ બાળ વયમાંથી સંસ્કારી તથા નમ્રતા ધર્મ પ્રત્યે
ધગશ વિગેરેથી ઓતપ્રોત હતા.

તેમને વિદ્યા અભ્યાસની શરૂઆત તગડીની એક ઘુડી નિશાળથી કરીને
પાંચેક ચોપડીનું જ્ઞાન મેળવ્યું. તે સમયે કેળવણી અર્વાચીન સમય જેટલ
પ્રચલીતને બળર ન હતી તેમનું પાંચ ચોપડીનું જ્ઞાન છતાં સંસ્કૃત શોષ
ધણો હતો આ સમય દરમ્યાન તેમના પુણ્ય માતૃશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમના પિતાશ્રી તગડીમાં શ્રી મહાપ્રભુજીના મંદીરમાં રહી સેવાપુજ
વિગેરે કરી મરજદ ધર્મ પ્રત્યે મરી શીટતા સ્વધર્મેનિધન શ્રેય એ ન્યાય
અરેખર આચરણમાં ઉતારતાને યથાવિધ કુટુંબનું પાલન કરતા ગોવિંદજી
ભાઈએ સંસ્કૃતના અભ્યાસની શરૂઆત લીંબડીમાં કરી અને તે અરસામ
શ્રી જસવંતસીંહજી પાઠશાળામાં વિદ્વાન શાસ્ત્રી. શ્રી મહાશંકર બટ્ટજી જેવ
ગુરુ પાસે રહી જ્ઞાન મેળવ્યું.

આવું નિરાધાર પરાશ્રિત જીવન ત્રણ વર્ષ ગાળ્યું અને સધ્યા, રૂદ્રિ, તથા
અન્ય સંસ્કૃત ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો.

વૈદ્યરાજ ગોવિંદજી ઈશ્વરભાઈ દેવે
માનદર્મની ને પ્રાધ્યાપ્ત : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

આજે પણ ગોવિંદજીભાઈ ત્રિકાળ, સંખ્યા, હવન વિગેરે નિયમીત કરે છે તે સિવાય તેઓ ભોજન પણ લેતા નથી આ તેમના નિયમીત અને પવિત્ર જીવનનો સાચો પુરાવો છે.

ત્યારબાદ તેઓશ્રી ગુજરાતની રાજધાની અમદાવાદના તીર્થધામ શ્રી સ્વામીનારાયણ મંદીર અંગેની પાઠશાળામાં દાખલ થયા અને વિદ્વાન શાસ્ત્રી શ્રી. ગીરજનશંકરભાઈ પાસે અભ્યાસ સતત ચાલુ રાખ્યો અને અદ્ય સમય-માંજ સિદ્ધાંત કૌમુદી, મેઘદૂત, કાવ્ય ચૃંગાર, વિગેરેનું જ્ઞાન મેળવ્યું તેમના સંસ્કૃતના અનલદ પ્રેમે તેમને આયુર્વેદ પ્રત્યે પ્રેર્યો.

આયુર્વેદ અને સંસ્કૃતનો સંબંધ સગાભાઈ જેવો છે “ ગુરૂ વિના જ્ઞાન નથી ” તે નિયમ અનુસાર તેમણે તે વખતના વિદ્વાન વૈદ્યરાજ શ્રી જટા-શંકર નાગજી પાસે આયુર્વેદ વિદ્યાનો પ્રારંભ કર્યો, અને પ્રાચીન સમયના શિષ્યોની પ્રણાલીકા મુજબ તેમણે પણ ગુરૂની સુશ્રુષા કરી જ્ઞાન મેળવ્યું.

પાંચેક વર્ષમાં આયુર્વેદનું જ્ઞાન મેળવ્યું અને ખરા રત્નના ઝવેરી મોઢે માગ્યા પૈસા આપે છે તેમ ગોવિંદજીભાઈની ગાંફ રોટમાં માગણી થઈ મહુમ ઠાકાર સાહેબ અમરસિંહજી તથા દિવાન સાહેબનો આગ્રહ છતાં પરાશ્રિત જીવન નકામું છે તેમ જાણી પોતે સ્વતંત્ર દવાખાનું ખોલવાનો વિચાર કર્યો.

અને સં. ૧૯૭૨ માં અમદાવાદ જેવી રાજનગરીમાં એક નાના પાયા ઉપર દવાખાનું ખોલ્યું તે સમયે તેમનામાં સમાજસેવા આયુર્વેદ પ્રત્યેનો પ્રેમ અને પરમાર્થ ધણાંજ વિકસિત હતાં આ સેવામાં તેમને શ્રીયુત વૈદ્યરાજ અમૃત-લાલ ત્રી. શાસ્ત્રી તથા સ્વ. ગુરૂ જટાશંકર નાગજીભાઈનો સંપૂર્ણ સાથ હતો.

જેમ આરંભે દુઃખ હોય તેમ ગોવિંદજીભાઈએ શરૂઆતનો સમય ધણાંજ કટોકટીમાં વિતાવ્યો અને શ્રદ્ધા પૂર્ણ ઔષધાલય ખરી રાખ્યું.

ચાર વર્ષના ટુકા સમયમાં દવાખાનાને વ્યવસ્થિત કર્યું અને દિનપ્રતિદિન સમાજમાં ખ્યાતી મેળવી તેમના મળતા ધનમાંથી તેમના લઘુઅધુઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો તે અરસામાં તેમણે ત્રેય સાધક અધીકારી વર્ગના સદગુરૂ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યજીનો સત્સંગ થયો.

ત્યારબાદ અમદાવાદમાં વૈદ્યસભા સ્થપાઈ અને તેમને વ્યવસ્થાપક મંડળમાં તેમનું નામ નોંધાવ્યું તેમાં રહી તેમણે વૈદ્ય ભાઈઓનો સહકાર સાધ્યો અને સર્વ કાર્ય સુલભ રીતે પાર ઉતાર્યા અને સર્વનો પ્રેમ મેળવ્યો.

તેમના યોગ્ય કામની યોગ્ય કદર થઈ અને મંત્રીપદની મોંઘી જવાબદારી આવી પડી મંત્રીપદે રહી પાંચ વર્ષ લાગલાગટ પોતાનું જીવન વૈદ્યસેવા અર્થે અનેક નાના વિધ કાર્યોમાં વિતાવ્યું તે વખતે વૈદ્ય નિરિક્ષક કમીટીના સભ્ય થયા તથા કાષાધ્યક્ષ વિગેરેની માનવંતી જવાબદારી પામી પદવી ઉપર રહી

વૈદ્યસભાની સેવા શરૂ રાખી અને અમદાવાદમાં ભરાયેલ ગુજરાત કચ્છ, દાહીઆવાડ વૈદ્ય સંમેલનના પ્રમુખ મુંગાદના ડૉ. શ્રી. પોપટલાલ પ્રભુરામ તરફથી રસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતના સચોટ પુરાવા સાથે રજુ થવા બદલ એક ચંદ્રક તથા પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું અને તેમની યોગ્ય કદર થતી ગઈ હતું મોટા થઈ અને માન મેળવું તેવા વિચારો તેઓશ્રીને ઉદ્ભવતા નથી અને બીજાને માન આપવા પ્રેરાય છે. જેમ રત્નોને સરાણે ચઢાવવાથી પ્રકાશીત બને છે તેમ તેઓની પણ કદર થતી ગઈ અ. ભા. શલ્ય શાલાક્ય મંડળ તથા સુશ્રુત બુવન તરફથી તેમને આયુર્વેદ રત્નાકરને ચિકીત્સક ચુકામણીની પદવી પ્રાપ્ત થઈ.

જેમ જેમ સેવા વિશાળ થતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા તે અ. ભા. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની લેવાતી પરિક્ષામાં તેઓ નિરિક્ષક તરીકે દાખલ થયા તે કેન્દ્રમાં ખંતથી તે નિયમથી કામ કર્યું જાય છે તેમજ આયુર્વેદ ભારકર શ્રીમાન અમૃતલાલ ત્રી. શાસ્ત્રીજીની સ્થાપીત ભારદ્વાજ આયુર્વેદ વિદ્યાલયના નિયામક તથા ધોષક છે.

તેમણે જ્ઞાનના પ્રચારાર્થે અનેક શિષ્યો તૈયાર કરવા માંડ્યા જેમાંના આજ કેટલાએક તેમની છત્રછાયા નીચે રહી. વૈદ્ય તરીકેનું જીવન બોગવી આશીર્વાદ આપે છે.

આજે ગોવિંદજી ભાઈની સૌથી વધારે સેવા કે જે મોટ સમાજ માટે ચારરથાર્થ છે. તે કદી બુલાય તેમ નથી આજે રાજકોટમાં શોભતી બોર્ડીંગ સ્થાપવાનો હિસો ગોવિંદજીભાઈને જાય છે.

તેમના લગ્ન શ્રી. શાન્તા બેન સાથે સંવત ૧૯૭૭ માં સુરનિવાસ થયાં દશ વર્ષમાં તે સ્વર્ગવાસી થયાં અને તે ઘણુંજ માયાળું, પરોપકારી, ત્યા બોળા દિલના હતા તેથી તેમને એક પુત્ર છે ત્યારબાદ બીજા લગ્ન બડીયાદ જગનલાલ ધીવેદીને ત્યાં થયો તેમને બે પુત્રો હયાત છે.

આત્યારે ગોવિંદજીભાઈનું કુટુંબ બહોળું છે સર્વ બંધુઓ સાથે સલાહ સંપથી વર્તી પોતે જમીન, જંગીર અને મકાનના માલીક બન્યા છે.

તેમનો દાખલો ઉદાહરણ રૂપ છે. દરેક બંધુએ જીવનમાં ઉતારવા રૂપ છે. પ્રભુ તેમને દિર્ઘાયુષ બક્ષો.

પરિચય કરાવનાર
છબીલ કુમાર—એમ દવે.

યુ. પી. કાલેજ. પાટણ.

સ્વ૦ રાજ્યવૈદ્ય ભવાનીશંકર રૂગનાથજીનું

જીવન ચરિત્ર

પ્રમુખ ૧૯૩૨—૩૩.

(લખનાર : નટવરપ્રસાદ એન. વૈદ્ય.)

આપશ્રીના નિવાસ સ્થાન લખતરમાં આપનો જન્મ થયો હતો. આપે સંસ્કૃત તથા ગુજરાતીનું સારું જ્ઞાન સંપાદન કરી આપે આયુર્વેદનો અભ્યાસ ગઢડાના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય નાનાભટ્ટ પાસે કર્યો હતો. અમદાવાદમાં ૧૯૧૧ ની સાલથી વૈદ્યસભામાં સભ્ય તરીકે ચાલુ થયા હતા. અને અમદાવાદમાં આવી વૈદ્ય તરીકેની આપે પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી હતી. અમદાવાદની અંદર આપની ગણના એક સારા વિદ્વાન અને અનુભવી ચિકિત્સકોમાં થતી હતી. આપનામાં ઉદાર, નીખાલસતા, અને નમ્રતા આદિ અનેક સંગુણો હતા જેથી આપને અમદાવાદની વૈદ્યસભાએ, ઉપપ્રમુખ તેમજ પ્રમુખ તરીકે સંવત ૧૯૩૨-૩૩ માં ચુંટી કાઢી પોતાને કૃતકૃત્ય માન્યા હતા, આપે વૈદ્યસભાના પ્રમુખપદે વિરાજી આયુર્વેદ પાઠશાળામાં આર્થિક સારી જેવી મદદ કરી હતી તે ઉપર અનેક વીર તન, મન, ધનથી વારંવાર વૈદ્ય સભાની સેવા કરી. વૈદ્યસભાની કીર્તિ કલશને ઉજવણ બનાવવા આપે અખંડ મહેનત કરી છે. આપે દીન અને અનાથ મનુષ્યો પ્રત્યે ઉદાર ભાવના રાખી અને તેઓની સેવા કરી છે. જે આપની સેવા પરાયણતાનો તાદ્દશ નમુનો છે. વળી જ્યારે અમદાવાદ શહેરમાં સેરીઓ રપાઇનલ-મેનીન્જાઇટીસ (આક્ષેપક જ્વર) આગ્યો ત્યારે આપની અનુમતિથી તે રોગને દુર કરવા માટે અને તે ન થાય જે માટે આયુર્વેદીક ઉપચારોથી યુક્ત એવી પત્રીકાઓ છપાવી આપે અને આપના મંત્રીઓએ જાહેર સમાજની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે. જે એક ચિરસ્મરણીય કાર્ય આપે કર્યું છે. અને જ્યારે જ્યારે આ રોગ માટે આયુર્વેદમાં કાંઈ નથી. એવા વિટંડાવાદ કરનાર પુરૂષોને આપે જડખાતોડ જવાબવાળી બોલતાં બંધ કરી આયુર્વેદની ઉત્તમતા અને પુરાતનતાને સિદ્ધ કરી બતાવી છે. જેથી આજે પણ આપ જેવા વિદ્વાનોથી વૈદ્ય સમાજ ગૌરવાન્વિત બનેલો છે. આવા એક સુયોગ્ય, વિદ્વાન, ધીર, નમ્ર, સેવાભાવી, સ્વાર્થ બાળી ઉદારચારિત્ર અને, સાધુતા પરાયણ, એવા વૈદ્યરાજે આનંદરૂપ દેહનો ત્યાગ કરી. તે દેવલોક પામ્યા છે. જેથી આજે વૈદ્ય સમાજને એક મહાન વ્યક્તિની ખોટ સદંતર સાહે છે. આપે આપની પાછળ પડેલા કુટુંબ મુકી ગયા છે. જેઓને ભગવાન ધન્યવાદથી આપનાં પગલે ચલાવે અને વૈદ્ય સમાજને સદાય રૂપ થાય એજ આશા સહ વીરમું છે.

નરસીંહલાલ સાંકળચંદનું જીવન ચરિત્ર

ઉપપ્રમુખ ૧૯૩૨-૩૩

રા. રા. નરસીંહલાલભાઈનો જન્મ પાટડી મુકામે સંવત ૧૯૨૬ ના ભાદરવા વદ ૬ ના રોજ થયો હતો. તેમના પિતાશ્રી તે વખતે પાટડીમાં એક સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય તરીકે વૈદકનો વ્યવસાય કરતા હતા. બાલ્યકાળમાં વૈદરાજ નરસીભાઈએ ગામડી નિશાળમાં ગુજરાતી અભ્યાસ કર્યો. અભ્યાસ કરતાં કરતાં પણ પિતાશ્રીના હાથ નીચે વૈદક વિષયોની તાલીમ લેતા હતા. સાળ વર્ષની ઉંમરે જાણવા વાંચવા પુરતું ગુજરાતી જ્ઞાન મેળવીને તેમના પિતાશ્રીના હાથ નીચે વૈદકનો ધંધો પદ્ધતિસર શીખવા માંડ્યો. અઢાર વર્ષની ઉંમરે એમના પિતાશ્રી બળતણાના નવાળ સાહેબ નસીબવાન સાહેબની દવા કરવા ગયા ત્યાં તેમના પિતાશ્રીએ સ્વતંત્ર દવાખાનું કરી આપ્યું અને દસ વર્ષ સુધી સ્વતંત્ર દવાખાનું કર્યું. બળતણાના દવા પાણી અનુકુળ ન પડવાથી અને વીરમગામના લોકોની સાથે બહુ સહેવાસમાં આવવાથી લોકોના આગ્રહથી વીરમગામ દવાખાનું શરૂ કર્યું. તેમના પિતાશ્રી આ વખતે વિસનગર પ્રેક્ટીસ કરતા હતા તેથી અવરનવર વિસનગર તેમને પણ જવા આવવાનું થતું અને તેમના પિતાશ્રી જ્યારે વીરમગામ આવતા ત્યારે તેઓ વિસનગરમાં રહેતા. તેમની ચિકિત્સાથી વિસનગરમાં લોકોને તેમના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા ચોંટી હતી. મુંબાઈના કેટલાક સદગૃહસ્થોના ખાસ આગ્રહથી તેમના પિતાશ્રી મુંબાઈ ગયા અને ત્યાં દવાખાનું ખોલ્યું અને તેમની સાથે નાનાભાઈ તુલસીદાસ ગયા, આ વખતે વિસનગર અને વીરમગામ બંને દવાખાના સંભાળતા હતા. મુંબાઈમાં કામકાજ બહુ સારૂ ચાલતું હોવાથી અને નાનાભાઈની તખીયત બગડવાથી રા. નરસીંહભાઈને મુંબાઈ બોલાવી લીધા. તેમના પિતાશ્રીનું દવાખાનું બારબાઈ મહોલ્લામાં હતું ત્યાં થોડો વખત કામ કરી પોતાનું સ્વતંત્ર દવાખાનું કોટમાં સંવત ૧૯૫૭ ની સાલમાં હોળી ચકલામાં ખોલ્યું. ત્યાં તેઓએ બહુ સારી ખ્યાતિ મેળવી આ અરસામાં તેમના પિતાશ્રીની તખીયત નાદુરસ્ત રહેવાથી તુલસીભાઈને દવાખાનું સોંપી અમદાવાદમાં આવ્યા, તુલસીભાઈની તખીયત બગડવાથી તેઓ પણ અમદાવાદ આવ્યા એટલે નરસીંહભાઈ બધા દવાખાના એક કરી મુંબાઈમાં પોતે ચલાવતા સંવત ૧૯૫૧ માં

रसवैद्य नरसीदास सांडगाव्यं रसायनाचार्य रसतन्त्रालानिधि
विषग्रन्थः जमनाबाद वैद्य सभा

તેમના પિતાશ્રી તથા નાના બાઇ બન્નેનું આઠ દિવસના અંતરે અવસાન થયું એટલે મુંબાઈનું દવાખાનું બંધ કરી અમદાવાદ નરસીંહભાઈ આવ્યા.

અમદાવાદમાં તેમના પિતાશ્રીના દવાખાનામાં પોતે સંવત ૧૯૬૧ ની સાલમાં શરૂ કર્યું અને અદ્યપિ પર્યંત એક સુપ્રસિદ્ધ વૈદરાજ તરીકે કાર્ય કરી રહ્યા છે. સને ૧૯૧૨ ની સાલમાં અમદાવાદ વૈદસભાની સ્થાપના વખતે તેઓ કાર્યકારિણી સમિતિના સભ્ય હતા. વનરપતિ વિષેના અને પારદ વિષયના ગ્રંથોનો તેમને અવલોકન કરવા માંડ્યું હતું. ઔષધ પ્રક્રિયા જ્ઞાનમાં તેઓ કુશળ છે.

કાશીના સુપ્રસિદ્ધ રસવૈદ્ય પંડિત શ્યામસુંદરાચાર્ય પારદ પ્રકરણ વિષે ગુજરાતી વૈદ્યો સાથે ચર્ચા ચલાવતા તે વખતે તેઓ ખૂબ રસ લેતા હતા. રસૌષધિઓનો વિષય તેમણે પસંદ કરી તેમાં ખૂબ પ્રગતિ મેળવી છે.

સને ૧૯૨૩ની સાલમાં વૈદસભાની પુનરચના થઇ ત્યારથી આજસુધી વૈદસભાના સભ્ય છે વૈદસભાનું સંમાનિત વૈદ્યનું પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું છે. ૧૯૨૫ની સાલમાં પ્રથમ પ્રાંતિક સંમેલન વખતે તેમણે પારદનો નિબંધ લખી રૌપ્યચંદ્રક મેળવ્યો છે. અમદાવાદ વૈદસભા સમક્ષ ધાતુઓમાંથી સત્વ પાતન-ક્રિયા આખા વૈદસમાજ સમક્ષ કરી બતાવી હતી અને વૈદસભાના તે વખતના પ્રમુખ શ્રીમાન રાજ્યવૈદ્ય એસ. એમ. શર્માજીએ સુવર્ણપદક અર્પ્યો હતો.

વડોદરાના પ્રાંતિક સંમેલન વખતે સિદ્ધરસૌષધિઓ પ્રદર્શનમાં મુકી હતી તેની ઉત્તમતા માટે પ્રદર્શન સમિતિએ સુવર્ણચંદ્રક અર્પ્યો છે. અમદાવાદ વૈદસભાના તેઓશ્રી ઉપપ્રમુખ હતા અને દર રવિવારે બરાતી સામાન્ય સભામાં હાજરી આપતા અને હાજર રહેલા સભ્યો અનુભવી ઉપાયોની આપણે કરતા અને રસમય ચર્ચાઓ કરતા તેમનું રસ સંબંધીનું જ્ઞાન વિશાળ છે. નિખિલ ભારત વર્ષાવૈદ્ય સંમેલન ૨૫ માં અધિવેશન અમદાવાદ પ્રદર્શન વિભાગમાં સ્વાગત સમિતિએ રસશાળા ઉભી કરાવી તેમાં કુપિસ્થ રસાયનો તથા ધાતુમાંથી સત્વોનું પાતન કરવાની ક્રિયાઓ વૈદસમાજમાં બતાવતે માટે ખાસ અધ્યક્ષપદે મુકવામાં આવ્યા હતા અને તેમાં તેઓએ ક્રિયાકુશળ તરીકેની નામના મેળવી. અમદાવાદના આયુર્વેદ હિતવર્ધક મંડળના અધ્યક્ષ વૈદરાજ દામોદરસ્વામિ તેમની હસ્તક્રિયા કુશળતાથી પ્રસન્ન થઇ બનહેર મેળાવડા સમક્ષ રસાયનાચાર્યની પદવી આપી છે. આ જીંદગીનો પોતાને બરોસો નહિ હોવાથી પોતાના ઇષ્ટ મિત્રો અને વૈદ્યબંધુઓને પોતાને ત્યાં નિમંત્રણ કરી એક આનંદ ભોજનનો સમારંભ ખૂબ ઠાઠમાંથી કર્યો હતો. છેવટે નિખિલ ભારત વર્ષાવૈદ્ય શાલાકય મંડળ તરફથી તેમને રસ તત્ત્વ કલાનિધિની પદવી અર્પણ કરવામાં આવી છે. રા. નરસીંહભાઈ સ્વભાવે સરલ, માયાળુ, શાંત અને વિવેકી છે. સામાજિક કાર્યમાં આગળ પડતો ભાગલે છે અને વૈદસભાના કાર્યોમાં અવારનવાર સહાય કરે છે પરમાત્મા આ વૃદ્ધ વૈદ્યની જીંદગી વૈદસભાની સેવા કરવા વધુ બહે તેમના જે ચીરંજીવી વૈદ્યક બંધામાં છે મોટા ૪૫ વર્ષની ઉમરના રા. વલ્લભભાઈ નરસીંહભાઈ તથા હરિલાલ નરસીંહભાઈ રસવૈદ્ય બૂખણ કે જેઓ તેમના પિતાશ્રી સાથે રહી બહુ વિગેરેનું સાફ કામ કરી બધી દવાઓ, રસો વિગેરે બનાવે છે અને ભિષકની પરીક્ષામાં પણ બેઠા છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી પુરૂષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ જની ભિપગાચાર્યના જીવનની રૂપરેખા.

[મંત્રી સને ૧૯૩૨-૩૩-૩૪]

લેખક : પરશુરામ અંબાલાલ રાયળ “ વૈદ્યરત્ન ”.

સંચાલક : સ્વ. ગુરુજી વૈદ્યરાજ શાંભવમુની ઔષધાલય હુલવદ.
લાલ-અમદાવાદ.

ગુણિનિ ગુણજ્ઞો રમતે નાણુણશીલસ્ય પરિતોષઃ ।
અલિરેતી વનાત્કમલં ન દર્દુરસ્ત્યેક વાક્તોઽપિ ॥

શ્રીયુત વૈદ્યરાજ અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રીના સુપુત્ર સર્વવૈદ્યરત્ન શ્રીમાન પુરૂષોત્તમપ્રસાદ વૈદ્યશાસ્ત્રીનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૬૬ ના અગ્નિન પ્રતિપત્તિ મંગળવાર ઈ. સ. ૧૯૧૦ ના અક્ટોબરની ૧૦ તારીખે થયો હતો. આ તરુણ વૈદ્યને ગર્ભમાં જ વૈદ્યના સંસ્કાર મળ્યા છે. તે આયુર્વેદના ઉંડા અધ્યયનથી આજ દિવસ સુધીમાં પરિપુષ્ટ થયા છે ને ચતાં જાય છે.

તેમનો બાલ્યકાળ અમદાવાદમાં વિત્યો. આયુર્વેદના સંસ્કારો અને ઉચ્ચ ગૃહસ્થ જીવનના સંસ્કારિક વાતાવરણની ગોદમાં તેમણે ગુજરાતીનો અભ્યાસ કર્યો. બાલ્યાવસ્થામાં જ વૈદ્યશાસ્ત્રીની વક્રત્વ શક્તિ સારી હતી. તેમણે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ મેટ્રીક સુધીનો કર્યો છે. ગીર્વાણુ લાપા પ્રત્યેનો તેમનો અનુરાગ તથા દૃઢ સંસ્કારો તેમના પિતામહ ત્રિભુવનશાસ્ત્રીના બીજરોપણનું જ શુભ પરિણામ હતું. ગુજરાતીનો અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યા પહેલાં જ અને અંગ્રેજી અભ્યાસની શરૂઆતમાં જ તેમને સરસ્વતીના આજીવન ઉપાસકો-વેદ શાસ્ત્રસંપન્ન શાસ્ત્રીજી બલ્લુભાઈ લક્ષ્મીશંકરભાઈ સંસ્કૃતધુરીણ તથા સ્વામીનારાયણ પાઠશાળાના મુખ્ય અધ્યાપક શાસ્ત્રીજી ગીરિજ્ઞશંકર લક્ષ્મીશંકર વિદ્યાવાચસ્પતિના ગાઢ સંપર્કમાં રહેવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. અને તેથી સંસ્કૃત સાહિત્ય પ્રતિ તેમને એવો અનુરાગ બંધાયો કે આજે તેઓ આયુર્વેદ શાસ્ત્રના મુખ્ય સર્વ આકરો પ્રથો વાંચી વિચારી પોતાના મૌલિક ચિન્તનથી સમૃદ્ધ કરી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાનો સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઉંડો અભ્યાસ દિનપ્રતિદિન વધારવાનો અવસર કદી ચૂકતા નથી.

સજ્જનતા, વૈર્યા, મનુષ્ય માત્ર પ્રત્યે સદ્દાનુમૂતિ અને નિરાબીમાન વિગેરે ઉચ્ચ ગુણો તેમનામાં સુદૃઢ થયા છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી પુરૂષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ જાની
વૈદ્યરત્ન ભિખગાચાર્ય

માનદ્રમંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા
ગુ. ડ. ડાહ્યાવાડ સ્થાયીફેડના મંત્રી

શ્રીયુત્ વૈદ્યશાસ્ત્રી પુરુષોત્તમપ્રસાદે ગુજરાતી સાહિત્યપ્રતિ પ્રેમ પણ ફળવ્યો છે અને વળી આપણી માતૃભાષા ગુજરાતીમાં જ લેખો વિગેરે લખી બેસી નથી રહ્યા, પરંતુ હિંદીમાં પણ તેઓએ લખ્યું છે અને હિંદી ઉપર તેમનો સારો કાબુ છે. ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્યો, લેખો સારી રીતે લખવા બદલ તેમને પારિતોષકો પણ મળ્યા છે.

“ પુત્રાદિચ્છેત્પરામવમ્ ” એ સુક્તિને શ્રીયુત્ પુરુષોત્તમપ્રસાદ વૈદ્યશાસ્ત્રીએ જાણે અર્થવતી કરી છે. તેમને પેઢીઉતાર આયુર્વેદના સંસ્કાર તેમના પિતાશ્રી શ્રીમાન અમૃતલાલભાઈ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી તરફથી ગર્ભ સંસ્કાર રૂપે પરિણમતા મૂળથી જ પરિપુષ્ટ ને રૂઢ થયેલ છે. તેમના સંસ્કૃત અધ્યાપક શાસ્ત્રીજી લલ્લુભાઈ સંસ્કૃત ધુરીણ આયુર્વેદના સારા વિદ્વાન છે. તેમની પાસે, ત્યાર પછી ગાટણ આયુર્વેદિક કોલેજના હાલના પ્રિન્સીપાલ નાગરલાલ મોહનલાલ પાંડક આયુર્વેદાચાર્યની પાસે, આયુર્વેદના મુખ્ય ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવાનું સદ્ભાગ્ય તેમને પ્રાપ્ત થયું. વળી તેમણે થોડો સમય વૈદ્યરત્ન લક્ષ્મીશંકર રામકૃષ્ણ શાસ્ત્રી પાસે પણ આયુર્વેદના કેટલાક ગ્રંથોનું વાંચન કર્યું છે. આ પ્રમાણે આયુર્વેદની સશાસ્ત્રીય ઉપાસના અને તેમના પૂજ્ય પિતાશ્રીના ઔપધ્યાલયમાં દૃષ્ટ કર્મણ્યતાને લઈ તેઓ નાની વયમાં જ એટલે ઈ. સ. ૧૯૩૧ માં નિ. ભા. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની બિષ્ફ પરિક્ષામાં પ્રથમ શ્રેણીમાં અને ઈ. સ. ૧૯૩૨ માં વડોદરા રાજ્યની આયુર્વેદ મધ્યમા દ્વિતીય શ્રેણીમાં ઉત્તીર્ણ થયા છે. વળી નિ. ભા. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષામાં પરીક્ષક તથા નીરીક્ષક તરીકે તેમની નિયુક્તિ અચારનવાર કેટલાક વર્ષો થયાં થાય છે. તેમના પૂ. પિતાશ્રીએ રથાપેલ ભારદ્વાજ આયુર્વેદ વિદ્યાલયમાં અધ્યાપકનું કાર્ય પણ આ યુવાન વૈદ્યરાજ ત્રણે વખત થયા સંભાળે છે. એ રીતે વૈદ્યસમાજ અને સામાન્ય જનતાની મહામુલી સેવા કરે છે.

પરંતુ તેમની સૌથી લાક્ષણિક સિદ્ધિ તો તેમણે કરેલાં પૂર્વ અને પાશ્ચાત્ય વૈદ્ય વિદ્યાના અન્વેષણ અને સમન્વયમાં છે, છેક ઈ. સ. ૧૯૨૬-૨૭ થી તેઓ આ બાબતમાં રસ લે છે. શેઠ મંગળદાસ ગીરધરદાસના પ્રબલ્લિતાર્થ દવાખાનાના અને પાર્વતી બાઈ પ્રસિદ્ધિ ગૃહના ડોક્ટર ચુનીલાલ જેઠીસનદાસ, ડોક્ટર નરભેશંકર વિદ્યારામ દંભે M. B. B. S. વિગેરે પાસે રહી તેઓએ પાશ્ચાત્ય વૈદ્યકના મુખ્ય અંગો પૈકી ચિકિત્સા, નિદાન, દ્રવ્યગુણ શૈલ્યશાલાક્ય વિગેરેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવ્યો છે. દાદા તરીકે મશહુર, બી. જી. મેડીકલ સ્કુલના મેટરિયા મેડીકાના શીક્ષક ડોક્ટર પ્રભાશંકર રામચંદ્ર દિવેદી તેમની પાસેથી પાશ્ચાત્ય વૈદ્યકનું આવશ્યક જ્ઞાન સંપાદન કર્યું છે. શ્રીયુત્ પુરુષોત્તમભાઈ તેમના મિત્ર અને વનસ્પતિ સંશોધક વૈદ્યરાજ શીવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ સાથે સીવીલ હોસ્પિટાલમાં જતા અને શવચ્છેદનની ક્રિયામાં બહુ રસપૂર્વક અભ્યાસની દૃષ્ટિએ ભાગ લેતા. આ પ્રમાણે અભ્યાસનું પરિણામ આયુર્વેદના મર્મજોને આનંદ પમાડે તેવું આવ્યું છે.

“ મધુપ્રમેહ ”, “ હિસ્ટિરિયા ”, (હીન્દી) “ પ્રાચીન અને અર્વાચીન રસશાસ્ત્ર વૃક્ષનાત્મન દષ્ટિએ ” “ શલ્યશાસ્ત્ર ”, (હીન્દી) (સર્જરી ન્ન આયુર્વેદ) “ આયુર્વેદકા દ્વાસ કિન્ કિન્ કારણોસે હુઆ ” “ આયુર્વેદ પ્રત્યે વૈદ્યો અને પ્રવ્રજનોનું કર્તવ્ય ”, ઇત્યાદિ નીબધો અને લેખો આ અભ્યાસના પરિણામરૂપે પરિણામ છે. અને તેની સારી કદર વૈદ્ય સમાજમાં, મહાસંમેલનમાં અને પ્રાંતીય સંમેલનોમાં સુવર્ણ ચંદ્રકાથી, રૌપ્ય ચંદ્રકાથી, લઘ્યચ્રેણીના પ્રમાણપત્રોથી અને પ્રસંશાપત્રોથી થઈ છે. તેમને વૈદ્યકીય સંસ્થાઓ તરફથી “ વૈદ્યરત્ન અને મિષ્ણગાચાર્ય ”ની માનદ્ પદવીઓથી અલંકૃત કરવામાં આવ્યા છે.

આ તરુણ વૈદ્યની બહુ વિધ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓથી તેમની કારકીર્દિ દિનપ્રતિદિન ઉજ્જવળ બની છે. હાલની અમદાવાદ વૈદ્યસભાના પુર્નજીવન સમયની તેમની સેવાઓ આરંભ રહેશે. વળી વૈદ્ય સભાની પુરતકાલય કમીટિના મંત્રી તરિકે તેમની સેવાઓ કેટલાંક સમય સુધી ચાલુ હતી તે સુવિદીત છે. વૈદ્ય સભાની પાઠશાળાના અધ્યાપક શ્રીમાન્ વૈદ્યરાજ અંબાશંકર નાગજીભાઈ રજા ઉપર ગયા ત્યારે તેઓએ કાર્પિણુ પ્રદારના બદલા સિવાય મહિનાઓ પર્ણિત સેવા આપી છે તે વૈદ્ય સમાજને જાત છે, તદુપરાંત વૈદ્ય સભાના વ્યવસ્થાપક મંડળના સભ્ય તરિકે કેટલાય વર્ષોથી તેઓ શ્રી ચાલુ છે. અમદાવાદ વૈદ્યસભાના માનદ્ મંત્રી તરિકેની તેમની ત્રણ વર્ષ સુધીની ઉજ્જવળ કારકીર્દિ જરી સેવા કાર્પથી અબ્બણી નથી.

અમદાવાદમાં જરાએલ નિખિલ ભારત વર્ષીય આયુર્વેદ...મહા મંડલનું પચીસમું અધીવેશન અને ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ પ્રાંતીય વૈદ્ય સંમેલનના છઠ્ઠા અધિવેશન વખતે મહા સંમેલનના સંયુક્ત મંત્રી તથા મંડળ વ્યવસ્થાપક સમીતિના પ્રધાન મંત્રી તરિકે તેમની સેવાઓ ધણી છે, વૈદ્ય સભાના આનંદ ઉત્સવ તથા શ્રીયુત રાજવૈદ્ય એસ. એમ. શર્માજીના માનપત્ર વખતના સમારંભની યોજના તથા વ્યવસ્થા શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમપ્રસાદ વૈદ્યશાસ્ત્રીએ તેમના પરમમિત્ર શ્રીયુત નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકરના સહયોગથી સુંદર રીતે કરી હતી. વૈદ્ય સભાના પ્રતિનીધી તરિકે તેમણે મહાસંમેલનો તથા પ્રાંતીય સંમેલનોના અધિવેશનો વખતે હાજરી આપી વૈદ્ય સભાના પ્રચાર માટે સંગીન કાર્ય કરી બતાવ્યું છે, રજીસ્ટ્રેશન એક્ટ અને આસવારિષ્ટ ઉપર સરકારના પ્રતિબંધનો પ્રતિકાર કરવા માટેના કાર્યમાં તેમણે પૂરતો સાથ આપ્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ મુબઈ ઇલાકાના જુદા જુદા શહેરો અને તેની વૈદ્ય સભાઓને અમદાવાદ વૈદ્ય સભાની સહયોગી બનાવી છે. ઉપરોક્ત કાર્ય માટે અમદાવાદ વૈદ્યસભાના પ્રતિનિધિ તરિકે તેમણે ગુજરાતનાં મુખ્ય શહેરોમાં જઈ અમદાવાદ વૈદ્યસભાની કાર્ય પદ્ધતિ અને ખ્યેય પ્રાપ્તિનો સંદેશ આપી ધણોજ સરસ પ્રચાર કર્યો છે. અને સંગઠન સાધ્યું છે.

શ્રી ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ વૈદ્ય મંડળ અને સ્થાયી સમીતિના પ્રતિનીધિ તરિકે મુબઈ ઇલાકાના વૈદ્યોનું મંતવ્ય અને માગણીઓ રજુ કરવા

મુખ્ય ધારાસભાની રજીસ્ટ્રેશન સંબંધેની સીલેક્ટ કમીટી તથા પ્રધાન સમક્ષ જે ઉપ્યુશન ગયેલું જેમાં વૈદ્યશાસ્ત્રી પુરૂષોત્તમપ્રસાદ પણ સામેલ હતા.

સંવત ૧૯૯૪ ના ધનવન્તરી મહોત્સવ વખતે તેઓશ્રીએ “ સ્ત્રીઓ અને બાળકોના સ્વાસ્થ્ય ” ઉપર જે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તેની શ્રોતાઓએ તથા “ વૈદ્યકદંપતર ” માસીકે પણ મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી હતી.

વૈદ્યશાસ્ત્રી પુરૂષોત્તમપ્રસાદે વૈદ્યસભા તરફથી આક્ષેપકજ્વર માટે આયુર્વેદ પદ્ધતિ પ્રમાણે આ રોગના નિદાન તથા ચિકિત્સાનો પ્રગ્નમાં પત્રિકાઓ બહાર પાડી બહોળો પ્રચાર કર્યો.

મહુમ મુરબ્બીશ્રી નારાયણશંકરભાઈ પ્રાણાચાર્ય જેવા વિદ્વાન વૈદ્યરાજે તેજ અરસામાં તેજ રોગ સંબંધે સંપૂર્ણ વિગત પુરૂ પાડતું પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે અને તેની પ્રસ્તાવનામાં આ તરફ વૈદ્યની સેવાનો અંગુલી નિર્દેશ પ્રશંસનીય કાર્યકર્તા તરીકે ઉદાર ભાવે નોંધ લઈ કર્યો છે. મુરબ્બી શ્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્યનો તેમના ઉપર સ્નેહ અસીમ હતો. તેઓશ્રી હંમેશાં તેમને ન્યારે મળે ત્યારે કેમ શાસ્ત્રી એમ કહીને જ સંબોધતા.

વૈદ્યશાસ્ત્રી પુરૂષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ જાનીની ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ વૈદ્ય મંડળ તથા સ્થાયી સમીતિના મંત્રી તરીકેની સતત ત્રણ વર્ષની સેવાઓ પ્રશંસનીય છે કે જે તાજેતરમાં મુખ્ય સંમેલન વખતે પ્રસિદ્ધ થયેલા રિપોર્ટની કાર્યનોંધ ઉપરથી માલુમ પડે છે.

અમદાવાદ વૈદ્યસભાની તેમની સેવાઓ વૈદ્યસમાજ તથા જનસમાજને જાણીતી છે.

ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ વૈદ્યમંડળ અને સ્થાયી સમીતિના પ્રમુખ તથા અમદાવાદ વૈદ્યસભાના પ્રમુખશ્રીઓ તરફથી વૈદ્યરાજ પુરૂષોત્તમપ્રસાદની આયુર્વેદ ક્ષેત્રમાંની વિધિવિધ સેવાઓના પ્રતિક તરીકે સુવર્ણચંદ્રકો એનાયત કરી જે કદર થઈ છે. તે ખરેખર યોગ્ય અને સમયસરની છે.

આજ છેલ્લા અગીયાર વર્ષથી તેઓ મુખ્યમંત્રીવાસી શેઠ પ્રેમચંદ મોતીચંદના માતૃશ્રી શ્રીમતિ રૂપાબાઈ તથા તેમના વિધવા શ્રીમતિ ચંપાબાઈ સ્થાપિત ધર્માદા દવાખાનામાં વૈદ્ય તરીકે કામ કરે છે. વૈદ્યના આવશ્યક ગુણ-ગતસ્પૃહો ધૈર્યધીરો દયાલુ:-એ બધાના કારણે દરદીઓના તે અતીવ પ્રેમપાત્ર બન્યા છે. સંઘડણી, ઉદરરોગ સ્ત્રીઓ અને બાળકોના ખાસ વ્યાધિ, મધુપ્રમેહ, સૂતિકારોગ અને હીસ્ટીરીયા વિગેરેના બહોળા અને પ્રત્યક્ષ અનુભવ તેમણે પોતાની કારકીર્દી દરમિયાન મેળવ્યો છે. તેઓ આયુર્વેદ શાસ્ત્રના ખાસ હિમાયતી છે. છતાં બીજા પાશ્વિમાત્ય વૈદ્યકશાસ્ત્રોના સત્ય અને હિતકર સિદ્ધાંતોનું જીજ્ઞાસુવૃત્તિથી બારીક અવલોકન અને ગ્રહણ કરવાનું ચુકતા નથી.

પરમાત્મા આ તરફ વૈદ્યરત્નના જ્ઞાનવૃક્ષ અને સેવાવૃક્ષને ખૂબ વિકસાવે અને નવપદ્મવિત કરી તેના મીઠા ફળોનો આસ્વાદ જનસમાજ તથા વૈદ્યસમાજને ચખાડે. વિશ્વનીયંતા પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર તેમને આરોગ્યમય દીર્ઘાયુ અર્પે इतिशम्

વૈદ્યરાજ અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી આયુર્વેદ ભાસ્કર, ભિષક શીરોમણીના જીવનની રૂપરેખા.

[પ્રમુખ અને માનદ પ્રમુખ ૧૯૩૪-૩૫-૩૬]

લેખક : પરશુરામ અંબાલાલ રાવળ “ વૈદ્યરત્ન ”

સંચાલક : સ્વ. ગુરુજી વૈદ્યરાજ શાંભવમુની ઔષધાલય-હુલવદ.

હાલ-અમદાવાદ.

ભિષજાં સાધુ વૃત્તાનાં, મદ્રમાગમ શાલિનામ્ ।
અમ્યસ્તકર્મણાં મદ્રં, મદ્રં મદ્રાપિલાષિણામ્ ॥

હજીવદ ઉદ્યોગ્ય જ્ઞાતિના સર્વશ્રેષ્ઠ વિદ્વાન, સંસ્કૃત સાહિત્ય વ્યાકરણ અને મંત્રશાસ્ત્રના અત્યંત મર્મજ્ઞ, સ્વનામ ધન્ય સ્વર્ગસ્થ ત્રિભુવનને પ્રાણજીવન શાસ્ત્રીને ત્યાં શ્રીમાન વૈદ્યરાજ અમૃતલાલભાઈનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૩૬ ના ફાલ્ગુન શુકલ તૃતીયાને દિવસે થયો હતો. બાલ્યકાળમાં પોતાના વતનમાં ગુજરાતીનો અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યા પછી શ્રીયુત્ અમૃતલાલ શાસ્ત્રીએ પોતાના પૂ. પિતાશ્રી પાસે સંસ્કૃતનો સારો અભ્યાસ કર્યો એટલુંજ નહિ, પરંતુ વંશ-પરંપરા પ્રાપ્ત આયુર્વેદના સંસ્કારોનું બીજરોપણ કર્યું. વિશેષમાં આ સંસ્કારો કાઠિયાવાડના લખ્ધ-પ્રતિષ્ઠિત યશસ્વી વૈદ્યરાજ ભાણુજીભાઈ મુળજીભાઈના પાસે રાજકોટમાં આયુર્વેદ શાસ્ત્રનું અધ્યયન અને અનુભવથી ૩૯ થયાં પરિણામે આજથી ૩૧-૩૨ વર્ષ પૂર્વે અમદાવાદમાં તેઓશ્રીએ “ અમૃત-ઔષધાલય ” શરૂ કર્યું અને આજ દિવસ સુધી તેમની સેવા અમદાવાદની પ્રજા લઈ રહી છે.

આયુર્વેદ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરતાંજ તેમની સર્વ તો મુખ્ય પ્રવૃત્તિ અને સેવાથી વૈદ્યસમાજ વાકેફ થયો છે. આજે તે પ્રવૃત્તિઓ અને સેવાઓ અનેક રૂપે પાંગરી છે, વિસ્તરી છે તે તેનું સાતત્ય અતુટ છે.

વૈદ્યરાજ અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી આયુર્વેદભાસ્કર ભિપદ્શિરોમણિ
પ્રમુખ, માનદપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા
ડીપ્ટીક્ટ લોકતંત્રી આયુર્વેદિક ડીપ્સરી કમિટીના સભ્ય

પ્રથમ તો આયુર્વેદશાસ્ત્ર તથા વૈદ્યસમાજની ઉન્નતિ પ્રચાર તથા ઐક્ય માટે કાર્ધ સંસ્થાની જરૂરીયાત હતી તે પ્રસંગે સ્વ. શ્રીયુત્ વૈદ્યરાજ બાપા-લાલભાઈ, સ્વ. શ્રીયુત્ વૈદ્યરાજ હેમરાજભાઈ સ્વ. શ્રીયુત્ વૈદ્યરાજ નારાયણ શંકર પ્રાણાચાર્ય વિગેરે મદારથીઓના સહકાર્ય કર્તા તરિકે અમદાવાદ વૈદ્ય સભાની આદ્ય સ્થાપનામાં મુખ્ય હિસ્સો આપ્યો. ત્યાર પછીના થોડા વર્ષો બાદ સભાના કાર્યમાં મંદ ઉત્સાહ થયો તે વખતે સભાના પુનરુત્થાનમાં પણ તેઓશ્રીઓ બીજા કાર્યકરોને પોતાથી શક્ય તેટલી સેવા આપી; તેના પરિણામે આજે આપણે વૈદ્યસભાની હાલની પરિસ્થિતિ જોવા ભાગ્યશાળી નિવડ્યા છીએ. તેઓશ્રીની કાર્ય સિદ્ધ કરવાની કુશળતા તથા એકનિષ્ઠ સેવાઓની ધગશને લઈ વૈદ્યસભા તથા સમાજને પોતાની સેવા વિધવિધ દરજ્જાઓથી આપી શક્યા છે. વૈદ્યસભાના મંત્રીપદથી આરંભી ઉત્તરોત્તર ક્ષાપ્ત્યક્ષ પાઠશાળા, કમિટિના ચેરમેન પ્રમુખશ્રી વિગેરે સ્થાનોએ પોતાની સેવા તેમણે સંસ્થાને અર્પણ કરી છે. હાલમાં પણ તેઓશ્રી વૈદ્યસભાના માનદ પ્રમુખશ્રી તરીકે સભાની અતેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પોતાનો મહાભાગ આપી રહ્યા છે. વૈદ્યસમાજનું ભાગ્યે જ કાર્ધ એવું કાર્ય હશે કે તેમાં તેમનો અગ્રગણ્ય સહયોગ ન હોય.

તેઓશ્રીના પ્રમુખપદ દરમીયાન અમદાવાદ વૈદ્યસભાના બે ગૌરવાસ્પદ પ્રસંગો બન્યા તેનો ઉલ્લેખ કરવો જ જોઈએ પ્રથમ તો અમદાવાદના આંગણે વૈદ્યસભા આમંત્રિત શ્રી નિખિલ ભારત વર્ષીય આયુર્વેદ મહામંડળનું ભરાયેલું ૨૫ મું અધીવેશન અને તેનો રજત મહોત્સવ તથા શ્રી ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ વૈદ્યસંમેલનનું ૬૬મું અધિવેશન કે જે વૈદ્યશાસ્ત્રી અમૃતલાલભાઈ તથા મહર્ષિ મુરબ્જીશ્રી નારાયણશંકરભાઈની પ્રેરણા અને અનુરોધનું જ પરિણામ હતું. ઉપરોક્ત પ્રસંગનો યશ તે મહાનુભાવોને જ ઘટે છે.

મુરબ્જીશ્રી અમૃતલાલભાઈનું ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીયાવાડ વૈદ્યસંમેલનના સ્વાગતાપ્યક્ષ તરીકેનું મનનીય ભાષણ સ્થાનીક અને બહારના વર્તમાનપત્રોમાં તથા વૈદ્યસમાજમાં તથા જનસમાજમાં સારી પ્રશંસાને પામ્યું છે.

નિખિલ ભા. વ. આ. મ. મંડલના બનારસ અધીવેશનના પ્રમુખશ્રી તરીકે શ્રીયુત્ નારાયણશંકરભાઈ પ્રાણાચાર્યની પ્રમુખ તરીકે વરણી થઈ ત્યારે આ જ્ઞાનવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ ભાઈ મહાનુભાવના મિત્ર અને ઉત્સાહી સનેહી તથા વૈદ્યસભાના પ્રમુખશ્રી તરીકે શ્રીમાન અમૃતલાલભાઈ શાસ્ત્રીનો તે કાર્ય પ્રસંગોમાં મોટો હિસ્સો હતો અમદાવાદ વૈદ્યસભા આવા પ્રસંગોને માટે ગૌરવ લઈ શકે છે.

આ ઉપરાંત શ્રી નિ. ભા. આ વિદ્યાપીઠની પરિક્ષાઓમાં પરિક્ષક તથા નિરીક્ષક તરીકે અને ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ વૈદ્ય સંમેલનના પ્રથમ અધિવેશન વખતના ઉત્સાહી કાર્યકર્તા તરિકે તથા નાની મોટી અતેકવિધ વૈદ્ય સમાજની પ્રવૃત્તિના સાચા સહાયક અને શુદ્ધ આયુર્વેદ પ્રણાલીના નૈષ્ઠિક

આજીવન ઉપાસક તરીકે તેમની સેવાઓ વૈદ્યસમાજ અને જનસમાજ પ્રતિ અનેક છે. પોતાની અમૂલ્ય સેવા તેઓશ્રી “શ્રીમતિ રૂપાબાઈ અને અંબાબાઈ” સ્થાપિત આયુર્વેદ ઔષધાલયમાં ઘણા વર્ષો સુધી આપી ચૂક્યા છે. તેવી જ રીતે તેઓએ મજુરોના પ્રાણુ સમાન શ્રીમતિ અનસુયા બહેન અને શ્રીયુત્ શંકરલાલ બેન્કર સાથે રહી સામાન્ય જનતાને આરોગ્ય પ્રાપ્તિનો મહામાર્ગ શુદ્ધ આયુર્વેદ પદ્ધતિએ બતાવ્યો છે. આ બહુવિધ કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિથી તેઓની વરણી અમદાવાદ જીલ્લા લોકલબોર્ડની જનરલ આયુર્વેદ કમિટિના સભ્ય તરીકે થઈ છે અને હાલ પણ તે સેવા તેઓ કરી રહ્યા છે. તેમના હાથ નીચે ચાલતાં ભારદ્વાજ આયુર્વેદ વિદ્યાલયમાં કેટલાય વૈદ્યો તૈયાર થઈ સુખે જીવનનીવાંદ કરે છે તે આયુર્વેદનું અંતિમ ખ્યેય, સમાજ સેવા કરે છે.

તેમની પ્રકીર્ણ વૈદ્યસમાજની સેવાનો તે અંશુલીનિર્દેશ માત્ર કરી હું સંતોષ માનું છું તેઓ ગ્રાંગદા રાજ્યના પ્રથમ પંક્તિના સનાંદી વૈદ્ય છે. “આયુર્વેદ ભાસ્કર” અને “લિપ્દ શિરોમણી”ની બહુમાન ઉપાધીઓથી વિભુષિત છે.

ઈત્યાદિ સ્વાયત્ત પુરુષાર્થ અને સદ્ગુણોના ફલરૂપ વિશિષ્ટ સ્થાન તેમનું વૈદ્ય સમાજમાં અને જનસમાજમાં ક્યારનુયે નિયત થઈ ચુક્યું છે. પરંતુ તેનો તે ગોણુ ઉદ્દેશ્ય કરીએ છીએ. વિશેષ અગત્યની અને વૈદ્ય માત્રને દષ્ટાંત રૂપ કેળવેલી તેમની આંતર પ્રાંતિય પરિચિતતા છે તેમણે ચારે ધામની યાત્રા કરી હિંદના બધા પ્રાંતોમાં અગ્રગણ્ય વૈદ્યરાજનેનો પરિચય તથા ગાઢ મૈત્રી સંપાદન કર્યાં છે. અને અવિભક્તની ઉચ્ચ ભાવનાનું આવૃત્તિમાં આપણને દર્શન થાય છે. પ્રાંત પ્રાંતનું વૈશિષ્ટ્ય જળવતાં છતાં તેના સ્થૂળ ભૌગોલિક ભેદો, પક્ષપાતો ભૂલીજવાનું ઔદાર્ય અને ભૈષજ્ય દષ્ટિએ અવલોકન કરવાની અગત્યનું શ્રીયુત્ અમૃતલાલબાઈ શાસ્ત્રીના જીવનમાં આપણને દર્શન થાય છે.

વૈદ્યકજ્ઞાન નીરીક્ષક સમિતિના સભ્ય તરીકે તેઓની સેવા બહુ વર્ષોથી જાણીતી છે. ભારદ્વાજ આયુર્વેદ વિદ્યાલયના સ્થાપક તરીકે, તેઓ જાણીતા છે; અને “અનુભવ સિદ્ધ ઔષધોપચાર સંગ્રહ” નામના પુસ્તકના કર્તા તરીકે પોતાના બહોળા અનુભવ રૂપી ગુપ્તજ્ઞાન બંડારનો લાભ વિશાળ માનવ સમુદાયને તથા વૈદ્ય સમાજને અર્પણ કરનાર ઉદાર મિત્ર તરીકે, મહાસંમેલન અને પ્રાંતીય સંમેલનના ઉત્સાહી કાર્ય તરીકે તેમની સેવાઓનો નિર્દેશ કરવો ઘટે છે. ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ પ્રાંતીય વૈદ્ય સંમેલનની સ્થાયી સમિતિના મંત્રી તરીકે પણ સારી સેવા આપી છે. આયુર્વેદના પ્રખરવિદ્વાન, બહુશ્રુત, વૃદ્ધ ધન્વન્તરિસમા સુપ્રસિદ્ધ મહુર્મ વૈદ્યરાજ નાનજી ગઢડાનિવાસીનો શ્રીમાન્ અમૃતલાલબાઈ શાસ્ત્રી ઉપર અનન્ય સ્નેહ હતો. આ સ્વર્ગસ્થની કીર્તિ આજે ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં દિગ્ગન્ત વ્યાપેલી છે. તેમની ચિકિત્સા પ્રસાદી મેળવવા શ્રી અમૃતલાલ શાસ્ત્રી બાળ્યવાન નિવડ્યા હતા અને અત્યારે પણ મહુર્મના

સુપુત્ર પ્રભાશંકરભાઈ. શલ્ય-શાલાક્યના સિદ્ધહસ્ત વૈદ્યરાજ-આપણા એક માત્ર અમરસુત્રુત અમૃતલાલભાઈ શાસ્ત્રી સાથે ગાઢ સંબંધ રાખે છે અને આપણે ઇચ્છીએ કે આ મીઠો સંબંધ ચિરસ્થાયી ફળવાળી આયુર્વેદ પ્રવૃત્તિઓમાં પરિણમે અને આપણે તેના ફલભાગી બનીએ.

સમાજના સ્થૂળ શરિરને ચોકકાંતે ફેલી ખાનાર મર્મ વિશ્વંસી (Parasitis) ધંધાઓમાં ચિકિત્સા શાસ્ત્રીને ગણવાની ઘૃષ્ટતા યુરોપના કેટલાંક અર્વાચીન ઉદ્દામ વિચારકોએ કરી છે આર્યાવર્તની વિચાર સરણી આ રસ્તે જતી નથી જશે કે નહિ અને ક્યારે જશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. કારણ આપણે માનવ સમાજની સમસ્ત પ્રવૃત્તિઓનું અંતિમ ધર્મમાં અંતરંગ કલ્પેલું છે. પુરૂષાર્થ ચતુષ્ટયની સતત દષ્ટિ વિનાની કાર્યપણુ પ્રવૃત્તિ આપણને ગ્રાહ્ય ન હોઈ શકે; અને આવી વૃત્તિ જીવનમાં સતત જગૃત રાખવાનું એક માત્ર સાધન તે આધ્યાત્મિક જીવન અને તેના અનુભવો છે. શ્રીયુત્ અમૃતલાલભાઈ શાસ્ત્રીને પૂર્વના ઉગ્ર સંચિતથી આ બાબતનો અમુલ્ય લાભ મળ્યો છે. એમ આપણે કહી શકીએ. પ્રાતઃસ્મરણીય સદ્ગુરુ શ્રીમદ્ નૃસિંહાચાર્ય સ્થાપિત ત્રયસાધક અધિકારી વર્ગના તે ઉચ્ચ ક્રાંતિના મુમુક્ષુ હોઈ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્ય ભગવાનની પ્રેરણા અને સદ્બોધના રંગે રંગાઈ તેમણે આધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ પ્રગતિ કરી છે. આ પ્રગતિમાં તેમને “ મહાકાલ ”ના સદ્ગત તંત્રી શ્રીમાન્ છોટાલાલ માસ્તર સાહેબનું સહાયર્થ સાંપડ્યું હતું. ગુજરાતના ઉચ્ચ-ક્રાંતિના સાક્ષર સ્વ. દીવાન બલાદુર નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા સ્વ. પ્રોફેસર જોષીશનદાસ કણીયા સાહેબ, શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના અનુયાયી અને પટ્ટશિષ્ય સ્વર્ગસ્થ શ્રીયુત્ પોપટલાલભાઈ, સ્વ. શ્રીયુત્ ઇશ્વરભાઈ જીવાભાઈ પટેલ, શ્રીયુત્ ચુનીલાલ જયશંકર ઝોઝા અને પ્રાતઃકાલના તંત્રી શ્રીયુત્ જગન્નાથ પ્રભાશંકર પંડિત જેવા અનેકાનેક પ્રાણ પુરૂષોના નીકટવર્તી સ્નેહી થવાનું સદ્ભાગ્ય તેમને પ્રાપ્ત થયું છે. અને આચાર્યશ્રીના તો તેઓ ખાસ અનુગ્રહ-પાત્ર હતા થયા છે.

આ પ્રમાણે અનેક ક્ષેત્રોમાં કાર્યદક્ષતા પ્રાપ્ત કરી તેઓ સામાજિક ક્ષેત્રથી અદ્વંધો પણુ અલગ નથી રહ્યા. તે તેમના જીવનનું અદ્વિભુત સમન્વય લક્ષણ છે. કાર્યનું પણ સારું કરવું, તે દરેક જ્ઞાતિહિતની વાતમાં સાંગોપાંગ ભાગ લેવો અને તન, મન, ધનથી જ્ઞાતિહિત એકવારું અને ફળવાળું થાય તે માટે “ સંઘે શક્તિ કલો યુગે ” એ સુત્ર મુજબ એકેએક સુશીલ વિચારવાળી જ્ઞાતિની વ્યક્તિની શક્તિ અને સહકારનો સમાજવ્યવસ્થામાં ઉપયોગ કરવો-કરાવવો. એમ કરતાં માનાપમાન તથા વિરૂદ્ધ રૂચિનો વિચાર પણ ન કરતાં પોતાનું કાર્ય સ્થિતપ્રજ જેમ કર્યા કરવું-આ પોતાની અંગત ફિદસુરીથી તેઓ સમાજની અનેક રીતે સેવા કરી રહ્યા છે. અનેક યુવકોને હસ્તાવલંબન આપી શક્યા છે તે આપે છે. અને ધંધાના વ્યવસાયથી પણ નિવૃત્તિ શોધી દરેકે દરેક જ્ઞાતિ-હિતના કાર્યમાં પોતાનો અતુલ હિસ્સો આપી છુટે છે. પોતાની જ્ઞાતિના મંડળના પ્રમુખ તરીકે તથા શ્રી સત્તરતાલુંકા ઔદીચ્ય સહસ્ત્ર મંડળ અમદાવાદના

પ્રમુખશ્રી તરીકે તેમણે પોતાની સેવાઓ આપી છે. દરેક જ્ઞાતિજનને નિઃસ્વાહ-
માં ઘેરાતાં ઉત્સાહ આપે છે; અને પોતાથી બનતું બધું જ કરી છુટવું એવી
સેવાની નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી ઘણા મિત્રો અને સ્નેહીનો સ્નેહ સંપાદન કરી શક્યા
છે. આ નિઃસ્વાર્થ પરાયણતા તથા કાર્યદક્ષતા તેમના સુપુત્રોમાં ઉતરી લાગે
છે. કારણ કે તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રા. પુરુષોત્તમપ્રસાદભાઈ વૈદ્યશાસ્ત્રી તરુણા-
વસ્થામાં જ પોતાની સેવાવૃત્તિ અને કાર્યદક્ષતાનો જનતાને સારો પરિચય આપે
છે તે તેમના નાનાપુત્ર હરિપ્રસાદભાઈ પણ કેટલાંક વર્ષોથી આ કાર્યમાં
સહકાર કરી તેમનું ઔષધાલય સારી રીતે સંભાળે છે. પરમાત્મા આત્મા
નિઃસ્વાર્થ માયાળુ, મહાનુભાવ, સહૃદયી અને અનેકવિધ કાર્યકર્તાને લાંબુ આયુષ્ય
બક્ષે અને તેમની સેવાના ક્ષેત્રો પ્રતિદિન ખૂબ પાંગરે તથા તેના મિષ્ટ ફળો
માનવમાત્રને મળે । **इतिशम् ।**

વૈદ્યરાજ રવિશંકર જયશંકર ત્રિવેદી પ્રાણાચાર્ય

ઑડીટર ને ઉપપ્રમુખ : વૈદ્ય સભા અમદાવાદ

પ્રમુખ : ફાર્મસી એસોસીએશન, ભરૂચ જીલ્લા વૈદ્ય સંમેલનના પ્રમુખ

વૈદ્ય કલ્પતરુના તંત્રી. ને જી. આ. ફાર્મસીના માલિક

શ્રીયુત્ વૈદ્યરાજ રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી

પ્રાણાચાર્યનું જીવન ચરિત્ર

ઉપપ્રમુખ ઓડીટર, સને. ૧૯૩૫,૩૬.

તેમનો જન્મ સને ૧૯૩૪ ના શ્રાવણ સુદ ૮ ને રોજ દ્રોણ ગામમાં સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય પંચાનન જટાશંકર લિલાધર ત્રિવેદીને ઘરે થયો. તેઓ જ્ઞાતે શ્રીમાળી પ્લાહણ છે. બાલ્યાવસ્થા વખતે તેમના પિતાશ્રી એક સુપ્રસિદ્ધ જ્ઞાન-વણીકાર હોવાથી ભાષાનું ઉત્તમ જ્ઞાન તેમના દ્વારા તેમને વારસામાં મળ્યું. સ્વ. મહાત્મા ઝંકુ ભટ્ટજીના તેઓ પૂજક અને પદ્મ શિષ્ય જેવા હતા. અમદાવાદમાં જ્યારે ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી અને વૈદ્ય કલ્પતરુ તેઓ ચલાવતા હતા ત્યારે શ્રીયુત્ રવિશંકરભાઈ તેમની પાસે તાલીમ મેળવતા હતા.

પિતાશ્રીની હયાતિમાં પણ ફાર્મસીનું, વૈદ્ય કલ્પતરુનું, તેમજ પુસ્તક પ્રકાશનનું કાર્ય સ્વતંત્ર રીતે પણ કરી લેતા હતા.

તેઓની યુવાન અવસ્થામાં ગરીબોનો વૈદ્ય ૧-૨ ભાગ તેઓની સ્વતંત્ર કૃતિના નમુના રૂપ છે અને તેઓ એ મેળવેલા ઉચ્ચ પ્રકારના વૈદ્યકીય જ્ઞાન અને અનુભવની શાક્ષી પુરે છે.

કુશળ ચિકિત્સક તરીકે તેઓએ અપૂર્વ નામના મેળવી છે, અમદાવાદ વૈદ્યસભામાં, પ્રાન્તિય વૈદ્યસંમેલનોનાં અને મહાસંમેલનોમાં તેઓ ઉપાધ્યક્ષ, કોપાધ્યક્ષ, મંત્રી વિગેરેની જવાબદારી વાળી જગ્યાઓ ઉપર વખતો વખત ચુંટાય છે અને તેમના ધીરજ ભરેલા, વ્યવસ્થા પૂર્વકના અને વહેવાર કાર્યથી સમાજને સંતોષ આપે છે.

તેઓશ્રી નિ. ભા. આ. વૈદ્ય સંમેલનના લગભગ બધા અધિવેશનોમાં ભાગ લેતા આવે છે. તેમના પિતાશ્રીના સ્વર્ગવાસ પછી નિ. ભા. વ. આયુર્વેદિ વિદ્યાપીઠના આપણા પ્રાન્તના કેન્દ્રના તેઓ વ્યવસ્થાપક છે. કેન્દ્રની વ્યવસ્થા કરવામાં તેઓ અતિ કુશળ છે, અને પરીક્ષા વ્યવસ્થાને માટે તેઓ ખૂબ ધ્યાન રાખે છે.

તેઓ વિદ્યાપીઠના પરીક્ષક પણ નિમાય છે. તેઓશ્રીની વિદ્વતા, કાર્ય દક્ષતા અને સરલ મળતાવડા સ્વભાવ આદિ ગુણોથી પ્રસન્ન થઈ મુંબાઈ, પોપટ પ્રભુરામ આયુર્વેદ કોલેજ તરફથી પ્રાણાચાર્યની માનવંત પદવી મળી છે.

ભરૂચ જિલ્લા વૈદ્ય પરિષદના તેઓશ્રી પ્રમુખ ચુંટાયા હતા. અને તે વખતનું તેમનું વક્તાત્વ તદ્દન સરલ, સાદુ, પરંતુ સમાજોપયોગી અને બોધ લાયક લેવા જેવું હતું, અને તે તેઓના તલસ્પર્શી જ્ઞાન અને અનુભવની ખાત્રી આપે છે.

વૈદ્ય કલ્પતરૂ માસીકના તન્ની તરીકે તેઓ ઘણી સુંદર નોંધો પ્રગટ કરે છે. તેમના પિતાશ્રીના વખતથી ચાલતું આવેલું આજ પર્વન્ત વૈદ્યકલ્પતરૂ માસીક ચલાવી તેઓ જનતાની આયુર્વેદિક વિષયમાં સારી સેવા બજાવી રહ્યા છે. તેમજ જમાનાને અનુસરીને વૈદ્યસમાજને તથા જનસમાજને સરખી રીતે ઉપયોગી નિવડે તેવી રીતનાં પુસ્તકો ખાસ લખી લખાવીને પ્રગટ કરે જાય છે.

તેમના પિતાશ્રીના ધ્યેય મુજબ ફાર્મસીમાં ઔષધોની બનાવટના સંબંધમાં એટલે સુધી ધ્યાન આપે છે કે દવાઓના પાકોની અંદર વર્ણવેલા ન મળતા ઔષધોના પ્રતિનિધિ વાપરવામાં પણ તેઓ સંકેત રાખી સાચાં ઔષધોજ મેળવવા માટે ખર્ચ અને મહેનત કરે છે.

દાર્શનિક સમયમાં રથપાએલી આયુર્વેદિક ફાર્મસી એશોસિએશન અમદાવાદના તેઓ પ્રમુખ છે, અને અમદાવાદ વૈદ્યસભાએ સ્થાપન કરેલી આ સવારિષ્ટ લડતમાં તેઓ સક્રિય ફાળો જાતે તેમજ વૈદ્ય કલ્પતરૂદ્વારા આપે છે.

તેઓશ્રી સુરત અને મુંબઈ દર પંદર પંદર દિવસે ચિકિત્સાને માટે જાય છે અને તેની ચિકિત્સા પદ્ધતિથી ઘણા ભયંકર દરદીઓ પણ સંતોષ મેળવે છે. તેઓશ્રી અતિ ઉદાર મનના છે અને તેથી તેઓ કાઠપણુ ભારે કેસોમાં પોતાના મિત્ર વૈદ્યોની સલાહ લેવામાં સંકેત રાખતા નથી.

તેઓશ્રી એક નિષ્ણાત વનસ્પતિ શાસ્ત્રી પણ છે તેઓશ્રીએ સ્વ. સુપ્રસિદ્ધ વનસ્પતિ શાસ્ત્રી જયકૃષ્ણ મન્દ્રજીભાઈની પાસે શિષ્ય તરીકે લાંબો વખત સુધી રહીને વનસ્પતિ શાસ્ત્રનું બહોળું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. અને તેથી ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસીમાં વપરાતા, લીલા સુકા દ્રવ્યોમાં જરાપણુ ગરબડ થવા સંભવ રહેતો નથી.

પોતે નિરાભિમાની, ઉત્સાહી, સેવાધર્મી અને પ્રમાણિક વ્યક્તિ તરીકે વૈદ્યસમાજમાં જાણીતા છે,

આયુર્વેદની વધુને વધુ સેવા કરવા માટે તેઓશ્રીને દામ્પર દીર્ઘાયુજ્ય બક્ષે એવી શુભવાંચના છે.

વૈદ્યરાજ શંભુપ્રસાદ કેશવલાલ આયુર્વેદ માર્તીડ, આયુર્વેદભાસ્કર
માનકમંત્રી, ઝાડીટર : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

વૈદ્યશાસ્ત્રી શંભુપ્રસાદ કેશવલાલ આયુર્વેદ

માર્તંડનું જીવનચરિત્ર

માનદ મંત્રી અને ઓડીટર ૧૯૩૪-૩૫-૩૬, ૩૬.

વૈદ્યરાજ શંભુપ્રસાદનો જન્મ સને ૧૯૦૨ ને જુલાઈ માસમાં અમદાવાદમાં થયેલો. જાતે રાયકવાળા પ્લાહાણ છે. તેઓના પિતાશ્રી વૈદ્યરાજ કેશવલાલ દેવશંકર એલ ઈન્ડિયા આયુર્વેદિક કોન્ફરન્સ બનાવના પ્રમુખ અને ગુજરાતના અગ્રગણ્ય સ્વ. વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરના જમણા હાથ અને સહવૈદ્ય તરીકે અમદાવાદના જનસમાજમાં સારી લાયકાત મેળવેલી તેમજ સલાપોસ રોડ ઉપર આવેલું રૂપાખાખ અને ચંપાખાખના ધર્માદા દવાખાનાની શરૂઆત તેમના હાથે થયેલી. પોતે સારા વિદ્વાન વૃદ્ધવયિનાજાતા હતા અને કાવ્ય રસીક હતા.

પિતાનો વારસો પુત્રમાં ઉતરે એ ન્યાયે શ્રીયુત શંભુપ્રસાદમાં પણ વાલ્યકાળથીજ વૈદ્યકના સંસ્કાર સાંપડ્યા. શંભુપ્રસાદને તેમના પિતાશ્રીની ઇચ્છા વૈદ્યકની લાઘન લેવાની ખાસ હોવાથી એલ. સી. પી. એન્ડ એસનો કોર્સમાં મેટ્રીક સુધી ભણી દાખલ થયેલા જતાં મુકી દેવું પડ્યું કારણ કે તેમના મોટા ભાઈ લક્ષ્મીપ્રસાદને એમ. બી. બી. એસ ડોક્ટર બનાવવા મોકલેલા એટલે આમને ખાસ વૈદ્યકની પોતાની લાઘન લેવડાવવા આગ્રહ હતો.

પિતાની આજ્ઞાને વશ થઈ પોતે અઢાર વર્ષની વયે દવાશાળામાં જોડાયા અને તેમના મોટાખાખ સ્વ. નારાયણશંકરભાઈ કે જેઓની પાસે દુર દુરથી કેટલાય વિદ્યાર્થીઓ રહેતા, જમતા, દવાશાળાનું કામ કરતા અને વૈદ્યકનો સંસ્કૃત અભ્યાસ કરતા તેવા ડોક્ટરનિવાસી શંકરલાલ મૂળશંકર વૈદ્યશાસ્ત્રી તેમની સાથે અભ્યાસ છ વર્ષ કર્યો અને નિ. ભા. આ. વિદ્યાપીઠની ભિષકની પરીક્ષા પાસ કરી. ત્યારબાદ સ્વ. નારાયણશંકરે પોતાના એક શ્રીમંત દરદીને વ્યાધિગ્રસ્ત દશામાંથી મુક્ત કરેલો અને ઇનામ આપવા વૃત્તિ જાહેર કરેલી પરંતુ તે ન સ્વીકારતાં આયુર્વેદનું તદ્દન મફત એકે દવાખાનું ન હોવાથી લગભગ સાઈક હજારની રકમનું મકાન ખરીદી દ્રસ્ટડીડ કરી ધર્માદા આયુર્વેદીક દવાખાનું રીચીરોડ ઉપર અંખાલાલ દલપતરામ નામે ખોલાવ્યું અને ત્યાં શંભુપ્રસાદભાઈની સને ૧૯૨૬ ની સાલમાં નિમણુંક કરી.

શંભુપ્રસાદની ચિકિત્સા તથા નાડીજ્ઞાન માટે અત્યારે અમદાવાદમાં ખુણે ખુણે પણ એમ કહેવાઈ રહ્યું છે કે રીચીરોડ દેશી દવાખાનાના વૈદ્યનું નિદાન

ધર્ણુ સાર અને તેમના હાથે જશ છે. ઉપરોક્ત દવાખાનામાં તેમની રજા દરમિયાન શ્રીયુત નટવરપ્રસાદભાઈ પણ ઘણી વખત મુખ્ય વૈદ્ય તરીકે કામ કરે છે. તેમના દવાખાનામાં રોજની સરેરાશ ૩૦૦ વળસો દરદીની હાજરી છે. શુદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓ અને તેમાં એ ખાસ કરીને વનસ્પતિની દવાખાનામાં જાતે દેખરેખ નીચે તૈયાર કરેલી તમામ દવાઓ વાપરે છે. ફાર્મસીની દવાઓ વાપરવામાં તેમને પહેલેથીજ પ્રસંદ નહિ અને તે અત્યાર સુધી એમજ કરે જાય છે. તેઓશ્રી સ્વભાવે મીલનસાર, શાંત, સરળ અને હસમુખા છે અને તેથી વૈદ્ય સમાજમાં પણ પ્રિતી મેળવી છે. તેમજ આપણી વૈદ્યસભાના માનદ પ્રમુખ ત્યારે ત્યારે તેમને જુએ છે ત્યારે તેમના પિતાના ખાસ મિત્ર હોઈ પુત્રવત પ્રેમની નજરથી જુએ છે. અને ૧૯૨૫ ગુજરાત પ્રાંતીય વૈદ્ય સંમેલન, ૧૯૨૭ ગુ. પ્રાંતીય વૈદ્યસંમેલન વડોદરા તેમજ એલ ઇન્ડિયા આયુર્વેદ મહાસંમેલન કરાંચીથી પોતાના નાડી જ્ઞાન, ક્ષય રોગ ચિકિત્સા વિગેરે વિષયો ઉપર પ્રથમ શ્રેણીના પ્રમાણુપત્રો તથા રૌપ્યચંદ્રકો મળ્યા છે અને તેમની વિદ્વતાની કદર કરી તેમને જુદી જુદી સંસ્થાઓ જેવી કે બનારસ વિદ્વતા સભા, જૂનમંડળ યુનીવર્સિટી, એન. એ. આયુર્વેદ મંડળ તરફથી તથા નિ. ભા. વર્ષીય ચરકસંનિધાનભુવન તરફથી આયુર્વેદ માર્તંડ, આયુર્વેદભૂષણ, ભિષગાચાર્ય, ભિષક ફેસરી વિગેરે માનદ પદવીઓ મળી છે. હાલમાં તેમની ઉંમર ફક્ત ૩૮ વર્ષની છે અને વૈદ્યસભાના પ્રથમ આશરે ૧૯૩૪-૩૫ માં મંત્રી હતા અને ૧૯૩૯ માં એડીટર છે તેવા ગુ. ક. કા. સ્થાયી મંડળના પણ એડીટર હતા.

વૈધરાજ રમણિકલાલ જોડાલાલ દવે
ભિખગાચાર્ય, આયુર્વેદ રત્નાકર, આયુર્વેદવિશારદ,
આડીટર : વૈધ સભા અમદાવાદ તંત્રી ભાગ્યોદય

વૈદ્યરાજ રમણીકલાલ જેઠાલાલ દવે આયુ- વૈદરત્નાકર વૈદ્યમનીષિ, ભિષગાચાર્યનું જીવનચરિત્ર

ઓડીટર—૧૯૩૪-૩૫-૩૬

(લખનાર : એ. એમ. મહેતા, ભિષકકેશરી.)

શ્રીયુત રમણીકલાલભાઈનો જન્મ ઈ. સ. ૧૯૦૪માં ઔદિચ્ય સહસ્ર વ્રાત્રણ જ્ઞાતીમાં તેમના મોસાળ ભોરસદમાં થયો હતો. બાલ્યકાળમાં ગુજરાતી અભ્યાસ આણુંદ કર્યો તે પછી અમદાવાદમાં ધી નેટીવ હાઈસ્કૂલમાં ઇંગ્રેજી અભ્યાસ મેટ્રીક સુધી સેકન્ડ લેંગવેજ સંસ્કૃત સાથે કર્યો. અભ્યાસ દરમીયાન તેમના પિતાશ્રી એક પ્રખર સાહિત્યકાર અને વૈદ્યક આયુર્વેદના નિપુણ હતા. તેમના હાથ નીચે તેમણે વૈદ્યકનું, સાહિત્યનું અને કાર્મસીનું તાદશ્ય જ્ઞાન મેળવ્યું તેઓની તીવ્ર બુદ્ધિ ખત, અને ઉત્સાહથી પિતાશ્રીના શિક્ષણને તુરત અહણ કરી આત્મબુદ્ધિથી વિકાસ કર્યો પોતાના પુણ્ય પિતાશ્રી ઉપરાંત ગહડા-વાળા સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય નાનભટ્ટ અંબારામ પાસે લઘુ આયુર્વેદ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવ્યું શ્રીયુત જેઠાલાલભાઈ વારંવાર મુંબઈ રહેતા હોવાથી તેમની ઘેર-હાજરીમાં દવાખાનાનું કાર્મસીનું તેમજ ભાગ્યોદય માસિકનું કામ તેમણે ચાલુ રાખ્યું અનુભવે વધુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જીવન ક્રમવિકાસ થાય તેમ શ્રીયુત રમણીકલાલ આત્મીય બુદ્ધિબળથી વિકાસ પામીને સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરવા શક્તિવાન બન્યા. મુંબઈ તેમજ અમદાવાદમાં અનેક સંસ્કારી મહાનુ-ભાવોના સંપર્કમાં આવી એક સારા ચિકિત્સકની પ્રસિદ્ધિ મેળવી અમદાવાદ વૈદ્યસભામાં તેઓશ્રી ૧૯૨૬ થી જોડાયા અને તેમાં તેઓ ઘણા ભાગે દરેક વર્ષે વ્યવસ્થાપક મંડળમાં તેમની સભ્ય તરીકે પસંદગી થતી રહી તેમની કુનેહ નિયમ પાલનની પદ્ધતિ તેમજ સામાજિક સંગઠનની ધગશ વિગેરે ગુણોને લઈ વૈદ્યસમાજ પ્રતિપાત્ર થયા. નિખીલ ભારત વર્ષિય આયુર્વેદ સંમેલન અધિવેશનમાં તથા ગુજરાત કચ્છ કાઠીઆવાડના ૭ મા અધિવેશનમાં તેમજ બીજી અનેક સમીતીઓમાં તેઓ આયજ્યનિરીક્ષકનું કાર્ય સારી રીતે બજાવ્યું કે સમાજને તેમના દિસાગી કાર્યની શક્તિની બાજુ થઈ અને વૈદ્યસભામાં તેઓશ્રીની દરેક વખતે એ માનવંતા હોદ્દામાં રાખવામાં આવ્યું કરવામાં

આવે છે. સભાએ સ્થાપેલી આસન-અરીષ્ટ લડત સમિતીમાં તેઓશ્રી તેમના મિત્ર નટવરપ્રસાદ તથા વાસુદેવભાઈ સાથે ઘણા ઉલટબેર કાર્ય કરે છે સભાની કાર્ય પણ જાહેર પ્રવૃત્તિમાં તેમનો હિસ્સો હમેશ અગ્રસ્થાને રહે છે. અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ ચિકિત્સકોમાં તેઓ માનનિય ગણાય છે તેમજ શહેરના અગ્રગણ્ય સમાજમાં જાહેરાત પ્રેક્ષીસ ધરાવે છે. તેઓશ્રીની યોગ્યતા જોઈને કાર્શિપંડીત વિદ્યાલયે આયુર્વેદ રત્નાકરની માનનીય પદવી એનાયત કરી છે તે ઉપરથી શ્રી ભારતધર્મ મહામંડળના સભાપતિશ્રી કામેશ્વરસિંહજી એનરેબલ સર મહારાજાધિરાજ મિથિલાધિપતી કે. સી. આઈ. ઇ ની સહીવાળું વિદ્યા માનપત્ર પણ મળ્યું છે જેનો અત્રે મોટો મેળાવડો થયો હતો. વળી જૌરછાયા (છગવાહ) ની સંસ્કૃત વિદ્યાલય તરફથી આયુર્વેદ મનીષની પદવી વિભુષિત કરવામાં આવી છે સામાજિક સેવાઓ કરવા તેઓ હંમેશાં તન, મન, અને ધનથી તૈયાર રહે છે. ભાષા, સાહિત્યજ્ઞાન અને વૈદ્યક-જ્ઞાનમાં તેઓની રુચી વખાણવા લાયક છે. સ્વભાવે શાંત મળતાવડા, વિવેકી અને માયાળુ છે, સહનશક્તિ તેઓએ કેળવી છે.

ગવર્નમેન્ટ તરફથી ધી અમદાવાદ ડી-ટ્રીક્ટ એગ્રીકલ્ચર એન્ડ લાઇવ સ્ટોક એસોસીએશનનું ખેતીવાડી પ્રદર્શન ઈ. સ. ૧૯૩૮ માં સાણંદ મુકામે ભરાયું હતું તેમાં દેશી વનસ્પતિ વિભાગનું કામ તેમને સોંપાયું હતું તે વિભાગમાં દેશી તાગાં જોઈપરો તેમજ સુકાં દ્રવ્યોનું પ્રદર્શન બહુ ઉમદા ગોઠવાયું હતું. તે એકઝીબીશનમાંથી મેડલ મળ્યો હતો. વર્તમાન સમયમાં શ્રી દેવે કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્ક્સ અને દવાખાનાના તેઓ સ્વતંત્ર સંચાલક છે અનેક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોના સંપર્કમાં આવવાની ઉત્કંઠાથી પાટનગરની ગુજરાત કલ્પના તેઓ મેચ્ચર છે. એઓશ્રી ગવર્નમેન્ટ તરફથી મણીનગરમાં નોટીફાઈડએરીયા કમિટીમાં મેચ્ચર તરીકે નોમીનેટ થયા હતા તે ઉપરાંત વર્ણાશ્રમ સ્વરાજ્ય સંઘ, સાહિત્ય સભા વિગેરે અનેક સંસ્થાઓના સભ્ય તરીકે મંત્રી, પ્રમુખ અને ચેરમેન તરીકે અવરનવર પસંદગી પામે છે. એ એમની સહકારી વૃત્તિ અને કાર્ય કુશળતાને આભારી છે. પરમાત્મા આવા જાહેશ સમાજસેવકને વૈદ્યસભાની ભાવી કીર્મતી સેવાઓ અર્પવાને માટે દીર્ઘાયુષ્ય, આરોગ્ય અને અશ્વર્ય અર્પો એ જ શુભ પ્રાર્થના,

વૈદ્યરાજ ડીમીયાશંકર મોતિરામ રસાયનાચાર્ય રસતત્વવાચસ્પતિ
પ્રમુખ અને માનદપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા
પ્રવાસનાધ્યક્ષ રજતજ્યોતિ મહેત્સવ

શ્રી. રસવૈદ્ય ઉમીયાશંકર મોતીરામ રસાયનાચાર્યનું જીવન વૃત્તાંત.

પ્રમુખ અને માનદ પ્રમુખ:—૧૯૩૭-૩૮, ૩૯ ના મે સુધી.

(સંપાદક વૈદ્ય શીવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ)

શ્રીમાન રા. રા. ઉમીયાશંકર મોતીરામ રાવળ. જેઓનાં જીવનની ટુંકી પણ સત્ય, તે સંવાથી ભરપુર આ નોંધ જરૂર આપના વૈદ્ય સમાજને કોઈના કોઈ દીને મગરૂની લેવા લાયક :યશે, જેથી આપ મારા વૈદ્યબંધુઓ સમક્ષ રજુ કરતાં અત્યાંત હર્ષ થાય છે.

અંગલાની પોળ સામે એક ઔષધાલયમાં પાતળી ગાદી ઉપર એવા એક જ પાતળા મનુષ્યને બેઠેલો જુએ ત્યારે ભાગ્યેજ એમ લાગે કે આ કોઈ ભારે રસાયનાચાર્ય હશે ? પહેલવહેલો મને પણ એવોજ ખ્યાલ આવેલો...પરંતુ ૨૦ વર્ષનાં એકધારા તપ પછી એ માણસે આયુર્વેદનાં રસશાસ્ત્ર ઉપર પ્રભુત્વ મેળવ્યું છે. એમ કહેવામાં અતિશયોકતી થતી નથી.

સંસ્કૃતનું પ્રચંડ પાંડિત્ય નહિ, ભાષામાં પણ બહુ ઊંડું અવગારન નહિ કરેલું. પરંતુ એ વ્યક્તીને રસાયનનો એટલો બધો નાદ કે એણે રસશાસ્ત્રનું આ તલ મથન કર્યું, અને અનેક યોગો બનાવી બનાવીને તન, મન, ધનનાં અધિક ભોગ વડે પણ તેનો પાર કાઢ્યો અને ધાતુઓનાં સત્ત્વો બનાવવામાં આ વ્યક્તી આજે સારાયે ભારત વર્ષમાં એકઠો છે. એ વ્યક્તી તે કોણ ? રસાયનાચાર્ય ઉમીયાશંકર.....પણ તેમનામાં એક મોટો સદ્ગુણ કે દુર્ગુણ એજ કે રસશાસ્ત્રનાં અહિ પ્રણેતાશંકર જેટલાજ ભોળા અને તેટલાજ કૃદ્ધ. एको हिदोषो गुण सन्निपति निमज्जति दो : किरणेष्विवांक : ॥ એ ન્યાયાનુસાર આ દોષ ક્ષમ્ય ગણવો બેધએ.

પણ આ વ્યક્તીમાં મોટામાં મોટો ગુણ નિખાલસતા અને સાથી પ્રત્યેની વફાદારી.....

આવા શ્રી. રસવૈદ્યનો જન્મ મહાયુજરાતના ધ્રાંગધ્રા ગામને વિષે. થયો હતો પોતે બાલ્યકાળથી તિવ્ર મગજ શક્તી ઉપરાંત નવીન નવીનતાને ચાહનાર જ્ઞાસુ હોવાને સત્યમે, ગુજરાતી, ઇંગ્લીશ, તેમ સંસ્કૃત

ભાષાનો અભ્યાસ કરી. પરંપરા ગત આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરી પોતાનાં વડીલબાંધુ મુળશંકરભાઈ પાસે અભ્યાસ કરી અમદાવાદને વિશે વાસ કરી વૈદક ધંધાની શરૂઆત કરી, અને જીજ્ઞાસુ સ્વભાવને અંગે, આયુર્વેદના રસશાસ્ત્રનું આત્મ મંથન શરૂ કર્યું. અને પારદ્ ક્રિયા ઉપરાંત ઉપધાતુ સત્વોની પ્રાપ્તિ માટે અનેકાનેક પ્રયત્નો કર્યા અને તેની સિદ્ધિ ભગવાન ધન્વન્તરીની કૃપાથી તેમને મળી અને આજે જે દ્વારા સારા ભારતવર્ષમાં પોતે સત્વકીયાઓ માટે પ્રસિદ્ધ થયા છે. પોતાનાં સત્વો માટે તેઓશ્રીએ હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ખાત્રી માટે અને રસાયનીક સંશોધનાર્થે મોકલી તેની પૂર્ણ ખાત્રી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય તરફથી થતાં તેમને માનપત્ર અને અભિનંદનપત્રો મળવા લાગ્યાં આ ઉપરાંત તેઓએ, આપણાં મહા સંમ્મેલનો, પ્રાંતીય સંમ્મેલનો, તેમજ વડોદરા સ્ટેટ એકઝીપીશનમાં વિગેરે સ્થળોએ પોતાની રસ ક્રિયા સિદ્ધ, સત્વો વિગેરે મોકલી આપતાં તેઓને અનેક સુવર્ણ, રૌપ્ય પદકો તેમજ પ્રમાણપત્રો નિ. ભા. આયુર્વેદ મહા સંમ્મેલનોના પ્રમુખો તરફથી તેમજ સંમ્મેલનો તરફથી માન્ય થતાં જ ગયા અને આ ક્રિયાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કર્યા બદલ અનેક અભિનંદન પત્રો તેમને મળ્યા, આટલું જ નહિ પણ તેઓશ્રીએ આ ક્રિયા દરેક વૈદ્યબાંધુ વિના મહેનતે શીખી લે તે હેતુસર કરાંચી મહા સંમ્મેલન વખતે નિખીલ ભારતના વૈદ્ય મહાનુભાવો સમક્ષ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવી જે જોઈ ગણાં ઉદારચરીત મહાનુભાવોએ તેમને પ્રશંસા પુષ્પોથી નવાજ્યા. અને એક અખિલ ભારતમાં અદ્વિતીય વ્યક્તિ તરીકે માન આપવા લાગ્યા છે. ત્યાં અમદાવાદ વૈદ્યસભાનાં સભાસદોને પ્રમુખ વિગેરેની સમક્ષ વૈદ્યસભામાં પણ સત્વ પાતન કીયાઓ કરી બતાવેલ છે જેથી વૈદ્યસભા તેમનાં કાર્યથી ખુશ થઈને પ્રમુખશ્રી એસ. એમ. શર્મા તરફથી સુવર્ણ ચંદ્રક એનાયત કરવામાં આવ્યો છે.

આજે તો તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશી ચુક્યા છે. છતાં હજી પણ પોતાનાં વખતનો સદુપયોગ રસાયન શાસ્ત્રનાં અવગારન અને શોધખોળમાં ગાળી રહ્યા છે. મને યાદ છે કે અનેક યોગો કે જે આપણાં રૂઢી મુનીઓએ બતાવ્યા છે. તે સત્ય છે અને સત્ય રહેશે આ પ્રમાણુ સિદ્ધ કરવાજ આજે પણ અવિશ્રમ રસાયન શાસ્ત્રનાં શોધનાં પાઠ્ય તેઓ કરી રહ્યા છે. અને તેમની છેલ્લી ઇચ્છા અગ્ની સ્થાયી પારદ કરવાની છે. જે તેમણે આ પ્રસંગ પહેલોજ તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી છે. સુવર્ણ પ્રસિત ચંદ્રોદય જે. શાસ્ત્ર સિદ્ધ છે. અને પ્રાસ થઈ શકે છે તે તેમણે આજે વૃદ્ધાસ્થાએ સિદ્ધ કરી ચુક્યા છે.

વળી પોતે નિ. ભા. વીદ્યાપીઠના બીષક પરિક્ષાના પરીક્ષક તેમજ નીરીક્ષક તરીકે અનેક વર્ષો રહી પોતાનાં રસશાસ્ત્રનો લાભ આપ્યો છે એટલું જ નહિ પણ મહાગુજરાત મેડીકલ સોસાયટી નડીયાદની આ. કાલેજનાં રસશાસ્ત્રના પ્રોફેસર તરીકે આજે પણ પોતાનાં રસાયન શાસ્ત્રનો લાભ છોકરાને અર્પણ કરી રહ્યા છે અને તે પણ વિના મુદ્દે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે.

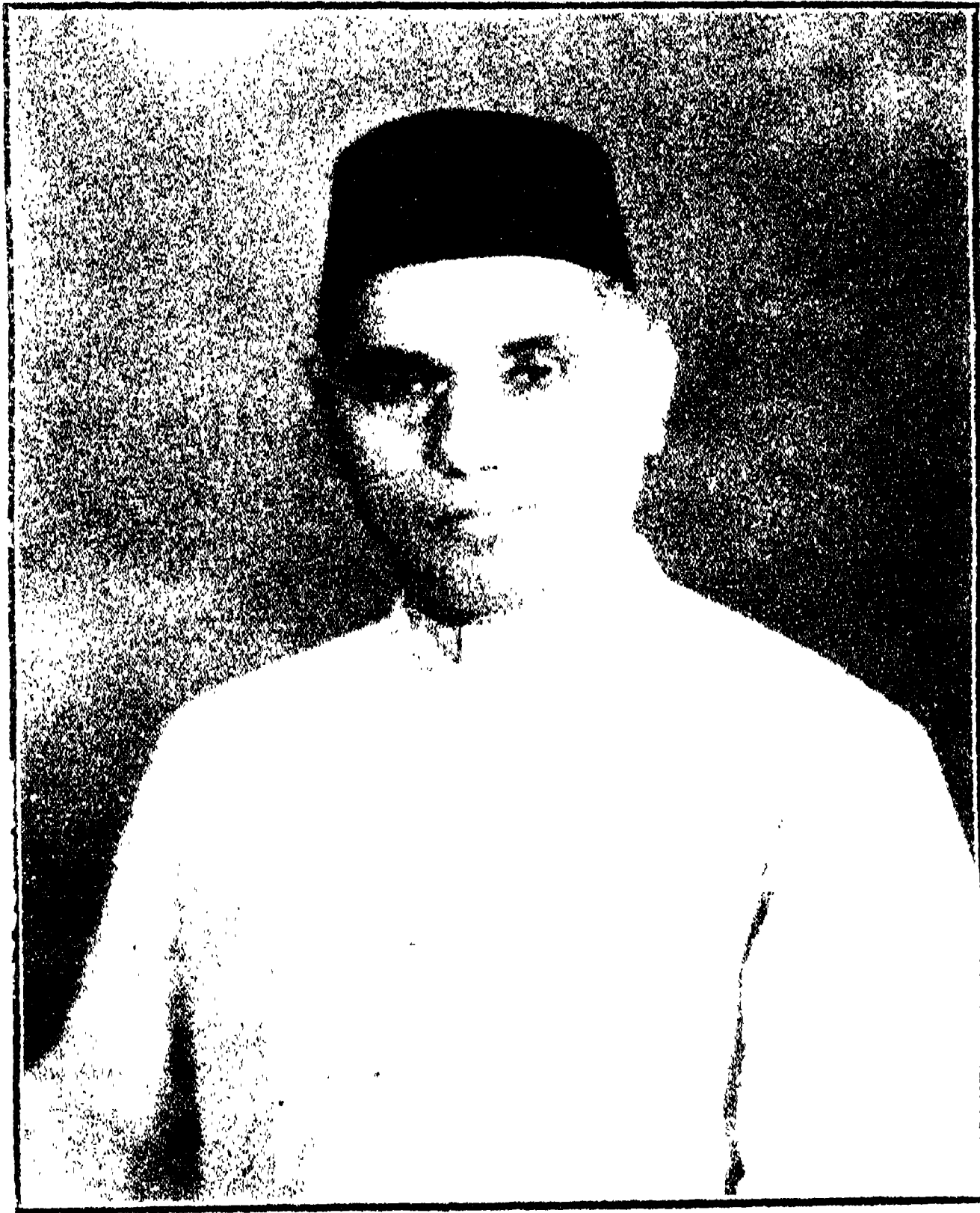
આવા તેમનાં અનેક રસાયન શાસ્ત્રનાં અનુભવની નોંધ ગુજરાતી યા હિન્દી ભાષામાં પોતે પુસ્તકરૂપે પ્રકટ કરે એવી આપણે તેમની પાસે આશા રાખીએ છે. ભગવાન ધન્વન્તરી તે જલ્દી પુરી કરાવે કે જે દ્વારા અનેક તન, મન, ને ધનના ભોગથી સિદ્ધ કરેલા રસાયન શાસ્ત્રના તેમના અનુભવનો લાભ આપણી સમાજને મળે કે જે દ્વારા આજે વીદેશી પ્રહારો સામે પોતાની શાસ્ત્ર સિદ્ધતા કરી શકે.

તેઓશ્રી એ જેમ રસાયન શાસ્ત્રનું સંશોધન કરી સમાજસેવા કરી છે તેવીજ પોતાનાં તન, મન, ધન, ના ભોગથી અમદાવાદ વૈદ્યસભાના મંત્રીપદે વિરાજીતે કરી છે. જે પાછળ વૈદ્યસભાનો ઇતિહાસ જોતાં તેમણે કરેલાં કાર્યો-થીજ જણાશે, આ ઉપરાંત તેઓશ્રી એ. નિ. ભા. આ. મહાસંમ્મેલન વખતે જે પ્રદર્શના અધ્યક્ષ તરીકે રહીને જે સંમ્મેલનની સફળતા માટે જે કરેલી સેવા અનેક વૈદ્યરાજોના આંખ આગળથી ખસી શકે તેમ નથી. વળી પોતે ૧૯૩૭-૩૮ આ વર્ષોમાં વૈદ્યસભાનાં પ્રમુખપદે વિરાજીતે વૈદ્યસમાજની ઉન્નતિ માટે અહર્નિશ એક યુવકની માફક કાર્ય કરી રહ્યા છે. અને આપણું સમાજ ઉપર આવેલી મહાન આપત્તિઓ જેવી કે વૈદ્યક રજીસ્ટ્રેશન બીલ, આસવારીષ્ટ નિષેધ, વિગેરે માટે તેઓશ્રીએ પોતાના સ્વાગતાધ્ય પણા નીચે છલ્લા પરિષદ ભરીને સરકારને રજીસ્ટ્રેશન બીલ અંગે પોતાનો વિરોધ તથા તેમાં જોઈતા સુધારા વિગેરે રજુ કર્યો છે. અને આસવારીષ્ટ માટે અનેક જહેમત ઉઠાવી છે. સરકાર ડૉ. ગીલ્ડરને તથા મહાત્મા ગાંધીજી વિગેરેને સાથે પ્રયત્નો કરીને આ નિષેધ ઉઠાવી લેવા આજે પણ અનેક પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે આશા છે કે આનું શુભ પરિણામ થોડા સમયમાં આવે આ પ્રમાણે તેઓશ્રીની આયુર્વેદ સમાજની સેવાઓ પણ ઘણી છે. અને આ ઉપરાંત આયુર્વેદનો જનતામાં પૂર્ણ પ્રચાર થાય તે હેતુસર તેઓશ્રીએ અનેક જાહેર લોક સેવાપયોગી કાર્યો કરીને જનતા ને આયુર્વેદમાં રસ લેતી કરી છે. તે ઉપરાંત ૧૯૩૮ માં પોતે આપણી વૈદ્યસભાનો ધન્વન્તરી ઉત્સવનો કાર્યક્રમ સાત દિન સુધી રાખી અનેક વિદ્વાનો પાસે લોકા પયોગી જાહેર વ્યાખ્યાનો આપીને જનતાને આયુર્વેદ પ્રત્યે ખેંચી છે. આવી આવી અનેક લોકા પયોગી તેમજ આયુર્વેદ સમાજને પયોગી અનેક કાર્યો એક દૃષ્ટાંતી રીતે કાઠપિણુ જનતાનાં રાગ, ધ્વેષ કે મમત્વ વગર આયુર્વેદનું સ્થાન ઉચ્ચ કેમ રહે આજ આશાએ કરી રહ્યા છે. ભગવાન ધન્વન્તરી આવા અનેક કાર્યો તેમનાં હસ્તે કરાવે. છેલ્લી તેઓની એક આશા છે ને જે આપણા વૈદ્ય. સભાનાં માન્યગણ વૈદ્યો સમક્ષ રજુ પણ કરી છે. જે એ કે પોતાની હયાતીમાં કાઠ આદર્શ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય નીકળે તે ભગવાન ધન્વન્તરી તેમની આ ઇચ્છા પૂર્ણ કરે એજ આશા છે.

આવા આવા તેઓશ્રીનાં કાર્યોથી તથા તેમની કીર્તિરૂપી સુવાસને

પામીને અનેક માન્ય (કાશી પાંડિત સભા) તેમજ અન્ય સભાઓ તરફથી રસાયનાચાર્ય, રસતત્ત્વ વાચસ્પતિ, વીગેરે યોગ્યને યોગ્ય, પદવીઓ અર્પણ થયી છે. અને આવા આનંદપ્રદ સમાચારથી આયુર્વેદ સ્વાધ્યાય મંડળે તેમજ અન્ય ગૃહસ્થો તરફથી તેઓથીને અભિનાંદન પત્રો અર્પણ કરવામાં આવ્યા છે.

આ પ્રમાણે આપણી વૈદ્યસભાનાં માનદ પ્રમુખથી ઉમીયાશંકરભાઈનું જીવન એ એક માનવ જીવન કોઈ અત્યુત્તમ સાધના માટે જ હોય ! કોઈ અદ્વિતિય યજ્ઞ માટે હોય છે ! તેમાંજ માણસે પોતાનાં જીવનની આકૃતિ આપવી જોઈએ) તે અનુસાર તેઓ એ પોતાનું જીવનખ્યેય રસશાસ્ત્રનાં ઉંડાણમાં ઉતરવા કયું હતું ને તે તેમાંજ લય પામવાનું છે. ભગવાન ધન્યન્તરી આવા એક નમ્ર, નિખાલસ ઉદાર ચરિત મહાનુભાવની જીવન દોરી વધુને વધુ લાંબાવે કે જે દ્વારા આયુર્વેદ સમાજ આવા પુરૂષોની સહયતા વડે કોઈ આયુર્વેદોત્તતિકર કાર્યો કરે એજ.

વૈવરાજ હરિપ્રસાદ ઝામ. પંડ્યા
ઉપપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

શ્રીયુત વૈદ્યરાજ હરિપ્રસાદ એમ. પંડ્યાનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

ઉપપ્રમુખ સને ૧૯૩૮-૩૯ સુધી

(લખનાર : એ. એમ. મહેતા. મંત્રી વૈદ્યસભા)

શ્રીયુત હરિપ્રસાદભાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૫૧ના અષાઢ સુદી બીજને સોમવારે ચકલાશી મુકામે પંડ્યા મહાશંકર અમથારામને ત્યાં થયો હતો. પોતે જ્ઞાતે ઔદિચ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણ છે અને ઇંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત તેમજ ગુજરાતી જ્ઞાન સારૂ સંપાદન કર્યું છે, પોતાને નાનપણથી વૈદ્યકતો શોખ હોવાથી બાવીશ વર્ષની ઉંમરે પોતે સુરતના સારામાં સારા વૈદ્ય સ્વર્ગસ્થ તલકચંદ તારાચંદની પાસે પ્રેક્ટીસ તેમજ લઘુત્રયી અને વૃદ્ધત્રયી ભણવા યથાર્થ રીતે તેમની પાસે પાંચ વર્ષ રહ્યા અને સુરત મુકામે તેમનો આશીર્વાદ લઈ દવાખાનું ખોલ્યું. ત્યારબાદ આશરે સુરત દોઢ વર્ષ દવાખાનું ચલાવી ત્યાંથી ભરત મુકામે દવાખાનું શરૂ કર્યું અને ત્યાં બે વર્ષ દવાખાનું કર્યા બાદ છેલ્લા આશરે બાર વર્ષથી અમદાવાદમાં દવાખાનું શરૂ કર્યું છે.

ઓલ ઈન્ડિયા આયુર્વેદિક મહાસંમેલન ૨૬ મું અધિવેશન બનારસ મુકામે ભરાયું કે જેના સ્વાગતપ્રમુખ. પંડીત મદનમોહન માલવીયાજી હતા અને પ્રમુખ તરીકે સ્વર્ગસ્થ વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય હતા. તે વખતે શ્રીયુત હરિપ્રસાદભાઈએ પોતાનો સમયનો ભોગ આપી તેમની સાથે રહી કાશીમાં સનાતન પુરાતત્ત્વ મંદિર વિગેરે તરફથી સારો સત્કાર કરાવ્યો હતો તેમજ સ્વ. નારાયણશંકરભાઈની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે એક અડગ સ્વયંસેવક તરીકે કાશી (બનારસ) માં કાયમ તેમની સાથે ને સાથે રહ્યા.

શ્રીયુત હરિપ્રસાદભાઈને અમદાવાદ વૈદ્યસભાના સન્માનિત વૈદ્યનું પ્રમાણપત્ર મળેલું છે તેમજ મહાગુજરાત એજ્યુકેશન સોસાયટીના પણ સભ્ય છે ગુજરાત પ્રાન્તીય વૈદ્યસંમેલનના પણ સભ્ય છે અને જ્યારે જ્યારે મુરબ્બી ઉમીયા-શંકરભાઈ પ્રમુખ તરીકે ગેરહાજર રહેતા તે વખતે વૈદ્યસભાનું કામકાજ કુનેહથી પાર ઉતારતા. અખિલ ભારતવર્ષીય આયુર્વેદિક કોન્ફરન્સ બનારસના ૨૬ મા સંમેલનમાં સ્વાગત સમિતિ તરફથી દવાઓ પ્રદર્શનમાં મુકવા બાબત પ્રથમ શ્રેણીનું પ્રમાણપત્ર તથા નેત્રરોગ બાબત નિબંધ લખવા બદલ દ્વિતીય શ્રેણીનું પ્રમાણપત્ર મળ્યાં છે.

પોતે સ્વભાવે મીલનસાર, શાંત, કાબેલ તેમજ બુદ્ધિશાળી છે. ધન્યવન્તરિ ભગવાન તેમને દીર્ઘાયુ બક્ષે તેમજ દિનપ્રતિદિન ઉજ્જવળ કીર્તિ બક્ષે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ ભિષગાચાર્યના જીવનની આછી રૂપરેખા

[મંત્રી સને ૧૯૩૭, ૩૮, ૩૯]

સંપાદક : વૈદ્યરાજ શીવશંકર પ્રાણશંકર ભિષગાચાર્ય.

ભાઈશ્રી અનિરુદ્ધપ્રસાદ વિષે મારે લખવું એ અત્યંત કઠણ વસ્તુ છે, અમે બન્ને એક વખત બહેર કામમાં એવા એકત્રિત થયેલા હતા કે અમને બંણુનાર કદાચ આ લેખને આત્મ પ્રસંશા માની લેશે. એવો ડર છે. પણ ભાઈ અનિરુદ્ધને હું જે રીતે ઓળખી શક્યો છું એ રીતે તેમને ભાગ્યે જ કાંઈ ઓળખી શક્યું હશે. એટલે એ દોષ વહેરી લેવાની લીમત કરીને પણ મારે થોડું ઘણું લખવું જ બેધર્યે એમ લાગે છે.

ભાઈશ્રી અનિરુદ્ધપ્રસાદનો જન્મ પરાપૂર્વ તાર તેર પેઢીથી ચાલી આવતા એવા આયુર્વેદોપાસક કુટુંબને દીશાવાળ પ્લાહણજાતિને વિષે. ઈ. સ. ૫-૫-૧૧ ના રોજ પેટલાદ ગામને વિષે થયો હતો તેમના કુટુંબને વિષે તેમનાં પ્રપિતામહ અને પિતામહશ્રી બીખાભાઈ વૈદ્યને ના. ગાયકવાડ તરફથી વર્ષાસન મલતું હતું તે જે આજે પણ ના. સરકાર પુરસ્કાર રૂપે અર્પણ કરી રહ્યા છે. તેમજ તેમના પિતાશ્રી માણેકલાલભાઈ પણ એક આદર્શ ભગવદીય વ્યક્તિ તરીકે પેટલાદ ગામને વિષે પ્રસિદ્ધ હતા આવા આદર્શ ઇશ્વરપરાયણ કુટુંબને વિષે જન્મનાર વ્યક્તિને બાલ્યકાળથી શુદ્ધ આયુર્વેદના સંસ્કાર પડ્યા હોય તે સ્વભાવીક છે. પોતે બાલ્યકાળમાં રાજભાષા-(અંગ્રેજી.) તેમજ સંસ્કૃત વિદ્યાનો સારો અભ્યાસ કરી કલકત્તાની સાહિત્ય તેમજ કાશીની વ્યાકરણની પરિક્ષા આપ્યા બાદ. પરંપરાગત આયુર્વેદના અધ્યયન માટે પેટલાદના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ અંબાલાલ જગનલાલ શાસ્ત્રીની પાસે એ ત્રણ વર્ષ અભ્યાસ કર્યા બાદ વધુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી પોતે અહમદાવાદ આવી. સ્વર્ગસ્થ પુજ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય ગુરૂવર્ય શ્રી વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્યની પાસે રહી. લઘુત્રયી તથા મૃદતત્રયીનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો અને નિ. ભા. વ. વીદ્યાપીઠની “ભિષક” બરોડા સ્ટેટ. “મધ્યમા” પરિક્ષાઓ પસાર કરી અને નિ. ભા. વ. વિદ્યાપીઠની “આચાર્ય”ની પરિક્ષા માટે તેઓએ સારો પ્રયાસ કરેલો પણ અનેકવીધ આકસ્મીક અડચણોને અંગે તેઓ પરિક્ષાને દીવસે હાજર ન રહી શક્યા અને તે કાર્ય અધુરું જ રહ્યું.

વૈદ્યરાજ અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણિકલાલ મહેતા
ભિખગાચારી, ભિખક કસારી. આયુર્વેદશાસ્ત્ર
પ્રધાનમંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

આ ઉપરાંત તેઓએ નારાયણ આયુર્વેદ પાઠશાળાની “વૈદ્યવર્ધ” “ભિષગાચાર્ય”ની માનવંત ઉપાધીઓ નિ. ભ. વ. આયુર્વેદ ૨૬ મા મહા સંમેલનના પ્રમુખશ્રી ગુરુવર્ધ નારાયણશંકર દેવશંકરના હસ્તે પ્રાપ્ત કરી છે. તેમજ નિ. ભા. આ. મહામંડળના ઉપાધ્યક્ષ તથા યનારસ હિન્દુ યુનીવર્સિટીના પ્રીન્સીપાલ શ્રી. કવિરાજ જ્ઞાત્યનારાયણશાસ્ત્રીના પ્રમુખપણા નીચે કાશી પુરાતત્ત્વ શારદા મંદીર તરફથી “આયુર્વેદ ભૂષણ”ની તથા વૃદ્ધમંડલ યુનીવર્સિટી તરફથી વૈદ્ય વિશારદની માનવંત પદવીઓ પ્રાપ્ત કરી છે.

પોતે એક સારા વૈદ્ય તરીકેની પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કર્યા બાદ એક ધનીક અને ઉદાર ગૃહસ્થની મદદથી પેટલાદને વિષે એક ધર્માર્થ દવાખાનું ખોલી તેમાં પોતે મુખ્ય કાર્ય કરતા તરીકે (સેવાભાવથી) કામ કરતા હતા, આજે પણ તેમણે સ્થાપન કરેલું દવાખાનું પેટલાદની પ્રગ્મને એક આશીર્વાદરૂપ છે.

ત્યારબાદ તેઓશ્રી. અલ્પમદાવાદમાં આવેને શ્રી સિન્ધ આયુર્વેદીક ફાર્મસીના બ્રાહ્મ્ય મેનેજર તરીકે રહી આયુર્વેદ ફાર્મસીના ઉત્કર્ષ માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતા અને સાથે પોતાનું સ્વતંત્ર દવાખાનું ચલાવતા હતા. તેજ અરસામાં અત્રે નિ. ભા. આ. ૨૫ મું મહા સંમેલન તેમજ ગુ. ક. કા. હા. સંમેલન ભરાવાનું નક્કી થતાં તેમાં તેઓએ ધનસંચય સમીતીમાં રહી અનેક ગામે ફરીને આયુર્વેદમાં વૈદ્યોને જનતાને લાભ લેવા વીનંતી કરી તેમની પાસેથી આર્થિક સહાયતા મેળવી હતી તે ઉપરાંત સરભરા સમીતી, મંડપ સમીતી, તેમજ સ્વયંસેવક સમીતીના વાઇસ કેપ્ટન તરીકે રહી પોતે પોતાનો સેવાભાવી સ્વભાવ વ્યક્ત કર્યો હતો. અને તે ઉપરાંત પ્રદર્શન સમીતીમાં રહીને દીનરાત ઉગ્નગરા વેડી પ્રદર્શનને એક સારામાં સાફે યનાવવામાં તેમનો હીસ્સો ધણો જ મોટો હતો.

આ ઉપરાંત યનારસ મહાસંમેલન વખતે પોતાના ગુરુશ્રી પ્રત્યેની તેમજ વૈદ્યમહાનુભાવો પ્રત્યેની પુણ્ય બુદ્ધિને લઇને પોતે જે સેવાઓ યજ્ઞવી છે જે ચિરઃ સ્મરણીય છે.

તેઓશ્રીએ પોતાના ગામને વિષે એક વૈદ્ય મંડળ સ્થાપવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતા ફલ સ્વરૂપ તેમનો જે શુદ્ધ આદેશ હતો કે પેટલાદને વિષે વિદ્વાન વૈદ્યો થાય તે ઇશ્વરકૃપાથી સિદ્ધ થઇ રહ્યો છે. આવા આવા તેમના અનેક સફળુણોને વિદ્વાતાની કદર કરીને પેટલાદનાં સમસ્ત વૈદ્યમંડળ અને નાગરીકો તરફથી તેમને માનપત્ર અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું અને તે વખતનો ગામ લોકોનો તેમના પ્રત્યેનો સ્નેહને સદ્ભાવ જ્ઞેષ્ઠ, પુણ્ય ગુરુવર્ધશ્રી નારાયણ-શંકર દેવશંકરે તેજ સભામાં તેઓને પોતાના પદ શિષ્ય તરીકે સ્થાપી (સંખોધી) પોતાનો સ્નેહભાવ વ્યક્ત કર્યો હતો.

આ ઉપરાંત આયુર્વેદ સ્વાધ્યાય મંડળ તરફથી તથા નારાયણ આયુર્વેદ નાદ્યાર્થી સેવા સંઘ તરફથી તેમજ અલ્પમદાવાદ વૈદ્ય સભા તરફથી તેઓશ્રીને અભિનંદન પત્રો તેમની વિદ્વતા ને જ્ઞાનની કદર કરતાં મળ્યાં છે એટલું જ

નહિ પણ નિ. ભા. સા. મહા વૈદ્ય સંમેલન ત્યા ગુ. ક. કા. વૈદ્ય સંમેલન તરફથી સિદ્ધોપધી વિભાગ માટે પ્રથમશ્રેણીના પ્રમાણપત્રો પ્રાપ્ત થયાં છે.

તેઓશ્રી કેટલાક વર્ષોથી પોતે અનેક વિદ્યાર્થી ગણોને પોતાની પાસે રાખી આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરાવીને નિ. ભા. આ. વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓ અપાવી શાસ્ત્રના વૈદ્યવર્ગો તૈયાર કરી રહ્યા છે. જે એક ગૌરવરૂપ છે.

આજે છેલ્લા જે વર્ષથી વૈદ્યસભાના મંત્રીપદે વિરાજી વૈદ્યસમાજને વિરોધક આસવારીટ લડત રજીસ્ટ્રેશન બીજા વિગેરે અનેકવિધ મદતવના કાર્યો સેવાભાવથી તન, મન, ધનના ભોગે કરી રહ્યા છે. જે ખરેખર પ્રસંશનીય છે.

આ ઉપરાંત નિ. ભા. આ. મહાસંમેલનની કાર્યવાહક સમિતીના ચાલુ સાલે સભ્ય તરીકે નિમણુંક થઈ છે તે બતાવી આપે છે કે-તેઓ સમાજના હિતઅર્થે, પોતાના સ્વમાનને ભુલીજઈ સમાજનું હિત એજ પોતાની કર્તવ્યતા માનનાર, અનેક વિધવિધ સેવામાં આનંદ માનનાર એક મહામુકસેવક છે. અને તેઓ પોતાની અનેકવિધ મુક સેવાઓ દ્વારા હિન્દુસ્તાનના અનેક પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્યરાજો સાથે સંપર્કમાં આવ્યા છે. એટલું જ નહિ પણ તેઓ સદ્ગુણગ્રાહીને, તે તે વૈદ્ય મહાનુભાવોમાં રહેલ અનેક પ્રકારના જ્ઞાન અને વિશિષ્ટતાઓને ગ્રહણ કરી, પોતાના અને સમાજના હિત અર્થે તે સદૈવ પ્રયત્નશીલ રહ્યા છે.

આ બધાં તેમના સદ્ગુણોમાં મારી દૃષ્ટિએ એક મહાન ઉત્તમતા તો એ છે કે જેના બાળામાં માથું મુકીને સંપૂર્ણ વિશ્વાસપૂર્વક સુખ શકાય એવો વફાદાર સાથી ભાઈશ્રી. અનિરૂદ્ધપ્રસાદથી ચડીયાતો મળવો મુશ્કેલ છે.

ચડતી અને પડતીમાં, નિંદા ને કીર્તિમાં. એ ચાલુડગ રહી શકે છે. ને માથું મુકીને સાથે ચાલી શકે છે. એવા એ મહાન સાથીદાર છે. એમાં તો મને જરાપણ શક નથી. અને મારી દૃષ્ટિએ ભાઈશ્રી અનિરૂદ્ધપ્રસાદનું મોટામાં મોટું મુલ્યાંક એકજ છે.....

એમને નમ્ર, નિખાલસ, નિરાભિમાની, ઉદાર અને મળતાવડો સ્વભાવ સૌને વશ કરી શકે છે.

ગુજરાતમાં એક આદર્શ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય સ્થપાય એવી તેમની ધગશ છે. પ્રભુ એ ધગશને પુરી પાડે અને તેમના જીવનનો દીન દીન ઉત્કર્ષ થાઓ ને આથી પણ વધુ આયુર્વેદ સમાજની સેવાઓ કરે એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

વૈદ્યરાજ શશીકાન્ત બી. પંડ્યા વૈવભૂપણ વૈવર્ય
માનકમંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

શ્રી શશિકાન્ત પંડ્યા વૈદ્યભૂષણનો ટુંકો પરિચય

મંત્રી સને ૧૯૩૮-૩૯ના મે સુધી

(લખનાર : એ. કે વૈદ્ય)

વૈદ્યસભાના આ યુવાન મંત્રીનો ટુંકો પરિચય આલેખતાં મને હર્ષ થાય છે. જેનો મને સ્વપ્નેય ખ્યાલ નહોતો. પરંતુ તે કાર્ય મારે હાથે થાય છે જે બદલ હું સભાનો ખરેખર ઋણી છું. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૬૮ની સાલમાં અમદાવાદ જિલ્લે, દક્ષિણ દસકોઈ તાલુકાના વાંચ નામે ગામે થયેલો છે. એમનું કુટુંબ એ વખતે ન્યાતિમાં આબરૂદાર લેખાતું. અને સુખી હતું. હાલ પણ તેમના પિતાની ખ્યાતી સારી છે.

બાલ્યાવસ્થાએ ભાઈશ્રી શશિકાન્ત પંડ્યાએ વર્નાક્યુલર સુધીનો અભ્યાસ કર્યો છે તે તે પછી તેમણે દેવયોગે આપણી સભાના પ્રાણુરૂપ સ્વર્ગસ્થ વૈદ્ય-શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણુચાર્યને ત્યાં દવાખાનામાં ઉપવૈદ્ય તરીકે રહી વસવાટ કર્યો હતો, ત્યાં આવ્યા પછી પોતાની બુદ્ધિ ચાતુર્યની સાધારણ સંસ્કૃત અને ઇંગ્લીશનો સામાન્ય લખીવાંચી શકે તેટલો અભ્યાસ કર્યો છે. સ્વર્ગસ્થ મુ. વૈ. નારાયણશંકરભાઈના શિષ્યો માટે કહેવાનું હોય જ શું ? તેઓના હાથે ચાલતી પાઠશાળામાં ભાઈશ્રી શશિકાન્ત પંડ્યાએ આયુર્વેદની લઘુત્રયીનો અભ્યાસ ગુરુજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન સહિત અમુલ્ય લાભ મેળવ્યો તે એ વિદ્વાતાએ તેમણે ઘણાએ સમાજોપયોગી લેખો સમાજના ચરણે ધર્યા છે.

આ પછી તેમના ગુરુની હયાતીમાં જ નિ. ભા. વ. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની “ આયુર્વેદલિપિક ” અને વડોદરા રાજ્યની “ આયુર્વેદ મધ્યમા ” પરીક્ષા પાસ કરી પોતાની કાર્તિમાં વધારો કર્યો.

શરૂઆતમાં વગર પગારે વૈદ્યક શીખવા રહ્યા અને ત્યારપછી ધીમે ધીમે વધતા જઈ મુખ્ય કમ્પાઉન્ડર તરીકે સને ૧૯૩૭ના સપ્ટેમ્બર સુધી કામ કર્યું અને માસીક ૪૫ રૂપીઆના પગાર સુધી પહોંચ્યા. સંવત ૧૯૮૫ માં વડોદરા પ્રાંતિય સંમેલન, સંવત ૧૯૮૬માં કરાંચી મહાસંમેલન, સંવત ૧૯૮૬માં વસાઈ પ્રાંતિય સંમેલન તે સંવત ૧૯૮૨ માં અમદાવાદ મહાસંમેલનોમાં નિબંધો લખી પ્રમાણપત્રો પ્રાપ્ત કર્યાં છે. તે ઉપરાંત શ્રી મિત્ર શુભેચ્છક મંડળના તેઓ મુખ્ય કાર્યકર રહેલા અને હસ્તલીખીત માસીક તેમણે ચાર.

વર્ષ સુધી ચલાવેલું જેથી તે મંડળે પણ સને ૧૯૬૨ માં તથા શ્રી આયુર્વેદ પાઠશાળા જાત્ર મંડળે તેમની વૈદ્ય સભાના મંત્રીપદે ચુંટણી થવાથી ૧૯૬૩ની સાલમાં અભિનંદનો આપેલાં મને હર્ષ થાય છે કે આવા યુવાન દાર્યકરને આપણી સભા સેવી રહી છે.

ભાઈશ્રી શક્તિશાન્ત પંડ્યાએ “ યોગશતક ” નામના હિંદી પુસ્તકનો તરજુમો કર્યો છે તે પોતે “ અર્શરોગ ચિકિત્સાપદ્ધતિ ”નો સ્વતંત્ર ગ્રંથ રચી ખોતાની કીર્તિને યશસ્વી બનાવી સમાજને ચરણે તે ગ્રંથને ધર્યો છે. તેમજ તેમણે સને ૧૯૬૪ની સાલમાં અમદાવાદમાં એક “ શ્રીનારાયણ આયુર્વેદ વિદ્યાર્થી સેવા સંઘ ” ની સ્થાપના કરી છે જેમાં તેમના સ્વર્ગસ્થ ગુરુવરના સ્મારક ફંડની અને તેમના વિદ્યાર્થીઓના સંગઠનની ગોઠવણ છે તેમજ અન્ય આયુર્વેદિય કાર્યોનો બિદેશ સમાયેલો છે. તેમના ઉપરોક્ત કિર્તિ સંપાદન કારણથી પ્રેરાઈ સને ૧૯૭૭માં શારદાભવન-પુરાતત્ત્વ મંદિર બનાવસ તરથી “ વૈદ્યભૂપણ ” અને શ્રીનારાયણ આયુર્વેદ પાઠશાળાની “ વૈદ્યવર્ધ ” ની પદવીઓ મેળવવા બાબતે શાળી થયા છે.

હાલમાં સને ૧૯૭૭ની સાલથી શ્રી શક્તિશાન્ત પંડ્યા વૈદ્ય સભાના મંત્રીપદે ગિરાજ સમાજની અનેક સેવાઓ કરી રહ્યા છે તે આપ સૌને સુવિદિત છે અને અજ સાલમાં સમાજોપયોગી વાણું કાર્યો કરી રહ્યા છે. તેમની આ યુવાન વયમાં આયુર્વેદ પ્રત્યેની સેવા બાવી કારકીર્દી અને ધગશ અત્યંત હોઈ પરમકૃપાળુ બગવાન ધન્વન્તરીને પ્રાર્થના છે કે તેમની યશ કીર્તિને સદ્ગતિને આગળ વધારી આપણી સામાજિક સેવા કરવા દિવાંચુ બક્ષે ! તા. ૩૧-૩-૭૮.

વૈદ્યરાજ અનુપ્રસાદ જોડીદાસ વૈદ્યભૂપાળુ વૈદ્યવર્ય
સા.મંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

શ્રીમાન વૈદરાજ અનુપ્રસાદ ખોડીદાસ વૈદભૂષણુનું જીવનવૃત્તાંત

સહમંત્રી ૧૯૩૮-૩૯

(સંપાદક : વૈદ રાજેન્દ્રપ્રસાદ અંબાલાલ)

શ્રીમાનનો જન્મ અમદાવાદમાં સને ૧૯૧૧માં થયેલો. તેઓ આલ્યાવસ્થાથી યુજરાતી, ઇંગ્લીશ અભ્યાસ કરી. પોતે આયુર્વેદમાં પ્રવેશ કર્યો, સ્વર્ગસ્થ વૈદશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરનાં તેમજ તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર વૈદરત્ન માધવપ્રસાદ નારાયણશંકરના હસ્તે આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરી નિ. ભા. આ. વિદ્યા-પીઠની પરીક્ષા આપી “ ભિષક ” ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે તદુપરાંત તેઓશ્રીની યોગ્યતાથી તેઓને વૈદવર્ગ, અને વૈદભૂષણની માનવંત પદવીઓ દાશીની સંસ્થા અને નારાયણ પાઠશાળા તરફથી એનાયત કરવામાં આવી છે. તેઓશ્રીએ નિ. ભા. આ. રૂપમા સંમેલન વખતે સન્માન સમિતિ તેમજ પ્રદર્શન સમિતિમાં તેમજ સ્વયંસેવક સમિતિમાં અનેક સેવાઓ અર્પી છે. તેઓશ્રી આયુર્વેદનાં ઉત્કર્ષમાં અત્યંત ઉત્સાહથી કાર્ય કરનાર એક મુક સેવક છે. જેનો દાખલો કે તેઓશ્રી આજે શ્રી આયુર્વેદ સ્વાધ્યાય મંડળના મુખ્ય મંત્રી છે. તદુપરાંત આપણી સમાના પણ સહમંત્રીપદે ગિરાજ આજે પણ અખંડ સેવા અર્પી રહ્યા છે. આવા એક ઉત્સાહીત અને નવયુવક વૈદ ભવિષ્યમાં આયુર્વેદનાં ઉન્નતિદર્શક કાર્યો કરે. અને તેમને ભગવાન ધન્વન્તરી યજ્ઞ, કીર્તિ, અને ધનથી અભિવૃદ્ધ કરી દીર્ઘાયુષ્ય વક્ષે કે જે દ્વારા તેઓ અદર્નિશ આયુર્વેદની સેવામાં તત્પર રહે એજ આશાસહ વિરમું છું.

લી. આપનો
વૈદ રાજેન્દ્રપ્રસાદ અંબાલાલ
લીમ્પકુદ પેટલાદ.

વૈદ્ય યશવંતરાય બાપાલાલ વૈદ્યવર્ચનું

જીવન ચરિત્ર

સહમંત્રી વૈદ્યસભા ૧૯૩૮,૩૯

વૈદ્યરાજ યશવંતરાય બાપાલાલનો જન્મ અમદાવાદનાં સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યસભાના આદ્ય સ્થાપક વૈદ્યરાજ બાપાલાલ હરિશંકરને ઘરે થયો હતો. તેઓશ્રીને ગાર્લિક સંસ્કારો, વૈદ્યનાં પડ્યા હતા તે જેથી તેઓશ્રીએ ગુજરાતી ઇંગ્લીશ વિગેરે અભ્યાસ કરી આયુર્વેદની દિશામાં પગલાં પાડ્યાં અને અમદાવાદ સુરત્નરૂપ વૈદ્યરાજ લક્ષ્મીશંકર રામકૃષ્ણ વૈદ્યરત્નની પાસે અભ્યાસ કરી. નિ. ભા. આ. વીદ્યાપીઠની ભિષક પરિક્ષા પસાર કરી. પોતાનાં પરા-પૂર્વથી ચાલી આવતા દવાખાનામાં પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી. અમદાવાદમાં ભરાયલા નિ. ભા. આ. રૂપ માં અધિવેશન વખતે તેઓશ્રીની ઉનારા સરભરા સમિતિને અર્પેલી સેવાઓ ખરેખર પ્રસંસનીય હતી. પોતે સેવાભાવી હોવાને અંગે જ્યારે ચાલુ સભામાં વૈદ્યસભા કાર્યની અંદર સહાયતા માટે સહમંત્રીની જરૂર પડતી. જેથી જેમણે તે કાર્ય સહર્ષ સ્વીકારી લઈ-અહર્નિશ પોતાનાં કાર્યોને ગોણુ ગણી વૈદ્યસભાનાં મંત્રીઓને પોતાની સેવાઓ અર્પતા આવ્યા છે. અને જે આજે પણ ખરેખર પ્રસંશનીય છે. આવા એક ઉત્સાહી અને નવયુવક વૈદ્યરાજ ભવિષ્યમાં આયુર્વેદનાં ઉત્કર્ષમાં, પોતે સક્રીય ફાળો આપે એજ ઇચ્છા અને ભગવાન ધન્યવંતરીને પ્રાર્થના કરું છું કે તેમને આપ ધન, યશ અને કીર્તિથી સમૃદ્ધ બનાવી દીર્ઘાયુષ્ય બક્ષો કે જે દ્વારા તેઓ શ્રી આથી પણ વધુ આયુર્વેદની સેવાઓ તન, મન, ધનથી કરે એજ આશા સાથે વીરમું છું.

લી. વૈદ્યરાજ—

રાજેન્દ્રપ્રસાદ અંબાલાલ.

લીમ્બાકુઈ-પેટલાદ.

વૈધરાજ જશવંતલાલ બાપાલાલ વૈધવર્ધ
સહમંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

વૈદ્યરાજ બાબુલાલ રણછોડલાલ આયુર્વેદ મહોપાધ્યાય
ક્રાપાધ્યક્ષ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

શ્રીમાન વૈદ્યભુપણ આયુર્વેદ મૂહોપાધ્યાય બાબુભાઈ રણછોડલાલનું જીવન ચરિત્ર

ઓડીટર ૧૯૩૭, ૧૯૩૮, ૧૯૩૯

જન્મ તા. ૧૯-૯-૧૯૦૨ અમદાવાદમાં આસ્ટોડીઆરોડ ઉપર આવેલા અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ રણછોડલાલ બાપાલાલને ત્યાં થયો હતો. બાલ્યજીવન અમદાવાદમાં પસાર કરી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી ફર્સ્ટ ઇયર આર્ટ્સની પરીક્ષા સને ૧૯૨૧ માં પાસ કરી પોતે મુંબાઈ “ એમ. બી. બી. એસ ” નો ફાર્સ લીધો હતો પરંતુ એક બે વર્ષ દરમ્યાન પોતાની નાદુરસ્ત તબીયતના કારણે ને અભ્યાસ ક્રમ પડતો મુકી પોતાના પરાપૂર્વથી ચાલી આવેલા આયુર્વેદિક ધંધાનો અભ્યાસ જયપુર મુકામે આયુર્વેદિક કોલેજમાં જઈ આયુર્વેદ ઉપાધ્યાયનો ફાર્સ સ્વામિશ્રી લક્ષ્મીરામજી આયુર્વેદાચાર્ય તથા પંડીત શીવદત્તજી શાસ્ત્રીના હસ્તે અભ્યાસ કર્યો અને જે બદલ તેમને ત્યાંથી “ વૈદ્યભુપણ ” ની માનનીય પદવીની ગ્રામી થઈ પરંતુ ૧૯૨૪ના ડીસેમ્બરમાં પોતાના પીતાશ્રીના સ્વર્ગવાસ પછી તે કાર્ય પુરું કરી લઈ પોતાના દાદાના નામથી ચાલતા દવાખાનામાં વૈદ્ય તરીકે પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી હતી ત્યારબાદ આપણી સભાએ નિ. ભા. વિ. ની પરીક્ષાઓ ને સહકાર આપતો ઠરાવ કર્યો જેથી તેઓશ્રીએ ૧૯૨૬ માં એ. ઇ. આ વિદ્યાપીઠની ભિષક પરીક્ષા પાસ કરી આજ દિન સુધી તેઓ વૈદ્યસમાજના કાર્યોમાં તન મન અને ધનથી મદદ કરતા આવ્યા છે ને ૨૫ મા મહાસંમેલન વખતે સન્માન સમિતિના મંત્રી તરીકે તેમજ અ. વૈદ્યસભાના કાષાધ્યક્ષ તરીકે પોતાની સેવાઓ અર્પી છે અને આજે પણ તેવાજ ઉત્સાહથી કાર્ય કરી રહ્યા છે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા તેઓશ્રીને દિર્ઘાયુ બક્ષે શારદાપીઠના શંકરાચાર્ય તરફથી આયુર્વેદ-મૂહોપાધ્યાયની પદવી મળી છે.

સંપાદન

વૈદ્યભુપણ અનુપ્રસાદ બોડીદાસ,

રસવૈદ્ય દલપતરામ પી. દવે આયુર્વેદ વિશારદનું જીવનચરિત્ર

ઓક્ટોબર ૧૯૩૭-૩૮, ૩૯ મે

શ્રી. રસશાલા ઔષધ ભંડાર. અમદાવાદના સ્થાપક ગોંડલવા
રસવૈદ્ય દલપતરામ પી. દવેનો અલ્પ પરીચય દવે. રસવૈદ્યનો સંવ
૧૯૫૫ ની સાલમાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ થયો હતો
કાઠીયાવાડમાં આવેલા રાજધાનીના ગોંડલ ગામમાં પોતે વિદ્વાન વૈદ્ય ગુરુ
ત્યાં રહી આયુર્વેદનો શાસ્ત્રીય ઉત્તમ અભ્યાસ તેમજ (૮૦૦) આઠસો વ
થયાં શિષ્ય પરંપરાથી રસાયન શાસ્ત્ર અને આયુર્વેદિક ઔષધોનું અનુભવ
સિદ્ધ જે જ્ઞાન ચાલ્યું આવે છે તેનો બહોળો અનુભવ લીધા બાદ તેઓ પે
સ્વાલંબી બનવા માટે ભારતના જુદા જુદા ભાગોમાં પર્યટન કર્યા બ
અમદાવાદ સંવત ૧૯૭૧ માં આવેલા અને ધંધો મેળવવા લાગ્યા, જેમ જે
અનુભવ પરીપક્વ થવા લાગ્યો તેમ તેમ તેઓએ મેળવેલો વૈદ્યકીય અનુભવ
પ્રબળતા લાભ આપતા રહ્યા દીન પ્રતિદીન તેમને તેમાં વધુ રસ પડવા
તેઓએ તેમના ગુરુશ્રીની સંસ્થા કાર્મસીની એજન્સી લીમીટેડ અને વૈદ્ય
ચિકીત્સાની સાથે વેપાર પણ ખુબ મહેનત અને ખંતથી ચલાવ્યો પણ તે
તેઓને વખતોવખત તેમના પૂજ્ય ગુરુ શ્રી અને સંસ્થાના ઉત્તરાધિકારી
તરફથી અનેક અગવડો અને સંકુચીત મનોભાવનાથી ખોટી રીતે દબા
થયાં કરતાં હતાં.

રસવૈદ્ય શ્રીએ અમદાવાદમાં કચ્છ, કાઠીયાવાડ વૈદ્ય મિત્ર મંડલ નામ
સંસ્થા સ્થાપી વૈદ્ય આલમમાં ખુબ આંદોલન ચલાવ્યું.

પોતે સેવાભાવી વ્યક્તિ હોવાથી તેઓ મુખ્ય કાર્યકર્તા હોવા છતાં તે
તે સંસ્થાના ખીજા વિદ્વાન સભ્યોને આગળ લાવવાનો માનસહ પ્રયાસ કર
અને આર્થિક પણ મોટાં ખર્ચ મંડળ માટે પોતાના પાકીટમાંથી કર
પોતાના મંડળના વિદ્વાન વૈદ્યરાજે પબ્લીકમાં કેમ વધુ માન પામે તેવા હેતુ
તેઓ સભા મીટીંગો ભરીને ઘણો પ્રયાસ અને આયુર્વેદનો પ્રચાર કરતા.
કચ્છાએ તેમના કેટલાક વિદ્વાન મીત્રો અકાલે આ લોક છોડી પરદે
સિધાવ્યા છે. અરસામાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વૈદ્યરાજને જેની એજન્સી હ
તેનાથી વિશેષ અગવડો વખતોવખત ઉભી થવાથી તેઓ ખુબ મુંઝાયા ર
આ રીતે આયુર્વેદની અને પબ્લીક જનતાની (દરીદ્ર નારાયણની) પોત

વૈદ્યરાજ દલપતરામ પી. દવે આયુર્વેદભૂષણ; ભિપડકેસરી
ઑડીટર અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

ધૃત્વ અને હૃદયની સુદ્ધ ભાવના પ્રમાણે ભરીખ્યામાં વધુ સેવા નહિ કરી શકે તેમ જળાવાથી એજન્સી કાઢી નાખી. પોતે ગુરૂ પરંપરા મેળવેલા જ્ઞાન અને પંદર વર્ષના પ્રેક્ટીકલ અનુભવના બહોળા જ્ઞાનથી તેઓશ્રીએ ઉપર જળાવેલી શ્રી રસશાળા ઔષધભંડાર નામની સંસ્થા તા. ૨૩-૬-૧૯૩૫ ના મંગળ પ્રભાતે પ્રાતઃસ્મરણીય પૂજ્ય મુરબ્બી શ્રી વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણ-શંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય આયુર્વેદ મહા મહોપાધ્યાય બિષક શિરોમણી અને એલ ઇન્ડીઆ. આયુર્વેદિક, વૈદ્ય સંમ્મેલન, બનારસ, (કાશી) (૨૬) જી-સમા સંમેલનના પ્રમુખશ્રીના સુભ હસ્તે અમદાવાદ વૈદ્યસભાના વિદ્વાન વૈદ્ય-રાજે અને નાગરિક સેંકડો વિદ્વાન મિત્રો, મીત્ર માલીકો, વકીલો, ડાક્ટરો, ઉંચા હોદ્દાના અમલદારો વિગેરે સજ્જનોની હાજરીમાં દબ્બા ભરેલા સમારંભમાં પ્રાસંગિક બાણો થયા બાદ આ સંસ્થા ખુલી મુકવાની મંગળ ક્રિયા પ્રમુખશ્રીએ કરી. રસવૈદ્ય આગંતુક સદગૃહસ્થોનો આભાર માનતાં અમદાવાદ વૈદ્ય સભાને હૃદય પુર્વક સન્માનું ગૌરવ જળવવા રોકડ રકમ પ્રમુખને એણે ભેટ ધરી તે સહર્ષ સ્વીકારી બધા સભ્યો સંસ્થા અને રસવૈદ્યનો અભ્યુદય ઇચ્છતા અમીનો છાંટો નાખી સાકરના પડા અને ફુલહાર વિગેરે થયા બાદ શ્રી ધન્વન્તરિ ભગવાનના જ્યોત્સ્ના ગજવતા સૌ સહર્ષ વિખરાયા હતા. આ સંસ્થા પ્રારંભમાં બહુ નાના પાયા પર શરૂ થઈ હતી પણ ઇશ્વર કૃપા અને વિદ્વાન મિત્રો અને પ્રજાની લાગણીને લીધે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતી હાલ સંગીન સ્થિતિએ પહોંચી રહી છે, આજે આ રસશાળા હજારો ચોરસ ફુટ જમીનમાં વિશાળ ભવ્ય કારખાના માટે વિવિધ વિભાગોવાળો પોતાની માલીકાનો બંગલો લીલી વનરૂપિ માટે વિશાળ ખુલ્લી જમીનમાં બગીચો અને હજારો રૂપિયાનાં સિદ્ધ ઔષધો સરંજામ સાથે વિસ્તારથી ફેલાયેલી છે. આ સંસ્થાએ આયુર્વેદિક ઔષધોના પ્રચારની ઝડપ સાથે સંગીન રીતે કરેલાં કામને લીધે સમસ્ત ભારત વર્ષમાં તેમજ દુનિયામાં બીજા દેશો જેવા કે આફ્રિકા સુધીના પ્રદેશોનું ધ્યાન આયુર્વેદિક ઔષધો તરફથી ખેંચ્યા છે. અને પોષ્ટ દ્વારા ઘણા કુટુંબો દવાઓ મંગાવી વાપરે છે. તદુપરાંત વિશ વર્ષથી પચલીકને રોગ પરત્વે યોગ્ય સલાહ મફત અપાય છે તેમજ ગરીબોને ઔષધ દાન આપ્યાં છે જેનો લાભ લઈ હજારો કુટુંબોનાં દર્દીઓ રોગ મુક્ત થઈ શુભ આશીશ સાથે પ્રસંશા કરે છે વિશેષમાં રસશાળા અને રસવૈદ્યને પ્રાંતિય અને એલ ઇન્ડીઆ નિ. ભા. વૈદ્ય સંમ્મેલનો અને પ્રદર્શનોમાંથી ઔષધોની ઉત્તમતા બદલ પ્રથમ ટ્રેણીના પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે. તેમજ બીજી નાની મોટી સંસ્થાઓ અને વિદ્વાન વ્યક્તિઓએ કાર્યથી આકર્ષાઈને ઉત્તમ ટ્રેણીના પ્રમાણપત્રો (સર્ટીફિકેટ) અને વૈદ્યકીય શાસ્ત્રીય મોભાદાર ડીગ્રીઓ વિગેરે આપ્યાં છે.

તેમજ રસવૈદ્ય ઘણી પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓના સભ્ય છે. રસવૈદ્ય અમદાવાદ વૈદ્યસભાના પંદર વર્ષથી સભ્ય અને હોદ્દેદાર છે તેમજ મહાયુગ્વરાત આયુર્વેદ

મેડીકલ સોસાયટી અને મહાવિદ્યાલયના સભ્ય છે અને શ્રી કાશીપંડીત સભાના ગુજરાત પ્રાંતની સંસ્થાના સભ્ય અને બીજી સંસ્થાઓના હોદ્દાદાર છે.

અમદાવાદ શ્રી આયુર્વેદ સ્વાધ્યાય મંડલના કોષાધ્યક્ષ છે તેમજ ઓલ ઈન્ડિયા આયુર્વેદ મહામંડલ (આયુર્વેદિક કોંગ્રેસ)ના આજીવન સભ્ય (લાઇફ મેમ્બર) છે. એજ કાઠીઆવાડ વૈદ્ય મીત્રમંડલના સ્થાપક અને મૂખ્ય કાર્યકર્તા છે.

અને અમદાવાદ ઔદીચ્ય ખેરડી સમવાય મહામંડલના સ્થાનીક પ્રમુખ છે. અને ગોંડળ પ્રજ્ઞમીત્રમંડલના સ્થાપ (અમદાવાદ) ના તેમજ પ્રમુખ છે.

રસવૈદ્ય પોતે રસશાળાના વેપારના નફામાંથી આયુર્વેદિક વૈદ્યકીય વિષયો ચર્ચાતું અને જનતાને ઉપયોગી એવું માસીક કાઢવાની વિચારણા ચલાવી રહ્યા છે. અને તેમજ આયુર્વેદનો સરલ ભાષામાં સામાન્ય જનતા બહોળો લાભ લઈ શકે તેવો રસચંદ્ર રવચંમ લખી રહ્યા છે તેમજ ભવીષ્યમાં પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા તેઓશ્રીના હાથે જનતાની અને આયુર્વેદની વધુ સેવા કરવાની શક્તિ આપે એવી વાંચક મહાનુભાવો અને વિદ્વાન વૈદ્યરાજો અને જનતાના સહકારથી ભવીષ્યમાં આગંતુક મુશકેલીઓ તેમજ મુંઝવણોથી પ્રભુ મુક્ત કરે તેવી પરમ-કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના સાથે સોટી જીવનચરિત્ર પુરું કરું છું.

ૐ શાન્તિ, શાન્તિ, શાન્તિ

મીત્રોનો અબ્યુદય ઇચ્છતો સદાગો આપનો

શ્રી. રસશાળા આયર્ષમંડાર હેડ ઓફીસ

ગાંધીરોડ આલાહનુમાન પાસે અમદાવાદ.

કારખાનુ શ્રી મહાલક્ષ્મી સોસાયટી બંગલા નં ૧૯ (રસકુંજ)

વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી ભિપક કેશરી

પ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

ઉ.પ્રમુખ : ગુજરાત ડચ્છ કાલિયાવાડ સ્થાપીસમિતિ

અમદાવાદ વૈદ્યસભાના પ્રમુખશ્રી અંબા- શંકર ત્રિવેદી લિપક કેસરી ચિકિત્સક ચુડામાળીનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

પ્રમુખ સને ૧૯૩૯

લખનાર : નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર વૈદ્યશાસ્ત્રી-લિપગાચાર્ય,
આયુર્વેદરત્ન સ્મૃત્પેશીયાલીસ્ટ ગાદડમેડલીસ્ટ.

શ્રીયુત અંબાશંકરભાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૪૪ ના મહા વદી ૧૩ ના રોજ રાજકોટ રાજ્યની રાજધાની સરધાર મુકામે ચાતુરવેદીય મોઢ બ્રાહ્મણમાં થયો છે. બાલ્યકાળમાં ગુજરાતિ શિક્ષણ મેળવ્યા પછી ઈંગ્રેજ મેટ્રીક સુધીનો અભ્યાસ તે સંસ્કૃત સાથે કરી સને-૧૯૦૨ ની સાલમાં કાકિયાવાડના સુપ્રસિદ્ધ બાવાભાઈ અચળજીના પ્રશિષ્ય રાજ્યવૈદ્ય રવિશંકર દેવશંકરની સાથે ઉદેપુર ગયા ત્યાં તેમની પાસે તથા દરભંગાના નિવાસી મૈથીલી પંડિત મહાદેવ-પ્રસાદ જાંજની પાસે આયુર્વેદનો સતત ચાર વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરી ઉદેપુરમાં વૈદ્ય તરીકેની પ્રેક્ટીસ ચાલુ કરી સને-૧૯૧૦ સુધી ઉદેપુરમાં રહ્યા દરમ્યાન પ્લેગ, કોલેરા ઇત્યાદિ જનપદોદવસનના રોગોના હુમલા વખતે સેવાભાવથી કાર્ય કરી પ્રજાની ચાહના મેળવી. સને-૧૯૧૧ ના જન્યુઆરી માસમાં મોરબી નરેશના ભાઈ શ્રીમાન હરભંભજી સાહેબના ખાસ આમ્રહથી રાજકોટમાં દવાશાળા ખોલી ચિકિત્સાનું કાર્ય શરૂ કર્યું સને-૧૯૧૨ મેડીકલ, રજીસ્ટ્રેશન એક્ટ મુજબ ઈલાકામાં શરૂ થયો તે સમયે રાજકોટ રાજ્યમાં પણ તેનું અનુકરણ કરવાનું રાજ્યે નક્કી કર્યું વૈદ્યોના હિતનું રક્ષણ કરવાના માટે વૈદ્યસભાની સ્થાપના કરી પોતે મંત્રીપદ સ્વીકાર્યું સભાનું ડિપ્યુટેશન સહિત ઠાકોરશ્રી સાહેબ લાખાજીરાજ પાસે લઈ જઈ એક્ટ સંધધી. વિચારણા કરી રાજકોટ રાજ્યમાં મેડીકલ બોર્ડની સ્થાપના કરાવી. અને તે વખતના પ્રેક્ટીસ કરનારા તમામ વૈદ્યને રાજ્ય પાસે રિવક્રૂત કરાવી વૈદ્યોના હિતનું રક્ષણ કર્યું તેજ અરસામાં મુંબઈની જ્યોર્જ ધી રીફ્રેશ એન્ટીટુ પર ક્યુલોસીસ લીગઝમાં આયુર્વેદીય પદ્ધતિથી ક્ષય રોગીની સારવાર કરવામાં વધુ સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. તે સંબંધીનો પ્રતિપાદન કરતું એક નિવેદન પ્રગટ કરી લીગના કાર્યકરતાઓને સતોષ આપ્યો. સને ૧૯૧૫ ના એપ્રિલ માસમાં અમદાવાદના ન્યુ સારંગપુરની કોટન મીલના એજન્ટ શેડ સાકરલાલ બાલા-ભાઈની તથા ન્યુ માણેકચોક મીલના એજન્ટ શેડ લાલભાઈ ત્રિકમલાલની સારવાર કરવા અમદાવાદ આવ્યા ચિકિત્સા પદ્ધતિથી પ્રસન્ન થઈ બન્ને

ગૃહસ્થોએ અમદાવાદમાં સ્થાયી થવાનું કહેવાથી જનસમાજના હિતનું કંઈ કાર્ય કરવામાં આવે તો રહેવાને હા, પાડી તેથી તે જનને ગૃહસ્થોએ શ્રી લોક હિતાર્થે દેશી દવાખાનું એ નામનું ઔષધાલય કેવળ નામનીજ શી લઈને ચલાવવા માટે માસીક રૂ. ૧૦૦ સો રૂ.નું ડોનેશન કરી આપ્યું સને ૧૯૧૮ સાલમાં સફળત વૈદરાજ જટાશંકર લીલાધરની ગુજરાત આ. ફાર્મસી સાથેનો સંબંધ બંધાયો. નિખીલ ભા-આ. વિદ્યાપીઠના અમદાવાદ કેન્દ્રમાં લેવાતી પરીક્ષાના નિરીક્ષક નિમાયા સને ૧૯૨૩ની સાલમાં અમદાવાદ વૈદ્યસભાની પુનર રચના વખતે સભ્ય તરીકે તે વ્યવસ્થાપક મંડળમાં નિમાયા સને-૧૯૨૪ માં અમદાવાદ વૈદ્યસભાએ ડા. સુમંત મહેતાની સુચનાથી ગુજરાત પ્રાન્તિય સંમેલન ભરવાનો વિચાર કર્યો તે તે વર્ષમાં નિ. ભા. આ. સંમેલનના હરદ્વાર ખાતેના અધિવેશનમાં શ્રીયુત જાદવજીભાઈ અધ્યક્ષ હોવાથી ચાર પ્રતિનિધીઓને વૈદ્યસભાએ સંમેલનનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા હરદ્વાર મોકલ્યા તેમાં મુખ્ય હતા. હરદ્વાર સંમેલનનો અનુભવ સભા સમક્ષ આપેલુજ રજુ કરી સભાને સંમેલન ભરવા ઊત્સુક બનાવી. આ વખતે વઘોનું સંગઠન નબળું હતું. સભાની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હતી તેની વિચારણા કરતાં વિદ્વાન વૈદ્યોનું સંગઠન કરવાના હેતુથી સંમાનિત વૈદ્યોનું પ્રમાણપત્ર આપવાનો ખરડો તૈયાર કરી વૈદ્યસભા સમક્ષ રજુ કર્યો સર્વાનુમતે પાસ થવાથી સંમાનિત વૈદ્યોના પ્રમાણપત્રો આપવાનું શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં લગભગ ૮૫) વૈદ્યોએ પ્રમાણપત્રો મેળવ્યાં સભાના સભ્યોની સંખ્યા વધીને સભા પાસે સંમેલનનું પ્રાથમિક ખર્ચ કરવાની ઊત્પન્ન થઈ. સને ૧૯૨૫ની સાલમાં ગુ. પ્રાં. વૈદ્ય સંમેલનનું પ્રથમ અધિવેશન અમદાવાદ વૈદ્યસભા મારફત સ્વાગત મંત્રી તરીકેના હોદ્દા પર રહી સફળ બનાવવાનો યત્ન કર્યો. પ્રથમ સંમેલનના અધ્યક્ષ શ્રીયુત ડા. પોપટભાઈ પ્રભુરામે પ્રસન્ન થઈ સુવર્ણચંદ્રક અર્પણ કર્યો છે.

દ્વિતિય સંમેલન મુંબાઈ ખાતે ભરાયું શ્રીયુત નારાયણશંકરભાઈના પડખે રહી તેને સફળ બનાવવામાં પ્રયત્નશીલ રહ્યા. સુરતના ત્રીજા અધિવેશન વખતે સુરતની સ્વાગત સમિતીને એક માસ અગાધી સમયનો ભોગ આપીને સંમેલન સફળ બનાવવામાં સહાયતા કરી. આ સેવાઓથી પ્રસન્ન થઈ ને સુરત સંમેલનના પ્રમુખશ્રી સ્વ. વૈદરાજ ત્રંબકલાલ ત્રિભુવન સુનીએ સુવર્ણચંદ્રક અર્પણ કર્યો પ્રથમ સંમેલન વખતે વૈદ્ય મંડળની સ્થાપના કરી પ્રાન્તિય મંત્રી તરીકે રહ્યા પાછા ત્રીજા વર્ષે પ્રાન્તિય મંત્રી તરીકે ચુંટાયા તેમના પ્રાન્તિય મંત્રી તરીકેના અમલ દરમ્યાન મદ્રાસ કમિટીનો રીપોર્ટનો સંક્ષિપ્ત હેવાલ આયુર્વેદ વિજ્ઞાન નામની પુસ્તિકા રૂપે તથા વૃદ્ધવયોની વનસ્પતિઓનું પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે. તે વખતે ગોંડળના રસવૈદ્ય જીવરામ કાલીદાસભાઈએ ગુજરાતથી કંઈ કાઠીઆવાડનું સંમેલન જુદું ભરવાનો પ્રયત્ન આદર્યો તેમને કુનેહથી સમજાવી ગુજરાત કંઈ કાઠીઆવાડ એક જ રહે તેવા યત્નમાં સફળતા મેળવી ચોથા સંમેલન વડોદરા વખતે પૂર્વવત સ્વાગત સમિતિને મદદ કરી હતી. પાંચમા વસાઈ સંમેલનમાં અગત્ય ને અગ્નજ્વા પ્રદેશમાં સફળતાપૂર્વક સંમેલન ભરી શકવાનું અદિતીય માન તેમને પ્રાપ્ત કર્યું.

તેઓએ આજ સુધીમાં વૈદ્યસભાની મંત્રી તરીકે ઉપાધ્યક્ષ તરીકે અનન્ય સેવાઓ કરી છે એટલું જ નહીં પરંતુ આયુર્વેદના પ્રચારને સંગઠનના માટે આપણા પ્રાન્તના પ્રચારક તરીકે તેમનું અગ્રસ્થાન છે. નિખિલ ભા. આ. મહાસંમેલનમાં અનેક અધિવેશનોમાં તેઓ સતત હાજરી આપ્યા કરે છે. સને ૧૯૩૬ની સાલમાં અમદાવાદ ખાતે ભરાયેલ નિખિલ ભારત વ. આ. મહાસંમેલનના ૨૫ મા અધિવેશન વખતે તેઓ સ્વાગતના પ્રધાનમંત્રી તરીકે કાર્ય કરીને સંમેલનને સફળ બનાવવામાં ફળીભૂત થયા છે. તેમજ નિ. ભા. વ. આયુર્વેદ મહાસંમેલન કાશીના પ્રમુખ સ્વ. વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર પ્રાણાચાર્યની સાથે તેમની પડખે રહી સંપૂર્ણ રીતે ફળીભૂત કરાવ્યું.

તેઓશ્રી તરફથી સને ૧૯૩૩ની સાલથી તેઓએ શ્રી અનંત આયુર્વેદ પાઠશાળા શરૂ કરી છે જેમાં અભ્યાસ કરી આજસુધી સો ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ નિ. ભા. આ. વિદ્યાપીઠની પરિક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા છે તદુપરાંત તેઓના હસ્તે સને ૧૯૨૨ ની સાલથી સ્વ. શેઠ. જોડાભાઈ અમરતલાલનું દેશી દવાખાનું ચાલે છે આ દવાખાનું પ્રથમ એલોપથીય થવાનું હતું પણ મરહુમ શેઠને જીવતાં જતે મળી તેમના વીલમાં આયુર્વેદીય દવાખાનું ચલાવવાનું નક્કી કર્યું જે અદ્યાપી પર્યંત ચાલું છે ને તેમના મુખ્ય વૈદ્ય તરીકે તેમના પુત્ર વૈદ્ય ગીરજનશંકર અંબાશંકર કે જેમને સને ૧૯૩૦ માં બિષક પરીક્ષા પાસ કરી છે તેઓ ચલાવે છે ગીજુભાઈ એલ. સી. પી. એન્ડ એસના બીજા વર્ષ સુધી અભ્યાસ કર્યો અને આયુર્વેદ બિષક પાસ કરી ઉભયપથીનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે અને ગીજુભાઈ સ્વભાવે મીલનસાર અને શાંત અને માયાળું છે અને જ્યાં જ્યાં પ્રાંતિક તથા એલ ઈન્ડીયા સંમેલન હોય છે ત્યાં ત્યાં બની શકે તેટલા ઠેકાણે પોતે હાજરી આપે છે. ને તેના પર પોતે દેખરેખ રાખે છે.

સદ્ગત વૈદ્યશાસ્ત્રી, નારાયણશંકરભાઈ અને શ્રીયુત રાજ્યવૈદ્ય એસ. એમ. શર્માજી વૈદ્યશાસ્ત્રી અમૃતલાલ ત્રિભુવન વૈદ્યરાજ રવિશંકર જટાશંકર સાથેનો તેમનો ધનિષ્ઠ સંબંધ યથાવિધિ ચાલ્યો આવે છે. અન્ય અન્ય સહકારના યોગે વૈદ્યસભાની ઊન્નતિ સાધવાએ સદૈવ તકર રહ્યા છે.

સને ૧૯૩૮ નું મુંબઈનું પ્રાન્તિય સંમેલન પણ તેમના પ્રયત્નોનેજ આભારી છે. આ પ્રમાણે તેમની આયુર્વેદની સતત ને અદ્વિતીય સેવાઓથી પ્રસન્ન થઈને તેમની વધુ સેવા મેળવવાના લોભે ચાલુ વરસે અમદાવાદ વૈદ્યસભાના પ્રમુખ તરીકે સર્વાનુમતે ચુંટી કાઢ્યા છે. સુરત વૈદ્યસભાએ ત્યાંની રજતજયંતી મહોત્સવ ઉજવ્યો તે વખતે તેમને ચાંદીના કારકેટમાં માનપત્ર તેમની આયુર્વેદ અને વૈદ્યસમાજ પ્રત્યેની સેવાઓની કદર તરીકે આપ્યું હતું.

તેઓશ્રીના પ્રમુખપદમાં આવ્યા બાદ અમદાવાદ વૈદ્યસભાનો રજતજયંતી ઉત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો તથા રજતજયંતી ગ્રંથ પ્રકાશનમાં આવ્યો તેમજ અમદાવાદ વૈદ્યસભા સ્થાપિત ગુજરાત આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય તેમના મુરબ્બી મિત્ર સ્વ. નારાયણશંકરભાઈના વાક્યને યાદ કરી ‘ સંહતિ કાય સાધિકા ’ એ ન્યાયે વૈદ્યસભાના સહકારથી શરૂ કર્યું તેઓશ્રીએ પોતાના ઓદ્ધા દરમીયાન દુક વખતમાં તેમના મંત્રીઓ તેમજ વ્યવસ્થાપક મંડળની સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી.

વૈદ્યરત્ન શ્રી માધવપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રીનો ટુંક જીવન પરિચય

સેવા અને સંસ્કારથી ભરેલું આખું જીવન

ઉપપ્રમુખ:—સને ૧૯૩૯

લેખક:—ચંદ્રકાન્ત ન. વ્યાસ આયુર્વેદ ભિષક (એ. આઇ. એવી.)

અધિક શ્રાવણ સુદ ૪ સં. ૧૯૫૭ તા. ૧૯ મી જુલાઇ ૧૯૦૧ રા. માધવપ્રસાદનો જન્મદિન, ચરોતરના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ રાગ્નરામ આપુજી પુરાણીને ત્યાં એમનું મોસાળ થાય, અને એમનો જન્મ પણ એમના મોસાળ જ થયો હતો. માધવપ્રસાદના મામા લુવાવસ્થામાં જ સ્વર્ગસ્થ થયેલા હોવાથી, મોસાળમાં દાદા દાદીએ એમને ખૂબ જ લાડથી ઉછેર્યા હતા. એ રીતે એમનું બાળપણ મોસાળમાં પસાર થયું હતું.

૧૯૧૮ ની સાલ સુધી એમણે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો: માતામહ અને પિતા એ બન્ને વૈદ્યકિય ધંધો કરતા હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેમનું ચિત્ત એ ધંધા તરફ વળ્યું અને તેમણે પણ આ ધંધામાં પગલાં પાડ્યાં. બીજા વૈદ્યો જેમ ચાર શીશી દવાની લઇ ગોઠવી મહાન વૈદ્યરાજ બની જાય છે તેમ ન કરતાં એ વિદ્યાનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી અભ્યાસ શરૂ કર્યો: અને પોતાના પિતા પાસે શાસ્ત્રીય તેમજ ક્રિયાત્મક ઉભય પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવ્યું.

ત્યારબાદ ૧૯૨૦ થી ૧૯૨૩ સુધી તેઓએ સીવીલહોસ્પિટલમાં શવચ્છેદન (Dissection) તથા મેટ્રીરીયા મેડિકા, અને પ્રીક્ટીયોલોજીનો ખાનગીરાહે, કર્નલ ટ્યુક સાહેબની ખાસ બલામણુ અને જાતીય દેખરેખ નીચે કર્યો. અને તે બાદ સને ૧૯૨૪ માં ભિષક તેમજ વડોદરાની શ્રાવણમાસ દક્ષિણા પરીક્ષાની આયુર્વેદ મધ્યમા પરીક્ષા સારા માર્ક્સ મેળવી પસાર કરી: અને સારા માર્ક્સથી પાસ થવા બદલ રૂપિયા ૩૫) અને પ્રમાણપત્ર ના. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી આપવામાં આવ્યા: આટલેથી એમના અભ્યાસની ઇતિશ્રી ન થઈ એમનો આયુર્વેદ તરફનો પ્રેમ અસાધારણ હતો એટલે એમણે વૃદ્ધત્રયીનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને ૧૯૨૬ માં વડોદરાની શ્રાવણમાસ દક્ષિણાની ‘આયુર્વેદ ઉત્તમા’ પરીક્ષા પ્રથમ નંબરે પાસ કરી અને તે બદલ તેમને નામદાર ગાયકવાડ

वैद्यरत्न माधवप्रसाद नारायणशङ्कर शास्त्री
अमदावाद म्युनिसिपल आयुर्वेदिक दवाखानाना

मेडिकल ओफिसर

अमदावाद वैद्यमहाना मानद मंत्री अनं हालना उपप्रमुख नि. भा.
आयुर्वेद विद्यापीठ अनं पाठण आयुर्वेदिक कोलेजना परिक्षक,
डीस्ट्रिक्ट लोकलबोर्ड आयुर्वेदिक डिस्पेन्सरी कमिटिना सभ्य

સરકાર તરફથી વૈદ્યરત્નની પદવી સાથે રૂ. ૧૨૫) અને સાલજોટી એનાયત થયાં. અમદાવાદમાં જ નહિ બલકે આખા ગુજરાતમાં આવી ઉત્તમ પદવી પ્રાપ્ત કરનાર તેઓ પ્રથમ જ હતા અને જેથી તેમની ખ્યાતિ સારી પ્રસરી:

આ પદવી પ્રાપ્ત કર્યા પછી સામાજિક સેવા તરફ એમનું મન દોરાયું. સને ૧૯૨૫ માં ભરાયેલા પ્રથમ ગુજરાત પ્રાંતિય વૈદ્ય સંમેલનના સ્વયંસેવક દળના મુખ્ય અધિકારી તેઓ નિમાયા અને સંમેલનની બહુ જ સારી સેવા બજાવી: અને એ બજાવેલી સેવા બદલ મુંબાઈના ડૉ. પોપટ પ્રભુરામે પ્રમુખ પદથી તેમની મુક્ત કંઠે જાહેરમાં પ્રશસ્તી કરી હતી:

રા. માધવપ્રસાદની લેખન શૈલી પણ એટલી સરળ અને સરસ હતી કે ઉક્ત સંમેલન પ્રસંગે લખેલો જીવાણુવાદ (Bacteriology) ઉપર લખેલો નિબંધ પ્રથમ દેશીમાં પ્રથમ નંબરે આવ્યો અને તે બદલ તેમને સુવર્ણ-ચન્દ્રક આપવામાં આવ્યો હતો. આ નિબંધ ત્યારે પ્રસિદ્ધ થયો ત્યારે મુંબઈના સુપ્રસિદ્ધ બેરીસ્ટર અને સાક્ષર શ્રી વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય આક પાના ભરી એ નિબંધની પ્રસંશા કરી હતી, જગ્યાના અભાવે અત્રે એવો માત્ર ઉલ્લેખ જ કરું છું.

સને ૧૯૨૬ માં મુંબઈ ખાતે ગુજરાતી પ્રાંતીય વૈદ્ય સંમેલન ભરાયું, તે સંમેલનના પ્રમુખ એમના પિતાશ્રી વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાજશંકર દેવશંકર હતા, ઉક્ત સંમેલનમાં વિષયવિચારણી સમિતિમાં કરાવેા વગેરે તૈયાર કરવામાં તેમણે ટેટલાંક કિમતી સૂચનો કર્યાં હતાં, અને એ માટે ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ-વેત્તા સાક્ષરશ્રી દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી, જેઓ આરોગ્યવિજ્ઞાનના તંત્રી છે, તેમના ઉપર રા. માધવપ્રસાદની યુવાવસ્થામાં કાર્ય કરવાની શક્તિ જોઈ તેમને અભિનંદન આપ્યા હતા અને પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું કે “ખૂબ વાંચો, ખૂબ લખો, તમે આગળ ઉપર બહુ જ હુંશીયાર થશો, જરૂર પડ્યે હું તહમારી પડખે છું.” આવા પ્રોત્સાહનથી તેમજ એમના ખાંતિલા સ્વભાવથી તેઓએ લેખો લખવાનું શરૂ કર્યું. વૈદ્યકિય તેમજ સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચતા લેખો, કાવ્યો વગેરે લખવા માંડ્યા જે અમદાવાદના દૈનિક ‘સદેશ’, મુંબઈ સમાચાર, અને ‘હિન્દુસ્તાન પ્રજામિત્ર’ વગેરે મુંબઈના પત્રોના દીપોત્સવી અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થતા તેમની લેખનશૈલી તરફ, તેમની વિદ્વતા તરફ અનેકાને આકર્ષણ થયું.

ઉક્ત વૈદ્ય સમાજમાં તેઓ આગળ પડતો ભાગ લેતા હતા એટલું નહિ પણ તેમના જ્ઞાતિ મંડળોમાં તેના મંત્રી તરીકે અને એમના જ્ઞાતિપત્ર ‘રૈકવ’ માસિકના સહતંત્રી તરીકે રહીને જ્ઞાતિના સાહિત્યની અને રૈકવજ્ઞાતિના સાહિત્યસેવકોની નોંધ લખી તેમની જ્ઞાતિમાં પણ એક સારા લેખક તરીકેની નામના એ કમાયા હતા. એટલું જ નહિ પણ ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રી મણિભાઈ છબારામે તેા તેમની જાહેરમાં પ્રસંશા કરવા ઉપરાંત એક પત્ર લખી મોકલ્યો હતો. આ રહ્યો એ પત્ર:

“મિ. માધવપ્રસાદ બહુ સારા લેખક નિવડશે તેમના લખાણમાં શુદ્ધિ

અને ચોકસાઈ સારી છે હું એમના આ લેખથી (આપણી સાહિત્ય સેવા) તેમજ સોલ્લવાળા લેખથી પ્રસન્ન થયો છું અને મળશે તો તેમને બહુ સારી રીતે ખચીત શોધને માટે પ્રેરણાત્મક ઉત્સાહ આપીશ આપણી જાતિના વિદ્વાનોની નોંધ એમને હાથે થાય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. એ કામ મિ. શાસ્ત્રી સારી રીતે પાર પાડવા સમર્થ થશે એવી મને ખાત્રી થાય છે.

આમ દિન પ્રતિદિન કાર્ય કરવાના ઉત્સાહને લીધે સારાય ગુજરાતમાં તેમના પિતાશ્રી માફક તેઓ પણ એક ઉત્સાહી કાર્ય કરતા વૈદ્ય તરીકે ગણાવા લાગ્યા. ગૂજરાત પ્રાંતિય સ્થાયી સમિતિએ એમને તેના કાર્યવાહક મંડળના સભ્ય તરીકે નીમ્યા અને મદ્રાસ કમિટિના રિપોર્ટનું બાધાંતર કરવાનું પણ તેમને જ સોંપ્યું જે સ્થાયી સમિતિદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

સને ૧૯૨૮ માં અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીએ એક આયુર્વેદિક દવાખાનું ખોલવાનો ઠરાવ કર્યો અને તે દવાખાનાના વૈદ્ય તરીકે તેમની નિમણૂંક થઈ. અને સને ૧૯૨૯ ના માર્ચમાં તેમણે તે દવાખાનાના મેડિકલ ઓફિસર તરીકેનો ચાર્જ સંભાળ્યો. અને ત્યારથી તે આજ સુધી બહુજ ખંત અને હોંશથી દવાખાનાનું કામ કરી અમદાવાદની જનતાને સિદ્ધ કરી આપ્યું કે આયુર્વેદિક દવાઓ સારૂ કામ કરે છે, આજે આ આયુર્વેદિક દવાખાનું મ્યુનિ: ના બીજા વિભાગમાં દવાખાનાઓ કરતા પ્રથમ નંબરે ગણાય છે. એટલું જ નહિ પરંતુ અમદાવાદ મ્યુનિ. ના આજ સુધીના મેમ્બર સાહેબોએ, સેનીટરી કમિટિના ચેરમેન સાહેબોએ તેમજ મ્યુ. ના મે હેલ્થ ઓફિસર સાહેબે બહુજ સારા અભિપ્રાયો વ્યક્ત કર્યા છે: તેઓએ ઉચ્ચારેલા અભિપ્રાયોમાંથી એક નીચે ઉતાર્યો છે.

“ Mr. Madhavprasad incharge of the Municipal Aryurvedic Dispensary has Conducted the Dispensary in a very able manner and the popularity of the Ayurvedic Dispensary is to my mind mostly due to the sound professional knowledge which Mr. Madhavprasad possesses. ”

રા. રા. માધવપ્રસાદ મ્યુ. આયુર્વેદિક દવાખાનાના મેડિકલ ઓફિસર છે એટલું જ નહિ પણ બીજા અનેક આયુર્વેદિક દવાખાનાના ટ્રસ્ટી તરીકે પણ કામ કરી રહ્યા છે: ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલબોર્ડના આયુર્વેદિક ડિસ્પેન્સરી કમિટિના સભ્ય તરીકે તેમજ સ્વ. દેસાઈ કરસનદાસ જેસીંગભાઈ ધર્માદા દવાખાનના ટ્રસ્ટી તરીકે તેમજ શેઠ અંબાલાલ દલપતરામ ધર્માદા દવાખાનના ટ્રસ્ટી તરીકે રહીને આયુર્વેદની સારી સેવા બજાવે છે. અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના કાર્યવાહક મંડળના સભ્ય તરીકે વૈદ્ય સભાના મંત્રી તરીકે રહીને, પોતાના કિમતી સમયનો ભોગ આપીને આપણા વૈદ્યસમાજની સારી સેવા બજાવી છે. હાલમાં વૈદ્યસભાના ઉપપ્રમુખ તરીકે એમને નીમવામાં આવ્યા છે, શ્રી ધૂતપાપેશ્વર

રૌ. મ. સ્મારક ગ્રંથ]

દ્રસ્ટના સલાહકારક મંડળમાં સભ્ય તરીકે પણ તેમને નિમવામાં આવ્યા છે. નાગપુરના મહાસંમેલને ડૉ. ગીલ્ડરને મળવા માટેના ડેપ્યુટેશનમાં તેઓને ચુંટ્યા હતા.

૧૯૩૮ ની સાલમાં કાશી પંડિત સભાએ રા. માધવપ્રસાદને વૈદ્યવાચ્યરૂપતિની માનવંતી ઉપાધી આપી છે.

વૈદ્ય સંમેલનોમાં અને જાહેર વૈદ્યક પ્રવૃત્તિમાં તેમની સેવાનો ફાળો અમૂલ્ય છે. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠના પરીક્ષક તરીકે, પાટણ આયુર્વેદિક કોલેજના પરીક્ષક તરીકે પણ તેઓ વર્ષો થયાં કામ કરે છે. આ ઉપરાન્ત તેમને એક બે પુસ્તક પણ લખ્યા છે. “ રતુધર્મ ” નામના તેમના પુસ્તકે ગુજરાતના ધનીક વર્ગમાં અને સાક્ષરવર્ગમાં પણ સારી ખ્યાતિ સંપાદન કરી છે. આ શિવાય તેમણે આયુર્વેદોત્તરિના ઘણા કાર્યો કર્યાં હશે જે મહારા સ્મરણ જ્ઞહાર હશે. કવિ ન્હાનાલાલ કહે છે એમ હું તો ઇચ્છું છું કે “ પિતાએ આદર્યાં, અધુરા રહેલા પુરા કરે તે પુત્ર ” તેમ રા. માધવપ્રસાદ તેમના સ્વ. પૂજ્યપાદ વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકરના પગલે ચાલી આયુર્વેદની તન, મન, ધનથી અને તેટલી સેવા કરે. ઇતિ.

આયુર્વેદ માર્તંડ. વૈદ્યરાજ પંડીત દામોદરા- ચાર્ય સ્વામીનું જીવનચરિત્ર

ઉપપ્રમુખ ૧૯૩૯.

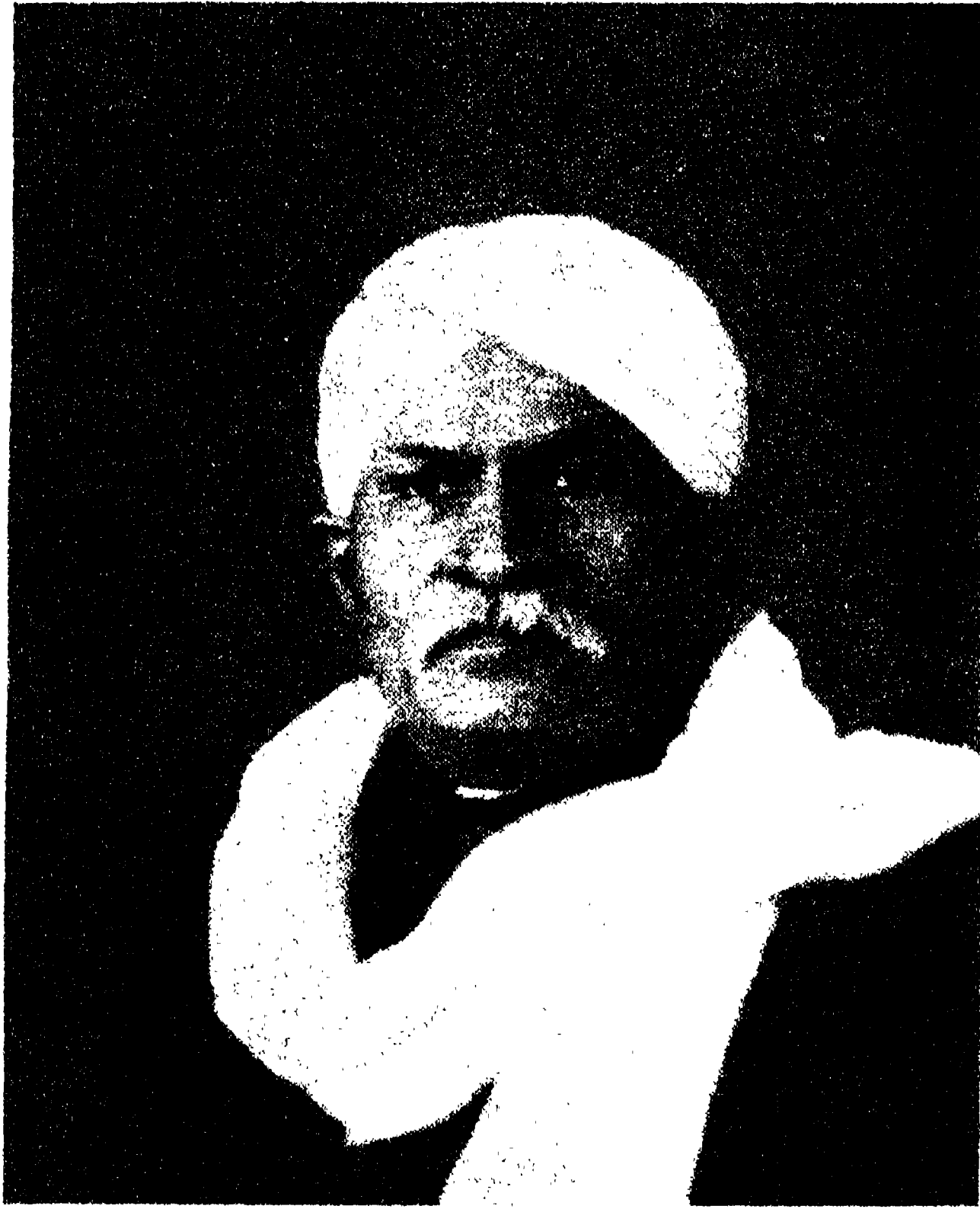
શાહપુર રંગીલાપોળા રામજીમંદીર-અમદાવાદ.

આપનો જન્મ મેરઠ જિલ્લામાં ઉચ્ચકુળ ગૌડ બ્રાહ્મણ જાતીમાં થયો. અઢાર વર્ષની ઉંમરે ગૃહત્યાગ કરી રામાનુજનચાર્ય સંપ્રદાયની રૂપગ્રીવાચાર્ય પાસેથી પોતે દીક્ષા લીધી છે. દીક્ષા લીધી. અને કાવ્ય વ્યાકરણનો સારો અભ્યાસ કર્યો પછી શ્રીમદ ૧૦૮ ગુરૂચર્ય ગોપાલાચાર્ય પાસેથી આયુર્વેદનું ઉચ્ચજ્ઞાન સંપાદન કર્યું. છેલ્લા ત્રીસ વર્ષથી. આપે ગુજરાતના પાટનગર સમા અમદાવાદ શહેરમાં નિવાસ જમાવી. આયુર્વેદના ચિકિત્સા ક્ષેત્રમાં સારો પાયો જમાવ્યો છે અમદાવાદની જનતામાં આપની ઉચ્ચ ચિકિત્સા માટે ઘણું સારું માન છે. શ્રીમંતામાં જ્યાં આજ કાલ એલોપથી ચિકિત્સા તરફ દ્રષ્ટિ છે તેવા ધનાઢ્ય વર્ગને આપે આયુર્વેદ તરફ વાળવા ઠીક ઠીક પ્રયત્ન કર્યો છે. અને દેશી વૈદકની ઉચ્ચતા આપે પુરવાર કરી બતાવી છે. તે સાથે આયુર્વેદની ઉન્નતી માટે આપની ધગશ છે, શાહપુર આયુર્વેદ હીત વર્ધક મંડળના પ્રમુખસ્થાને રહી તેમજ અમદાવાદ વૈદ્યસભાના જવાબદાર ઓડીટર જેવા હોદ્દાને સંભાળી આયુર્વેદ જગતને આપની સેવાઓ અર્પણ કરી છે. નિ. ભા. વિદ્યાપીઠના અમદાવાદના કેદ્રના પરીક્ષાના આપનિ રક્ષક છે. તેમજ અમદાવાદ વૈદ્યસભાના ચાલુ સાલના ઉપપ્રમુખ છે. તેની સાથે આયુર્વેદની ઉન્નતિની દરેક પ્રવૃત્તિમાં આપનો તન, મન, ધનથી ફાળો સક્રિય રહે છે તેમજ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય ખોલવામાં આવે તો ડા. એક હજારની રકમ આપવા વચન આપેલું છે અને મહાવિદ્યાલય સમિતિના ચેરમેન પણ આપ છે. રૂપિ, મુની પ્રણિત, બ્રહ્મચર્ય પાળી ચિકિત્સાથી પ્રાપ્ત થતા દ્રવ્યો પાર્જન આપ ધર્મ કાર્યમાં વ્યય કરી નિર્વોભીપણાની પ્રતિતી કરાવી છે. વૈદ્યોમાં બ્રાતૃભાવ વધારવા, આયુર્વેદની ઉન્નતિ કરવા અને દરેક રીતે દેશી વૈદક પગબર બને તેવું કરવા અને જેવા આપ હંમેશાં ઉત્સુક છે. ભગવાન ધન્વન્તરી આપને એથી પણ વધુ સેવા કરવા દિશ્વાયુ બક્ષે એમ ધૃષ્ટીએ છીએ.

વૈષ્ણવ દામોદરાચાર્ય આયુર્વેદમર્તિડ

શિષ્યપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

વૈદ્યરાજ માણિકલાલ કૃષ્ણરામ આયુર્વેદમાર્તીડ
જીવપ્રમુખ : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા

વૈદ્ય માણેકલાલ કૃષ્ણારામ ત્રિવેદી આયુર્વેદ માર્તંડ એમના જીવનનો સંક્ષિપ્ત ગુણ પરિચય

ઉપપ્રમુખ ૧૯૩૯

લેખક—ચુનીલાલ ગોરખનદાસ શાહ. બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

આયુર્વેદવિદ્યા એ પ્રાચીન ભારતની અતી ઉચ્ચ ડૉક્ટરીની વૈજ્ઞાનીક સભ્યતા હતી. એ વાત આજે જનતા સમક્ષ સાબીત થઈ ચૂકી છે. માનવ જાતીને મહા ઉપકારક એવા આયુર્વેદોદ્ધારનું પવિત્ર મહત્કાર્ય “શ્રી. અમદાવાદ વૈદ્ય સભા” જે ઉત્સાહ, દૃઢતા અને વિદ્વાન વૈદ્યવર્યોના સંગઠન બળપૂર્વક આગળ ધપાવી રહી છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. શ્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભાના ઉત્સાહી સેવાભાવી, અને ઉદારચિત્ત સંચાલકો અને કાર્યકરોમાંના, એક શ્રીયુત વૈદ્ય માણેકલાલ કૃષ્ણારામ ત્રિવેદીનો આછો ગુણ પરિચય આયુર્વેદ વિદ્યાના વિકાસ વાંચકો સમક્ષ આપવો અસ્થાને નહીં ગણાય.

તેઓનો જન્મ સંવત ૧૯૩૯ ના આસો સુદી ૧૫ ને રોજ શાહપુર, ખજુરીની પોળમાં ઉદિચ્ય સદસ્ય બ્રાહ્મણ જાતીના ત્રિવેદી કુળમાં થયા છે. તેઓના પિતાશ્રી વૈદ્યરાજ કૃષ્ણારામ ત્રીકમરામ ત્રિવેદી. અમદાવાદના એક ખ્યાતી પ્રાપ્ત અને નિષ્ણાત વૈદ્ય હતા. જેમનું આખું જીવન આયુર્વેદની કિંમતી સેવાઓ અને સંશોધનો પાળી વ્યતીત થયું હતું એક કુશળ વૈદ્ય તરીકેની એમની કિર્તિ અમદાવાદની આજુબાજુના અને દૂરના ગામો સુધી પ્રસરેલી હતી. તેમજ શાહપુર, દરિયાપુર જિલ્લાઓ તરફના લગભગ અર્ધા શહેરો તેઓની એક કુશળ વૈદ્ય તરીકેની સેવાઓ મેળવી એમની કદર અને સન્માન કર્યું હતું. જે આજે પણ જુના માણસો પાસેથી જાણવા મળે એમ છે. તેઓને ત્રણ પુત્ર હતા. જેમાંના બે મોટા ભાઈઓ યુવાવસ્થામાંજ અકાળે સ્વર્ગવાસી થઈ ગયા હતા. જે અસહ્ય આઘાત પછી વૈદ્યરાજ કૃષ્ણારામ પણ સંવત ૧૯૬૪ ના પોષ વદી પાંચમને રોજ પરલોકવાસી થઈ ગયા. તેમના સ્વભાવની સરલતા; માનવપ્રેમ, ઉદારવર્તન, આયુર્વેદના ઉદ્ધારની ધગશ, વિદ્યા વ્યાસંગ, વિગેરે, ઉચ્ચ ગુણોનો વારસો પોતાના નહાના પુત્ર માણેકલાલભાઈને આપતા

ગયા. પિતાશ્રીના પરલોક ગમન પછી પોતાના કુલ વ્યવહાર તથા પિતાશ્રીની પ્રતીષ્ઠા જાળવવાનું મહત્ત્વ કાર્ય શ્રી. માણેકલાલની કેવળ પચીસજ વરસની ઉંમરે પોતાના ઉપર આવી પડવાથી તેઓનો અંગ્રેજી અભ્યાસ અટકી પડ્યો. અને પોતાનું લક્ષ્ય. આયુર્વેદનાજ અધ્યયનમાં રોકવું ફરજિયાત થઈ પડ્યું. તે સાથે સંસ્કૃત, સાહિત્યનો અભ્યાસ વધારવા માટે તેમણે અમદાવાદના સ્વર્ગસ્થ વ્યાકરણાચાર્ય શાસ્ત્રીજી અમૃતરામ કર્ણાશંકર ડાકર પાસે સંસ્કૃત અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. અભ્યાસની સાથે પોતાની વૈદ્યકીય પ્રેક્ટીસ સ્વતંત્ર રીતે કુશળતા પૂર્વક ચલાવવા માંડી. એના પરિણામે તેઓનું વિશાળ અનુભવ અને વંશ પરંપરાગત મેળવેલું આયુર્વેદનું જ્ઞાન સારી રીતે વિકાસ પામ્યું, વિદ્યા, જ્ઞાન, અને અનુભવના બળે તેમણે વંશપરંપરાથી ચાલી આવતા. વૈદ્યકીય ધંધાની પ્રતીષ્ઠા જાળવી રાખી. એટલુંજ નહીં. પણ ધીમે ધીમે એટલી બધી નામના અને યશ મેળવ્યો કે આજે અમદાવાદના સંમાનીત વિદ્વાન વૈદ્યોની કક્ષામાં પોતાનું આગળ પડતું સ્થાન આપ બળે મેળવ્યું છે.

નાનપણથી મારે તેમનો તથા તેમના પિતાશ્રીનો પરિચય હોવાથી તેમજ હું તેમનાથી નજીક પાડોસી તરીકે રહેનાર હોવાથી તેમનો પરિચય દિનપ્રતી-દિન વૃદ્ધી પામ્યો જે આજસુધી ચાલુ છે. મને તેમનો જે અનુભવ થયો છે તેના આધારે તેઓના પ્રેરણાદાયી શુભ જીવન વિશે. મારા વિચારો વ્યક્ત કરતાં હર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે.

પચીસ વર્ષની ઉંમરમાં વૈદ્યરાજ માણેકલાલભાઈ ઉપર ઈડ્યુકેશનલ, સાંસારિક, અને ધંધા અંગેની જે જે જોખમહારીઓ આવી પડી તેમાં પોતે સંપૂર્ણ સ્વસ્થતા પૂર્વક શાંત ચિત્તે, જરાપણ ગભરાયા સિવાય પોતાની જીવન ચર્ચા. જે મૂશ્કેલીઓ વચ્ચે શરૂ કરીને આજે જે યશસ્વી તેમણે મેળવી છે. તે તેઓના પરિચયમાં આવનાર સર્વ ક્ષાધને વિદીત છે.

અને જ્યારથી અમદાવાદ વૈદ્યસભા. અસ્તીત્વમાં આવીને તે ઉપયોગી અને ઉપકારક પ્રવૃત્તિઓ ચલાવતી આવે છે ત્યારથી તે અત્યાર સુધી તેઓ વૈદ્ય સભાના સભ્ય અને કાર્યકર છે. વૈદ્યસભાના કાર્યવાહક મંડળમાં તેઓએ ઘણા વર્ષો સુધી ચાલુ સેવા આપી છે. વૈદ્યસભાની પ્રમાણપત્ર આપનારી નીરીક્ષક સમીતીના મેમ્બર બનીને પોતાની વિદ્યા અને શક્તિનો પરીચય તેમણે આપ્યો છે.

તદુપરાંત અમદાવાદમાં ત્યારે પ્રથમ ગુજરાત પ્રાંતીય વૈદ્ય સંમેલન મળ્યું ત્યારે પણ તેઓએ આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો હતો. સને ૧૯૩૫ માં અમદાવાદમાં નિખિલ ભારતવર્ષિય વૈદ્ય સંમેલન તથા ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીઆવાડ વૈદ્ય સંમેલન મળેલું ત્યારે તેઓએ ભોજન પ્રગથિક કમીટીના ચેરમેન થઈને. તન, મન, ધનથી, પોતાની ઉદાર વૃત્તિઓનો પરિચય આપ્યો હતો તેઓ હાલમાં પણ ‘ શાહપુર વૈદ્ય મિત્રમંડળ ’ કે, જે. આજે અમદાવાદ આયુર્વેદ હિતવર્ધક મંડળ તરીકે ઓળખાય છે તેના માનદ પ્રમુખ છે.

ઉપરાંત જે “અમદાવાદ ભારતીય આયુર્વેદ વિદ્યાલય” ના શ્રીયુત માણેકલાલભાઈ નિયામક છે અને ચાલુ સਾਲની નવી ચુંટણીમાં તેઓ વૈદ્ય સભાના ઉપપ્રમુખ છે.

“શ્રી. નિખિલ ભારત વર્ષિય શલ્ય શાલાક્ય. વૈદ્યમંડળ” તરફથી આયુર્વેદ માર્તંડની માનનીય ઉપાધી. એનાયત કરવામાં આવી હતી. ટુંકાણમાં શ્રી અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના સાચા અને નિસ્વાર્થિ સલાહકાર તરીકે તેમજ આયુર્વેદના ઉત્કર્ષ સાધનના એક સાચા અંગ તરીકે તન, મન, ધનથી, શ્રી. માણેકલાલભાઈ સેવા બજાવે છે. તેમજ અન્ય સભાસદોને પોતાના ઉદાર ચરિત્રથી દરેક બાબતમાં સરળ, સાચી, અને ઉપયોગી સલાહ આપતા રહે છે. બાવી જીવનની તેઓની જનકલ્યાણકારક પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ સફળતા મેળવે અને આયુર્વેદ વિદ્યા આવા ગુણ સંપન્ન, વૈદ્યરત્નોના સંગઠન દ્વારા. જનસાધારણમાં પોતાનું સ્થાન આગળ પડતું મેળવે એવી શુભેચ્છા રાખીશું. શુભં ભૂયાત્—

વૈદ્યરાજ મયાશંકર દુર્લભરામ ભટ્ટના

જીવન ચરિત્રની રૂપરેખા

ગ્રાહીટર વૈદ્યસભા સને ૧૯૩૯

વૈદ્યરાજ મયાશંકર દુર્લભરામ ભટ્ટ. જન્મ સં. ૧૯૪૭ ચૈત્ર સુદ ૧૦ રાતે
આદિત્ય સહસ્ત્ર પ્લાઝણ, જન્મસ્થાન વાંકાનેર : કાઠીઆવાડ.

સંવત ૧૯૫૯ પીતા દુર્લભરામનું અવસાન આદ્યકાળમાં શુજરાતી તથા
અંગ્રેજી પાંચ ધોરણ સુધી અભ્યાસ.

સંવત ૧૯૬૧માં વડવાણ કેમ્પવાલા રસવૈદ્ય રૂઢનાથ હરીભાઈ પાસે
આયુર્વેદના અભ્યાસ માટે અમદાવાદમાં આગમન અને તેમની પાસે દસ વર્ષ
રહી લઘુત્રયી તથા ઔષધીક્રીયા જ્ઞાનનો શાસ્ત્રીય તથા પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવ્યો.
તથા શ્રી સ્વામીનારાયણ સંસ્કૃત વીદ્યાલયમાં હાખલ થઈ માર્ગોપદેશીકા સરસ્વત
વ્યાકરણ તથા રઘુવંશાદિનું શાસ્ત્રીજી ગીરીન્નશંકરજી લક્ષ્મીરામ પાસે અભ્યયન.

સંવત ૧૯૬૮ મુંબઈ રૂઢનાથ આયુર્વેદીક ઔષધાલયની શાખામાં ઉપવૈદ્ય
તરીકે ત્રણ વર્ષ સુધી કામ કર્યું.

સંવત ૧૯૭૧ જીવનનીર્વાહ માટે નોકરીમાં જોડાયા.

સંવત ૧૯૭૮ વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રીવેદીની દેખરેખ નીચે ચાલતા
રવ. શેઠ જોડાભાઈ અમૃતલાલ ધર્માર્થ ઔષધાલયમાં ઉપવૈદ્ય તરીકે સાત વર્ષ
કામ કર્યું. ત્યારબાદ પોતાનું સ્વતંત્ર દવાખાનું ખાડીઆ સર ચીનુભાઈરોડ
ઉપર અઘાપી પર્યન્ત ચલાવે છે.

સંવત ૧૯૭૯ અમદાવાદમાં વૈદ્ય સભામાં સભાસદ તરીકે જોડાયા તે
અઘાપી પર્યન્ત સભાના સભાસદ તરીકે ચાલુ રહ્યા છે.

સંવત ૧૯૮૩ ની. ભા. વ. આયુર્વેદ વીદ્યાપીઠની ભીષક પરીક્ષા દ્વિતીય
શ્રેણીમાં ઉત્તીર્ણ કરી “ આયુર્વેદ ભીષક ” નું પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું.

સંવત ૧૯૮૬ કરાંચી મુકામે ભરાયેલ ની. ભા. વ. આયુર્વેદ ૨૦ મા
વૈદ્ય સંમેલનમાં “ સ્વાસ્થ્યવ્રત ” હાઇજનનો હિંદીમાં નીબંધ લખી મોકલ્યો
અને તે પ્રથમ શ્રેણીમાં આવવાથી સુવર્ણચંદ્રક ‘ ગોલ્ડ મેડલ ’ તથા ઉત્તમ
પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું.

વૈદ્યરાજ મયાશંકર દુર્લભરામ
ઓડીટર વૈદ્ય સભા

દૈ. મ. સ્મારક ગ્રંથ]

સંવત ૧૯૮૧ : સને ૧૯૩૧ : શ્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભા તરફથી નીચું કહેલા ચાલુ વર્ષના વ્યવસ્થાપક મંડળના સભ્ય તરીકે ચુંટાયા. તથા શ્રીયુત રાજવૈદ્ય એસ. એમ શર્માજીએ વૈદ્યસભાને સ્થાપન કરી આપેલ વાંચનાલય (લાયબ્રેરી)ના મંત્રી તરીકે સને ૧૯૩૧થી ૧૯૩૫ સુધીના પાંચ વર્ષ ચાલુ રહ્યા.

સંવત ૧૯૬૨ અમદાવાદ મુકામે ભરાયેલ ની. ભા. આ. રપ મા વૈદ્ય-સંમેલનના આયવ્યય નીરીક્ષક : ઓડીટર : તરીકે નીમાયા તથા પ્રદર્શન કમીટીના મંત્રી તરીકે પ્રદર્શન પ્રમુખ તરફથી રૌપ્ય પદક : સીતવર મેડલ મેળવ્યું. ઇમ્પીરીયલ ઇન્ટરનેશનલ મેડીકલ કોલેજ : ગવર્નમેન્ટ રજીસ્ટર્ડ : ધનુલા તરફથી “વૈદ્ય રત્ન” ની ડીગ્રી તા. ૧-૭-૭૭માં મળી.

તા. ૮-૬-૩૮ એલ ઇન્ડિયા વીદ્યાપીઠ એન્ડ હોમીઓપેથીક કોલેજ આગ્રા : ગવર્નમેન્ટ રજીસ્ટર્ડ : તરફથી “આયુર્વેદાચાર્ય”ની ડીગ્રી તથા મેડલ : પદક : મળ્યા.

તા. ૨૦-૬-૩૮ ઇમ્પીરીયલ ઇન્ટરનેશનલ મેડીકલ કોલેજ : ગવર્નમેન્ટ રજીસ્ટર્ડ : કરાંચી તરફથી “વૈદ્યભુષણ”ની ડીગ્રી મળી. ઉપરોક્ત ત્રણ ડીગ્રીઓ મળેલ હોવા છતાં તેઓ તેમને પોતાના નામ પાછળ નોડતા નથી.

તેઓ સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના અનુયાયી ધર્મપરાયણ, સ્વભાવે મીલનસાર ખંતીલા, ઉત્સાહી હીસાગી ખાતામાં નીળણાત તથા નીળપક્ષ હોવાથી સર્વને પ્રીય થઈ પડ્યા છે.

શ્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભાની ચાલુ સાલની ચુંટણીમાં વૈદ્યસભાએ તેમને ફરીવાર આયવ્યય નીરીક્ષક : ઓડીટર : નીમ્યા છે.

વૈદ્ય વાચસ્પતિ વાસુદેવ શામળદાસ ગોર ભિષગાચાર્ય, વૈદ્યરત્નના જીવનનો ટુંકો પરિચય.

(મંત્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભા. સને ૧૯૩૬-૪૦)

(લેખક : અનિરુદ્ધપ્રસાદ એમ. મહેતા. ભિષગાચાર્ય)

શ્રીયુત વાસુદેવભાઈનો જન્મ ઔદિચ્ય સહસ્ત્ર જાતિમાં સંવત ૧૯૬૦ના જેઠ માસમાં ગુજરાતના એક અમૂલ્ય રત્ન વૈદ્ય શિરોમણી વૈદ્યરાજ શામળદાસ સેવકરામને ત્યાં વડાગામ મુકામે થયો હતો. નાનપણથીજ સનાતની બ્રાહ્મણ તરીકેના સંસ્કાર તેમનામાં ફળવાયેલ છે. તેમજ તેમના પિતાશ્રી સંસ્કૃતના અતિ નિપુણ હોવાથી વાસુદેવભાઈને ગુજરાતી સાત ધોરણના અભ્યાસ સાથે લઘુકૌમુદ્ધિ પુરી કરાવી ત્યારબાદ અંગ્રેજી અભ્યાસ કરી પોતાના ધંધામાં જોડ્યા. તેમના પિતાશ્રી કર્મકાંડી, જ્યોતિષિ તેમજ મોટા યાત્રિક હોવાથી શ્રીયુત વાસુદેવભાઈને પણ ક્રમે ક્રમે તે વિષયોમાં રસ લેતા કર્યા.

શ્રીયુત વાસુદેવભાઈને તેમના પિતાશ્રી પાસેથી વારસામાં વધુ આકર્ષક અને જાણુવા જેવી વસ્તુ તો એ મળી છે કે જે વિષય લીધે તેમાં નિપુણતા મેળવ્યા વગર રહેવું નહિ તે અન્વયે પોતે મરાઠી, સંસ્કૃત, હિંદી, બંગાળી, ફારસી અને અંગ્રેજીના સારા જ્ઞાતા છે.

તેઓને સામુદ્રિક શાસ્ત્રનું જ્ઞાન (હસ્તરેખા) એટલું બધું સુંદર આવડે છે કે જેના માટે ઘણા લોકો તેમના ઉપર તે જ્ઞાનને લીધે મુગ્ધ થઈ જાય છે.

તેમના પિતાશ્રી મહીકાંઠા એજન્સીમાં મોટા મોટા અમલદારો તથા ડાકારોમાં લબ્ધ પ્રતિષ્ઠિત વૈદ્યરાજ હોવાથી તેમજ પ્રથમથીજ વાસુદેવભાઈને પોતાની સાથે જ્યાં જ્યાં વિઝીટ વિગેરેમાં જાય ત્યાં સાથે લઈ જતા અને તેને લીધે અત્યારે પણ અમલદારો તથા ડાકારો તેમના પિતાશ્રીના દેહાંત પછી વાસુદેવભાઈને પણ એજ માન અને મરતબાથી જોઈ રહ્યા છે.

શ્રીયુત વાસુદેવભાઈએ અમદાવાદમાં ભરાયેલ ઓલ ઇન્ડિયા આયુર્વેદ સંમેલન વખતે પોતાની “ જંગલની જડીબુટ્ટી ” ની ચોથી આવૃત્તિ છપાઈને વૈદ્યસમાજમાં મુકી તે વખતે દર્શન લીધા અને ત્યારથી વૈદ્યસમાજના પ્રીતિ

વૈદ્યશાસ્ત્રી દાસુદેવ શામળદાસ જાર વૈદ્ય - વાચસ્પતિ, ભિખગાચાર્ય
પ્રકાશક - જંગલની જડીબુટ્ટી, મંત્રી : અમદાવાદ વૈદ્ય સભા સને ૧૯૩૯-૪૦
પ્રોફેસર : ગુજરાત આયુર્વેદીય કોલેજ અમદાવાદ
(સંપાદક : રત્નલક્ષ્મી અંથ)

પાત્ર બન્યા. આ વખતે તેમના પરિચયમાં જે આવ્યા તેઓએ તેમને આગ્રહ કરી અમદાવાદમાં પોતાની બાન્ય ખોલવાનું કહ્યું અને તે ઉપરથી તેમણે અત્રે દવાખાનું શરૂ કર્યું જેમ જેમ વૈદ્યસમાજમાં પ્રગતિ થતી ગઈ અને વિદ્વતા ભર્યાં કામો કરવાના આવ્યાં ત્યાં વૈદ્યરાજની ગણના થવા લાગી અને જ્યારે ૧૯૩૬માં રસવૈદ્ય ઉમીયાશંકરભાઈના પ્રમુખપણા નીચે વૈદ્યસભામાં આસવઅરિષ્ટ લડત સમિતિ નિમાયી અને તેમાં ડૉક્ટર સરકારે આસવઅરિષ્ટોને પ્રતિબંધમાં મુક્યા તે વખતે તેનો વિરોધ કરતો સચોટ અને શાસ્ત્રીય પુરાવા સહિત જવાબ વાસુદેવભાઈએ લખી આપ્યો કે જેનું અંગ્રેજી ભાષાંતર મેમો-રેન્ડમ રૂપે ઓનરેબલ પ્રધાનો, ધારાસભાના સભ્યો વિગેરેને મોકલવામાં આવ્યું અને ગુજરાતી વૈદ્યકલ્પતરૂ વિગેરે માસીકમાં છપાવ્યું અને આ લખાણની અસર સારી થઈ. એટલું જ નહિ પણ લડતની દીશા પણ બદલાઈ.

અત્યારે જે “ રજતજ્યંતી ” અન્થ છપાવવામાં આવ્યો છે તે વાસુદેવભાઈના ઉત્સાહ અને હિંમતને લીધે વૈદ્યરાજ ઉમીયાશંકરભાઈએ માથે લીધો અને તે કાર્ય વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી પ્રમુખ ૧૯૩૬ ના વખતમાં પણ તેમણે વાસુદેવભાઈને સોંપ્યું જેથી તેમના મિત્ર નટવરપ્રસાદને સાથે રાખી આ કાર્ય પરિપૂર્ણ કર્યું છે. આ અંથની જવાબદારી અસાધારણ હોઈ તેમજ ટુંક વખતમાં પુરું કરવાનું હોઈ રાતદિવસ ઉગ્ગરો વેડી પોતાની પ્રેક્ષીશ તથા વખતનો ભોગ આપી પુરું કર્યું છે.

પોતાના સેવાભાવી ગુણો તેમજ કાર્યદક્ષતાથી મુગ્ધ થઈ વૈદ્યસમાજે તેમને સને ૧૯૩૯-૪૦ માટે અમદાવાદ વૈદ્યસભાના માનદમંત્રી નિમ્યા છે.

તેઓ સ્વભાવે શાન્ત, નમ્ર, વિવેકી અને ગંભીર તેમજ હસમુખા અને માયાળુ છે. પોતે ૧૯૨૫ની સાલથી સતત ૧૯૩૮ની સાલ સુધી ગુજરાત પ્રાંતિક વૈદ્યસંમેલનોમાં તેમજ ઓલ ઈન્ડિયા આયુર્વેદિક ડ્રાન્ફરન્સમાં ભાગ લે છે તેમની અરુણલિત હાજરીએ સત્યવે છે કે આયુર્વેદની ઉન્નતિમાં પોતે રસ લે છે.

“ જંગલની જડીબુટ્ટી ” નામનું પુસ્તક અતિ લોકપ્રીય થયેલું છે અને તેની ચોથી આવૃત્તી ટુંક સુદતમાં થઈ છે. પ્રથમ આવૃત્તિઓ તેમના પિતાશ્રીએ લખેલી અને ચોથી આવૃત્તિમાં શ્રીયુત વાસુદેવભાઈએ સુધારોવધારો કરી લખી અને તે એટલી બધી વૈદ્યસમાજ તેમજ જનતામાં પ્રસિદ્ધ થઈ કે તેની નકલો ટુંક સમયમાં પુરી થઈ જવા આવી. વળી તેમણે અર્કપ્રકાશ (લંકાધિપતિ રાવણ કૃત) તેમજ યુનાની વૈદકનું પ્રસિદ્ધ પુસ્તક બ્રહ્મજીલશુર્યા વીગેરેનાં ભાષાંતરો કરેલાં છે અને તે પ્રસિદ્ધ છે.

રસરત્ન સમુચ્ચય અને માધવનિદાનના ગુજરાતી ભાષાંતરો કરી પ્રસિદ્ધ બુકસેલર જગુષ્ટેને ત્યાં આપેલાં છે તેમાં તેમના પિતાશ્રીની સાથે તેમનો હિસ્સો છે.

તેઓ આયુર્વેદશાસ્ત્રના ખાસ હિમાયતી છે જ્યાં બીજા પાશ્ચિમાત્ય વૈદક-શાસ્ત્રોના સત્ય અને હિતકર સિદ્ધાંતોનું જિજ્ઞાસુવૃત્તિથી પારીક અવલાકન અને અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાનું કદી ચુક્યા નથી. તેમની સ્મરણશક્તિ એટલી બધી

તીવ્ર અને સતેજ છે કે રસયોગસાગર જેવો મહાન ગ્રંથ તેમજ રસશાસ્ત્રના અગર વનસ્પતિના આયુર્વેદશાસ્ત્રના ગમે તે ગ્રંથોનો શ્લોક અગર પાઠ બોલીએ તો તરતજ પોતે આ ગ્રંથનો આ પાઠ છે તેમ કહી આપે છે.

તેમનો વાંચનનો શોખ અને નવનવું જાણવાની જિજ્ઞાસુવૃત્તિ એટલી બધી છે કે વૈદકની પૌર્વાત્ય અગર પાશ્ચિમાત્ય ગમે તે ભાષામાં પુસ્તક બહાર પડે તે ખરીદી અગર લાવી વાંચ્યા વગર રહેતા નથી. ગમે તેટલો વ્યવસાય હોય છતાં નિયમિત વાંચન એ એમનું વ્યસન છે.

વૈદ્યો સામાન્ય રીતે ચિકિત્સામાં કુશળ હોય તે સ્વાભાવિક છે પરંતુ જગતમાં અસાધ્ય મનાતા રોગો જેના માટે આજે દરેક પથીના વિદ્વાનોના તનતોડ પ્રયત્નો છતાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી તેવા રગતપત (Leprosy) અને હડકવા (Hybrophobia) ઉપડ્યા પછી કોઈપણ દવા એલોપથીમાં નથી અગર જ્યાં ડોક્ટરો ના પાડે છે તેવા કેસો પોતે કંઈપણ ખર્ચ લીધા સિવાય સફળતાથી મટાડે છે.

રગતપત (Leprosy) ની સારવાર કરવા બાબત મહાત્મા ગાંધીજી સાથે તેમને પત્રવ્યવહાર થયેલો અને મહાત્માજીએ તેની સગવડ કરી આપવા સૂચવેલું છે અને થોડા વખતમાં આ બંને રોગો માટે આયુર્વેદપદ્ધતિથી મટાડવાનું પોતે શરૂ કરશે. આ શોધખોળનો પ્રયત્ન આયુર્વેદ વિદ્યા અને વૈદ્ય સમાજને ગૌરવ લેવા જેવો છે. અમદાવાદ વૈદ્યસભા સ્થાપિત ગુજરાત આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયમાં તેમની વનસ્પતિશાસ્ત્રના પ્રોફેસર તરીકેની નિમણુંક કરવામાં આવી છે. તેમની વિદ્વાની કદર કરી કાશી પુરાતત્વ મંદીર તથા એન. એ. આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય તરફથી તેમજ અન્ય સંસ્થાઓ તરફથી વૈદ્યવાચસ્પતિ બિષ્ણાચાર્ય, વૈદ્યરત્નની પદવીઓ મળેલી છે તેમજ વસાઈ મુકામે પ્રાંતીય સંમેલન વખતે સંગ્રહણીનો નિયંધ પ્રથમ પંક્તિમાં આવેલો અને ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટનું સર્ટીફિકેટ આપેલું છે તથા આ લેખ સારો હોઈને આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના તંત્રીએ તેમના માસીકમાં છાપ્યો છે. તેમની પાસે આયુર્વેદના ઘણા માસીકો અવારનવાર લેખોની માગણી કરે છે અને તે કુરસદે માસીકાને લેજો આપે છે જે મનનિય હોય છે.

અમદાવાદ વૈદ્યસભા તરફથી નામદાર ગીડર સાહેબે આસવારિષ્ટ સંબંધે એક ડેપ્યુટેશન મળવા ગયેલું તેમાં વાસુદેવભાઈ હતા તથા મધનિષેધ સલાહકાર સમિતિના ચેરમેન શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈને વૈદ્યસભા તરફથી આગેવાન વૈદ્યોનું ડેપ્યુટેશન મળવા ગયું ત્યારે પણ પોતાનાથી બનતું આસવો સંબંધીનું સ્પષ્ટિકરણ કર્યું હતું.

હું મારી જાતને આવા સુયોગ્ય વ્યક્તિની સાથે મિત્રતાના સંબંધમાં આવવાથી કૃતકૃતાર્થ માનું છું અને ધન્વન્તરિ ભગવાન પાસે ઇચ્છું છું કે આ તરફ અને ઉત્સાહી વૈદ્યરાજની દિનપ્રતિદિન આયુર્વેદની સેવાઓ કરવાની ભાવના અને ધગશને ખૂબ વિકસાવો અને વિશ્વનિયંતા પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર તેમનું આરોગ્ય દીર્ઘાયુ કરે અને દિનપ્રતિદિન તેમની ઉન્નતિ થાય એજ પ્રાર્થના.

આશીર્વાદ આપનાર શ્રીમદ્ ભગવાનને આજીવન સુધી સ્મરણ કરીને
 આશીર્વાદ મેળવવા

આજીવન સુધી આશીર્વાદ મેળવવા માટે આજીવન સુધી આશીર્વાદ
 મેળવવા માટે આજીવન સુધી આશીર્વાદ મેળવવા માટે આજીવન સુધી
 આશીર્વાદ મેળવવા માટે આજીવન સુધી આશીર્વાદ મેળવવા માટે આજીવન સુધી

વૈદ્યશાસ્ત્રી નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર

વૈદ્યભૂષણ, ભિષક શિરોમણિ, ભિષગાચાર્ય, આયુર્વેદ કેસરી,

ચિકિત્સક ચૂડામણિ, આયુર્વેદ દૂરી અને વૈદ્યભાસ્કર,

સ્પ્રુપેશીયાલીસ્ટ (ગોલ્ડમેડલીસ્ટ-ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ)

આયુર્વેદભિષક, શ્રાવણમાસ દક્ષિણા પરીક્ષા પાસ, (વડોદરા)

[મંત્રી અમદાવાદ વૈદ્ય સભા સને ૧૯૩૩-૩૪-૩૬-૪૦]

શ્રીયુત નટવરપ્રસાદના જીવનનો ટુંકો પરિચય

[લેખક : વૈદ્ય અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ ભિષગાચાર્ય]

આ વ્યક્તિ માટે શું લખવું તે મારા જ્યાલમાં આવતું નથી પરંતુ તેમનો અને મારો બાલ્યાવસ્થાથી ગાઢ પરિચય અને અત્યાર સુધી એકજવારો સ્નેહ અને સંબંધ ટકી રહેલો હોવાથી ટુંકામાં સૂચવું છું. નટવરપ્રસાદનો જન્મ સને ૧૯૦૩ એપ્રિલમાં થયો હતો. તેઓશ્રીએ ગુજરાતી ચાર ધોરણ બહુ અંગ્રેજી ઇન્ટર આર્ટ્સ સુધી અભ્યાસ કર્યો છે. મેટ્રીકમાં પ્રથમ વર્ષે સારા નંબરે પાસ થઈ ગુજરાતમાં બ્રાહ્મણ કોમમાં પ્રથમ નંબરે પાસ થવાથી માસીક રૂપીયા પચીસની સ્કોલરશીપ મેળવેલી તેમજ તેમની જ્ઞાતિ (રાયકવાળ બ્રાહ્મણ)માં પ્રથમ નંબરે પાસ થવાથી તે તરફથી માસીક પંદર રૂપીયાની સ્કોલરશીપ મળી તેમણે ફાઇનગની પરીક્ષા પણ પાસ કરી હતી. જે વખતે ફરી વખત સવિનય-ભંગની લડત ઉપડી તે વખતે પોતે ઇન્ટરની પરીક્ષામાં બધા વિષયની પરીક્ષા આપી અને દત્તિહાસની પરીક્ષા ન આપતાં પોતાનું જીવન રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં દોરવા કાલેજને તિલાંજલી આપી. એક વર્ષ અસહકારમાં જોડાયા બાદ પોતે સંસ્કૃતમાં કાલેજ જીવન દરમિયાન સેકન્ડ ક્લાસ માર્ક્સ મેળવતા હોવાથી અને કાદંબરી, મેઘદૂત, રઘુવંશ, નાગાનન્દ, શાકુંતલ, ઐતેરીય ઉપનિષદ, તૈતેરીય ઉપનિષદ, નિરૂક્ત વિગેરે ગ્રંથોનો સારો અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેમજ તેમના પિતાશ્રીની વૃત્તિ નટવરપ્રસાદની પ્રથમથી જ તર્કશક્તિ, વ્યાપારિકૌશલ્યતા, તેમજ દૃઢ સંકલ્પિત અને સતત ઉદ્યોગી બુદ્ધિ જોઈને પોતાની વૈદ્યક લાઘનમાં લેવા થઈ.

તેમના પિતાશ્રીની સારી પ્રેક્ટીશ બોર્ડ તેમનું મન પણ આ વૈદકની લાઇન લેવા પ્રેરાયુ અને પોતે તેમના પિતાશ્રી પાસે નિયમિત અભ્યાસ કરવો શરુ કર્યો. તેમની યાદ શક્તિ અતિ તિવ્ર હોવાના સબબે દોઢ વર્ષમાં લઘુત્તરમાં પુરુ કરી અને તેમાં શારંગધર સંદિતા તો કંકરુ છે વળી ત્યારબાદ પોતાને મરાઠી તથા હોદી શીખવાનો શોખ કેળવવા ચરક અને યોગરત્નાકર મરાઠી વાંચવાં શરુ કર્યા અને તે બંને વાંચી પુર્ણ થવા પછી પદ્ધતિસર તેમના પિતાશ્રી પાસે લગભગ સાડા ત્રણ વર્ષમાં ચરક, સુશુત અને વાગ્બટ પુરા કર્યા. ત્યારબાદ આયુર્વેદભિષક તથા શ્રાવણમાસ દક્ષિણા પરીક્ષા પાસ કરી.

સને ૧૯૨૫ માં અમદાવાદમાં ભરાયેલ ગુજરાત પ્રાંતિક સંમેલન વખતે તેમને જીવાણુવાદ તથા ક્ષય રોગના નિબંધ માટે પ્રથમ એણીના સર્ટીફિકેટ અને રૂપાનો ચાંદ આપવામાં આવ્યો હતો. વડોદરા પ્રાંતિક વૈદ્ય સંમેલન વખતે નિબંધ માટે સુવર્ણ પદક તથા પ્રથમ નંબરનું સર્ટીફિકેટ તથા કરાંચી ઓલમ્પીયા આયુર્વેદ સંમેલન વખતે નિબંધ માટે પ્રથમ એણીનું સર્ટીફિકેટ તથા રોમ્બ પદક અને વસાઇ પ્રાંતિક સંમેલન વખતે નિબંધ માટે પ્રથમ એણીનું સર્ટીફિકેટ તથા રાજ્યવૈદ્ય એસ-એમ શર્માજી તરફથી સોવર્ણકચ્છ આપવામાં આવ્યો હતો.

ત્યારે અમદાવાદ વૈદ્યસભાના પ્રમુખશ્રી રાજ્યવૈદ્ય ભવાનીશંકર રૂચનાથ-ભાઈ હતા ત્યારે નટવરપ્રસાદ મંત્રીપદે હતા અને તે વખતમાં તેમના કાર્યની તેમજ મેનીનગનર્પટીસના ઉપદ્રવ વખતે કાર્ય દક્ષતા તેમજ વૈદ્યસભા તરફથી રાજ્યવૈદ્ય શર્માજીને માનપત્ર અર્પણ કરવામાં આવ્યું તે વખતની કામની કુનેદ અને કાર્યદક્ષ શક્તિ નિહાળી પ્રમુખશ્રીએ વૈદ્યસભા તરફથી સર્ટીફિકેટ તથા પોતાના તરફથી સુવર્ણ પદક અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો. પોતે બે વર્ષ સુધી મંત્રીપદે રહી અતિ સુંદર કાર્ય કર્યું એટલે પણ સભ્યોનો આગ્રહથી ત્રીજા વર્ષે ફરી તેમનું નામ નક્કી કર્યું પરંતુ દવાખાનાની તેમના પિતાશ્રીની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે અતિ પ્રવૃત્તિ હોવાથી ના પાડી. મંત્રીપદે રહ્યા તે દરમિયાન બીકાનેર ઓલમ્પીયા સંમેલનમાં વૈદ્યસભા તરફથી તેમને મોકલવામાં આવેલા ત્યાં પણ સક્રિય ભાગ લઈ અમદાવાદ વૈદ્યસભાનું ગૌરવ વધારેલું,

શ્રીયુત્ નટવરપ્રસાદભાઈએ અમદાવાદમાં ઓલમ્પીયા આયુર્વેદિક કોન્ફ-રન્સ ભરાયું તે વખતે રસોડાખાતામાં મંત્રીપદે રહી સંમેલનમાં આવેલા સભ્યોનું સારુ સ્વાગત કરેલું તે ઉપરાંત મંડપ સમિતિમાં તેમના મિત્ર ને કમીટીના ચેરમેન વૈદ્યરાજ ગીરધરલાલ નરસીંહભાઈની સાથે રહી અતિ સુંદર રીતે વ્યવસ્થા કરી હતી તેમજ સંમેલન સફળ બતાવવામાં પોતાનો સક્રિય ફાળો આપ્યો હતો. સને ૧૯૩૮ માં રસવૈદ્ય ઉમીયાશંકર મોતીરામ રસતત્ત્વ વાયસ્પતિ વૈદ્યસભાના પ્રમુખશ્રી હતા તે વખતે દરમિયાન પ્રમુખશ્રીના આગ્રહથી તેમના મુખ્ય મંત્રી અનિરુદ્ધપ્રસાદને સક્રિય મદદ કરવા તેમજ આસવ-

શૈ. મ. સ્મારક ઘંથ]

અરિષ્ટ કમીટી તેમજ રજત જ્યંતી અંથના કામ માટે મદદ કરવા સોંપેલું અને શ્રીયુત્ ઉમીયાશંકરભાઈના આગ્રહને માન આપી તેમનું વચન પિતા તુલ્ય માની કાર્ય કર્યું અને ત્યારબાદ સને ૧૯૩૯ માં આખા વૈદ્યસમાજનો આગ્રહ અને સર્વાનુમતે ભવિષ્યમાં વૈદ્યોનું રજીસ્ટ્રેશન બીલ, આયુર્વેદિક મહાવિદ્યાલય, આસવ અરિષ્ટસંગ્રહ નામદાર સરકાર સાથે પત્ર વ્યવહાર વિગેરે કામ કરવા નટવરપ્રસાદ જેવા અન્ડર ગ્રેજ્યુએટ, પ્રમાણિક કાર્યદક્ષ અને હિંમતવાળાની નિમણૂક કરી. એટલુંજ નહિ પરંતુ નટવરપ્રસાદે તમામ કાર્યદક્ષ હોદ્દદારોની દરખાસ્તો સુધી તે સભાએ માનભેર વધાવી લીધી, આ તેમના માટે આટલી નાની વયમાં વૈદ્યસમાજનો ઓછો વિશ્વાસ ન કહેવાય.

હાલના પ્રમુખ શ્રીયુત્ વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી તે પ્રથમથી જ નટવરપ્રસાદની કાર્યશક્તિ માટે તેમના પિતાશ્રીને કહેતા હતા તેમજ શ્રીયુત્ રાજ્યવૈદ્ય, એસ. એમ. શર્માજીએ તે બહેર વૈદ્ય સમાજમાં પણ મુક્ત કંઠે શ્રીયુત્ નટવરપ્રસાદ માટે મુરબ્બી નારાયણશંકરભાઈનો વ્યવહાર અને કીર્તિ નટવરભાઈ સાચવશે અને તે તેમના અવસાન પછી સાચી પડી એમ કહેતા હતા અને કહે છે. અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના માનદ પ્રમુખ શ્રીયુત્ અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી નટવરભાઈ અને પુરૂષોત્તમભાઈ બન્નેને સમાન પુત્રવત્ ગણે છે,

રા. નટવરપ્રસાદભાઈ અત્યારે પણ છત્રીસ વર્ષની ઉંમરે સારી પ્રેક્ટીશ ધરાવે છે. તેમજ સંસ્કારી અને વિદ્વાન જેવા કે રા. રા. જીવણલાલ ખારીસ્ટર તથા અમદાવાદ જીલ્લા લોકલ બોર્ડના પ્રમુખ શ્રીયુત્ ભાઈલાલ સારાભાઈ તેમજ અમદાવાદ મ્યુનીસીપાલીટીના ચીફ ઓફીસર આઈ. આર. ભગતના ફેમીલી વૈદ્ય છે, જ્યારે આવા વિદ્વાન અને સુશીક્ષિત ગૃહસ્થો તેમના પિતાશ્રી પછી પણ તેમને માને છે તે તેમની દવાની કાર્યદક્ષતા સૂચવે છે. અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ ડોક્ટરો શ્રીયુત્ કેશવલાલ બાલાભાઈ નાણાવટી તથા શ્રીયુત્-ડા. ટી. જે. છાયા જેવા નટવરપ્રસાદને તેમના પિતાશ્રી માફક આયુર્વેદ પદ્ધતિથી સારું કાર્ય કરે છે તેવા અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરે છે.

તેમના પિતાશ્રી સ્વર્ગસ્થ થયા તે પહેલા નટવરપ્રસાદની એક સારા ઇન્જનીયર જેવી કુનેદથી તેમના બન્ને બંગલા બની દેખરેખ નીચે બાંધ્યા જેથી તેમની શુદ્ધિ આતુર્યના વખાણ કરતા હતા અને તેમના સ્વર્ગવાસ પછી શ્રીયુત્ નટવરપ્રસાદ અત્યારે મોટી જવાબદારી માથે લઈ સ્વર્ગસ્થ કરસનદાસ જોશીગભાઈ ફર્સ્ટ ક્લાસ સબજનના ટ્રસ્ટી તરીકેનું પદ સ્વીકાર્યું છે અને આ ટ્રસ્ટની બાર મહિને અઢાર હજારની આવક છે અને આશરે પોણા બે લાખ ધર્માદા કરવાના છે. તેઓ આયુર્વેદ સંસ્કૃત પાઠશાળા રજીસ્ટર્ડના ટ્રસ્ટી છે. ફાર્મસી એસોસીએશનના મંત્રી છે. ફાર્મસી એસોસીએશનનું ડેપ્યુટેશન પુના મુકામે નામદાર ગીલ્ડર સાહેબને આસવ અરિષ્ટ પ્રતિબંધ માટે મળવા ગયેલું તે વખતે પોતે સાથે ગયેલા અને અમદાવાદ વૈદ્યસભા તરફથી ડેપ્યુટેશન નામદાર ગીલ્ડર સાહેબને પ્રાંતિક સમિતિની ઓફીસે મળવા ગયેલું તે વખતે પણ હતા તેમજ મધ-

નિષેધ સલાહકાર સમિતિના ચેરમેન શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈને વૈદ્યસભાની આસવારિષ્ટ લડત સમિતિના સભ્યોનું ડેપ્યુટેશન મળવા ગયેલું તે વખતે પોતાનાથી બન્યું તેટલું રખડીકરણ અને આયુર્વેદના આસવ અરિષ્ટ ઉપર પ્રતિબંધ અસ્થાને છે તેનો સચોટ ખ્યાલ કર્યો હતો.

ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ વૈદ્યમંડળ સ્થાયી સમિતિના ધણા વખતથી સભ્ય છે તેમજ ધારાસભ્યોની લડત વખતે જે ભાઈઓને લાઠીમાર પડતો તેમને પોતાનાથી બનતી તેટલી “ મુંબાઈ ” નામની દવા મૂઢમાર માટે અકસીર મોકલી આપતા. દેશસેવા તેમજ આયુર્વેદના માટે તેમની ધગશ બહુજ છે. તેમજ ગુજરાત આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયમાં પણ તેમની પ્રોફેસર તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી છે.

ધન્વન્તરિ ભગવાન આ યુવાન, ઉત્સાહી વૈદ્યરાજને શારીરિક સંપત્તિ સારી બક્ષો કે જેથી પોતે આયુર્વેદના ઉન્નતિના કાર્યો કરે તેમજ તેમના પિતાશ્રી માફક સારી કીર્તિ અને યશ સંપાદન કરે. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષથી શ્રીયુત વાસુદેવભાઈ તથા મારી (અનિરૂદ્ધભાઈ સાથે) તેમની મિત્રતા એક સદગૃહસ્થ અને મુરબ્બી સગા ભાઈશ્રીની માફક છે અને પ્રભુ દયાવે એજ ઇચ્છા સાથે વિરમું છું.

રાજવૈદ્ય જગન્નાથ વિદ્યનાથ યાજ્ઞિક વૈદ્યવાચસ્પતિ

અમદાવાદ વૈદ્યસભાના પેટ્રન,
સંમાનિત વૈદ્ય, અવસ્થાપક મંડળના સભ્ય, મદ્યાવિદ્યાલય સમિતિના
સભ્ય, બુના અનુભવી વૃદ્ધ ચિકિત્સક.

વૈદ્ય મહાનુભાવોના આવેલા

અનુભૂત પ્રયોગો

પ્રયોગઃ શમયેત્ વ્યર્ધિ યોન્યમન્યમુદીરયેત્ ।

નાડસૌ વિશુદ્ધઃ શુદ્ધસ્તુ શમયેત્ યો ન કોપયેત્ ॥ વાગ્મટ,

એક વિકૃતિ દૂર કરતાં જે પ્રયોગથી બીજી વિકૃતિ પેદા થાય તેને શુદ્ધ, પ્રયોગ સમજવો નહીં બદલે જેનાથી કાઠપણુ જાતની વિકૃતિ ન થાય તેને શુદ્ધ સાચો પ્રયોગ સમજવો.

ચિકિત્સા શાસ્ત્રમાં વાગ્મટના આ ઉત્તમ સિદ્ધાન્તને અખાધિત રાખવાને સુયોગ ચિકિત્સાની યોજના કરવી એ આવશ્યક વાત છે. અગર ચિકિત્સાનું મહત્વપૂર્ણ સાધન છે,—આથી આવા અનુભૂત પ્રયોગો કે જે તદ્દન નિરદોષ હોય તેવા પ્રયોગો વૈદ્ય સભાના મેમ્બરો પાસેથી માગવામાં આવ્યા હતા—જે માગણીને માન્ય રાખી વિદ્વાન ને ઉત્સાહી વૈદ્ય બંધુઓએ પોતપોતાના અનુભૂત પ્રયોગો લખી મોકલાવ્યા છે. તે બદલ તેમના આભારી છીએ.

આ પ્રયોગો નવીન વૈદ્યોને માર્ગદર્શક, વૈદ્યોને જાણવા જેવા ને વિદ્વાન વૈદ્યોને વિચારવા જેવાને અનુભવવા જેવા છે.

નં. ૧

શુદ્ધપારદ તો. ૧, શુદ્ધ ટંકણુ તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, શુદ્ધ કનકબીજ તો. ૧, શુદ્ધ મનશીલ તો. ૧, શુદ્ધ ત્રિકટુ તો. ૯, (સુંઠ મરી, પીપર) શુદ્ધ અશીણુ તો. ૦૧,

વિધી—આદુના રસમાં આઠ કલાક ખરલ કરવું, અડદ જેવડી ગોળીઓ બનાવી સવાર સાંજ એ ગોળી ધીમાં આપવી.

ઉપયોગ—તાવ, કફ, દમ, શ્વાસ, થતોક્ષય, તથા શક્તિ માટે.

મોકલનાર:—વૈદ્ય છોટાલાલ શિવશંકર મુ. પીઠવડી.

નં. ૨ ગંધકવટી

હિંગાષ્ટક ચૂર્ણ તો. ૮, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, સિંધાલુણુ તો. ૦૧.

વિધી—લીંબુના રસમાં સાત દિવસ ખલ કરી ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ કરવી.

ઉપયોગ—પેટના તમામ દર્દ માટે અકસીર છે. (આફરો, આધ્માન ચૂંક શુળ, અગ્નિમાંધ. વાયુ વગેરે.

સ્વ. શાસ્ત્રી કેશવલાલ દેવશંકર અમદાવાદ.

નં. ૩ વરાધ ઉપર—

(૧) ઘોળી અગર લાલ ફુંગળીનો રસ બાળકને શરીરે ચોપડવો. વરાધ માટે.

વૈદ્ય ગૌરીશંકર પ્રેમશંકર. અમદાવાદ.

નં. ૪ ગરમી ઉપર

ગુલાબનાં ફુલ તો. ૧, જીણી એલચી તો. ૧, નાગોરીઆસંધ તો. ૧, ગળેા સત્વ તો. ૧, રૂમી મસ્તકી તો. ૧, કમળકાકડીની મીજ તો. ૧, વાંસકપુર તો. ૧, કેશર તો. ૧.

વિધી—સર્વ દવાનું ચૂર્ણ બનાવવું. સુકાં આંબળાં લાવી ઠળીઆ કાઢી ચૂર્ણ કરવું. તેમાંથી ૧ તોલો રાત્રે ગાયના દૂધમાં પલાળી સવારે તેને પથ્થર પર ઘૂંટવાં તે તેમાંથી ૬ માસા સાકર, ૬ માસા (શહદ) મધ અને ઉપરની દવા ૨ માસાથી ૩ માસા.

ઉપયોગ—શરીરની તમામ પ્રકારની ગરમીનો રોગ નષ્ટ થઈ શરીર પુષ્ટ થશે.

વૈદ્ય દયાનંદદાસજી ડુ. મેઉ.

નં. ૫ સર્વ રોગનાશક ગુટીકા

વજનાગ તો. ૧, સુંકે તો. ૧, ઘોળાં મરી તો. ૧, ચિત્રક તો. ૧, જાવંત્રી તો. ૧, રેવંચીનાં છોડાં તો. ૧, તજ તો. ૧, બરાસ કપુર તો. ૧, લવીંગ તો. ૧, પીંપરમીન્ટ ફુલ તો. ૧, અકલગરો તો. ૧, રસસિંદુર તો. ૩.

વિધી—બરાસ, પીંપરમીન્ટ, રસસિંદુર સીવાય સર્વને કપડછાણ કરવાં પછી એ ત્રણને ખલમાં એકત્ર કરી તે ચૂર્ણ નાંખવું. તેને આદાના રસની ત્રણ બાવના આપવી પછી મધમાં ઘૂંટી મગ જેવડી ગોળી કરવી.

ઉપયોગ—વરાધ, કબજિયાત, પેટના તમામ રોગ, સગર્ભાની ઉલટી, કફરોગ માથાના રોગ વગેરે તમામ માટે. મોટાને દિવસની ૩ ગોળી, નાનાં બાળકને ૧ ગોળીના ત્રણ ભાગ દિવસમાં કરી આપવા.

નં. ૬ સ્વરભંગ હર-ગોળી

ઘોડાવજ, કાળાં મરી, પાનની જડ, રાઈ, પીંપર તે નાગરવેલના પાનના રસમાં ગોળી કરવી. મોંમાં રાખી તેનો રસ ઉતારવો. તમામ પ્રકારની ખાંસી સ્વરભંગ, કફ વગેરે મટે છે.

વૈદ્ય કુંજવિહારી ભૈરવશંકર અમદાવાદ.

અનુક્રુત પ્રયોગો]

નં. ૭ અર્ધવિનાશક વટી

રસવંતી તો. ૧, સુખડ ભુકા તો. ૧, એળીઓ તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, લીંબોળી મીઝ તો. ૧, જીરૂ તો. ૧, હરડે તો. ૧, પીંપર તો. ૦૧૧.

વિધી-લીંબોળીના તેલમાં ગોળીઓ બનાવવી. ચણીઓર જેવડી દિવસમાં ત્રણથી છ ગોળી. ઝાડા થાય તો ઓછી કરતા જવી.

નં. ૮ બાલસંજીવની વટી

બાલહરડે, કકુ, સોનામુખી, અજમો, કરીઆતુ, વાવડીંગ, હરડે, સિંધવ, ઈંદ્રજવ, સંચળ, સાજનાં કુલ, મરી.

વિધી-સર્વેને કપડછાણ કરી સોગટી બનાવી રાખવી.

ઉપયોગ-બાળકના કાઠપણ રોગ માટે અકસીર છે. મધ સાથે પાણીમાં ઘસીને આપવી.

વૈદ્યભુષણ શશિકાન્ત ભુલાભાઈ પંડ્યા. વૈદ્યવર્ધા ત્રિપઠ, મધ્યમા.
શ્રી નારાયણ આયુર્વેદ ચિકિત્સાલય-અમદાવાદ.

નં. ૯ સિદ્ધ ગુટિકા-(મહાત્માની પ્રસાદી).

આંકડાનાં પત્તાં નં. ૨૫ સમભાગે સાકર લઈ ત્રણ દિવસ ખરલ કરવું. ચુરમા જેવું થાય ત્યારે વટાણા જેવડી ગોળી કરવી.

માત્રા-સવાર, બપોર, સાંજ બખ્ખે ગોળી.

ઉપયોગ-પાંડુ, કમળો, હલીમક, વગેરે તથા પેટનાં દર્દો મટે છે.

ચરી-તેલ, મરચુ, આંબલી ન ખાવાં.

નં. ૧૦ જવરસંહારક ગુટિકા.

સોનાગેર, કાળાં મરી, સમુદ્રફળ, ત્રણેને કપડછાણ કરી લીંબુના રસમાં ૨ રતીની ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા-દર વખતે બે ગોળી, પાણી સાથે લેવી, દિવસમાં ત્રણ વખત.

નોંધ:-કબજાયાત હોય તો પ્રથમ જીલાય આપી ગોળીઓ શરૂ કરવી.

વૈદ્ય ગોવિંદપ્રસાદ હરિદાસ 'ત્રિપઠ' ગોમતિપુર-અમદાવાદ.

નં. ૧૧ હિસ્તીરીઆની ગોળી.

ચિંપળાની કુંપરો તો. ૨, લિંગ તો. ૨, ઈંધોરાનાં મીઝ તો. ૨, હિરા-બોળ તો. ૨, ખુરાસાની વજ તો. ૨, વાંદરાની લગારની ભરમ તો. ૨, માલ-કાંકણી તોલા ૨, જવત્રી તો. ૨.

સર્વેને સમાન ભાગે લઈ ૧૦ શેર હુંગળીના રસનો ધન કરી ઉપરનું ચૂર્ણ નાંખી વાલ વાલની ગોળીઓ કરવી. દરરોજ ત્રણ ગોળી.

નં. ૧૨ સંધીગત વા ઉપર.

લસણ તો. ૪૦, કનકમીઝ તો. ૪૦, માલકાંકણી તો. ૪૦, જેરફાચલાં તો. ૧૦, રાધ તો. ૪૦.

આ બધાનો સ્વરસ કાઢી રા. શેર સરસીયા તેલમાં પકાવી ગાળી શીશીમાં ભરી વાપરવું.

વૈદ્ય શાસ્ત્રી પ્રહલાદજી હરગોવિંદ શર્મા—અમદાવાદ.

નં. ૧૩ ‘ ટાઢીઆ તાવ=શીતજ્વર ’

એક રૂપીઆભાર મોળા દહીંમાં ધંતુરાના પાનના રસનાં ત્રણજ ટીપાં નાંખીને તાવ આવ્યા પ્રથમ જ બે કલાક પહેલાં દરદીને આપવાથી રોકાઈ જાય છે.

નં. ૧૪ સંગ્રહણી—ગાળી.

હિંગેળાક શુદ્ધ તો. ૧. ધંતુરાનાં બીજ તો. ૧. વજનાગ શુદ્ધ તો. ૧, અફીણુ તો. ૩.

ઉપરની ચાર ચીજો ધંતુરાના પાનના રસમાં ઘુંટી મગ જેવડી ગોળીઓ બનાવી સવાર સાંજ પાણી સાથે બે બે ગોળીઓ આપવી.

ખોરાકમાં જાશ અને ભાત. જાશ ઘરની જોઈએ.

પં. કદ્દણાશંકર હરગોવિંદ શર્મા. વૈદ્યરત્ન, વૈદ્યવિશારદ ગોમતિપુર અમદાવાદ.

નં. ૧૫ ‘ સ્ત્રીઓના પ્રદર મટે ’.

શેમળાની જાલ તો. ૨૫, તાદેળજનનાં મૂળ તો. ૪, ધાવડોનાં ફુલ તો. ૨૫, રસવંતી તો. ૫, ચંપાની કળી તો. ૨૫, સાકર તો. ૧૦.

કપડજાણુ ચૂર્ણ ચોખ્ખાના લોવણુ કે દુધ સાથે ૦ ૦ રૂપીઆભાર સવાર સાંજ આપવાથી પ્રદર મટે છે.

રસવૈદ્ય ઈશ્વરલાલ હરગોવિંદ શર્મા—અમદાવાદ.

નં. ૧૬ ‘ ઝાડા મટવાની ગાળી ’ (રક્તાતીસાર, સંગ્રહણી કે અછર્ણના).

લસણુ એક કળીનું તો. ૨૫, જયફળ તો. ૧૫, અફીણુ તો. ૦૫, જવંત્રી તો. ૧૫, કેસર તો. ૦૫.

લસણુને પ્રથમ નવસંકું કરી પછી બધાં ચૂર્ણ એકત્ર કરી ૧ રતીની ગોળી કરી ૧ થી ૩ સુધી ઉંમર જોઈએ આપવી.

વૈદ્યરાજ બેતસી મેઘજી કુંભાણી.

નં. ૧૭ ‘ યોગ ’.

ગેરૂ તથા શંખજીરુ સમાન ભાગે ઘુંટવું.

માત્રા—૧ તોલાની સવારસાંજ બસબસના શરબત સાથે દિવસમાં બે વખત.

વૈદ્ય. ગંગાદાસ બી. ઉદાસીન. ઘોળકા.

નં. ૧૮ ચુવણુપ્રભા ગુટિકા.

સોનાગેરૂ તો. ૧૫, તમાલપત્ર તો. ૨૫, મરી તો. ૨૫, કપુરકાયલી તો. ૧૫, એલચી તો. ૨૫, તજ તો. ૨૫, વાવડીંગ તો. ૨૫.

અનુભુત પ્રયોગો]

વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી ગાયના દુધમાં વટાણાપુર ગોળી કરવી.

માત્રા-૧ થી ૪, અનુપાન દુધ, પાણી.

ગુણુ-શીતલ, સ્તંભક, રોપણુ, દાહ, અમ્લપિત્ત, તાવ, હેડકી, અતિસાર, પ્રમેહ, લોહી પડવું, ગર્ભિણીનો ઉનવા ને ઉલટી ઉપર.

વૈદ્ય સોમેશ્વર શિવલાલ પંડ્યા. 'ભિષક'—અમદાવાદ.

નં. ૧૯ દમ-સ્વાસ-હાંફણનો ઉપાય.

હરતાલ તો. ૧, કવીનાઇન તો. ૨, અફીણુ તો. ૧ ધંતુરાનાં બી. તો. ૨. લિંગગોક તો. ૧.

દરેક ઔષધને વસ્ત્ર ગાલ કરી પાનના રસમાં ૨ રતીની ગોળી વાળવી. દરરોજ એથી ત્રણ વખત એક એક આપવી.

વૈદ્યરાજ ડાહ્યાલાલ હરિલાલ. જેતપુર.

નં. ૨૦ તાવની ગોળી.

વિજ્યા તો. ૧, બીડલવણુ તો. ૧, અજમો તોલો ૧, સોનાંગર તો. ૧.

ગોળ સંગાથે તેના ચૂર્ણની ગોળી કરી દિન ૩ આપવી. અકાંતરીઓ, તાદીઓ તાવ નિશ્ચય જન્ય છે.

નં. ૨૧ જવરહુર ચૂર્ણ.

પીપરીમુળ, કકુ, કાકડાશીંગ, પીપર, મરી, કરીઆતુ, સિંધવ, અતિવિષ.

તે દરેકનું વસ્ત્રગાર ચૂર્ણ કરી દરેક જાતના તાવ માટે આપવું.

વૈદ્ય યશવંતરાવ આપાલાલ 'ભિષક'. નાડીવાડાની પોળ—અમદાવાદ.

નં. ૨૨ પ્રદર માટે.

૧૦ તોલા શાલમ, ૧૦ તોલા શંખાવળી, ૧૦ તોલા તેજપળ, ૧૦ તોલા બહુફળી, ૧૦ તોલા પીપળનાં છોડાં, ૧૦ તોલા સાકર, ૧૦ તોલા ગોખર.

દરરોજ એક તોલો ગાયના દુધ સાથે.

પરહેજ:-તેલ, આંગલી, મરચુ, લિંગ, ગોળ ન આવાં.

રસવૈદ્ય પરસરામદાસજી. અમદાવાદ.

નં. ૨૩ ઝાડા બંધની ગોળી

શુદ્ધ હિંગુલ તો. ૧, જનકણ તો. ૧, બીલીનોગલ તો. ૧, કવિંગ તો. ૧, સુંક તો. ૧, મોચરસ તો. ૧, ધાવડીનાંફુલ તો. ૧, નાગરમોથ તો. ૧, અફીણુ તો. ૧.

સવાર સાંજ બંને ગોળી ચોખાના ધોવરામણમાં આપવી. ઉમ્મર પ્રમાણે આપવી. તુવેર જેવડી ગોળી કરવી.

વૈદ્ય ચતુરભાઈ વશરામદાસ આવળા

નં. ૨૪ વાતુશ્રાવ માટે.

કુદડના વેલાનાં પાન ૪૦ તો રસ ખડીસાકર સાથે લેવો. પ્રયોગ પંદર દિવસ કરવો. ઝોળખાણુ-કુદડવેલને સફેદ ફુલ થાય છે, ફુલમાં ડાડી થાય છે તેમાંથી ત્રણ કે ચાર બીજ નીકળે છે, પાન ચમાર દુધેલી અગર હનમાનવેલા જેવાં થાય છે.

વૈદ્ય મોહનલાલ ભાણુજી યાદવ રાજકોટ

નં. ૨૫ પક્ષઘાતનો કવાથ

આસંધ, અતિવિષ, પીપર, સતાવરી, કાંટાશેળીઆનાં મુળ, ગળો, વરધારો, વરીઆળી, હરડે, ચવક, નાગરમોથ, કચોરો, વજ, અરકુસીનાં પાન, બીલી, એરંડાનાં મૂળ, રાસ્ના, ધમાસો દરેક બખ્ખે તોલા શુદ્ધ ગુગળ તોલા ૪, સવાર સાંજ એકેક તોલો ૧૦ તોલા પાણીમાં ઉકાળી અઢી તોલા રહે ત્યારે યોગરાજ ગુગળ સાથે લેવો.

વૈદ્ય જોટાલાલ ત્રિભોવનદાસ મુ. જનકર.

નં. ૨૬ સર્પવિષ-દંશના સડતા ભાગ માટે

જીવારના લોટની ઘેંશ બનાવી, લેપડી બાંધવાથી મટે છે.

અતિસાર માટે--

લીંબુની ચાર ચીરી કરી દરેક ઉપર એક વાલ ચોકળો સિંદુર ભભરાવી, અંગારા પર શેકી, તેરસની ચોળીને પીવો (નિર્ભય).

વૈદ્ય કલ્યાણજી ઠાકરશી મુ. સાવરકુંડલા.

નં. ૨૭ શાંતિમધ ચૂર્ણ

સિંધવ તોલા ૪, જેડીમધ તોલા ૧૬, સોનાગેર તોલા ૮, સુરોખાર તોલા ૪, ત્રિકલા તોલા ૮, જવખાર તોલા ૮, સંચળ તોલા ૪, પકવેલો નવસાર, તોલા ૮, અજમાનાં ફુલ તોલા ૨, પીપરમીન્ટનાં ફુલ તો ૨.

અજમાનાં ફુલ, પીપરમીન્ટનાં ફુલ, સુરોખાર ત્રણ ઘુંટવાથી પાણી થયે ઉપરનું ચૂર્ણ નાંખી ખરલ કરવું. માત્રા તો. ૦૧.

ઉપયોગ-ઉલટી, કાલેરા, મંદાગ્નિ, પેટવાયુ વગેરે.

વૈદ્ય મોહનલાલ રાજનરામ મુ. જનકર.

નં. ૨૮ અનુભવીયોગ

સહદેવીનો રસ શેર ૧, જેડીમધ ચૂર્ણ શેર ૦૧, લાથથોરનાં છંડવાનો રસ શેર ૧, સિતોપલાદિ શે ૦૧, આદાનો રસ શેર ૧, સાકર શેર ૩, બહેડાનો રસ કે ઉકાળો શેર ૧.

બનાવટ:--અથા રસને કલાઘવાળા વાસણમાં પકવવા. અડધો રસ બળી જાય ત્યારે સાકર નાંખવી, પછી ચૂર્ણ નાંખવાં, ગોળ જેવું થાય ત્યારે ઉતારી લેવું.

અનુભુત પ્રયોગો]

માત્રા:—૦૧ થી ૦૧૧ તોલો મધને સોનાના વરગ સાથે.

ઉપયોગ:—ખાંસી, શ્વાસ, ક્ષય, કફ, અશક્તિ અનુભવીયોગ છે.

વૈદ્ય રણુજીભાઈ ગોકળભાઈ અમદાવાદ.

નં. ૨૯ રાલ તોલા ૨, કેરખા ભસ્મ તોલા—૧ ગુલાબજળમાં ઘુંટી ૧ થી ૩ આનીબાર લોહિના ઝાડામાં કે ઝાડામાં શક્તિ પ્રમાણે આપવું.

વખમો—વનસ્પતિ છે માત્રા ૧ થી ૨ ચોખ્ખાપુર પાણી સાથે પેટનો દુખાવો, વાયુ, ચુંક, આફરો, વગેરે.

સ્વામી વિવેકાનંદગીર અસારવા અમદાવાદ.

નં. ૩૦ તામ્રભસ્મ

તાંબાની પાછને લીંબુના રસની સાત ભાવના આપી, અડધો શેર કણ્ઠુતરની હધાર અને આકડાના દુધમાં તેને ઘુંટી લુગદી કરી અંદર પાઈ મુકી ગોળા કરવો, સાત કપડમઢી કરવી. ગજપુટથી ટુંકી દેવું.

માત્રા:—એક ચોખ્ખાપુર પક્ષાવાત માટે સવારે આપવું.

રસવૈદ્ય હરિલાલ નરસીંહલાલ અમદાવાદ.

નં. ૩૧ અતિસાર ઉપર—

અફીણુ તોલા ૦૧, શેકેલી જનવંત્રી તો ૦૧૧ ને ખરલ કરી ધનતુરાના પાન ૨૦ની ભાવના આપી ગોળી બાજરીના દાણા જેવડી કરવી. ઉમર જોવી. અતિસાર, મરડો, તાવ, ખાંસી, ધાતુની નબળાઈ માટે.

વૈદ્ય હીરાલાલ નરોત્તમદાસ મુ. વટવા.

નં. ૩૨ પારો બાંધવાની રીત

૧. લગ્નમણી અથવા રીસામણીના રસમાં પારો બાંધાય છે.

૨. રામપત્રીના રસમાં પારો એકરૂપ થઈ જાય છે.

વૈદ્ય વાઘજીભાઈ ભાણુભાઈ વાગડવાળા

નં. ૩૩ હડકવાનો ઉપાય

કુકડવેલાના પંચાંગ તથા કીડામારનાં પંચાંગ સરખા ભાગે લઈ છાંયડે સુકવી, પાવડર કરવો. તેમાંથી ૨ તોલા પાણી લઈ શેર ૨ માં ઉકાળવું, બળતાં એક શેર પાણી રહે ત્યારે રોજ ઉમ્મરના પ્રમાણમાં ૦૧૧ તોલાથી ૨ તોલા સુધી દિવસ ૨૧) પાવાથી હડકાયેલું કંઈ પણ કરડેલું હોય તો પણ હડકવા શરૂ થતો જ નથી તેમ શરૂ થયેલાને દિવસમાં ચારથી પાંચ વખત આપવાથી બંધ થઈ જાય છે. અજમાવેલ છે. હડકાયેલું કુતરું, શીયાળા અગર કોઈ પણ જાનવર અથવા માણસ.

વૈદ્ય પ્રભાશંકર મણીશંકર સાણુદ

નં. ૩૪ સંન્નિપાત ઉપર

સુંઠ, પીપર, પીપરીમુળ, અફીણુ, મરી, અતિવીષ, કેસર, પીપળાની વડવાઈ વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી સોનાના વરખ મેળવવા. માત્રા ૨ થી પાંચ વાલ આફને ચરકસાના રસ અડધા તોલામાં મેળવી આપવું. દર્દી અસલ્હ હોય, બુમ પાડે, ઉભો થઈ નાસે, કપડાં ફાંકે વગેરે માટે.

વૈદ્ય કાનજી ગોવિંદજી મહુવા.

નં. ૩૫ અશ્નિ ઉપાય મલમ-૧

શંખીયો સોમલ તો. ૦૧ તાંદળગ્દમાં દોલા ચંત્રથી શુદ્ધ કરી ગાયના દુધમાં છુટવો. તેમાં કાચી ગળી તો. ૦૧, ગેરૂ તો. ૦૧, શંખજીરૂ તો. ૦૧ ને ભેંધતું પાણી નાંખી મલમ કરવો. આ મલમ પાંચ દિવસ લગાવવો. છઠ્ઠા દિવસે નીચેનો મલમ લગાવવો. (લેખક આ પ્રયોગ ગરમ જગ્યાએ છે. જેથી યથોચિત કાર્ય કરવું. મંત્રીઓ.) મલમ ૨:—લુગડે આંધી નીતરેલું દહીં શેર ૦૧, ઘઉંનો લોટ શેર ૦૧, હળદર તો. ૦૧, ગળી તો. ૦૧ મિશ્ર કરી તેમાંથી તોલા ૨ લઈ રોજ સવારે તવા ઉપર મુકી તેમાં દિવેલ તો. ૨, પાણી તોલા ૫ નાંખી શીરા જેવું બનાવવું. આ મલમ દિવસમાં બે વખત લગાવવો. આ મલમ આઠ દિવસ લાગલગાટ લગાવવાને પાટો આંધી રાખવો. મસા ખરી જશે. કદાચ કાઈ વળગી રહે તો પ્રથમનો મલમ લગાવી-તેની વાટ બનાવી મુકવી એક દિવસ પછી બીજા નંબરનો મલમ રાખવો.

પરહેજી:—સખત રાખવી, દરત સાફ થાયને લલકો ખોરાક એ ઉપર ધ્યાન આપવું.

વૈદ્ય બાલકૃષ્ણ સદાશિવ મુ. રૂપાલ

નં. ૩૬ સસણી-વરાધ માટે

સાબરસંગાના કકડાને ચાર દિવસ ધંતુરાના રસમાં બોળવા. પછી ભઠ્ઠી આપવી પછી તેને ખરલ કરી આકડાનું દુધ નાંખી ટીકડી બનાવી ગજપુટ કરવો. આ ભરમ તથા આમના પાનનો રસ એક પાઈ ભાર, કેસર ચોખાપુર, ખેરસાર ચોખાપુર સાચા ચંપાની કળી નંગ ૧ ને મધ પાઈ ભાર લઈ બાળકને આપવાથી સસણી, વરાધ, કફ, કાસ-શ્વાસ મટે છે.

વૈદ્ય રામશંકર બીખાભાઈ મુ. એર

નં. ૩૭ પ્રવાહિકા માટે

ખારેક નંગ ૩, અફીણુ શુદ્ધ ૧૦૦ માસો ગાંજની સારી કળી નં. ૧, પ્રથમ ખારેકને પાણીમાં ભીંજવી ને કળીઆ કાઢી લેવા. પછી અફીણુ અને ગાંજનું ચૂર્ણ ખારેકમાં ભરી દેવું. પછી ખારેક ઉપર ઘઉંના લોટનો લેપ કરી અગ્નિ ઉપર શેકવું. તે બળી જાય-શેકાઈ જાય ત્યારે અંદરથી દવા કાઢી ખરલ કરી ચાણુ જેવડી ગોળી કરવી.

માત્રા-૧ થી ૨ ગોળી મધ કે પાણી સાથે ખાસ પ્રયોગ છે.

વૈદ્ય પોપટલાલ દેવજી આર્ય અમદાવાદ.

અનુભુત પ્રયોગો]

નં. ૩૮ બાળગુટિકા

પ્રવાલ ભસ્મ તો. ૧ શંખભસ્મ તો. ૧ ફટકડી કુલવેલી તો. ૧ રસવંતી તો. ૧ પીંપર તો. ૧૧૧ પીળીકાડી ભસ્મ તો. ૧ ટંકણુ કુલાવેલો તો. ૧ હળદર શેકેલી તો. ૧ તુલસીનાં પાન લીલાં તો. ૧૫, અધેડાનાં પાન તો. ૧૫ પ્રથમ લીલાં પાનને વાટવાં ત્યાર પછી દવાઓ નાંખી ગોળીઓ બનાવવી અગર ચૂર્ણ રાખવું.

માત્રા—૧ થી ૪ રતી દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—મધ, દાઢમનો રસ અગર શરબત, અગર ગૌમુત્ર.

વૈદ્ય અમરપ્રસાદ બુલાખીદાસ—અમદાવાદ.

નં. ૩૯ દમની જટીલક્રિયા.

પારો તો. ૫, સુકં તો. ૧, ગંધક તો. ૫, પીંપરીમુળ તો. ૧. ધંતુરાનાં બી તો. ૧૦. તેને પાણી સાથે મર્દન કરી ૧ રતીની ગોળીઓ બનાવી સવાર સાંજ બન્ને ધી સાથે આપવી.

ક્ષયનો ઉપાય.

યુવાન માણસના વાળ શેર ૧૧, ધંતુરાનાં પાન શેર ૧. આકડાનાં પીળાં પાન શેર ૫, ચોરનાં પાન શેર ૧.

તે બધાંને સરસવતું તેલ લગાવી એક માટલીમાં ભરી ચર્ક કાઢવો.

માત્રા—૨ થી ૪ આનીભાર પછી ક્ષયના રોગીને પેટ ભરીને મધ પાવું, જેથી ઉલ્ટી થઇ જવાત—ક્ષયનાં જંતુ નિકળી જશે પછી લડતાલ ભસ્મ ૧ વાલ તથા ઝહર મહોરો ૪ આનીભાર દિવસમાં ત્રણ વખત દુધમાં આપવું. જેથી ક્ષય મટે છે.

પ્લહ્યારી દત્તચૈતન્ય ગુરુનારાયણ ચૈતન્ય—અમદાવાદ.

નં. ૪૦ દાઝયા ઉપર.

દિવેલને કળીચુનાના પાણીનું ફીણ લગાવવું. ફોદા થાય તો કુટયા પછી ચાંદાં ઉપર ધુપેલ લગાવી આંખાના પાનની રાખ અને બાવળના છોડાની રાખ સમભાગે દબાવવી જેથી રૂઝ આવે છે.

વૈદ્ય પ્રભાશંકર માધવજી દવે.—અમદાવાદ.

નં. ૪૧ ચંદ્રોદય રસ.

સોનાના વરગ તો, ૧, હિંગુલોત્થ પારદ તો. ૮, ગંધક શુદ્ધ તો. ૮. ત્રણેને ઘુંટી કપાસના કુલના રસમાં ત્રણ પહોર, કુંવારપાદાના રસમાં એક પહોર ઘુંટી આતસ શીશીના યોગથી તૈયાર કરવો. ત્રણ દિવસ, મંદ, મધ્યમ ને તીક્ષ્ણ અગ્નિ આપવો. પછી તૈયાર થયે યોગ્ય કસ્તુરીને પાનના રસમાં ગોળી બનાવી તેવી માત્રા ૧૧ રતીથી ૭ રતી. સર્વદોષ માટે અકસીર.

વૈદ્ય ગંગારામ ગીરધરલાલ ડોક્ટર—રાવળ. અસારવા—અમદાવાદ.

નં. ૪૨ રક્તદોષ માર્તંડ યોગ.

ગંધક ૨ આનીભાર, હરડે ૬ આનીભાર, કાળાંમરી ૬ વાલ, બહેડાં ૬ આનીભાર, આંબળાં ૬ આનીભાર, અમલતાસમુખ ૨ આનીભાર.

તેના ચૂર્ણને સવારસાંજ બે પડીકાં કરી આપવું. ઠંડા પાણી સાથે રક્ત-વિકાર, હાથ પગની ચામડી ફાટવી, વગેરે.

વૈદ્ય દલપતરામ પી દવે-અમદાવાદ.

નં. ૪૩ પ્રહર માટે.

શેતુરનાં પાન તો. ૨, સાકર તો. ૦૧, તેનો રસ સાત દિવસ એક એક વખત આપવો લાલ કે સફેદ પ્રહર મટે છે.

અ વરાધ માટે.

સુક તો. ૦૧, રેવંચી તો. ૧, ટંકણુખાર તો. ૦૧, સાજનાં ફુલ તો. ૧ સર્વનું ચૂર્ણ અડધીથી ૧ રતી મધ-પાણીમાં આપવું. વરાધ, ભાર તથા પેટનાં દરદ મટે છે.

બ પારદ-જ્વરણ-ભસ્મ-

અઢાર સંસ્કારી પારદ તો. ૧, ગંધક શુદ્ધ તો. ૧, અગનશીશીમાં ભરી, વાલુકા યંત્રમાં શીશી મુકી ભટ્ટીથી અગ્નિ આપવો-ધીમે ધીમે. એવી રીતે શુદ્ધ કરેલો ગંધક તોલો તોલો નાંખતા જવું. એવી રીતે સો વખત જ્વરણ કરવું, પછી તે ભસ્મ અગન સીસીમાં નીચે રહેશે. ૦૧ રતીથી ૦૧ રતી જુદા જુદા અનુપાનથી આપવી. દરેક રોગ માટે સારો ફાયદો કરે છે.

વૈદ્ય વલ્લભદાસ નરસીલાલ-અમદાવાદ.

નં. ૪૪ ખસ-દાદર માટે.

રાળ, સાકર, ટંકણ, ગંધક, મોરથુથુ, ગુગળ સરખે ભાગે લઈ લીંબુના રસમાં ખરલ કરી ચોપડવાથી અડવાડીયામાં દાદર મટે છે અને સદરહુ દવા તલના તેલમાં ખરલ કરી ચોપડવાથી ખસ નાશુદ થાય છે.

વૈદ્ય છોટાલાલ શિવશંકર પીઠવડી.

નં. ૪૫ પ્રમેહ ગોળી.

માયણ, ફુલકાથો, નાની એલચી, વાંસકપુર તે સર્વ ચૂર્ણની સુખડના તેલમાં ચણીબોર જેવડી ગોળી કરવી. ઠંડી રતુમાં દૂધ સાથે, ગરમ રતુમાં ઠંડા પાણી સાથે. અખંડ ગોળી આપવી.

વૈદ્ય પ્રેમદાસ ગુરૂ સેવાદાસ-અમદાવાદ.

નં. ૪૬ પામાનાશક યોગ

શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, ગોળ તો. ૫, થઉનો લોટ તો. ૫, ઘી તો. ૫, ઘી ગોળનો પાયો કરી લોટ મેળવવો. તેને ઉતારી ગંધક મેળવવો. ગંધક નાંખવાથી ઘી નીકળશે. તે ઘી ભરી લેવું અને પાક રોગીને આપવો. ચરી સખત પાળવી.

વૈદ્ય કાલીચરણ જવાલાપ્રસાદ. અમદાવાદ.

અનુભુત પ્રયોગો]

નં. ૪૭ ખસનો ઉપાય ફીરંગોપદંશ મટે

દશ શેર મુળાના પાનના રસને તાંબાની કથરોટમાં લઈ તેમાં પારો તો. ૧૦ નાંખવો. દરદી તે પારાને રસ સાથે ચોળે તે કહેવું. સવારથી સાંજ સુધી ચોળવું. એટલે રસ અને પારો બન્ને શરીરમાં જશે. સાંજે ઠંડા પાણીથી નહાવું. તથા દૂધ, ભાત, સાકરવાણું ભોજન કરવું. એકજ દિવસના પ્રયોગથી ભયંકર ખસ મટે છે. પ્રયોગ પછી પરહેજ ૭ દિવસ રાખવી. ઘી, દૂધ, સાકર, રોટલી, ભાત ખાવાં.

(પારદ ફીરંગોપદંશની રામબાણ દવા છે. વૈદ્યરાજે આ પ્રયોગ ફીરંગોપદંશ ઉપર અજમાવે અને પરિણામ બહાર લાવે તેમ લેખક લખે છે. મંત્રીઓ.)

વૈદ્ય આત્મારામ લવજીભાઈ રેથળ

નં. ૪૮ જલોદર પ્રયોગ

ઉપચાર:—કવાથ, ચૂર્ણ, ભસ્મના યોગે દરદી સારો થાય છે.

કવાથ:—વરણાની તાજી છાલ તો. ૧૦.

સાટોડીનાં તાજાં મૂળ તો. ૧૦ બનેને ખાંડી શેર ૩, પાણીમાં નાંખી ઉકાળવાં અને ૧૦ શેર પાણી રહે ઉતારી તેમાં—

ચૂર્ણ:—ગરણીના મૂળનું ચૂર્ણ તો. ૧૦.

નસોતરની છાલનું ચૂર્ણ તો. ૧૦૦, નું વસ્ત્ર ગાળ ચૂર્ણ કવાથમાં મેળવી દરદીને સવારે નરણે કાઢે પાછ દેવું. એક વખતે પીવાય નહીતો બીજો કલાકને અંતરે થઈ બે વખતમાં પાછ દેવું.

ભસ્મ—જમ્યા પછી બે કલાક અગર ત્રીજે પહોરે ગજપુટથી બનાવેલી તામ્ર ભસ્મ અને સોનાના વરગ (તામ્રથી અધોવજને વરગ લેવા) બન્નેને ત્રણ કલાક ખરલ કરી તેમાંથી એકથી દોઢ રતી, અને પીપર વાલ ૪, મધ ૩. ૧૦૦ ભાર લઈ ચટાડવું.

ઉપર પ્રમાણે ક્રમ ચાલુ રાખવો શક્તિ પ્રમાણે ફરવાનું રાખવું. શક્તિ વધતી જાય તેમ ફરવાનું ત્રણ ચાર માઈલ સુધી વધારવું.

પથ્ય:—જવ, સાડીચોખા, કળથી, બકરીનું દુધ, મગ, આદુ, લસણ, પરવળ, લગદર, આંબાલગદર. મરી, જીરું.

અપથ્ય:—મીઠું વગેરે કાંઈપણ બતના દ્વાર લેવા નહી તેમજ દિવસે સુવું નહીં.

વૈદ્ય લક્ષ્મીલાલ રણજીડલાલ જોષી. મુ. ગોધરા.

નં. ૪૯ ત્રિદોષ ગજકેસરી

મરી તો. ૧૦૦, સિંધવ તો. ૧, યવક્ષાર તો. ૧, પીપર તો. ૧૦૦, સંચળ તો. ૧, સંકેદ જીરું તો. ૧, સુંક તો. ૧૦૦, નવસાર તો. ૧, વરીયાળી તો. ૧, તજ તો. ૧૦૦, લવિંગ તો. ૧૦૦, કેસર વાલ ૧, પીપરમીન્ટના ફુલ વાલ ૧.

‘ પ્રથમ નવસારના ડમર વંત્રથી ફુલ ઉડાવી લેવાં.’ ઉપરનીદરેક વસ્તુનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ તથા નવસારનાં ફુલ અને કેસર, પીપરમીન્ટના ફુલ મેળવાં. ખરલ કરી મજબુત ઢાંકણાની શીશીમાં ભરી લેવું.

ઉપયોગ:—કોઈપણ જાતના તાવમાં ચિન્દ જાણીતાંની સાથે આ ઔષધ શરૂ કરવું. જેથી સંજિપાત થવા પામતો નથી. તે સિવાય, પેટની ચૂંક, યકૃત વૃદ્ધિ, પ્લીહા વૃદ્ધિ, અગ્નિમાંદ, આનાહ, ગડગડાટ વગેરેમાં અપાય છે.

વૈદ્ય લવજીભાઈ માવજીભાઈ અમદાવાદ.

નં. ૫૦ અત્યાર્તવ વિનાશક

શંખજીર અને સોના ગેર જંતે સમાન ભાગ લઈ વાટી રાખવા. રોગની દશામાં રોજ સવાર સાંજ ખસખસના શરબત સાથે આપતા રહેવું આઠ દશ દિવસમાંજ અત્યાર્તવનો અંત આવી જાય છે.

ગંગાદાસ બી. ઉદાસી આયુર્વેદાચાર્ય.

નવલખન ચિ. મંદીર ઘોળકા અમદાવાદ.

નં. ૫૧ પક્ષાઘાતને માટેકવાથ

આસંધ, અતિવિષ, પિપર, સતાવરી-કાંટાશેરીઆનાં મૂળ, ગળો, વધારો, વળીઆળી, હરડે, ચવડ, નાગરમેથ, કચોરો, વજ, અરકુસીનાં પાન, બીલી, એરંડાનાં મૂળ, રાસના, ધમાસો, આ અદાર ચીન્દો જે જે તોલા લેવી. અને તેમાં શુદ્ધ કરેલો ગુગળ તોલા ૪ મેળવી બધાંને અદકચર ખાંડી નાંખી દરરોજ એક રોલો સવારે અને એક તોલો રાત્રે ૧૦ તોલા પાણીમાં ઉકાળવું અઢી તોલો પાણી બાકી રહેથી નીચે ઉતારી લેવું ગાળી નાખી પક્ષાઘાતના દર્દીને પીવા માટે આપવું (યોગરાજ ગુગળ સાથે લેવાથી વધુ સારો ફાયદો થાય છે.)

વૈદ્ય છોટાલાલ ત્રિભુવનદાસ જોષી. મુ. જાદર

નં. ૫૨ વિર્યશ્રાવ વિનાશક

કુદડ એક વેલ છે. જેને એક સંદેહ ફુલ થાય છે ફળમાં દાંડી થાય છે તેમાં ત્રણ ચાર બીજ નીકળે છે એની દાંડી કાળી હોય છે. પાન ચોળવાથી ચીકાશદાર હોય છે અમે પાન ચમાર દૂધેલી અગરતો હનુમાન વેલા એ નામથી ઓળખાય છે. તેના લીલા પાન ૪૦ તથા ખડી સાકર તો. ૧ બંને વાટી ૧૫ દિવસ પાવાથી વિર્યશ્રાવનો રોગ નાશુદ થાય છે.

વૈદ્ય રતનલાલ ભાણુજી યાદવ ખડખીડચોક-રાજકોટ

નં. ૫૩ પ્રણ શ્રેડવા માટે

મોર થુથુ તો. ૦૧, રાજ તો. ૬, સાચુ તો. ૧૦, તલનું તેલ તો. ૧૦, મીણુ તો. ૧, કપુર તો. ૧,

પ્રણ રૂઝવવા માટે—

સિંદુર તો. ૧૦, તલનું તેલ તો. ૨૦, મીણુ તો. ૧, કપુર તો. ૧, ઉપરના

અનુભુત પ્રયોગો]

તેલ ગરમ કરી, મીણ નાખી રસ થઈ જાય એટલે નીચે ઉતારી બાકીની દવાઓ નાખી હલાવતા જવું એટલે મલમ તૈયાર થશે.

ચીમનલાલ ભાઈશંકર રાવળ, નાનાભાટવાડામાં--અમદાવાદ.

અશ્મરીહર

નં. ૫૪ વાંઝણી કંકોડીનું મુળ.

વાંઝણી કંકોડીનું મુળ તેનો સ્વરસ અને અંદર મધ અને સાકર નાખી પીવા આપવું. દર્દીનું બળ જોઈને અંદર સુરોખાર થોડો નાખવો (પરંતુ મે કંદના સ્વરસનો ઉપયોગ કર્યો છે.) આ પ્રમાણે સાત દિવસ પીવડાવવાથી અશ્મરી મટી જાય છે.

વૈદ્ય અંબારામ વસંતરામ બરાનપુરવાળા. માંડવીની પોળ--અમદાવાદ.

નં. ૫૫ યાદ શક્તિનો તુકશો.

ગળો, વજ, વાવડીંગ, બ્રાહ્મી, સુંક, શતાવરી અને શંખાવલી દરેકને સરખે ભાગે લઈ બારીક ચૂર્ણ કરી એક તોલો એક તોલા ગાયના ધીમાં સેવન કરવાથી યાદશક્તિ તીવ્ર થાય છે.

વૈદ્ય જોસીંગભાઈ જમનાદાસ શાહ.

નં. ૫૬ સ્વાસ રોગ માટે.

હલધર અને ઘઉં બન્ને કાચા સમાન ભાગે લેવાં બંનેને માટીના જુદા જુદા વાસણમાં સળગાવવાં, બળીને ઢાલસા જેવાં થાય ત્યારે બંનેને ભેગાં વાટી લેવાં તે વાટેલી રાખ તો. ચાર અબ્રક ભસ્મ સારી તો. બા પડગુણ ચંદ્રોદય તો. બા બધું ભેગું બારીક વાટી શીશીમાં ભરી લેવું. માત્રા છ રતિથી ૧૨ રતિ મધ સાથે ચટાડી ઉપર દૂધ પાવું. પથ્યમાં કાચુ ધી તેલ કફકારક પદાર્થો બંધ કરવા. આ પ્રમાણે ચાલીસ દિવસ સુધી પ્રથમ વમન વિરેચન કરાવ્યા બાદ દવા શરૂ કરવી.

વૈદ્ય જોશ્વદાસ એન ભાટીયા પંચતંત્રસ્ટ્રીટ મીડાદર--કરાંચી.

નં. ૫૭ રક્તશુદ્ધિ શીરપ.

પીપળ અને પીપળાની અંતર છાલ મગ્ગક દરેક પાંચ પાંચ તોલા લઈ તેનો ક્વાથ તૈયાર કરવો અને કપડાથી ગાળી જેટલો ક્વાથ ઢીલોય તેટલી સાકર નાખવી અને તેની બે તારી ચાસણી કરવી જેથી સુંદર લાલ શીરપ તૈયાર થશે.

સવાર અને સાંજ બે બે તોલા લેવું ચામડીના કોઈ પણ પ્રકારના દર્દમાં જેવી કે તગ્ન ગરમી, દાહ, શરીરે બગડેલા લોહી સુધારી નવું લોહી બનાવી શક્તિ આપે છે. ખસ, ખરજવું અને કવટ ઉપર સાફ કામ આપે છે.

નં. ૫૮ પ્રમેહ ચૂર્ણ.

ત્રિક્ષ્ણ તો. ત્રણ હલધર તો. એક સાકર તો. ત્રણ પાચી અડધો તોલો લેવું સાત દિવસમાં અચૂક ફાયદો થાય છે.

નં. ૫૯ મલવટી.

શુદ્ધ સોમલ તો. અડધો ખેરસાર તો. પાંચ મગના દાણા પ્રમાણે ગાયના દૂધમાં ગોળી તૈયાર કરવી. દમ, શ્વાસ, અગ્નિ મંદ હિસ્ટીરીયા, વિગેરે રોગો મટાડે છે.

નં. ૬૦ બાળકોની આંચકી તથા જાડા માંટે.

અફીણુ તો. એક ફસર તો. એક જવંત્રી તો. અડધો જવફળ તો. પા વાટી બાજરીના દાણા જેવડી ગોળી કરવી બાળકની ઉંમર જોઈને આપવું.

નં. ૬૧ મહાક્ષાર.

કાચો નવસાર તો. વાસ શુદ્ધ ગંધક તો. પા બન્ને પારીક વાટી ડમર ચંદ્રમાં મૂકી સારી કપડ માટી કરી ચૂલા ઉપર મુકવું બાદ મંદ મધ્યમ અને તીવ્ર અગ્નિ છ કલાક આપવો. ઉપર પાણીનાં પોતાં મુકતાં રહેવું બાદ ચંદ્ર પડે ઉપરના ભાગમાં લાગેલો ક્ષાર લઈ લેવો. ઉદર, રોગ, ખાંસી, દમ, શ્વાસ, વિ. માં કામમાં આવે છે અને કફને ઓગાળે છે.

વૈદ્ય રમણલાલ ગીરવનશંકર આસ્ટોડીઆ રોડ-અમદાવાદ.

નં. ૬૨ સન્નિપાત અને તાવ ઉપર.

શુદ્ધ વજનાગ તો. એક વાટી આદાના રસમાં શીણુ આવે ત્યાં સુધી ઘુંટવું પછી ટંકણુ તો. એક લીંગળોડ તો. એક ગંધક તો એક અંદર નાખી ખુબ ઘુંટવું તથા મરી અને પીપર તો. એક નાખી લીંબુના રસની ભાવના આપી એક એક રતિની ગોળી બનાવવી. અનુપાત આદુનો રસ યા મધ, તુલશી, સુદર્શન કવાથ, અગર અર્ક સાથે.

બાલકૃષ્ણ ગીરધરલાલ વૈદ્ય જમાલપુર.

નં. ૬૩ કફવાળી ખાંસી અને શ્વાસ માટે

હરડાં, બેડાં, આંબળાં, પાપડખાર જવખાર છાટી પીપર મૂલહટી, મરી લવીંગ, દાડમની છાલ, દરેક અઢી તો. જુનો ગોળ તો. ચાલીસ વાટીને ગોળી બનાવવી.

રામસિંહજી અયોધ્યાસિંહજી દ. ન અસારવા

નં. ૬૪ હિસ્ટીરીયા માટે

આકડાનું ચૂર્ણ તો. અંધો નવટાંક તેલના તેલમાં ઉકાળવું ગરમ થયા બાદ ગાળી શીશીમાં ભરી દેવું દરેરોજ બે ટીપાં નાકમાં નાખવાથી હિસ્ટીરીયા મટી જાય છે.

જગદીશ્વર સકરચંદ શાહ ગંગાપાર્થ પ્રાણશંકર ઔષધાલય રીચીરોડ

નં. ૬૫ મોરથુથાની ભસ્મ

બે તોલા મોરથુથાનો ગાંજડો લેવો અને એક શેર કબુતરની અગાર ખાંડી એક ગાળો કરવો તે ગાળાની નીચે રાત્રી ફટકડી શેર એક લાવી ખાંડી પાથ-

અનુભુત પ્રયોગો]

રવી ઉપર મોરથુથુ ચરકમાં (કબુતરની) ધાલીને કરેલો ગોટો મૂકવો તેના ઉપર બીજી રાત્રી ફટકડી દબાવી લોઢાની કડાઈમાં મૂકવું બરાબર બાર કલાક અગ્નિ આપવો ઠંડુ થયે અંદરથી મોરથુથાની ભસ્મ કઢાડી વાટી શીશીમાં ભરી લેવું એક ચોખ્ખાભાર પક્ષાઘાત, લકવા, ઉપર મધમાં આપવું ઉપર ઘી સાકરની રાખ પાવી અથવા શીરો આપવો ચૌદ દિવસ આ પ્રમાણે મીઠા વગરનું ખાવું.

રસવૈદ્ય નરસિંહભાઈ સાંકળચંદ રસાયનાચાર્ય મદનગોપાલની હવેલી અમદાવાદ.

નં. ૬૬ પ્રમેહ ઉપર

અસો ત્રણસો વરસની જુની ઇંટ લઈ ઘસીને ચૂર્ણ કરવું પછી તેને પાણીમાં નાખી કપડાથી ગાળી લેવું ગાળી લીધેલું પાણી થોડી વાર ઠરવા દીધા પછી પાણીની તળીયે જે ચીકણો ગાળ બેસે તેને ઉપરથી પાણી નીતારી કઢાડી લેવું આ ગાળને ઇંટનું સત્ત્વ કહે છે. સત્ત્વ તો. પા જાંબુના કળીયાનું ચૂર્ણ તો. પા હલધર તો. પા કુતરીના ઘાસનું બી તો. પા જે બધાંને સાથે વાટીને એક પડીકું કરવું પછી આંબળા તો. ચારને ચોસક તો. પાણીમાં ઉકાળવાં આઠ તો. પાણી બાફી રહે ત્યારે ગાળી લઈ મધ તો. અર્ધો નાખી તેમાં ઔષધનું પડીકું લેવું જે મુજબ સવાર સાંજ લેવાથી જડથી મટે છે.

નં. ૬૭ શ્વેત પ્રદર ઉપર

કથેરની અંતર છાત્ર તો. અટી મુલતાની માટી તો. દોઢ અન્નેને વાટી પા શ. ભાર સાકર સાથે સવાર સાંજ પાણી સાથે લેવું.

નં. ૬૮ બરોળ ઉપર

કબુતરની અગાર તો. કુકડાની અગાર લવીંગ સમડી સુતર માછલાંની અગાર (મળી શકે તો) મોરની અગાર દરેક તો. અર્ધો કળી ચૂનો તો. પા રેવંચીનો શીરો તો. એક સાછખાર, જવખાર, સિંધવ કાચલવણ દરેક તો. એક અને એળીયો તો. બે બે બધુ ભેગુ વાટી કુંવારના રસમાં તાંદળજાના રસમાં, મૂળાના રસમાં, કાચકીના રસમાં, લીમડાના રસમાં દરેકમાં એક એક દિવસ ખરલ કરવું પછી તેમાં જુનો ગોળ તો. દોઢ નાખી ચણા જેવડી ગોળી કરવી સવાર સાંજ ચૌદ દિવસ એક એક ગોળી ખાવી પથ્થ મગ, ભાત, ઘી.

બાળવૈદ્ય જેઠારામ વિજયુરામ ભટ્ટ, એલીસપ્રીજ પ્રીતમનગર નં. ૪૬

નં. ૬૯ કંઠમાળ માટે

ધોળાં મળી અને ખુરસાની અજમે એક એક તોલો સિકાતરી એળીયો બે તોલા લીલા ગુલાબના રસમાં ઘૂંટી વાલ જેવી ગોળીયો કરવી દિવસમાં ત્રણ વખત દૂધ કે પાણી સાથે આપવી ગાંઠ ઉપર ચોપડવા માટે કળ્લલીનો મલમ ઘીમાં બનાવી લેપ કરવો. ૭૧ થી ૯૧ દિવસ કરવાથી ભયંકર કંઠમાળનો નાશ પામે છે.

વૈદ્યભાસ્કર માણેકલાલ રેવાશંકર ભટ્ટ, વનમાળી પોળ શાહપુર

નં. ૭૦ શરીર પુષ્ટિકારક પ્રયોગ:—રોજ ખાવા લાયક અને સેવન માટે

એખરો તો. ૧, પીપર તો. ૦૧, ગોખર તો. ૧, કાળી મુશળી તો. ૧, નાગકેસર તો. ૦૧, ખોરાસાની અજ્ઞે તો. ૦૧, મોચરસ તો. ૦૧, અકલગરો તો. ૦૧, બળખીજ તો. ૦૧, જેડીમધ તો. ૦૧, અણુકળાલા તો. ૦૧, બધુ ખાંડી ચાળી સવાર—સાંજ પા તોલા પાણી સાથે લેવું.

પારાનો મરકો અને ભસ્મ:—

ઝેર કાચલાના ઝાડના લાકડાનો ખરલ અને દસ્તો બનાવવો અને તે ખરલમાં પારો નાખી ઘૂંટઘૂંટ કરવો, પ્રથમ મરકો થશે પછીથી ભસ્મ થશે તે અગન જીત થાય ત્યાં સુધી ઘૂંટે જવું. આ ભસ્મ તમામ રોગ ઉપર કામ લાગે છે.

નં. ૭૧ હીંગળો ભસ્મ:—

શુદ્ધ હીંગળોકનો ગાંગડો બે તોલાનો લઈ તેને એક શેર શેરી લોખાન અને ૧ શેર કપુર બેને ખૂબ ખારીક પીસી તેનો ગોળો બનાવી તેની વચમાં હીંગળોકને મુકી ફરતા એકેક છાણુ મુકી સળગાવવું, બીલકુલ ઠંડુ પડે કલાકવું તો તે લાલ અગર સફેદ ભસ્મ થશે. પીસાય નહિ તો સહેજ પાણીના ટીપાં નાખવા. ક્ષય, દમ, અશક્તિ, નામરદી સન્નિપાત, તાવ, મટાકે છે. માત્રા ૧ થી બે ચાવલપુર થી અગર માંખણમાં આપવું.

નં. ૭૨ સફેદ તાંબુ ભસ્મ:—

ટોનીક, સંગ્રહણી તાવ, ક્ષય, દમ, મધુપ્રમેહ વિગેરે:—ત્રાંબાના રૂપીઆ રૂપીઆ ભારના શુદ્ધ દસ પંદર પત્રાં લેવા તેને એક ખરલમાં નાંખી અધોળ ગંધક નવટાંક લીંબુનો રસ અને એક તોલો પારો લઈ ખૂબ પીસવા જેથી પત્રાં પર પારો ચઢશે. એક મોટું માટલું લેવું તેમાં નવટાંક ગંધક વાટેલો નીચે પાથરવો. ઉપર ત્રાંબાનું એક પત્રું મુકવું ફરી ઉપર નવટાંક ગંધક વળી ઉપર ત્રાંબાનું પત્રું એમ ગંધકને પત્રું મુકે જવાં. પત્રાં બધા મુક્યા પછી ઉપર નવટાંક ગંધક મુકવો તે માટલાનું મોં બંધ કરી (કાડિયું ઢાંકી) ત્રણ ચાર સખત કપડ મઢી કરી સૂકવવું, માટલા પર ઘંટીનું પડ મુકવું. તે પ્રથમ ધીમે અને પછી સખત લાકડાનો તાપ માટલા નીચે કરવો. ચાર કલાક સખત તાપ આપી થંડુ થએ કાઢવું તો ત્રાંબાની કાળી ભસ્મ થશે. તે ભસ્મના તોલ બરાબર કાંટાથી બેખી શુદ્ધ પારો ઉમેરવો તે બંને ખરલમાં નાંખી એકંદર ૧ શેર લીંબુનો રસ નાંખી રસ સુકાર્ષ જાય ત્યાં સુધી ઘૂંટવું ફરી બીજી વાર લીંબુનો ૧ શેર રસ નાંખી ઘૂંટવું. વળી ત્રીજી વાર એવી જ રીતે લીંબુનો ૧ શેર રસ નાંખી ઘૂંટવું. પછી ૧ શેર લીંબુનો રસ મેળવી તે બધો લોઢો અગન શીશીમાં નાંખવો અને અગન શીશીનું મોં ઉઘાડુ રાખી સઘડી ઉપર મુકવું તે નીચે તાપ કરવો. ધીમે ધીમે તાપે તમામ રસ સુકાર્ષ (બળી) જાય પછી કલાકી લેવું તો સફેદ ભસ્મ થશે. માત્રા એકથી બે રતી. થી અગર માંખણમાં તાવ હોય તો પીપર અને તુલસીના રસમાં.

રસવૈદ્ય ચીમનલાલ ત્રીકમલાલ ઠાકોર,

ધાસીરામની પોળ ઘર નં. ૨૩૧ સારંગપુર—અમદાવાદ.

૭૩ વરખી હરતાલની ભસ્મ કરવાનો તથા વાપરવાનો પ્રયોગ:—

વરખી હરતાલના નાના ટુકડા કરી તોલા પાંચ લેવી તેને ચૂનો (કળીચૂનો) જેને કહે છે તેનું પાણી હાંદલામાં ભરી કપડે હરતાલ બાંધી ડોલાયત્રમાં બાર પહોરનો અમી આપવો ત્યારબાદ તેને કાઢી સારી ઘોષ નાંખી તેને પત્થરના ખરલમાં વાટી હરતાલથી દસ ઘણા થુવરના તાબ દુધમાં વાટવી તે સુકાયા બાદ દસ ઘણા ભાંગરાના રસમાં વાટી સુકવી પછી દસ ગણા કુંવરના પાઠાના રસમાં વાટવી ને તેની ટીકડી બનાવી સુકવવી.

ખરસાણીની ડોંડીઓની રાખ શેર દસ લખ તેને મેદાની ચારણીએ ચાળી હાંદલાને પ્રથમ તળીએ કપડમટી કરવી તે કપડમટી કાથો, હીરાકસી, મીઠું ને માટીને કચરી એકરસ બનાવી કરી સુકવી હાંદલામાં અડધી રાખ ભરી તેના વચમાં ટીકડી સુકવી ને તેના ઉપર રાખ ખુબ જોરથી દાબીને હાંડલીનું મોઢું આગળ બતાવેલી કપડમટીથી બંધ કરી લેવું. ને પછી ચુલે ચઢાવી ૩૨ પહોરનો અમી કરવો. મંદ, મધ્ય અને તીવ્ર કરવો. તે પછી ઠંડુ થયેથી કહાડવું તો ટીકડી ભાંગી પડેલી અગર આખી મલશે. તે સફેદ જરા ઘેરા રંગની ઘોળી ભસ્મ થાય છે તોલે તોલ રહે છે. તેની માત્રા એક ચોખ્ખાભારની મોટા માણસના માટે છે. તેની ભસ્મ બરોબર કસ્તુરી, મોનાના વરખ, અંબર, તથા સોલ ઘણું કેસર, સોલ ઘણું બરાસ, નાંખી કપુરી પાનનો રસ નાંખતા જવું અને ઘુંટતા જવું. આઠ પહોર લગી. પછી તેની રતી પ્રમાણે ગોળી વાળવી તે ભસ્મ ખોટી ગરમીના તમામ દરદો, કમતાકાતના તમામ દરદો, ખાંસી સાથે તાવમાં રામબાણુ જેવી હોય છે. વીજળીની માફક અસર કરે છે. ચરી ખુબ પાળવી. ઘી તથા દુધ વધારે પ્રમાણમાં લેવાં.

લી. રસવૈદ્ય બોગીલાલ ડાહ્યાભાઈ દવે.

ડે. નાથાભટ્ટની પોળ સામે મુ. ઉમેરઠ. પોસ્ટ ઉમેરઠ.

૭૪ સુવર્ણ ઘટીત ચંદ્રોદયનો પ્રયોગ:—

હિંગળોકમાંથી પારદ કાઢી તેને લીલી હલદરના રસમાં, પછી સીંધાલુણને લીંબુના રસમાં ઘુંટવો. દીવસ સોળ સુધી તેને ઘોષ સાફ કરી ગાયના દુધમાં શુદ્ધ કરેલો આમલસારા ગંધક પારાથી બમણો લેવાનો ને બન્નેની કળ્જલી કરવી. પારદથી આઠમા ભાગના સોનાના વરખ લેવા તે કળ્જલીને ખરલમાં નાંખી એક એક વરખ નાંખી કુંવારપાઠાનો રસ નાંખી ઘુંટતા જવું, ને તમામ વરખ ખપી જાય, પછી ચોવીસ કલાક કુંવરપાઠાના રસમાં ઘુંટી તેને સુકવવું ને તે બન્નેનો પાઉર થાય બાદ કાચની આતશી શીશી પાવડરના પ્રમાણમાં લેવી તેને કાથો, હીરાકસી માટી થોડું કચરી તેની સાત કપડમટી કરી ખુબ સુકાયા બાદ તેમાં તૈયાર કરેલો પાવડર ભરવો ને ઘંટને ઘસી બંદ બેસતો દાટો મારી તેને પણ સાત કપડમટી કરી સુકવવું તેને વાલુકાયત્રમાં મુકી અમી પહોર બત્રીસનો મંદ-મધ્ય-તીવ્ર આપવો તે ઠંડુ થયેથી કાઢી

સીસી ફાડી ચન્દ્રોદય કાઢી લેવો તે સુવાણું ઘટીત ચન્દ્રોદય કહેવાય છે તેમાં ચોખ્ખું બરાસ ચન્દ્રોદયના વજન બરોબર લવીંગ જ્યક્ષ્ણ તથા કેસર પણ તેજ પ્રમાણે ચન્દ્રોદયના વજનથી આઠમા ભાગની કરતુરી તથા સોનાના વરખ નાંખવાં પાનના રસમાં ચોવીસ કલાક ઘુંટી તેની રતિપુરની ગોળી વાળવી આ ગોળીથી (૧) કફનાં તમામ પ્રકારના દરદો (૨) અશક્તીનાં તમામ દરદો (૩) ધાતુ વિકારના તમામ દરદોમાં શરીર પ્રકૃતી જોઈને આ દવા દિવસમાં બે ગોળી અપાય છે ચરી પાળવી—ધી ઘઉં ચોખ્ખા દુધ સાકર ખુબ લેવાથી ઘણોજ ફાયદો થાય છે.

લી. રસાયનાચાર્ય. વેલજીભાઈ જેશીંગભાઈ પટેલ.

ગામ ખેડોસવ પોસ્ટ દેહાવ વાયા, વીસનગર

પટેલ વાસમાં.

૭૫ હીંગળોકમાંથી કાઢેલો પારદ:—

પારદને તેનાથી દસ ઘણા પ્રમાણે લીલી હળદરના રસમાં સીંધાલુણમાં, ઇંટના લુણામાં અને લીંબુના રસમાં સિંધવ નાખી દરેકમાં આઠ આઠ દિવસ સુધી ઘુંટી સાફ કરી પછી લીંબુના રસમાં સુરોબાર નાખી ઘુંટી પારદ સાફ કરી પીણીના દસ ઘણા રસમાં ઘુંટી સાફ કરી પછી પીણા કુલના હાડીયા કરસણના દસ ઘણા રસમાં ઘુંટી સુકવી સરાવસપુટમાં સુકી તેને કાથો, હોરાકસી, મીઠું અને કચરો તેની પાંચ કપડમાટી કરવી, તે પછી પાંચ તોલા પારદ હોય તો ત્રણ શેર જાણામાં બઢી આપવી. તોલે તોલ પારદભસ્મ ઉતરશે.

ત્યારબાદ વળી દરેક પુટે દસ ઘણા હાડીયા કરસણના રસમાં ઘુંટી જશેર, બાર શેર, ચોવીશેર અને અડતાલીસ શેર જાણાની બઢી આપવી બગવા રંગની ભસ્મ થાય ત્યાર પછી ફરી હાડીયા કરસણની બઢીમાં ૪૮ શેર જાણામાં કુકવી, તે પારદભસ્મ તોલે તોલ રહી બગવા રંગની ભસ્મ થઈને નિર્ધૂમ ભસ્મ થાય છે તેની માત્રા એક ચોખ્ખાભારની મોટા માણસને અપાય છે. ગત વીર્યવાળાને તથા શરીરની પ્રકૃતિને અનુસરીને દરેક રોગોમાં યોગ્ય અનુપાનથી અપાય છે. મહાદેવજીની કૃપા સિવાય આ ભસ્મ થતી નથી અને આ ભસ્મ કોઈને વેચવી નહિ અને વેચવાથી પાપ લાગે છે.

લી. ડાહ્યાભાઈ જેઠારામ દવે વૈદ્ય, મું. ચાંગા.

૭૬. ધાતુપુટ્ટીનો અકસીર પ્રયોગ:—

વિર્યસ્તંભનવટી:—જ્યક્ષ્ણ તો. ૧, લવીંગ તો. ૧, કેસર તો. ૧, ઈલાયચી તો. ૧, અશીણુ તો. ૧, અકલગરો તો. ૧, સર્વેને સમભાગે લઈ પ્રથમ અશીણુને પલાળી એક રસ થાય એટલે સર્વેને બારીક ચાળી નાગરવેલના પાનના રસમાં ઘુંટી ચણાડી જેવડી ગોળીઓ વાળવી. સવાર—સાંજ અકેકી ગોળી વાપરવી.

વૈદ્યશાસ્ત્રી શંકરલાલ મૂળશંકર રતનપુરવાળા.

ભિષગાચાર્ય—(એન. એ. એમ. વી.) મુ. ડાકેર.

અનુભુત પ્રયોગો]

૭૭. સારિવાદીવટી (કાનના રોગો માટે).

અનંતમૂળ, જેડીમધ, કક, તજ, તેજપત્ર, એલચી, નાગકેસર, પ્રિયંગુ, કમળના ફુલ, ગળો, લવીંગ, હરડે, બહેડાં, આમળાં એ દરેક એક એક ભાગ, લોહભસ્મ ૧૪ ભાગ (ચૌદભાગ), અન્નક ચૌદ ભાગ, પ્રથમ કાષ્ટૌષધીઓનું ચૂર્ણ કરી પછી તેમાં ભસ્મો મેળેવવી. બાદ ભાંગરાનો રસ ને શ્વેત અરબ્બુન-છાલની બાવના આપવી. બાદ જવનો ક્વાથ, મકાઈનો રસ, ચણોડીનાં મૂળ, એ દરેકની બાવનાઓ આપવી. બાદ બમે રતિની ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા. અંકડી ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત ગળવી. ઉપર ધારોણુ દૂધ પીવું.

ઉપયોગ. કાનનું બહેરાપણું, કાન વહેવો, મગજમાં ગરમીની અસરથી કે શાનતંતુજન્યવિકૃતિ થવાથી આવેલું બહેરાપણું, વાયુના પ્રક્રોપથી થનારી કાનની પીડા વિગેરે દુર થાય છે. ખાસ કરી કાનના રોગોનું અચુક મહૌષધ છે.

૭૮. માણુકરસાદિ ગુટીકા:—

માણુકરસ, શુદ્ધ હિંગળોક, એળીયો, પીપર, સિંધવ, સંચળ. ઇંદ્રજવ, ગોકરણીના બીજ, એ દરેક બમે તોલા, શુદ્ધશીલા (મનશીલ), શુદ્ધ ટંકણ, વવક્ષાર, સુંક, મરી, અજમે, અક્કલકરો, વિડંગ, એ દરેક એકેક તોલો, કેસર, જનકજળ. જાવંત્રી, ઇલાયચી, તેજપાત, ઉશારેરેવન્દ, ઘોડાની પાંખ, એ, દરેક અડધો અડધો તોલો, તથા કસ્તુરી પા તોલો નાખી પાનના રસમાં ત્રણ દિવસ ઘુંટવી ને રતિ રતિ ભારની ગોળી બનાવવી. દિવસમાં ત્રણ વાર અંકડી ગોળી આપવી,

ઉપયોગ:—ખાળકોના શ્વાસ, હૃદયાવરોધ, આફરો, ખાંસી, અતિસાર, તાવ, શૂળ, નાશ પામે છે. ખાળકોની હાંફણી, વરાધમાં (ન્યુમેનીયામાં) પ્રભાવ તુરત બતાવે છે.

૭૯ નૂતન ઘૂહુત સિતોપસાદિ ચૂર્ણ—

તજ ૧ તોલો, ઇલાયચી તોલા ૨, પીપર ચાર તોલા, જેડીમધ ચાર તોલા, શુન્ધેઅનફસા ચાર તોલા, ગાવજવાન ચાર તોલા, તાલીસપત્ર ચાર તોલા, વંશલોચન આઠ તોલા, સાકર સોળ તોલા સાથે મેળવી ચૂર્ણ બતાવવું.

ઉપયોગ—દરેક જાતની ખાંસી, શ્વાસ, શરદી, જવર, દાહ, મંદાગ્ની ને ન્યુમેનીયામાં અત્યંત ફાયદો કરે છે.

૮૦ અપસ્માર હરસિદ્ધયોગ—

માણુસને જ્યારે ફાંસી આપવામાં આવે છે ત્યારે તેના ગળે આંધેલી રસી કે જે રક્તથી પલળેલી હોય છે તે લાવી તેને એકાંતમાં બાળીને તેની રાખ બનાવવી તે રાખ ઠંડા પાણી સાથે આપવાથી અપસ્માર નાશ પામે છે. અપસ્મારનો આ સિદ્ધ અને અત્યંત ગોપનીય પ્રયોગ છે.

વૈદ વાચસ્પતિ, ત્રિપગાચાર્ય.

વૈદશાસ્ત્રી વાસુદેવ શામળદાસ ગોર.

વડાગામવાળા હાલ અમદાવાદ.

હનુમાનવાળી પોળના નાકે ખોડી-આમલી.

૮૧ ઉરઃક્ષતનો ઉપાય:—

પીપળની લાખ ચાર વાલ, મોતીની પીટ્ટિ ૧ વાલ, પ્રવાલપીટ્ટિ ૧ વાલ, ગોશ્યંદન ૧ વાલ, અશ્રક ૧ વાલ, સિતોપલાદિ ૩ વાલ, સાથે મેળવી ઉપરની વસ્તુઓના ત્રણ પડીકા બનાવવાં સવાર, બપોર સાંજ ધી સાથે ચાટી ઉપર ભુરા કોળાનો રસ દર દાર્ઘમે નવટાંકથી પાશેર આપવો. ઉરઃક્ષત ઉપર સુંદર કાર્ય કરે છે. એવું પ્રેક્ટીશમાં અનેક વખત અનુભવ્યું છે.

૮૨ કર્ણુ આવહર—

જંગલી સુરણનો ડાંડો લાવી તેનો પુટપાકથી રસ કાઢવો તે કાનમાં નાખવો જેથી બચંકર જન્મજ કર્ણુ આવ હોય તો પણ મટે છે.

૮૩ નાસા કૃમિહર મૃત—

હીંગ, ગંધક, મનશિલ, કડાછાલ, વજનાગ, આંબાહળદર, દારહળદર, વાવ-ડીંગ, સરગવાની શીંગોનાં બીજ એ દરેક દસ દસ માસા, લીંબડાની લીંબોળી ૨ તોલા, મરી પાંચ માસા બધાંને ગોમૂત્ર સાથે ખરલ કરીને નાની નાની ટીકડીઓ બાંધવી, પછી એક કઢાઈમાં પોણા શેર ગાયનું ધી નાખી ચુલાપર ચઢાવવું, ધી ગરમ થાય ત્યારે તેમાં ઉપરોક્ત ટીકડીઓ મુકવીને મંદામિ રાખવો. જ્યારે ટીકડીઓ કાળી પડે ત્યારે કઢાઈ ઉતારી લઈ ધીને ગળી લેવું તે બાટલીમાં ભરવું.

ઉપયોગ—આ ધીને બન્ને નસકોરામાં સવાર, બપોર, સાંજ ત્રણ વખત પાંચ પાંચ ટીપાં ચઢાવવું જેથી થોડાક દિવસમાં નાકના સર્વ કૃમિ મટી જઈને નીકળી જશે.

વૈદ્ય છોટાલાલ શામળદાસ ગોર—વૈદ્યવર્ધ વડાગામ.

૮૪ લોહીવા બંધ કરવા માટે સોગટી:—

કાથો, કાંટાળુંમાયુ, કપુર, મોટો ઈલાયચી પઠાણી લોધર પડવાસ, મેથી, અને જીરૂ આ બધાંને વાટીને ફટકડીના રસમાં સોગટી કરી અંદર મુકવાથી બંધ થાય છે.

હરસનો ઉપાય ૧ લો.

સરસવનાં બીજ, ભાંગ, ખાખરાના બીજનો માવો, બકાનનું બીજ દરેક સરખે ભાગે લઈ વાટી અઢી તોલા માખણમાં એક તોલો દવા ચાલીસ દિવસ લેવાથી ગમે તેવા હરસમસા ખરી પડે છે ખોરાકમાં ફક્ત દૂધ બાતજ લેવાં.

૮૫ હરસનો બીજો ઉપાય:—

ગધેડાના લોંડાંને બાળી નાખી અને તે રાખની લીંબોળીના તેલમાં મલમ બનાવી મસા ઉપર ચોપડવાથી ખરી પડે છે. આ દવા લગાયા બાદ ઉપરથી રતું પુમકુ કરી લંગોટ બંધાવવો.

૮૬ હરસનો ઉપાય ત્રીજો

ઘોળી ચનોડીને વાટી નાંખીને ગલકુ અડધુ ચીરીને બરાબર શુદ્ધાના

• અનુભૂત પ્રયોગો]

ભાગમાં રહે તે પ્રમાણે ચીરી કરવી તેમાં ચનોડીની ભૂકી નાંખવાને તે કકડાને અમી ઉપર થોડું બાફી નાખી ગુદા ઉપર મુક્યા બાદ લંગોટ પહેરાવી દેવો. ત્રણ ચાતો સાત પાટામાં નાખુદ થાય છે. કદાચીત્ સાત પાટામાં ખરી ન પડે તો થોડા રોજ એકલું લીંબોળીનું તેલ માલીસ કરવા માટે આપવું જેથી ખરી પડશે. ઉપરના વધુમાં વધુ સાત પાટાથી નાખુદ થાય છેજ અને જીંદગીમાં ફરી થતા નથી.

ઉપરના ત્રણે પ્રયોગો ખાસ અનુભૂત છે.

૮૭ ગરમીના ખાસ નુકશો:—

ઘોળા ચનોડી તો. ૧૦ તેને દાળ બનાવવાની ઘંટીમાં દાળ બનાવી એક તોલે એક શેર ગાયનું દૂધ લેવું અને તે દૂધમાં ભરડી નાખેલી ચનોડી તો. ૧૦ ની પોટલી કરી દૂધમાં નાખી દેવી તે દૂધને અમી ઉપર મુકવું જ્યારે ચનોડી ખુબ બફાઈ જાય ત્યારે ઉતારી સૂકવી ખાંડી લેવું અને તે ચનોડીના ભૂકાના વજનની બરાબર અન્દ્રપુટી પ્રવાલ તેમજ શક્તિ ભસ્મ લેવી બધું ખલમાં વાટી ભેગું કરી શીશીમાં ભરી લેવું આમાંથી એક રતિથી એક વાલ સુધીનું બલાગલ જેઠ દુધ સાકર અને ઘીમાં આપવું ગમે તેવી શરીરની તબગરમી ક્ષય, હિસ્ટીરીઆ, તથા ધાતુના વિકારોમાં આપી શકાય છે. આ પ્રયોગ પેટલાદના મહારા ગુરુ વૈદ્ય અંબાલાલ છગનલાલ કે જેઓ ત્યાંના એક સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય છે તેઓનો ૨૭ વર્ષનો આ દવાનો પૂર્ણ અનુભવ છે અને ઘણા કેસો આ દવાથી મટાડ્યા છે. તેમના તરફથી મને બતાવામાં આવેલો જેનો હું પણ ઘણા વર્ષોથી પ્રેક્ટીસમાં ઉપયોગ કરી યશનો ભાગી થયો છું.

વૈદ્યશાસ્ત્રી અનીરૂઢપ્રસાદ માણેકલાલ.

ભિષગાચાર્ય પ્રધાનમંત્રી અમદાવાદ

વૈદ્યસભા ઘોળીકુર્ષ વૈદ્યની ખડકી-પેટલાદ.

૮૮ નળબંધ વાયુનો અકસીર ઉપાય:—

કાચકાં નં-૫૦ શેકી અને વાટી નાખી તેમાં પીત્તપાપડો તો. ૧ ઇંદ્રજવ તો. ૧ કરીયાતાની પાંદડી તો. ૧ માલકાંકણી તો. ૧ માયાં તો. ૧ મરડા-શીંગ તો. ૧ દીકામાલી તો. ૧ જયકળ તો. ૧ અજમે તો. ૧ કકુ તો. ૧ મળમાળી અજમે તો. ૧ અંગડીખાર તો. ૧ ગ્નવંત્રી તો. ૧ વખમેથ તો. ૧ કેસર તો. ૧ લવાંગ તો. ૧ ઘોળાંમરી તો ૧ ઇલાયચી-પીપર સંચળ સાજીખાર સીંધવ ગઠોડા હરડેદળ દરેક એક એક તોલો ઉપરની ચાંનેને ખાંડી આદાના રસમાં ચણીખોર જેવડી ગોળી વાળવી સવાર સાંજ ગોળી દેવી ચૂક અજીણું નળાબંધ વાયુ ગોળો કમી તથા પેટનાં તમામ દર્દો મટાડે છે.

૮૯ કમી નાશક:—

વાવડીંગ, ઇન્દ્રજવ કીરમાણી અજમે એળીયો સરખે વજને લઈ ખાંડી નાખી પાણી સાથે આપવું તેની પેટના તમામ કમી મરી જઈ ઝાડાવાટે બહાર નીકળી જાય છે.

વૈદ્ય રામપ્રસાદ 'આર' શુક્લ.

મવવાસવાળા-ઢાળની પોળ

૯૦ કમળાનો અકસીર ઉપાય:—

કાળીજીરી, હીમજ, ઇન્દ્રજવ, કરીયાતુ, નસોતર, પિત્તપાપડો, મીઠીઆવળ સાજીખાર દરેક ચાર ચાર તોલા અને જુનો ગોળ નવટાંક લેવો.

ઉપરની બધી ચીજો ખાંડી નાખી સાત પડીકાં કરવાં અને તેને એક પડીકાંને એક શેર પાણીમાં બિઠાળી નવટાંક પાણી રહે ત્યારે ઉતારી તેમાં બે રૂપીઆબાર જુનો ગોળ નાખી પાવું સાત દિવસની અંદર પાવાથી બીલકુલ આરામ થઈ જાય છે.

૯૧ અંધકેશનો અકસીર ઉપાય:—

હીમજ તો. ૩ ત્રીફલા તો. ૬ સોનામુખી તો. ૩ સીંચવ તો. ૧૥ કરી-યાતાની પાંદડી તો. ૨ કાળીદ્રાક્ષ તો. ૪ મજીઠ તો. ૨ દાડમની છાલ તો. ૧ એળીયો તો. ૩ ઇન્દ્રજવ તો. ૨ ગરમાળાનો ગોળ તો. ૨ વાટી લિંબુના રસમાં ચણીબોર જેવડી ગોળી કરી સૂતી વખતે એક ગોળીથી એક જુલાય બે ગોળીથી બે એવી રીતે થાય છે.

વૈદ્ય રાજેન્દ્રપ્રસાદ અંબાલાલ
લીંબાકુમ્મ પેટલાદ.

૯૨ એકન ટોનીક:—

શંખાવલી, આઠી, વજ, ઉપલેટ અંગેડો સૂંક, શતાવરી, વાવડીંગ, ગળો, આ બધાંને સરખે ભાગે લઈ ખાંડી તે વજનની બરાબર સાદર નાખવી અને તેમાં શુદ્ધ શીલાજીત $\frac{1}{2}$ નાખી ગોળી ચણાના પ્રમાણમાં વાળી દૂધ સાથે આપવી જેથી સ્મરણ શક્તિ વધે છે.

આમાતિસારનો અકસીર ઉપાય

ખારેક નં. ૪ પાણીમાં પલાળી અંદરથી બીચો કઢાડી નાખી ગાંબે તો. ૦૧ કાથો તો. ૦૧ સોપારીનાં ફુલ તો. ૦૧ હીંગ તો. ૦૧ જયફળ નં. ૧ જવંત્રી તો. ૦૧ અને લસણની એક જીંડવાની ફેલેલી કળીયો લસણ વગર ની બધી ચીજો વાટી ત્રણ ખારેકોના ખોખામાં ભરી તે ખારેકો ઉપર ઝીણું કપડું વીંટી કપડ માટી કરવી પછી બે ત્રણ જાણું સળગાવી તેમાં ચારે ખારેકો મુકવી તે ત્યારે સારી બફાય ત્યારે કઢાડી ઠંડી પડે ત્યારે કપડછાન કઢાડીનાખી ખલમાં નાખી વાટવું અને તેમાં અફીણુ બે આની ભાર નાખવું અને તેની મગના જેવડી ગોળીયો કરી સવાર સાંજ આપવી જેથી ગમે તેવો જુનો મરડો મટી જાય છે.

વૈદ્ય ભૂપણ અનુપ્રસાદ ખોડીદાસ
ધુસાપારેખની પોળ અમદાવાદ.

૯૩. અર્શાહર:—

હરડેદળ તો. ૪, રસવંતિ તો. ૧, હીમજ તો. ૧, (એરંડીયા તેલમાં તળેલી) જુલાય ફુલ ૦૧ તો. લીંબુડીના બીજ ૧ તો. સોનામુખી ૧ તોલો. ઇન્દ્રજવ ૪ તો. એલચી ૦૧ તો. નાગ કેશર ૦૧ તો. પ્રવાલપીપ્પી ૦૧ તો. ફરખો ૦) = આનીબાર; વરીઆળી ૦૧ તો.

અનુભુત પ્રયોગો]

ઉપાય—ગાવળની અંતરછાલ કે નાગલી દુધેલીના પાનના ઉકાળા નેડે સવાર સાંજ પા, પા તોલો લેવું ને ઉપર તાજી છાશ પીવી.

વેદશાસ્ત્રી શામળદાસ સેવકરામ ગોર
વડાગામવાળા તરફથી.

૯૪. અર્શહર મલમ:—

શુદ્ધ ખેદાર, પાપડીઓ કાથો, જસતનું કાંસાજન, એલચી, દરેક સરખાં વળને લેવી. એ ચારથી અડધું કપુર. એ સર્વ વસ્તુઓથી ચાર ઘણી દેડકાની ચરખીને અભાવે ગાયનું ઘી લઈ મલમ બનાવી મસાપર ચોપડવો.

ગાયનું ઘી વાપરવું હોય તો હળ્લર વખત પાણીથી ઘોયાબાદ વાપરવું.

વેદશાસ્ત્રી શામળદાસ સેવકરામ
વડાગામવાળા, વાયા તલોદ. એ. પી. રેલવે

૯૫. ધાતુપુષ્ટી કરયોગ:—

ગંજેદી-(નાગબલા)ના મૂળનું ચૂર્ણ કરી તેમાં ગોખરું, તાલમખાનું, શતાવરી, આસંધ, વિદારી, એ બધી ચીજોને સરખાભાગે લઈ ચૂર્ણ બનાવી સવાર સાંજ પા, પા તોલો ફાફી, ઉપર અડધો અડધો શેર દુધ પીવું.

શક્તિ-ધાતુની નબળાઈ માટે સર્વોત્તમ છે.

હી. આયુર્વેદાનુરાગી.

શંકરલાલ તુળજરામ ગોર. વડાગામ-વાયા તલોદ.

૯૬. અર્શ માટે ખાવાની દવા:—

હરડે ૧૦ તો. ઇંદ્રજવ ૧૦ તો. રસવંતી ૫ તો. હીમડાની લીંબોળીની-મીજ ૨૫ તો. સપ્તરંગી ૫ તો. કેરમો ૧ તો. ગુલાબના ફુલ ૨૫ તો. પ્રવાલપિષ્ટી ૧ તો. નાગકેશર ૧ તો. ઘાણા ૨૫ તો. વરીઆળી ૨૫ તો. સોનામુખી ૫ તો. એલચી ૧ તો. હીમજ (એરંડીયામાં તળેલી) ૨૫ તો.

આ સર્વેને સાથે મેળવી ચૂર્ણ બનાવવું. માત્રા સવાર સાંજ ૦૫, ૦૫ તો. તાજી છાશ નેડે લેવું. છાશમાં મીઠું (સિંધવ), જીરું નાખવું. આ પ્રમાણે વાપરવાથી અર્શમાં સારો ફાયદો થાય છે.

હી. આયુર્વેદાનુરાગી.

શંકરલાલ તુળજરામ ગોર. વડાગામ-વાયા તલોદ.

૯૭. પાંડુરોગ:—

પીપર, પીપરીમૂળ, ચિત્રક, ચવક, સુંઠ, મરી, દેવદાર, હરડે, બહેડાં, આંબળાં, વાવડીંગ, મોથ, દરેક બારબાર તોલા અને મંકુર છત્રીસ તોલા લેવો. એ સર્વેને નવ શેર ગૌમૂત્રમાં પકાવીને બ્યારે ધન થાય ત્યારે પા પા રૂપીયા-ભારની ગોળીઓ કરવી. માત્રા સવાર સાંજ એકએક ગોળી વાટીને ફાફી જવી.

પ્રમેહાન્તકવટી:—વાંસકપુર, શીલાજીત, રૂમીમસ્તકી, શેરીલોબાન, રાજ, ચણકબાલા, એલચી અને હળદર સમભાગે લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી સુખડના તેલમાં મર્દન કરી વટાણા જેવડી ગોળીઓ કરવી. માત્રા સવાર સાંજ અડધી લેવી.

લી. વૈદ્ય નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રી. રમુસ્પેશીયાલીસ્ટ અને ગોદડ મેડલીસ્ટ, વૈદ્યભૂષણ, લિપિકશિરોમણી, આયુર્વેદલિપિક (નિ. જા. આ. માહામંડળ) શ્રાવણમાસ દક્ષિણા પરીક્ષા પાસ (વડોદરા). ઠે. સ્વામિનારાયણના મંદીર પાસે અમદાવાદ.

(૯૮) અનુભવિ ઉપાય—

જીવીતપ્રદા ચુટિ—શુદ્ધ ગુગળ, શુદ્ધ શીલાજીત, ગળોનું ધનસત્વ સહીત લાંગરાના રસમાં એકવીશ એકવીશ દીવસ ખરલ કરી રતીપુરની ગોળીઓ કરવી. ચાર ચાર ગોળી સવાર સાંજ દુધ સાથે લેવાથી દુર્બલતા જીર્ણવર ધાતુ ક્ષીણતા નાશુદ કરી બળ શુદ્ધિ, યાદશક્તિ વધારે છે. અપૂર્વ રસાયન છે. સ્ત્રીઓનાં આર્તવ દોષને સુધારે છે તથા પ્રદરને મટાડે છે.

૯૯ મેઘાવર્ધક ચુર્ણ.

શંખાવળી, ગળો, આમળાં ગોખરૂં અકલકરો, માલકાંગણી વજ, વાહી, શતાવરી, એલચી, સરખે વજને લેવાં. બા તોલો સવાર સાંજ દુધમાં લેવાથી યાદ શક્તિ વધે છે. માનસીકત્રમ કરવાવાળાઓ માટે આ ચૂર્ણ અમૃત સમાન છે, ૧૦૦ ખેરનું થી.

ખેરની છાલ તો. ૬૪ અધકચરી ખાંડી ૧૬ ગણા પાણીમાં ઉકાળવી. પતંગ, મજીક, દેવદાર રતાંજલી, રતવેલીઓ દારૂદળદર ચોપચીની ગોખરૂં શતાવરી હોમકંદ દુધીઓ કમળનાં મૂળ ખીખલો સર્વે ચાર ચાર તોલા લઈ ૧૬ ગણા પાણીમાં અલગ ઉકાળવાં બન્ને ઉકાળામાં ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રાખી ચોળી ગાળી લેવાં. ગાયનું ઘી તો. ૧૨૮ ઉપરોક્ત તૈયાર કરેલાં બન્ને પાણીમાં નાંખી ઘી પકાવી લેવું. માત્રા બા થી એક તોલો સવાર સાંજ દુધ સાકર સાથે.

વૈદ્યરાજ અંખાશંકર જી. ત્રિવેદી. લિપિક કેસરી.

પ્રમુખ. અમદાવાદ વૈદ્યસભાના.

(૧૦૧) વાતનાશક.

દાલચીકનો ૧૫૫ તોલા. સોમલ તો. ૧૫૫ રસકપુર ૧૫૫ તોલા લઈને તેને દારૂના એક બાટલામાં ખુબ છુંટી આખો દારૂનો બાટલો તેમાં ધીરે ધીરે નાંખીને બધો દારૂ પાઈદેવો બાદ ડમરૂં ચંત્રથી કુલ ઉઠાવી લેવા. ચાર પહોર અગ્ની આપવો. તેમાંથી ૨ થી ૪ ચોખાભાર ચાર આની બાર માખણ સાથે એક વખત આપવો. ખોરાકમાં ઘી દુધને સાકર અને ઘઉં આપવા દવા માખણમાં ગોળી કરીને અદ્ધરથી આપવું. દાંતને ન અડકે તેની સંભાળ રાખવી. કદાચ લાગી જાય તો ઘી ગાયનું લગાડી દેવું. ઉપદંશ વિસ્ફોટક શક્તી માટે દમ, શ્વાસ તાપને વાતવિકાર સંધિવા અર્ધાંગવાત વગેરે.

આયુર્વેદ નિપૂણ વૈદ્યભૂષણ પંડિત રામકિશોર માધવરામ પાંડે.

પ્રયાગવાળા હાલ. લુણસાવાડા, કડીઆ નાકા—અમદાવાદ.

૧૦૨ મહાપાચન ચુર્ણ. (૧)

તો. ૨ સૂંઠ, તો. ૨ શાહજીરૂં, તો. ૨ સફેદજીરૂં, તો. ૨ ધાણા, તો. ૧

અનુભુત પ્રયોગો]

સિંધવ, તો. ૦૧ ઉત્તમ પ્રકારની સારી શેફલી હીંગ, તો. ૦૧ લીંડીપીંપર, તો. ૦૧ કાળાં મરી, તો. ૨ સાકર સાકરને જુદી ખાંડવી, તો. ૦૧ લીંબુનું સત્વ.

ગુણુ—આફરો, અજીર્ણ, કબજિયાત, નળખંધ વાયુ, સુરતી વગેરેને નાશુદ કરે છે.

વૈદ્યભૂપણ ચીમનલાલ ચુનીલાલ લાંધણજવાળા.

મોટી સાલેપરીની પોળ.

૧૦૩ પ્રયોગ નં. ૧. ગડગુમડ, પક્ષધાત, તથા ફાલ્લી ફાલ્લા વગેરે માટે અકસીર—

નાની માખીઓનું મીણુ તોલા ૧૦, રાળ તોલા ૫, જીરું તોલા ૧, કણુ-ઝીયું તેલ તોલા ૧૫, નગોડના પાંદડાંનો રસ તોલા ૧૦.

ગરમ કરી એકત્ર કરવું. તે ગરમ સ્થિતિમાંજ વસ્ત્ર ગાળ કરી લેવું. પછીથી ગરમ કરીને ડબ્બામાં ભરી રાખવું. આનાથી સારો ફાયદો થાય છે. તે મટી જાય છે. પરંતુ તરતજ ફોડી નાખવું હોય તો ઉપર “ પોટાશપર મેંગેનેટ એક ચોખા ભાર ઉપર ભભરાવીને પછી પટી લગાવવી. આઠ કલાકમાંજ તોડી નાખે છે.

પાંકુરંગ આયુર્વેદિક ઔષધાલય

વૈદ્ય નારાયણરાવ બાલકૃષ્ણ પંઢરપુરવાલા દીલ્હી ચકલા, ભુતની આંબલી પાસે

૧૦૪ અનુભવિ ઉપાય.

દૈતેન્દ્રસાયન—શુદ્ધ આમલસારા ગંધકને ત્રીફલાની, દુધની, ચાતુર્જાતની, ગજોની, ભાંગરાના રસની એકવીશ એકવીશ જુદી જુદી બાવના દેવી. બાવના આપેલા ગંધકની બરાબર ચોપચીની વરીયાળી, મજીઠ, ગુલાબના ફુલ શુદ્ધ સોના મુખીનાં પાન અને સર્વથી બમણી સાકરનું ચૂર્ણ પ્રમાણુ ૦૧ થી ૦૧૧ તોલો સવારસાંજ અરધા શેર ગાયના દુધ સાથે આપવું. ઉપદંશ વિસ્ફોટકને મટાડે છે અને યાદશક્તિ વધારે છે વિસ્ફોટક રતવા, ચામડી તથા લોહીના વિકાર મટાડે છે.

વૈદ્ય ગીજુભાઈ અંબાશંકર ત્રિવેદી.

સાંકડીશેરી દેવજી સરૈયાની પોળ અમદાવાદ.

૧૦૫ ગર્ભિણીનો જ્વર નાશક લેપ—

કડવી જીરી તોલો ૧૧ તથા અરીઠાનું પાણી તો. ૧૧ તથા બકરીનું દુધ તોલા ૧૦ બધાંને વાટી શરીરે લેપ (માલીસ) કરવાથી વગર દવા ખાધા સિવાય જ્વરનો ત્રણ દિવસમાં નાશ થાય છે.

વૈદ્ય આત્મારામ ઇશ્વરલાલ શુક્લ.

રાયપુર પખાલીની પોળમાં ઘેલા વૈષ્ણવની ખડકી. અમદાવાદ.

૧૦૬

૧. શિલાજીત મધુ માક્ષીક યોગ. ક્ષય પહેલા તથા બીજા સ્ટેઈજની શરૂ-

આતમાં સાઈ કાંમ આપે છે. આ પ્રયોગ અષ્ટાંગ હૃદયમાં છે અને તે મેં અનુભવેલો છે.

૨. પિત્તજ્વરમાં હાલમાં ક્વીનાઇન ઘણું વપરાય છે. તેનાથી દબાયેલો તાવ ઉઠ્યો મારે છે. ત્યારે પર્પટનું ચૂર્ણ કે તેની રસક્રિયા કરેલી બનાવટથી પિત્તજ્વર અટકે છે તે ઉઠ્યો મારતો નથી. આ પ્રયોગ મેં ખાસ અનુભવેલ છે. મારા ખ્યાલ પ્રમાણે પર્પટ બે જાતનો થાય છે. તેમાંથી હુંતો લાલ કુલવાળો અને જે ઘણાજ કડવો છે તેને પસંદ કરૂં છું.

વૈદ્ય જટાશંકર જ્યંતીલાલ બટ.

(પચ્છેગામવાળા) માંડવીની પોળ અમદાવાદ.

૧૦૭ વિષમજ્વરમાં ગમે તેવી સખત ઉલટી થતી હોય.

તેમાં પીપળાની છાલને બાળીને પાણીમાં હમકાવવી, આ પાણી પાવાથી સખતમાં સખત ઉલટી નાશુદ થાય છે. આ પ્રયોગ ચક્રદત્તમાંથી વાંચીને અનુભવ કરેલ છે. માત્રા ૧ થી. ૨૫ તોલા.

વૈદ્ય બાબુરાવ નાગરદાસ બટ (પચ્છે ગામ વાળા વૈદ્ય)

માંડવીની પોળ, લાલભાઈની પોળને નાકે અમદાવાદ

૧૦૮ ખસ ખરજવાનો અકસીર મલમ.

હીંગળોક તો. ૧ બોદારસીંગ તો. ૧ કાચો ગંધક તો. ૧ કુલાવેલ ટંકણ તો. ૧ કંપિલો તો. ૧ સોનાગેર તો. ૨ મોરથુથુ તો. ૧ હીરાકસી તો. ૧ હીરાબોળ તો. ૧ કુલાવેલ ફટકડી તો. ૧ શંખજીર તો. ૧ રસકપુર તો. ૧ કપુર તો. ૧ ઝુલકાથો તો. ૨ માયુ તો. ૧.

ઉપરની સર્વે વસ્તુઓ લઈ વસ્ત્ર ગાળ કરો બાટલી ભરી રાખવા દરદના પ્રમાણમાં ઉપરનો તૈયાર થયેલો પાઉડર લઈ ગાયનું ધી એકસો દશ વખત ઘોઈ તેમાં કાલવી લગાડવું. પછીથી તમારા હાથ સાબુથી ઘોઈ નાખવાં. ટુંક સમયની અંદર ગમે તેવું ખરજવું હશે તો નાશુદ થશે. અનુભવસિદ્ધ ઉપાય છે.

વૈદ્ય એધવજી માલજી.

(૧૦૯) ભીમસેન ગુટીકા—

હરિતકી, હિંમજનામધેનાત્રિકટુર, વિશાલા, યવકોનિશોઞ્ચ ॥

યાવર્તકિ, સૈન્ધવં ગર્ણીબીજં, વરા સમેન્ત ચ સમાન પલમ્ ॥

ત્રિભિ કુંમારિ રસ મર્દિન્ત ચ શામીમસેનિ ગુટિકા પ્રસિધાઃ ॥

બાલેસુ વૃધ્ધે હિત કારિણીસ્યાત્ નિરન્તર સેવિત્ રાજયોગ્યહઃ ॥

મોટી હરડે, નાની હિંમજ, સુંઠ, મરી, પીંપર, ઇંદ્રવાણી, ઇંદ્રજવ, સિંધવક્ષાર, ગરણીનાં બીજ વિગેરે સમાન ભાગ. બધાના સરખા ભાગ વજન પ્રમાણે એળાથો લેવો તે સર્વને ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચુર્ણને કુંવારપાઠાના ગર્ભના રસમાં મર્દન કરવું એટલે છુટવું, અને ગોળાઓ વાળી શકાય તેવું થાય ત્યારે ચણીએર પ્રમાણે આ ગોળાઓ વાળવી. આ ગોળીનું નામ ભીમ-

સેની ગુટીકા છે, અને તે પ્રસિદ્ધ છે. આ ગોળીઓનું ઉમરના પ્રમાણે એકથી બે ગોળી સુધી સેવન કરાવવાથી બાળકા-વૃદ્ધો-વિગેરે દરેકના માટે હિતકારક પ્રયોગ છે.

મળાવરોધ (કબજાયાત ઉદરવ્યાધિ) પેટનાં દરદોમાં-ચક્રત-પાન્ડુ-પ્તીહા બરોળ-વિગેરે કેટલાક દરદો માટે અનુભવસિદ્ધ ઉપાય છે.

તા. ક. હું જ્યારે તેર વરષની ઉમ્મરે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં-પેટલાદમાં બળતો હતો ત્યારે ખંભાતમાં વૈદ્યરાજ રણછોડભાઈ ચક્ષુએ અંધ હતા તે ધણા પ્રસિદ્ધ હતા અને તે પોતે આ ગોળીઓજ પ્રાધાન્ય વાપરતા હતા, તેમણે મને આ ગોળીઓનો પાઠ બતાવ્યો હતો તે હું અદ્યાપિ પર્યન્ત દરદિઓમાં વાપરું છું તેનાથી ધણા સારા ફાયદા થાય છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી રવિશંકર માતીરામ.

સારંગપુર રણછોડજીની પોળના નાકે અમદાવાદ.

(૧૧૦) રતવા માટે અકસીર ઉપાય

રતવેલીયો, કાળો હંસરાજ, હેમકંદ, ગોરખતંબોળ, જેઠીમધ, ધાણા, કપુરકાચલી, કેશર, સુખડ, ત્રીફળા, મજીક, સરસડાની છાલ, સોનાગેર, કડાછાલ, દારૂહળદર, ધમાસો, રતાંજળી, ચણકયાલા, એખરો, વંશલોચન, સતાવરી, ખેરસાર, મોચરસ, ગુલાબનાં ફુલ, ગરમાળો, એલચી, કાથો, અગર સારીવા, કમળકાકડીનો મીજ, વાળો, ગળો તેઓના સમાન ચૂર્ણને હેમકંદ, તાંદળને અને રતવેલીયાના રસની જુદી જુદી ભાવના દઈ ગોળી કે સોગડી બનાવી ઉમરના પ્રમાણમાં આપવાથી વ્યાધિ દૂર થાય છે તેમજ તેને મેંદીના રસમાં મેળવી ચોપડવાથી રતવાની જાતના તમામ વ્યાધિ મટે છે.

લેખક-વૈદ્યરાજ કાનજીભાઈ કીરપાશંકર

દરીયાપુર-હઠીનો ચોરો.

(૧૧૧)

કેળના લીલા પાન એક માટલીમાં ભરવા. માટલીનું મો બંધ કરી કપડ-માટી કરવું બાદ છાણાના આટમો પકાવી લેવું, તેની મેળે થંડુ થએ સંદરની કળહીને ખુબ ખરલ કરવી. કેળનાજ પાણીના ચાર પાંચ પુટ આપવા. દીવસમાં ત્રણ વખત બાજ આનાથી બા આના ભાર. દર ટંકે આપવાથી આઠજ દીવસમાં પ્રદર રોગ મટે છે. કદાચ પેલે અઠવાડીએ સંપુરણ આરામ ન જણાય તો બીજું અઠવાડીયું ખસખસના સરખતની સાથે ફાકવાથી ગમે તેવો જીનો રોગ પણ મટે છે. હુ લાખો વખતથી વાપરું છું છતાં હજારો દરદીઓને આરામ થયેલ છે દવા ચાલતી હોઈ લીયા સુધી દુધ-ભાત-ધાતુંનો સાદો ખોરાક લેવો. દરેક પ્રકારના પ્રદર મટે છે.

વૈદ્ય પુનજી કાળુજી ચૌહાણ.

શરીર સ્વરાજ્ય ઔષધાલય રાઈપુર કાચવાડાને નાકે અમદાવાદ.

(૧૧૨) રક્તપ્રદર ઉપર:—

બાવળની છાલનું વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ નાલીએરની છાલનું વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ ગળાત્સવ સાથે દહીંની તોરમાં આઠ દીવસ પાવલીબાર આપવાથી રક્તપ્રદર મટે છે.

વૈદ્ય જીવરામ કાનજી ત્રિવેદી

કીકાભટની પોળ પાસે અમદાવાદ.

(૧૧૩) પ્રમેહારિવટિ:—

પ્રમેહારિવટીની એકઠી ગોળી સવાર બપોર ને સાંજરે ગાયના દૂધ સાથે અગર પાણી પાસે લેવી.

ચિનિક્યાલા, શંખજીરૂ, અને સોનાગેર દરેક તોલો ૧ તું ચુર્ણ કરી સુખડના તેલમાં ગોળીયો ચણીબોર જેવડી કરવી આ ગોળીઓથી નસોનો દુઃખાવો ઓછો થશે અને પડ ધીમે ધીમે કમી થતું જશે. આ પ્રયોગ જો કે સાદો અને સરળ ઉપાય છે. પણ તેનાથી ઘણા માણસોને સારો ફાયદો થયો થયો છે. પરહેજ—તેલ, આંબલી, મરચું અને ચોખા ન ખાવા.

વૈદ્ય શિવશંકર મનસુખરામ પુરોહિત.

આયુર્વેદ ભિષક વૈદ્યવર્મા.

કે. તાજપુર તાડનીશેરી—અમદાવાદ.

વિષમ જ્વરાન્તક યોગ:—

લાલ ફટકડી, તો. ૨૦ લઈ એક માટીની ઠીંગમાં ફુલાવી જીણી વાટી કપડાજાણુ કરી એક પાટલીમાં ભરવી.

માત્ર—એક વાલ મોટા માણસને બચ્ચાને અડધો વાલ, દહાડામાં એથી ત્રણ ટાઇમ.

અનુપાન—એક વાલ ખાંડ,

સુચના—દવા ખાઈ ઉપર પાણી પીવું નહીં.

ઉપયોગ—મેલેરીયામાં અત્યંત ફાયદાકારક છે.

વૈદ્ય હરજીવનદાસ મૂળદેવરામ ભટ્ટ.

કે. સ્વામિનારાયણના મંદીર પાસે ચોકમાં—અમદાવાદ.

કાસ શ્વાસહર યોગ:—

માણિકરસ ૨ વાલ, વાસાચુર્ણ ૨ વાલ, લવીંગનુંચુર્ણ ૧ વાલ, અફીણ ૧ રતિ, તામ્ર ભસ્મ ૧ વાલ, સાખરશુંગ ભસ્મ ૨ વાલ, બહેડાંનુંચુર્ણ ૧ વાલ, અબ્જક ૧ રતિ સાથે આકડાના ફુલની મીંજો ૨ રતી મેળવી આઠ ગોળીઓ બનાવવી દહાડામાં ચાર વખત ને રાત્રિના ચાર વખત દર ટાઇમે એક એક ગોળી ખાવી.

વાતજન્ય ખાંસી, દમમાં સુંદર કાર્ય કરે છે.

વૈદ્ય રમણિકરાય જેઠાલાલ દવે.

આયુર્વેદ રત્નાકર.

C/o દવે આયુર્વેદીય ફાર્મસી.

ગાંધીરોડ—અમદાવાદ.

અનુભુત પ્રયોગો]

બાવળની પાલી-(પાન) લીલી તાજી લાવી અધકચરી કુટી બે દિવસ અઢીગણા પાણીમાં પલાળી પછી બધું નિર્ગલન યંત્રમાં નાંખી અર્ક કાઢવો. પ્રથમ જે અર્ક નિકળશે તે સફેદ પાણી જેવો તેને ફેંકી દેવો. બાદ જે લીલા રંગનો બાવળની વાસવાળો અર્ક નીકળે તેને બોટલમાં ભરી રાખવો. ઉપયોગ લોહીખંડ ઝાડા, સંઘ્રહણી, કોલેરા, મરડો, વિ. ઝાડાના તમામ દરદોમાં વિના સંક્રાંતિ ઉપયોગ કરવો. ઉપરાંત આ અર્ક પ્રમેહ અને પ્રદરમાં પણ સારો ફાયદો કરે છે. લઘુગંગાધર ચુર્ણ અર્ક ઉપરની રીતેજ કાઢી ઝાડાના તમામ રોગ માટે વાપરવો ઘણોજ ઉપયોગી છે.

વૈદ્યરત્ન એ. જી આચાર્ય.

ટે. પાંજરાપોળ--અમદાવાદ.

કૃષ્ણક્ષાર:--

ધતુરાનાં જીંડવા શેર ૧, અજમે શેર ૧. વડાગરૂં મીઠું શેર ૧. આ બધી વસ્તુઓને ખાંડી પછી હાંડલીમાં ભરી કપડમટી કરી આગ આપી બાળી નાંખવું. તે ક્ષાર ૨ થી ૪ વાલ મધ સાથે આપવાથી ખાંસી, દમ, વરાંધ, વિગેરેમાં બહુ સારું કામ કરે છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી પુરુષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ જાની.

પ્રોફેસર. ગુજરાત આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય.

અમૃત ઔષધાલય ઘીકાંટારોડ,--અમદાવાદ.

વૈદ્યસભા દ્વારા સન્માનિત (કવોલીફાઈડ) વૈદ્યનાં પ્રમાણપત્રો મેળવેલા વૈદ્યોની નોંધ.

૧	વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર	અમદાવાદ.
૨	વૈદ્યરાજ જગન્નાથ ગોપાળજી	અમદાવાદ.
૩	,, રવિશંકર જટાશંકર	,,
૪	,, એસ. એમ. શર્મા	અમદાવાદ.
૫	,, નાગરલાલ મોહનલાલ	,,
૬	,, ભવાનીશંકર રૂઢનાથજી	,,
૭	,, નરસીંહલાલ સાંકળચંદ	,,
૮	,, ઉમીયાશંકર મોતીરામ	,,
૯	,, ગણુપતીશંકર છોટાલાલ	,,
૧૦	,, હીંમતલાલ મુગટરામ	,,
૧૧	,, કેશવરામ શીવશંકર	,,
૧૨	,, જગજીવન લક્ષ્મીશંકર	,,
૧૩	,, દીનાનાથ ત્રિભુવનભાઈ	,,
૧૪	,, રામલાલ વૈકુંઠરાય	,,
૧૫	,, ત્રિભુવનદાસ ગૌરીશંકર	,,
૧૬	,, અમૃતલાલ લાલજીભાઈ	,,
૧૮	,, સોમેશ્વરભાઈ શીવલાલ	,,
૧૯	,, શંભુપ્રસાદ કેશવલાલ	,,
૨૦	,, મફતલાલ ઉમેદભાઈ	વિરમગામ
૨૧	,, બુદ્ધિધન મફાભાઈ	,,
૨૨	,, ચંદુલાલ મુંકુંદરાય	પાટણ
૨૩	,, ગીરજનશંકર આશારામ	જરીયા
૨૪	,, એચ્છવલાલ ગીરધરલાલ	પ્રાંતિજ
૨૫	,, રામશંકર ખીમજીભાઈ	પોરબંદર
૨૬	,, જીવરાજ નરસીંહભાઈ	વિરમગામ
૨૭	,, અંબાશંકર ઘેલાભાઈ	અમદાવાદ.
૨૮	,, જીવણુલાલ મોહનલાલ	રાજયરાડી
૨૯	,, મોહનલાલ ધનાભાઈ	અમદાવાદ.
૩૦	,, રવિશંકર મોતિરામ	,,
૩૧	,, અંબાશંકર નાગજીભાઈ	,,
૩૨	,, માણેકલાલ કૃણુારામ	,,

૩૨	વૈદ્યરાજ	ઉમાશંકર પીતાંબરભાઈ	પેટલાદ
૩૩	,,	દયાશંકર મકનજીભાઈ	અમદાવાદ.
૩૪	,,	કેશવલાલ દાદાભાઈ	સિદ્ધપુર
૩૫	,,	દુર્ગાશંકર જગજીવન	હળવદ
૩૬	,,	ગોવિંદજી ઈશ્વરભાઈ	અમદાવાદ
૩૭	,,	ચીમનલાલ છોટાલાલ	અમદાવાદ
૩૮	,,	પ્રદેહાદજી જાદવજી	કોઠ
૩૯	,,	શંકરલાલ ગોપાલજી	સિદ્ધપુર
૪૦	,,	દોલતચંદજી નાનચંદજી	અમદાવાદ
૪૧	,,	મગનલાલ જીભાઈ દવે	અમદાવાદ
૪૨	,,	ગીરધરલાલ નરસીંહલાલ	અમદાવાદ
૪૩	,,	મોતીરામ હરિશંકર	અમદાવાદ
૪૪	,,	વાસુદેવ શામળદાસ	વડાગામ
૪૫	,,	માણેકધર મણીધર	મહેમદાવાદ
૪૬	,,	અંબાશંકર મુળજીભાઈ	બાવળા
૪૭	,,	હરજીવન પ્રાણજીવન	જામખંભાલીયા
૪૮	,,	જગન્નાથ વિશ્વનાથ	અમદાવાદ
૪૯	,,	નાગજીભાઈ પીતાંબર	અમદાવાદ
૫૦	,,	પ્રભાશંકર માધવજી	અમદાવાદ
૫૧	,,	રવિશંકર જટાશંકર	અડવાલ
૫૨	,,	મણીલાલ મોતીલાલ	અમદાવાદ
૫૩	,,	લાલશંકર પોપટલાલ	બાલવાઉનાવા
૫૪	,,	ડાહ્યાભાઈ મોતીરામ	અહેમદાવાદ
૫૫	,,	નીસરીલાલ નંદલાલ	અમદાવાદ
૫૬	,,	ચંડીપ્રસાદ ત્રિલુવનભાઈ	અમદાવાદ
૫૭	,,	અમરયોગેન્દ્ર નંદલાલ	અમદાવાદ
૫૮	,,	નાથાલાલ રૂપશંકર	ખેડા
૫૯	,,	વાસુદેવ નાગરદાસ	ધંધુકા
૬૦	,,	મોતીલાલ મહાશંકર	માતર
૬૧	,,	મણીશંકર જગનલાલ	અલારસા
૬૨	,,	જટાશંકર કેશવરામ	વારણા
૬૩	,,	મગનલાલ દામોદરદાસ	અમદાવાદ
૬૪	,,	કુંગરસી સુરચંદ	,,
૬૫	,,	કસ્તુરચંદ સુરચંદ	,,
૬૬	,,	હાકેમચંદ સુરચંદ	,,
૬૭	,,	લલ્લુભાઈ નાથુભાઈ	દસાડા

૬૮	„	સોમનાથ ભોળાનાથ	અમદાવાદ
૬૯	„	ધંધરલાલ હરિશંકર	નડીયાદ
૭૦	„	મંગળભાઈ બુદરદાસ	બાવળા
૭૧	„	મોહનલાલ રામરામ	બાદર
૭૨	„	લલ્લુરામ નાથાભાઈ	લુણુવા
૭૩	„	ત્રિકમલાલ કાળીદાસ	ખાનપુર
૭૪	„	માધવલાલ મોતીરામ	મહેમદાવાદ
૭૫	„	મણીશંકર હરિભાઈ	ગોંડલ
૭૬	„	અંબાલાલ હરગોવન	મહેમદાવાદ
૭૭	„	હરિપ્રસાદ ગંગાધર	પોરબંદર
૭૮	„	નૃસિંહપ્રસાદ ગંગાધર	„
૭૯	„	ભવાનીશંકર ગંગાધર	„
૮૦	„	પ્રભાશંકર અમરજી	ધનાળા
૮૧	„	વીરમજી વધાજી	અમદાવાદ
૮૨	„	પાર્વતીશંકર નર્મદાશંકર	જંજીસર
૮૩	„	નટવરલાલ અંબારામ	મહેમદાવાદ
૮૪	„	શંકરલાલ માધવરામ	બાદર
૮૫	„	નાથાલાલ રેવાશંકર	„
૮૬	„	દીનકરપ્રસાદ અમૃતરામ	કપડવંજ
૮૭	„	અમૃતરામ ગીરધરલાલ	„
૮૮	„	ભોગીલાલ નગીનદાસ	ગિંઝા
૮૯	„	છોટાલાલ ગીરજાશંકર	ચીખલી
૯૦	„	ગંગારામ નરભેરામ	બાવળા
૯૧	„	બાદવજી કેશવજી	રાજકોટ
૯૨	„	વલ્લભદાસ નરસીંહદાસ	વીરમગામ
૯૩	„	ત્રીકમદાસ મગનલાલ	પ્રાંગધ્રા
૯૪	„	ત્રીકમલાલ મુળજી	(કચ્છ) કાદીયા
૯૫	„	જેઠાલાલ મોહનલાલ	અમદાવાદ
૯૬	„	ફતેહસીંહજી વીભાજી	ખાર્યોઆ
૯૭	„	બુદરદાસ મોતીરામ	નારદીપુરા
૯૮	„	લક્ષ્મીલાલ રણુછોડભાઈ	ગોધરા
૯૯	„	વીઠલદાસ ભાઈચંદ	નારદીપુરા
૧૦૦	„	બુદરભાઈ મોહનલાલ	રેથલ
૧૦૧	„	આનંદગીરીજી લક્ષ્મણગીરીજી	ખીજોર
૧૦૨	„	મણીલાલ ખોડીદાસ	વઢવાણ (સીટી)
૧૦૩	„	નટવરલાલ અંબાલાલ	મહેમદાવાદ

૧૦૪	વૈદરાજ	શંકરલાલ માધવરાય	જાદર
૧૦૫	,,	છોટાલાલ મગનલાલ	મહેમદાવાદ
૧૦૬	,,	બ્રહ્મચારી હત્ત ચૈતન્ય ગુરુનારાયણ	ચૈતન્ય અમદાવાદ
૧૦૭	,,	મંગળદાસ ગીરધરદાસ	જુલાસણ (તા. કડી)
૧૦૮	,,	ચતુરસાગર વિદ્યાલંકાર પંડીત કીર્તિ	સાગર ગુરુ નિપાડ સીટી (મારવાડ)
૧૦૯	,,	ચતુરદાસ વશરામ	આવળા
૧૧૦	,,	બાવા ગોવીંદદાસ બાવા બ્રહ્મખંડ	અમદાવાદ
૧૧૧	,,	બાલકૃષ્ણ સદાશીવ	રૂપાલ
૧૧૨	,,	શીવશંકર નથુભાઈ	ગોંડલ (હાલ માંડલા) બચા
૧૧૩	,,	કાનજી જયરામ	પીઆવા
૧૧૪	,,	કુંવરનથ દુરગાશંકર	વજીરીયા
૧૧૫	,,	મનજી લાલજી રાજવૈદ્ય	(કચ્છ) સુખરી રોહા
૧૧૬	,,	પ્રેમશંકર જટાશંકર	અડવાલ
૧૧૭	,,	લાલજી રતનજી	જસદન
૧૧૮	,,	રવીકાંત વી. ઉડાણી (વીક્રમચંદ)	બાળંભા
૧૧૯	,,	મુળશંકર પ્રભાશંકર	પીપળીયા (પોષ્ટ શીહોર)
૧૨૦	,,	જયંતીલાલ ઉત્તમરામ ઇચ્છાપોરીયા	મુંબઈ
૧૨૧	,,	કાલુરામ ગોવીંદરામ	કુશળગઢ
૧૨૨	,,	ગોરધનભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	નાપા
૧૨૩	,,	ધનેશ્વર કરુણાશંકર	રાજકોટ
૧૨૪	,,	નર્મદાશંકર રેવાશંકર	વરસોડા
૧૨૫	,,	શાંતીલાલ ઇચ્છાશંકર	મોજદડ
૧૨૬	,,	પ્રહલાદજી કેશવરામ	ખેડબ્રહ્મા
૧૨૭	,,	આત્મારામ લવજી	રેથળ
૧૨૮	,,	મુળશંકર શીવરામ	પાડીવ
૧૨૯	,,	પાપટલાલ થોભડભાઈ	વીછીઆ
૧૩૦	,,	કૃષ્ણુલાલ રવીશંકર	લખતર
૧૩૧	,,	રતીલાલ નારણજી	વઢવાણ
૧૩૨	,,	નરોત્તમદાસ દયારામ	વકતાપર
૧૩૩	,,	ભાલચંદ્ર ગળનન	ભુણાવાડા
૧૩૪	,,	કાદરલાલ મનસુખરામ	ખેડબ્રહ્મા
૧૩૫	,,	કેશવલાલ ગીરજાશંકર	લખતર
૧૩૬	,,	નંદલાલ પુરુષોત્તમ	પેરીઆ નાગરા
૧૩૭	,,	મોહનલાલ મથુરભાઈ	જુનાવાડજી
૧૩૮	વૈદરાજ	દલપતરામ પ્રાણશંકર દવે	અમદાવાદ.

૧૩૯	,,	મહંત માધવદાસજી	ઈડર
૧૪૦	,,	પુનમલાલ દેવશંકર	કુકરવાડા
૧૪૧	,,	જેશી છોટાલાલ માધવરામ	,,
૧૪૨	,,	શીવદાન બેચરભાઈ ગઢવી	મુળી
૧૪૩	,,	શ્રીતારામ સ્વામી	શાહપુર અમદાવાદ.
૧૪૪	,,	પરમાનંદ નરસીંહરામ	રૂપાલ
૧૪૫	,,	વાધજીભાઈ બાણુભાઈ	વાગડ
૧૪૬	,,	પ્રીતમલાલ મહેરલાલ	બછગામ (મથુરા)
૧૪૭	,,	વૈદ મગનલાલ :ગોવીંદભાઈ	મણુદેવી
૧૪૮	,,	ત્રીભુવનદાસ ઓધવજી	ભાવનગર
૧૪૯	,,	મનવંતરાય નંદલાલ	વીરમગામ
૧૫૦	,,	પ્રેમશંકર જટાશંકર	ધનારા
૧૫૧	,,	હીંમતલાલ ભાઈશંકર જાની	મહેસાણા
૧૫૨	,,	મુળશંકર કુબેરભાઈ	પ્રાંતીજ
૧૫૩	,,	મુળશંકર વાસુદેવ	વડતાળ
૧૫૪	,,	અમૃતલાલ બાનુશંકર	જાડીયા
૧૫૫	,,	લક્ષ્મીશંકર લલુરામ ભટ	કૌકા
૧૫૬	,,	જેઠાલાલ હરજીવન વ્યાસ	નડીયાદ
૧૫૭	,,	જગન્નાથ ચતુર્ભુજ ત્રીવેદી	કાળાસર (વાયા બોટાદ)
૧૫૮	,,	અમૃતલાલ :નારણજી	લળવદ
૧૫૯	,,	મુળશંકર કૃપાશંકર	બાજવડા
૧૬૦	,,	ગોવિંદલાલ રેવાશંકર	પલાણુ
૧૬૧	,,	મુળચંદ ઉજ્જમશી	ખેરાણુ
૧૬૨	,,	જયંતીલાલ દેવશંકર	ધમડાછા
૧૬૩	,,	પીરજીદા અહમદમીયાં બાવામીયાં	બજાણા
૧૬૪	,,	ગણુપતરામ નાનુભાઈ	પોલારપુર
૧૬૫	,,	કાનજી મયાશંકર	લભપુર
૧૬૬	,,	મોહનલાલ બાણુજી	રાજકોટ
૧૬૭	,,	નરભેરામ કરસનજી રસવૈદ	ગોધાવી
૧૬૮	,,	છનુભાઈ ચાંપરાજ	પાલીતાણા
૧૬૯	,,	હેમદાસ જેરામદારા	સરસપુર (અમદાવાદ)
૧૭૦	,,	દલપતભાઈ ઘેળાભાઈ	,, (,,)
૧૭૧	,,	મણીલાલ બીખાભાઈ	શંખલપુર
૧૭૨	,,	હરીપ્રસાદ મહાશંકર પંડ્યા	અમદાવાદ
૧૭૩	,,	જીવરામ કાનજીભાઈ	,,

૧૭૪	વૈદ્યરાજ	ચતુર્ભુજ પ્રાણજીવન	મોરબી
૧૦૫	„	પાનાચંદ જસરાજ	રાજકોટ
૧૭૬	„	બાપાલાલ મોહનલાલ	ગવાડા
૧૭૭	„	ચુનીલાલ રેવાશંકર	પ્રાંતીજ
૧૭૮	„	નારણદાસ મહાશંકર	કરાંચી
૧૭૯	„	જેઠાલાલ અંબાલાલ	અમદાવાદ
૧૮૦	„	રામસીંહજી પૃથુસીંહજી	„
૧૮૧	„	ભૂપતરામ વલ્લભરામ	„
૧૮૨	„	ડાહ્યાભાઈ અમૃતરામ	જેતપુર
૧૮૩	„	ત્રીકમલાલ અંબાલાલ	અમદાવાદ
૧૮૪	„	ભોગીલાલ જેઠાલાલ	પ્રાંતીજ
૧૮૫	„	અમૃતલાલ ગોપાળજી	અમદાવાદ
૧૮૬	„	પ્રભાશંકર મણીશંકર	સાણુંદ
૧૮૭	„	સીવશંકર ગીરજશંકર	જરીયા
૧૮૮	„	રાજેન્દ્રપ્રસાદ અંબાલાલ	પેટલાદ
૧૮૯	„	જીવણલાલ નટવરલાલ	ચાણોદ
૧૯૦	„	નટવરલાલ ભાઈલાલ	અમદાવાદ
૧૯૧	„	રવીશંકર માધવરામ	સરદારપુર
૧૯૨	„	ઓધવદાસ મોતીરામ	કરાંચી
૧૯૩	„	છોટાલાલ શામળદાસ	વડાગામ
૧૯૪	„	જયચંદભાઈ તુલસીભાઈ	સરસપુર (અમદાવાદ)
૧૯૫	„	ચુનીલાલ દલસુખરામ	„
૧૯૬	„	શ્યામલાલ લાલશંકર	નાંદોલ
૧૯૭	„	મગનલાલ વનમાળીદાસ	ભાવનગર
૧૯૮	„	સોમનાથ અંબાશંકર	અમદાવાદ
૧૯૯	„	હરીપ્રસાદ મયાશંકર	„
૨૦૦	„	વનમાળીદાસ ઓધવજી શર્મા	ભાવનગર
૨૦૧	„	ભક્કમજી મોતીચંદ	અમદાવાદ
૨૦૨	„	શીવશંકર જયશંકર	સરખેજ
૨૦૩	„	મુળશંકર કાળીદાસ	રાયપુર (અમદાવાદ)
૨૦૪	„	રસવૈદ પરશુરામદાસ મહંત બાળકદાસ	અમદાવાદ
૨૦૫	„	રતીલાલ જગનલાલ	„
૨૦૬	„	જગદીશ્વર સક્કરચંદ	„
૨૦૭	„	નટવરલાલ ભાઈશંકર	„
૨૦૮	„	રામપ્રસાદ બળદેવપ્રસાદ	„

૨૦૬	„	રણછોડભાઈ મુળજીભાઈ	અમદાવાદ
૨૧૦	„	પુંજલાલ મગનલાલ	„
૨૧૧	„	ત્રીકમલાલ રેવાશંકર	ગેરીતા (કાલવડા)
૨૧૨	„	ચીમનલાલ ચુનીલાલ	અમદાવાદ
૨૧૩	„	કેશવલાલ ગીરધરલાલ	પ્રાંતીજ
૨૧૪	„	જીવણુલાલ ગીરધરલાલ	„
૨૧૫	„	જ્ઞાનાનંદ ભારતી	અસારવા
૨૧૬	„	જીગલદાસ કરસનદાસ	દહેમાઈ

અમદાવાદ વૈધસભામાં આજ દીન સુધી થઈ ગયેલા સન્માનીત
વૈધવર્યોની યાદી ઉપર મુજબ છ. લી. વૈધ અનીરૂઢ.
મંત્રી વૈધસભા.

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાના સભ્યો કે જેઓ નિખિલ ભારત
વર્ષીય આયુર્વેદ વિદ્યાગ્રીહ તથા શ્રાવણમાસ દક્ષિણા-
પરીક્ષા વડોદરાના સ્નાતકો થયા છે અને અમદા-
વાદ વૈદ્ય સભાએ અભિનંદન પત્રો આપેલા.

તેમનું લીસ્ટ

સને ૧૯૨૭:

૧	ઓચ્છવલાલ ગીરધરલાલ	વૈદ્ય.	પ્રાંતીજ	ભિષક	નિ.બા.આ.વિ.
૨	પુરષોત્તમ જ્યાનંદ બદ	"	"	"	"
૩	ભાઈલાલ ખોડાભાઈ	"	અમદાવાદ	"	"
૪	પ્રાણુલાલ	"	"	"	"
૫	બાલાશંકર મોતીરામ	"	કપડવાંજ	"	"
૬	નારણુલાલ સદાશંકર	"	અમદાવાદ	"	"
૭	દયાશંકર ભાઈશંકર	"	"	"	"
૮	છોટાલાલ સાધુ	"	"	"	"
૯	કુલશંકરભાઈ	"	"	"	"
૧૦	ગીરધરલાલભાઈ	"	"	"	"
૧૧	ગોવિંદ નગરકર	"	"	"	"
૧૨	પોપટલાલભાઈ	"	"	"	"
૧૩	આત્મારામ ઇશ્વરલાલ	"	"	"	"
૧૪	નાગરલાલ મોહનલાલ	"	"	આયુર્વેદચાર્ય	"

સને ૧૯૨૮:—

૧૫	વૈદ્યરાજ ગણુપતિશંકર છોટાલાલ	"	"	ભિષક	"
૧૬	લક્ષ્મીશંકર રામકૃષ્ણ	"	"	આયુર્વેદરત્ન શ્રા. દ. પરિક્ષા	"
૧૭	કેશવલાલ શીવશંકર જનની	"	"	ભિષક	"
૧૮	જગજીવન લક્ષ્મીશંકર જોશી	"	"	"	"
૧૯	નટવરલાલ નવલશંકર	"	"	"	"
૨૦	પ્રાણુશંકર મૂળશંકર	"	"	"	"
૨૧	હરગોવિંદ શુક્લ	"	"	"	"
૨૨	શંકરલાલ તીવારી	"	"	"	"
૨૩	રામદાસ સાધુ	"	"	"	"
૨૪	હિતમરામ વ્યાસ	"	"	"	"
૨૫	કાજીલાલ પાઠક	"	"	"	"

સને ૧૯૩૦:—

૨૬	વૈદરાજ પ્રાણુલાલ ત્રિવેદી.	,,	અમદાવાદ	લિપક	નિ.બા.આ.વિ.
૨૭	ગીરજનશંકર ત્રીવેદી.	,,	,,	,,	,,
૨૮	ગૌરીશંકર	,,	,,	,,	,,
૨૯	કૃષ્ણુલાલ નવનીતરામ	,,	,,	,,	,,
૩૦	અનંતશંકર બટ	,,	,,	,,	,,
૩૧	ખુખીલાલ શર્મા	,,	,,	,,	,,
૩૨	આશારામ પંડ્યા	,,	,,	,,	,,
૩૩	વિજયપ્રસાદ દવે	,,	,,	,,	,,
૩૪	મોહનલાલ દયાશંકર	,,	,,	,,	,,
૩૫	ખોડીદાસ ગણેશજી	,,	,,	,,	,,
૩૬	વિજયપ્રસાદ જગન્નાથ	,,	,,	,,	,,
૩૭	કલ્યાણજી	,,	,,	,,	,,
૩૮	સોમનાથ	,,	,,	,,	,,
૩૯	નટવરપ્રસાદ	,,	,,	,,	,,
૪૦	જમનાશંકર વ્યાસ	,,	,,	,,	,,

સને ૧૯૩૧:—

૪૧	પુરુષોત્તમપ્રસાદ અમૃતલાલ જનની	,,	,,	,,	,,
૪૨	જશસિંહભાઈ જમનાદાસ	,,	,,	,,	,,
૪૩	ચુનીલાલ ધશ્વરલાલ ત્રિવેદી	,,	,,	,,	,,
૪૪	જગન્નાથ રવિશંકર	,,	,,	,,	,,
૪૫	વૃજલાલ દેવકરણુ ભાણુજી	,,	,,	,,	,,
૪૬	મણીશંકર કુબેરજી કોઠારી	,,	,,	,,	,,
૪૭	રામખીલાવન બાનુ ગોસ્વામી	,,	,,	,,	,,
૪૮	ગણપતીલાલ મુકુદેશ્વર જ્ઞેશી	,,	,,	,,	,,
૪૯	શાંતિલાલ પ્રાણુજીવન જ્ઞેશી	,,	,,	,,	,,
૫૦	અમૃતલાલ ચુનીલાલ મહેતા	,,	,,	,,	,,
૫૧	જગન્નાથ પ્રાણુશંકર ઉપાધ્યાય,,	,,	,,	,,	,,

સને ૧૯૩૨:—

૫૨	શાંતિલાલ મોહનલાલ કુલગુરુ વૈદ	,,	,,	,,	,,
૫૩	જ્ઞેશી દશરથલાલ રામકૃષ્ણ	,,	,,	,,	,,
૫૪	જ્ઞેશી શંકરપ્રસાદ જાદવરામ	,,	,,	,,	,,
૫૫	દવે સોમનાથ હરીશંકર	,,	,,	,,	,,
૫૬	દ્વિવેદી અંબાશંકર ઉમીયાશંકર	,,	,,	,,	,,
૫૭	પંડીત રાધાવલ્લભ શ્યામલાલ	,,	,,	,,	,,
૫૮	પંડ્યા ભુધરભાઈ મોતીરામ	,,	,,	,,	,,

૫૯	પંડ્યા સોમનાથ માણેકલાલ	,,	ભિષક	નિ.બા.આ.વિ.
૬૦	મુખરૈયા દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા સદાશીવ શર્મા	,,	,,	,,
૬૧	મહેતા અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ	,,	,,	,,
૬૨	લીંબચીયા અનુભાઇ ખેડીદાસ	,,	,,	,,
૬૩	વૈદ્ય અંબાલાલ નરસીરામ	,,	,,	,,
૬૪	પુરુષોત્તમ વામન	,,	,,	,,
૬૫	શુક્લ શીવશંકર પ્રાણુશંકર	,,	,,	,,
૬૬	શુક્લ હરજીવન નારાયણ	,,	,,	,,
૬૭	પંચોળી હીરાલાલ મોહનલાલ	,,	,,	,,

સને ૧૯૩૩:—

૬૮	વૈદ્યશાસ્ત્રી પુરુષોત્તમ અમૃતલાલ	,,	શ્રા. દ. પરીક્ષા.
૬૯	,, નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર	,,	,,
૭૦	ઓઝા મગનલાલ જગન્નાથ ભિષક	,,	ભિષક નિ.બા.આ.વિ.
૭૧	જેશી ઉમોયાશંકર મૂળશંકર	,,	,,
૭૨	જેશી મુળશંકર વાલજીભાઈ	,,	,,
૭૩	ત્રિવેદી ગિરધારીલાલ ડોસાભાઈ	,,	,,
૭૪	દેવે શાંતિલાલ ગોપાળભાઈ	,,	,,
૭૫	પટેલ ચુનીલાલ વનમાળીદાસ	,,	,,
૭૬	ભટ જગન્નાથ આત્મારામ	,,	,,
૭૭	ભગવત વિઠ્ઠલ વાસુદેવ	,,	,,
૭૮	માહુરકર પુરુષોત્તમ તુકારામ	,,	,,
૭૯	શુક્લ માધવલાલ દેવશંકર	,,	,,
૮૦	વ્યાસ હરિનારાયણ ભોળાનાથ	,,	,,
૮૧	સાધુ હર્ષજીશરણ ગોસ્વામિ	,,	,,

૧૨—૧૨-૧૧ થી ૯--૬—૧૮ સુધીના વૈદ્ય સભાનાં સભ્યસંદોની નામાવલી.

૧	વૈદ્યરાજ	બાપાલાલ હરિશંકર	અમદાવાદ
૨	"	રણુછોડલાલ બાપાલાલ	"
૩	"	હેમુભાઈ હરિભાઈ	"
૪	"	જટાશંકર લીલાધર	"
૫	"	જટાશંકર નાગજીભાઈ	"
૬	"	રવચંદ્રભાઈ જગનભાઈ	"
૭	"	વિનાયકરાવ શિવરામ કેતકર	"
૮	"	રણુછોડલાલ મોતીલાલ	"
૯	"	હરિનાથ અંબાલાલ વર્મા	"
૧૦	"	ચીમનલાલ મોતીલાલ	"
૧૧	"	નારાયણશંકર દેવશંકર	"
૧૨	"	દયાશંકર ગીરધરભાઈ	"
૧૩	"	રવિશંકર જટાશંકર	"
૧૪	"	ચંદ્રલાલ મગનલાલ	"
૧૫	"	દલસુખભાઈ વનમાળીદાસ	"
૧૬	"	મગનલાલ બાળગોવિંદ	"
૧૭	"	જગનલાલ મંશ્વરદાસ	"
૧૮	"	હીરાલાલ પ્રેમશંકર	"
૧૯	"	ચુનીલાલ હરિભાઈ	"
૨૦	"	રામચંદ્ર મહાદેવ	"
૨૧	"	રેવાશંકર આશારામ	"
૨૨	"	કુંગરશી સુરચંદ	"
૨૩	"	કુખેરજી વજીરામ	"
૨૪	"	નરસીદાસ સાંકળચંદ	"
૨૫	"	મણિશંકર બાળકૃષ્ણ	"
૨૬	"	સુરચંદ મલુકચંદ	"
૨૭	"	ગીરજશંકર જગનલાલ	"

૨૮	”	રતિલાલ વૃજભૂખણદાસ	”
૨૯	”	હીરાલાલ તુલનરામ	”
૩૦	”	ત્રીકમલાલ ગીરધરલાલ	”
૩૧	”	નિત્યાનંદ રતનેશ્વર	”
૩૨	”	દયાધર ભટ્ટ	”
૩૩	”	જેઠાલાલ રણુછોડ	”
૩૦	વૈદ્યરાજ	નાનાલાલ તુલનવલ્લભ	અમદાવાદ
૩૧	”	હરિવલ્લભ મયાશંકર	”
૩૨	”	બલવંતરાય ભાઈશંકર	”
૩૩	”	રણુછોડલાલ ગોકળદાસ	”
૩૪	”	ગાંધી ગાંડાભાઈ પ્રેમચંદ	”
૩૫	”	ભાઈશંકર નારણભાઈ	”
૩૬	”	હકીમ અનવરહુસેન ઇબ્રાહીમ	”
૩૭	”	હરિશંકર લાધારામ	”
૩૮	”	મગનલાલ હાડિજ	”
૩૯	”	માણેકલાલ કૃષ્ણારામ	”
૪૦	”	રતિલાલ વી.	”
૪૧	”	અમૃતલાલ ત્રિભુવન શાસ્ત્રી	”
૪૨	”	ડાહ્યાભાઈ છગનલાલ	”
૪૩	”	કમાલભાઈ રાજેભાઈ	”
૪૪	”	દેવકરણુ ભાણુજી	”
૪૫	”	જયરામભાઈ વિશ્વનાથ	”
૪૬	”	ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મીરામ	”
૪૭	”	ગોવિંદલાલ ધનેશ્વર	”
૪૮	”	નાથાલાલ રણુછોડ	”
૪૯	”	હીરજીભાઈ ગોવિંદભાઈ	”
૫૦	”	ગવરીશંકર કૃપાશંકર	”
૫૧	”	શામજીભાઈ હરિભાઈ	”
૫૨	”	નાનાલાલ ભાઈશંકર	”
૫૩	”	પાનાચંદ કુલચંદભાઈ	”
૫૪	”	જેઠાલાલ દેવશંકર	”
૫૫	”	ભવાનીશંકર રૂઢનાથજી	”
૫૬	”	જગન્નાથ ગોપાળજી	”
૫૭	”	ડૉ, મહાદેવપ્રસાદ	”
૫૮	”	નરહરિ ગંગાધર	”
૫૯	”	લક્ષ્મીશંકર રામકૃષ્ણ	”

સને ૧૯૧૮ થી ૧૯૨૩ સુધીના સભ્યો

૧	વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર	અમદાવાદ
૨	લક્ષ્મીશંકર રામકૃષ્ણ	„
૩	ઉમીઆશંકર આપુજી	„
૪	અંબાશંકર જી. ત્રીવેદી	„
૫	રવિશંકર જટાશંકર	„
૬	સોમેશ્વર શીવલાલ પંડ્યા	„
૭	ત્રિભુવન ગવરીશંકર વ્યાસ	„
૮	નરસીંહલાલ સાંકળચંદ	„
૯	રામલાલ વૈકુંઠરાય વ્યાસ	„
૧૦	નાગરલાલ મોહનલાલ પાઠક	„
૧૧	ગણુપતિશંકર છોટાલાલ મહેતા	„
૧૨	ભવાનીશંકર રૂગનાથભાઈ	„
૧૩	રતિશંકર દેવશંકર	„
૧૪	હિમતલાલ મુગુટરામ	„
૧૫	મયાશંકર દુર્લભરામ ભટ	„
૧૬	કેશવલાલ રૂગનાથ હરીભાઈ	„
૧૭	નાથાલાલ નારાયણદાસ	„
૧૮	દયાશંકર મકનજીભાઈ	„
૧૯	જેઠાલાલ દેવશંકર દવે	„
૨૦	જગન્નાથ ગોપાલજી પંડીત	„
૨૧	દયાળજી ગવરીશંકર વ્યાસ	„
૨૨	પુરસોત્તમ રામચંદ્ર રાવળ	„
૨૩	જગન્નાથ વિશ્વનાથ બત્તી	„
૨૪	અમૃતલાલ ત્રિભૂવન યાજ્ઞિક	„
૨૫	ચીમનલાલ છોટાલાલ	„
૨૬	નગીનદાસ છગનલાલ	„
૨૭	દીનાનાથ ત્રીભૂવન	„
૨૮	મોહનલાલ ધનાભાઈ	„
૨૯	માધવપ્રસાદ નારાયણશંકર	„
૩૦	ચીમનલાલ ત્રીકમલાલ ઠાકોર	„

૩૧	„	કેસવલાલ મહાસુખરામ મહેતા	„
૩૨	„	માણેકલાલ કૃષ્ણારામ	„
૩૩	„	ધર્મિરલાલ મહાશંકર જોષી	„
૩૪	„	રવિશંકર મોતિરામ.	અમદાવાદ
૩૫	„	અંબકલાલ ડી. વૈશ્રવ.	અમદાવાદ
૩૬	„	આશારામ લીલાધર શુક્લ.	લખતર
૩૭	„	એસ. એમ. શર્માજી	અમદાવાદ
૩૮	„	ઉમીઆશંકર મોતિરામ.	„
૩૯	„	નવલશંકર હરજીવન.	„
૪૦	„	ગણેશજી વીઠ્ઠલજી	„
૪૧	„	નબીબક્ષ પહેલવાન (હાડવૈદ)	„
૪૨	„	મિત્રીલાલ નંદલાલ. કીમતી	„
૪૩	„	પ્રોફેસર શીવશંકર મોતીરામ દવે.	„
૪૪	„	વૈદ્યરાજ. પુરસોતમ પ્રભાશંકર	ધોળકા
૪૫	„	જયંતિલાલ પ્રભાશંકર.	પચ્છેગામ
૪૬	„	જગજીવન લક્ષ્મિશંકર જોષી	અમદાવાદ
૪૭	„	ચુનીલાલ લાલજી	„
૪૮	„	મેસર્સ ભોગીલાલ બધર્સ	„
૪૯	„	વૈદ્યરાજ અંદુલાલ મુકુંદરાય.	પાટણ
૫૦	„	અંબાશંકર નાગજીભાઈ	અમદાવાદ
૫૧	„	બુદ્ધિધન મફાભાઈ શાહ	વીરમગામ
૫૨	„	મફતલાલ ઉમેદભાઈ શાહ	„
૫૩	„	વાસુદેવ ગણપતરામ	સાણુંદ
૫૪	„	વિનાયકરાવ સાવરકર	અમદાવાદ
૫૫	„	મણિશંકર મૂળશંકર	„
૫૬	„	ઉમિયાશંકર પીતાંબર	પેટલાદ
૫૭	„	જયકૃષ્ણ બાબરભાઈ ત્રિવેદી	અમદાવાદ
૫૮	„	બાપુદેવ અમૃતરાવ	ગોધરા
૫૯	„	શંકરલાલ ગોપાલજી પંડિત	અમદાવાદ
૬૦	„	કૃષ્ણલાલ શંકરલાલ પુરોહીત	અમદાવાદ
૬૧	„	શંભુપ્રસાદ કેશવલાલ શાસ્ત્રી	„
૬૨	„	ઓરજીવલાલ ગરિધરલાલ	પ્રાંતીજ
૬૩	„	જીવરાજ નરસીંહભાઈ	વિરમગામ
૬૪	„	રામશશંકર ખીમજી	પોરબંદર
૬૫	„	ગીરજશંકર એ. ત્રિવેદી.	ઝરીઆ
૬૬	„	જીવણલાલ મોહનલાલ	રાજચરાડી

૬૭	વૈદરાજ	લાલશંકર જગજીવન	અમદાવાદ
૬૮	"	સોમનાથ ભોળાનાથ	"
૬૯	"	બાલુભાઈ રણુછોડલાલ	"
૭૦	"	મોતિરામ હરિશંકર	"
૭૧	ડોક્ટર	બળવંતરાય બુલાખીદાસ	"
૭૨	વૈદરાજ	અણુનરાય નંદરાય બક્ષિ.	"
૭૩	"	અંબાલાલ જગજીવન પુરોહીત	"
૭૪	"	દુર્ગાશંકર જગજીવન શુક્લ.	"
૭૫	"	ગોવીંદજી ઇશ્વરભાઈ દવે	"
૭૬	"	રતિલાલ ગવરીશંકર	"
૭૭	સૌ.	દીવાળીએન જગજીવન ત્રીવેદી	"
૭૮	વૈદરાજ	મહદલાલજી જનદવજી રાવળ	કાઠ
૭૯	"	દોલતચંદજી નાનચંદજી	અમદાવાદ
૮૦	"	કેસવલાલ દાદાભાઈ	સિદ્ધપુર
૮૧	"	મગનલાલ જીભાઈ	અમદાવાદ
૮૨	"	જટાશંકર કેશવલાલ	વારણા
૮૩	"	ખુશાલરામ પીતાંબર ભટ્ટ	અમદાવાદ
૮૪	"	ગીરધરલાલ નરસીંહભાઈ	"
૮૫	"	નાગજીભાઈ પીતાંબર	નાગનેશ
૮૬	"	મણિશંકર હરીભાઈ	ગોંડલ
૮૭	"	વાસુદેવ શામળદાસ	વડાગામ
૮૮	"	ત્રીકમલાલ કાળીદાસ	ખાનપુર
૮૯	"	અમરયોગીન્દ્ર નંદલાલ કીમતી	ઇન્દોર
૯૦	"	હાકેમચંદ સુરચંદ	અમદાવાદ
૯૧	"	અંબાશંકર મૂળજીભાઈ	વીરમગામ
૯૨	"	શીવજી જોડાભાઈ જનદવજી	માંડવીબંદર
૯૩	"	ભૂરાભાઈ વખતચંદ શાહ	ચોર વડોદરા
૯૪	"	કુલચંદ બહેચરદાસ	"
૯૫	"	રામશંકર ભીખાભાઈ	એર
૯૬	"	પ્રભાશંકર માધવજી મહેતા	અમદાવાદ
૯૭	"	વીરમજી વધાજી	"
૯૮	"	લલુરામ નાથાભાઈ	લુણવા
૯૯	"	રવિશંકર જટાશંકર	ધોળકા
૧૦૦	વૈદરાજ	માણેકધર મણીધર ભટ્ટ	મહેમદાવાદ
૧૦૧	"	મોહનલાલ રાજારામ	જાદર
૧૦૨	"	અંબાલાલ હરગોવીંદ ગાંધી	મહેમદાવાદ

૧૦૩	વૈદ્યરાજ	હરજીવન પ્રાણજીવન ભટ્ટ	જામખંભાળીઆ
૧૦૪	"	લાલશંકર પોપટરામ કશુલ	બાવળા
૧૦૫	"	માધવલાલ મોતીલાલ	મહેમદાવાદ
૧૦૬	"	ડાહ્યાભાઈ મોતીરામ લિપકુ કેસરી,	ચિકિત્સક ચૂડામણિ.
૧૦૭	"	ચંડિપ્રસાદ ત્રિભૂવન	અમદાવાદ
૧૦૮	"	જેઠાલાલ મોહનલાલ	"
૧૦૯	"	ભાલચંદ્ર ગીરજીશંકર	ખોખરામહેમદાવાદ
૧૧૦	"	આત્મારામ ઇશ્વરલાલ	અમદાવાદ
૧૧૧	"	ગીરજીશંકર લાલજીભાઈ	"
૧૧૨	"	ત્રીકમલાલ મગનલાલ	"
૧૧૩	"	પુરુષોત્તમ જ્યાનંદ	"
૧૧૪	"	નારાયણશંકર સદાશંકર	"
૧૧૫	"	દામોદર સ્વામી	"
૧૧૬	"	દયાશંકર ભાઈશંકર	"
૧૧૭	"	મગનલાલ દામોદર	"
૧૧૮	"	રતિશંકર દેવશંકર	"
૧૧૯	"	ગણુપતરામ હરગોવીંદ	"
૧૨૦	"	મણીલાલ મોતીલાલ	"
૧૨૧	સ્વામી	આનંદગીરીજી મહારાજ	"
૧૨૨	વૈદ્યરાજ	દલપતરામ પ્રાણુશંકર	"
૧૨૩	"	વલ્લભરામ નરસીંહદાસ	"
૧૨૪	"	માણેકલાલ રેવાશંકર	"
૧૨૫	"	વિનાયકરાવ પંડિત કાશીવાળા	"
૧૨૬	"	વાડીલાલ જીવણુલાલ	"
૧૨૭	"	રેવાશંકર ઇશ્વરભાઈ	"
૧૨૮	"	અમૃતલાલ ગીરધરદાસ	"
૧૨૯	"	પુરુષોત્તમદાસ	"
૧૩૦	"	ગણુપતરામ નાથાભાઈ	"
૧૩૧	"	નંદલાલ રણુછોડલાલ	"
૧૩૨	"	કેશવલાલ મંગળદાસ	"
૧૩૩	"	ચુનીલાલ અંબાશંકર મોગારવાળા	"
૧૩૪	ડૉક્ટર	ગંગારામ ગીરધરલાલ રાવળ	"
૧૩૫	વૈદ્યરાજ	યશવંતરાય બાપાલાલ લિપકુ	"
૧૩૬	"	રમણીકલાલ જેઠાલાલ દવે	"
૧૩૭	"	મણીશંકર ગીરજીશંકર શાસ્ત્રી	"
૧૩૮	"	નરસીંહલાલ નાગેશ્વર ભટ્ટ	"

૧૩૯	"	સમરચલાલ જોડાલાલ	"
૧૪૦	"	બાલાશંકર મોતીરામ	"
૧૪૧	"	કાલીદાસ નારાયણજી શાસ્ત્રી	"
૧૪૨	"	મોતીલાલ મહાશંકર	"
૧૪૩	"	નાથાલાલ રૂપનાશંકર	ખેડા
૧૪૪	"	નટવરલાલ અંબાલાલ	મહેમદાવાદ
૧૪૫	"	નરબેરામ હરજીવનદાસ બટકેસરાવાળા	અમદાવાદ
૧૪૭	"	મણીલાલ ખોડીદાસ	વઢવાણ
૧૪૮	"	ભૂધરભાઈ મોતીરામ	નારદીપુર
૧૪૯	"	ચતુરદાસ વસરામ	બાવળા
૧૫૦	"	મંગલદાસ ગીરધરદાસ બહીયલકર	કુલાસણ
૧૫૧	"	પોપટભાઈ વસરામ	વીરમગામ
૧૫૨	"	નર્મદાશંકર રામપ્રસાદ	અમદાવાદ
૧૫૩	"	કસ્તુરચંદ સુરચંદ ખહેરાવાળા	"
૧૫૪	"	ચુનીલાલ દલસુખરામ શર્મા	"
૧૫૫	"	ઈન્દ્રજાશંકર અંબાશંકર	"
૧૫૬	"	બુદ્ધિપ્રસાદ અંબાશંકર	"
૧૫૭	"	બ્રહ્મચારીદત્તચૈતન્ય ગુરૂનારાયણચૈતન્ય	"
૧૫૮	"	શંકરલાલ હરગોવીંદ ત્રિવેદી	"
૧૫૯	"	અવધેશાચાર્ય ગોવિંદપ્રસાદ	"
૧૬૦	"	ગવરીશંકર પ્રેમશંકર	"
૧૬૧	"	પ્રેમશંકર જટાશંકર	"
૧૬૨	"	પરસોતમ અમૃતલાલ શાસ્ત્રી	"
૧૬૩	"	મૂલશંકર પ્રભાશંકર ત્રીવેદી	પીપળીયા
૧૬૪	"	પ્રાણુશંકર મૂલશંકર રાવળ	ઢાંગઢા
૧૬૫	"	ભૂધરભાઈ મોહનલાલ	રેથલ
૧૬૬	વૈદ્યરાજ	ગુણુવંતરાય ચુનિલાલ	મુ. વલસાડ
૧૬૭	"	દીનકરપ્રસાદ અમૃતરાય	કપડવાણજી
૧૬૮	"	ફતેહસીંહજી વીભાંજી	ગડેગ મુ. ખારચીયા
૧૬૯	"	પીતાંબર મુલજીભાઈ કોઠારી	કન્હજીજી
૧૭૦	ડા.	લક્ષ્મિલાલ રણુછોડભાઈ	ગોધરા
૧૭૧	વૈદ્યરાજ	ગદવજી કેશવજી જોષી	રાજકોટ પરી.
૧૭૨	"	છોટાલાલ ગીરજાશંકર	ચીખલી
૧૭૩	"	વજેશંકર ભીમજીભાઈ	ધારી
૧૭૪	"	કાનજીભાઈ જેરામ ત્રીવેદી	પીઆવા
૧૭૫	"	કુવરનાથ દુર્ગાશંકર પાઠક	વજીરીયા

૧૭૬	"	રવિકાન્ત વીક્રમચંદ	બાવળા
૧૭૭	"	મનજી લાલજીભાઈ	સુમરી રોહા
૧૭૮	"	બાલકૃષ્ણ સદાશીવ દવે	રૂપાલ
૧૭૯	"	મોગારજી પ્રેમજી	લીંબડી
૧૮૦	"	મણીલાલ માણેકચંદ	ઉપલેટા
૧૮૧	"	શીવશંકર નથુભાઈ વ્યાસ	માંડલે
૧૮૨	"	શંકરલાલ માધવલાલ	નીદર
૧૮૩	"	વીઠ્ઠલદાસ ભાઈચંદ	નારદીપરા
૧૮૪	"	સમદીન માતાદીન ગાંધી	અમદાવાદ
૧૮૫	"	રામધનદાસ ભગવાનદાસ	"
૧૮૬	"	બાવા ગોવીંદદાસ બાવા પ્લહખંડ	"
૧૮૭	"	નટવરપ્રસાદ નારાયણશંકર શાસ્ત્રી	"
૧૮૮	"	ડોક્ટર રેવાશંકર એલ. સી. પી. એસ.	"
૧૮૯	"	વિનાયકરાવ શિવપ્રસાદ પંડીત	"
૧૯૦	"	નર્મદાગીરીજી આનંદગીરીજી	"
૧૯૧	"	પ્યારેલાલ બીહારીલાલ	"
૧૯૨	"	જીવરાજ કાનજીભાઈ	"
૧૯૪	"	અમૃતલાલ સુનિલાલ	"
૧૯૪	"	જગનલાલ મુલજીભાઈ ભટ્ટ	"
૧૯૫	"	સોમનાથ પી. રાવલ	"
૧૯૬	"	ચતુરસાગર યતિ	પીપાડ
૧૯૭	"	છોટાલાલ મગલાલ	અમદાવાદ
૧૯૮	"	દયાશંકર ભાઈશંકર શુક્લ	હારીજ
૧૯૯	"	લાલજી રતનજી	જસદણ
૨૦૦	"	નાથાલાલ રેવાશંકર	બાદર
૨૦૧	"	જયંતિલાલ હિતમરામ ઇન્જીનેરીઆ	મુંબઈ
૨૦૨	"	ગોરધનભાઈ ઝવેરભાઈ	નાપા
૨૦૩	સ્વામી.	નારાયણગીરીજી લક્ષ્મણગીરીજી	ભાટગામ
૨૦૪	"	અંબાગીરીજી નર્મદાગીરીજી	દોલવડા
૨૦૫	વૈદ્યરાજ	વીરમજી નાનજી ખંભાયતા.	રાજકોટ
૨૦૬	"	કાલુરામજી ગોવીંદરામજી	કુસલગઢ
૨૦૭	"	ત્રિકમલાલ કેસવલાલ	નરોડા
૨૦૮	"	ગીરજાશંકર અંબાશંકર ત્રીવેદી	અમદાવાદ
૨૦૯	"	શીવશંકર જયશંકર બાની	"
૨૧૦	"	શશીકાન્ત ભૂલાભાઈ પંડ્યા	"
૨૧૧	"	માણેકલાલ રેવાશંકર એઝા	"
૨૧૨	"	ખુખીલાલ એલ. શર્મા આયુર્વેદભિષક	"
૨૧૩	"	દેવશંકર હરજીવન પંડ્યા	"

૨૧૪	„	ખોડીદાસ ગણેશજી શર્મા	„
૨૧૫	„	પ્રાણુલાલ રણુછોડલાલ	„
૨૧૬	„	અંબાશંકર ઉમીઆશંકર	„
૨૧૭	„	વિન્નુપ્રસાદ જગન્નાથ	„
૨૧૮	„	બાબુસીંગ કાલીદીનસીંગ	„
૨૧૯	„	છોટાલાલ પ્રેમશંકર	ધરમપુર
૨૨૦	„	ધનેશ્વર કચ્છાશંકર	રાજકોટ
૨૨૧	„	નર્મદાશંકર રેવાશંકર શુક્લ	વરસોડા
૨૨૨	„	અનિરૂદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ આયુર્વેદ બૂખણુ અમદાવાદ	
૨૨૩	„	કલ્યાણજી ઠાકરસી	„
૨૨૪	„	અનુપ્રસાદ ખોડીદાસ આયુર્વેદબૂખણુ	„
૨૨૫	„	ઉત્તમરામ ભોળાનાથ	„
૨૨૬	„	ગીરધરલાલ નરસીંહભાઈ	„
૨૨૭	„	સોમનાથ હરિશંકર	„
૨૨૮	„	અંબાલાલ જગન્નાથ	„
૨૩૯	„	ધનેશ્વર કચ્છાશંકર	„
૨૩૦	„	પોપટભાઈ થોભણુભાઈ	„
૨૩૨	વૈદ્યરાજ	રતિલાલ નારાયણજી.	અમદાવાદ
૨૩૩	„	કૃષ્ણુલાલ ઇચ્છાશંકર	„
૨૩૪	„	શાંતિલાલ ઇચ્છાશંકર	„
૨૩૫	„	પ્રહલ્લાદજી કેશવલાલ	„
૨૩૬	„	નરોત્તમદાસ દયારામ	„
૨૩૭	„	ભાલચંદ્ર ગમ્મનન	„
૨૩૮	„	આત્મારામ લવજીભાઈ	„
૨૩૯	„	મંગળદાસ ચંદ્રભૂજ	„
૨૪૦	„	પ્રભાશંકર નરોત્તમ	„
૨૪૧	„	શીવશંકર પ્રાણુશંકર શુક્લ	„
૨૪૨	„	ચુનિલાલ અમથારામ	„
૨૪૩	„	નંદલાલ પુરસોત્તમ	„
૨૪૪	„	મોહનલાલ એમ ત્રિવેદી	„
૨૪૫	„	કેસવલાલ ગીરજ્ઞશંકર	„
૨૪૬	„	રામલાલ ચતુભૂજ	„
૨૪૭	„	જેઠાલાલ નરસીંહભાઈ	„
૨૪૮	„	કાદરલાલ મનસુખરામ	„
૨૪૯	„	એસ. જે. શર્મા	„
૨૫૦	„	શંકલાલ માધવરામ	„
૨૫૧	„	સ્વામી માધવપ્રસાદ	„

૨૫૨	વૈદ્યરાજ	જોડાલાલ	હરજીવન	”
૨૫૩	”	પૂનમલાલ	દેવશંકર	”
૨૫૪	”	સોમનાથ	માણેકલાલ	”
૨૫૫	”	છોટાલાલ	માધવરામ	”
૨૫૬	”	રેવાશંકર	વિશ્વનાથ	”
૨૫૭	”	શીવદાન	બહેચરભાઈ	”
૨૫૮	”	અંબાલાલ	નરસીંહભાઈ	”
૨૫૯	”	કાંતિલાલ	રેવાશંકર	”
૨૬૦	”	એ. જી. ઉદેશી	કરાંચીવાળા	”
૨૬૧	”	વિશ્વનાથ મીઠાભાઈ	રાજકોટવાળા	”
૨૬૨	”	દલસુખરામ સી. ગાંધી		”
૨૬૩	”	ભરતદાસજી મોરબીદાસજી		”
૨૬૪	”	હરિપ્રસાદ એમ. પંડ્યા		”
૨૬૫	”	પૂજકરલાલ ભોળાનાથ		અમદાવાદ
૨૬૬	”	પરમાનંદ બ્રહ્મચારી		”
૨૬૭	”	ચંદનસીંહજી રામસીંહજી		”
૨૬૮	”	મૂલશંકર કૃપાશંકર		”
૨૬૯	”	ગોવીંદલાલ રેવાશંકર		”
૨૭૦	”	હેમદાસ જેરામદાસ		”
૨૭૧	”	દલપતભાઈ છોટાભાઈ		”
૨૭૨	”	ત્રિભૂવનદાસ ઓધવજી		ભાવનગર
૨૭૩	”	લલ્લુભાઈ નાથાભાઈ		વાલમ
૨૭૪	”	ચુનિલાલ મંગળદાસ		બાવલા
૨૭૫	”	મૂલશંકર કુબેરભાઈ		પ્રાંતિજ
૨૭૬	”	નાથાલાલ હરજીવનભાઈ		નડિયાદ
૨૭૭	”	મૂલશંકર વાસુદેવ		વડતાલ
૨૭૮	”	લક્ષ્મિશંકર લલ્લુરામ		કોંકા
૨૭૯	”	મૂલશંકર ઉજમસી		ખેરાળું
૨૮૦	”	જગન્નાથ ચત્રુભૂજ		કામાસર
૨૮૧	”	અમૃતલાલ બાનુશંકર		જમીયા
૨૮૨	”	હીમતલાલ પ્રભાશંકર		મહેસાણા
૨૮૩	”	મનવંતરાય નંદલાલ		વિરમગામ
૨૮૪	”	અમૃતલાલ નારાયણજી		કાલાદ
૨૮૫	”	ધનેશ્વર માધવજી દવે, વૈદ્યરત્ન		કલકત્તા
૨૮૬	”	કાનજી મયાશંકર		લત્તીપુર
૨૮૭	”	ગણુપતરામ નાનાભાઈ		પોલાપુર
૨૮૮	”	જયંતિલાલ દેવશંકર		ધમડાછા
૨૮૯	”	સૈયદ પીરજીદા એહમદમીયાં બાવામીયાં અમદાવાદ		

૨૬૦	„	મોહનલાલ બાણુજી	રાજકોટ
૨૬૧	„	નરભેરામ કરસનજી	વઢવાણ
૨૬૨	„	છનુલાલ ચાંપરાજ	પાલીતાણા
૨૬૩	„	મણીલાલ બીખાભાઈ	શંખલપુર
૨૬૪	„	વૈદ્યશાસ્ત્રી શંકરલાલ છગનલાલ	અમદાવાદ
૨૬૫	„	વૈદ્યરાજ ભોગીલાલ ડાહ્યાભાઈ	„
૨૬૬	„	ડાહ્યાભાઈ જોઠારામ દવે	„
૨૬૭	„	ભોગીલાલ ડાહ્યાભાઈ	„
૨૬૮	વૈદ્યરાજ	દત્તાત્રેય નારાયણ બર્ફે	અમદાવાદ
૨૬૯	„	શીવશંકર મનસુખરામ	„
૩૦૦	„	ચંદુલાલ રેવાશંકર	„
૩૦૧	„	શંકરપ્રસાદ બ્રહ્મવરાય જોષી	„
૩૦૨	„	ચત્રભુજ પ્રાણજીવન	મેરબી
૩૦૩	„	પાનાચંદ જસરાજ	રાજકોટ
૩૦૪	„	મોહનલાલ રત્નેશ્વર	બેરણા
૩૦૫	„	હરનારાયણ ભોળાનાથ	અમદાવાદ
૩૦૬	„	સેંઘાલાલ રણછોડદાસ	મણીનગર
૩૦૭	„	હરિપ્રસાદ અમૃતલાલ આયુર્વેદ નીપુણ	અમદાવાદ
૩૦૮	„	સકરચંદ લલ્લુભાઈ	„
૩૦૯	„	કૃષ્ણલાલ અંબાલાલ ત્રીવેદી	„
૩૧૦	„	અંબાલાલ વસંતરામ	„
૩૧૧	„	અંબાલાલ જગન્નાથ	„
૩૧૨	„	કરસનજી રામજી	„
૩૧૩	„	ખતસીંહ મેઘજી	„
૩૧૪	„	શંકરલાલ પ્રાણદાસ	„
૩૧૫	„	પુનરામ વિકલજી	„
૩૧૬	„	ચીમનલાલ બાઈશંકર	„
૩૧૭	„	મણીભાઈ જસુભાઈ	„
૩૧૮	„	સોમનાથ મોહનલાલ	„
૩૧૯	„	ચુનીલાલ દલસુખરામ	„
૩૨૦	„	પરસરામદાસ મહંત	„
૩૨૧	„	જયચંદ તુલસીદાસ	„
૩૨૨	„	લાલશંકર પી. શુક્લ	મેરબી આફ્રીકા
૩૨૩	„	બક્કમજી મોતીચંદ	અમદાવાદ
૩૨૪	„	હરિપ્રસાદ બાલકૃષ્ણ	કાંકણપુર
૩૨૫	„	બ્રહ્મજી નરભેરામ	શેદલા
૩૨૬	„	અનોપચંદ ધરમશી લાઠીયા	અમદાવાદ
૩૨૭	„	નટવરલાલ પરસોતમ	પડાળ
૩૨૮	„	કાન્તીલાલ જીલાખીદાસ	શીલજ

૩૨૯	„	રૂપરામદાસજી ગુરૂપ્રેમદાસજી	અમદાવાદ
૩૩૦	„	કાન્તીલાલ ઓધડભાઈ	અમદાવાદ
૩૩૧	„	વેલજીભાઈ જેસીંગભાઈ	ખડોસણ
૪૩૨	„	રવીશંકર માધવરામ	ખાડોલી
૩૩૩	„	રામશંકર મહીપતરામ	હલોલ
૩૩૪	„	પીરગઢદા અહેમદમીયાં બાવામીયાં	વીરમગામ
૩૩૫	„	મોહનલાલ દયાશંકર	કાચરબ
૩૩૬	„	જુગલદાસ કરસનદાસ	ડેમાઈ
૩૩૭	„	શંકરલાલ માધવરામ	જાદર
૩૩૮	„	બાલકૃષ્ણ સદાશીવ	રૂપાલ
૩૩૯	„	મગનલાલ ગોવિંદરામ	અમલસાડ
૩૪૦	„	દયાનંદ ગુરૂ ગોવિંદદાસ	વગારીયા
૩૪૧	„	ગુલાબદાસ કાનજીભાઈ	અમદાવાદ
૩૪૨	„	એસ. ડી. શાસ્ત્રી	આફ્રીકા મોમ્બાસા
૩૪૩	„	નટવરલાલ પ્રભાશંકર	અમદાવાદ
૩૪૪	„	ડૉ. બાલકૃષ્ણ અમરજી પાંડક	અમદાવાદ
૩૪૫	„	સોમનાથ હરિશંકર	હરીપુરા
૩૪૬	„	ગોપાલદાસ સેવકરામ	„
૩૪૭	„	મંગળેશ્વર સોમનાથ	અમદાવાદ
૩૪૮	„	મણીશંકર બાલકૃષ્ણ	„
૩૪૯	„	જીવિપ્રસાદ અંબાશંકર	„
૩૫૦	„	વાડીલાલ સોમનાથ હાડવૈદ	„
૩૫૧	„	ચંદ્રભાનુ શર્મા ગોપિનાથ શાસ્ત્રી	„
૩૫૨	„	ગોરધનલાલ સોમનાથ	„
૩૫૩	„	મગનલાલ મોતીલાલ	„
૩૫૪	„	મગ્નીરામજી પ્રીતમદાસજી	મણીનગર
૩૫૫	„	છોટાલાલ અમથારામ	અમદાવાદ
૩૫૬	„	રેવાશંકર જગનલાલ	માદલપુર
૩૫૭	„	હરિકૃષ્ણ મોતીલાલ	અમદાવાદ
૩૫૮	„	પ્રહલાદજી હરગોવિંદ	સરસપુર
૩૫૯	„	કમળાએન એમ. પાટણુવાળા	અમદાવાદ
૩૬૦	„	પ્રભાશંકર નાનભટ ગઢેરાવાળા	„
૩૬૧	„	ચંદ્રશંકર હરિપ્રસાદ	„

તા. ૬. આજ દીન સુધી જે વૈદ્ય બાઈએ એકવાર યા તેથી વધુ વર્ષ સભાસદ થયા હોય તેમનાં નામ એકજવાર લખીને આજદીન સુધી કુલ સભ્યો આટલા થયા છે તે પ્રમાણે જણાવેલું છે. જે કદાચ ઉતાવળને લખને કાઢ બાઈનું નામ લખવાનું રહ્યું હોય તો દરગુજર કરશે એવી આશા છે.

લી. વૈદ્ય અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ લિપગાચાર્ય.
મંત્રી વૈદ્યસભા

આયુર્વેદાનુરાગિ સભ્યો.

૧	શ્રીયુત	હકીમસૈયદ એહમદ દેહલ્વી	અમદાવાદ
૨	„	કેશવલાલ મંગળદાસ	„
૩	„	ગુલામ મહમદ અલીમીયાં દંતવૈદ્ય	„
૪	„	મણીલાલ વેણીદાસ શાહ	„
૫	„	નંદલાલ શીવશંકર દવે	„
૬	„	પુરસોત્તમ બાપુજી	„
૭	„	લક્ષ્મીશંકર રેવાશંકર	„
૮	„	ખેલશંકર કુંવરજી પાઠક	„
૯	„	નંદલાલ શીવશંકર દવે	„
૧૦	„	મણીલાલ ત્રીભોવનદાસ ત્રિવેદી	„
૧૧	„	માણેકલાલ રાયજીભાઈ ત્રિવેદી	„
૧૨	„	આર. કે. રાવળ	„
૧૩	„	શાહ ચુનિલાલ કાલીદાસ	„
૧૪	„	યશવંતરાવ બી. શુલે. (એકાઉન્ટન્ટ ધી ખુલના બંગીર હાટ રેલ્વે)	„
૧૫	„	કીશ્વરાવ. એસ. અંડાર	„
૧૬	„	નીયતરામ. આર. વૈદ્ય (ટાઈપીસ્ટ. એક શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈ)	„
૧૭	„	નરહર ગણેશ કોર્નટકર (હેડમાસ્ટર મોડલ હાઈસ્કૂલ)	„
૧૮	„	મણીલાલ બાપાલાલ ગાંધી	„
૧૯	„	નંદશંકર નવલશંકર વ્યાસ	„
૨૦	„	શંકર કાશીનાથ પાટણુકર	„
૨૧	„	શંકરપ્રસાદ મીશ્ર (હેડમાસ્ટર સીટી હાઈસ્કૂલ)	„
૨૨	„	મણીલાલ રણછોડદાસ પરીખ. (સેક્રેટરી. મીસ્ટ્રેસ બકુભાઈ મનસુખભાઈ)	„
૨૩	„	કેશવલાલ અંબાલાલ	„
૨૪	„	જયંતિલાલ અમૃતલાલ પંડ્યા	„
૨૫	„	બાણુલાલ ચુનિલાલ	„
પેદ્રન:—			
	વૈદ્યરાજ	જેઠાલાલ દેવશંકર દવે	અમદાવાદ
	„	અમૃતલાલ પ્રાણુશંકર પટણી	લીંબડી
	રસાયનાચાર્ય	ઉમીયાશંકર મોતીરામ રાવળ	અમદાવાદ

આ પુસ્તકમાં છપાએલા પ્રયોગોની જવાબદારી તેના લેખકોને શીર છે. પ્રકાશકને કંઈ બંધનકર્તા નથી.

મહાત્મા ગાંધીજી શું કહે છે ?

દરિદ્રનારાયણની સેવા એ મનુષ્યનો
પરમ ધર્મ છે.

જાહેર હિત માટે

અમારી સંસ્થાના પ્રેમી અને પ્રગતિ વાંચુઓની સલાહને માન્ય રાખી અને અત્યારની આર્થિક મંદીને ક્ષાનમાં લઈ અમારી ઉત્તમ જનાવટની ઉત્તમ નિર્ભય શાસ્ત્રીય ઔષધોના લાવમાં મોટો ઘટાડો કર્યો છે જેથી સામાન્ય આમ-જનતા અને ગરીબ વર્ગ અમારા આયુર્વેદિક ઔષધોનો છૂટથી લાભ લઈ શકે. આ હેતુથી એજન્ટોને મોટાં કમિશનો આપવા કરતાં જનતા તેનો લાભ લઈ શકે તે હેતુથી અમારા ચાલુ લાવ પર બધી ભસ્મોમાં સેંકડે ૩૩ ટકા કમિશન આપવું ચાલુ કર્યું છે. (સુવર્ણ ભસ્મ અને મુક્તાપિષ્ટિ સિવાય) તે ઉપરાંત જૂની પુરાણી ગુરૂ ઉપદેશ અનુસાર જટિલી પ્રક્રિયાઓથી જનાવેલી અમારી સ્પેશિયલ ગોરક્ષનાથી જનાવટો જેની મૂળ કિંમત સો બસ્સો અને ત્રણસો રૂપિયા તોલાના હતા તેમાં અમે પચાસ ટકાનો ઘટાડો જાહેર કરીએ છીએ. (અમારા ચાલુ પ્રાર્થસલીસ્ટ લાવમાં આ ઘટાડો સમજી લેવો.)

ગોંડલવાળા દવેની રસશાળા પોતાની સચ્ચાઈ, પ્રમાણિકતા અને શાસ્ત્રીયતાને લીધે હિંદુસ્તાન ભરમાં અને પરદેશોમાં ઠેઠ આક્રિષ્ટા સુધી વિખ્યાત છે.

અમારી સંસ્થાનાં ઔષધોની ઉત્તમતા, શાસ્ત્રીયતા અને અદ્ભૂત ફલસિદ્ધિથી આકર્ષાઈ રસશાળા અને રસવૈદને એલ ઇન્ડિયા અને પ્રાન્તિક આયુર્વેદિક સંમેલનો અને પ્રદર્શનો તરફથી પ્રથમ શ્રેણિમાં પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે. તેમજ વિદ્વાન વૈદ્ય મંડળો અને મોટા રમારંભોમાં અગિલ ભારત પ્રદક્ષિણમાળના પ્રમુખશ્રીના શુભ હસ્તે માનપત્રો મળ્યાં છે. એવી લોકપ્રિય અને પ્રગતિમાન સંસ્થાનો દિનપ્રતિદિન ઉર્ધ્વગામી વિકાસ નિહાળી કયા આયુર્વેદ પ્રેમીને સહર્ષ આનંદ ન થાય !

ટુંક સમયમાં અમારા તરફથી ઔષધોની ઉપચાર પદ્ધતિ નામનો ગ્રંથ પ્રગટ થઈ તેમાં રસશાળાની ઉત્પત્તિનો વિકાસ તેમજ રસવૈદનો ટુંકો જીવન પરિચય આપવામાં આવશે. તદ્-ઉપરાંત ટુંક સમયમાં રસશાળા તરફથી વૈદ્યકીય વિષયોની મીમાંસા દ્વારા વૈદ્ય સભ્યોને અદ્ભૂત પ્રયોગોદ્વારા સામાન્ય આમજનતાને ઉપયોગી આયુર્વેદિક માસિક પ્રગટ કરવામાં આવશે.

બહારગામના ગ્રાહકોએ અમદાવાદ હેડ ઓફીસે પત્રવ્યવહાર કરવો.

ગોંડલવાળા વૈદ્યરાજ દલપતરામ પી. દવે.

રસશાળા ઔષધ ભંડાર.

ડ. ગાંધીરાડ, બાલાહનુમાન પાસે—અમદાવાદ.

૪૨ વર્ષની જુની અને જાણીતી

વધારે માહિતી માટે સંપૂર્ણ દવાઓનું
સૂચિપત્ર મફત માંગો.

રેડ માર્ક

શાસ્ત્રોક્ત દેશી દવાઓ
ચુર્ણો, આસવો, અવ
લેહો, જવન, મુરખખ
ઓ, રસો, ભસ્મો, ક્ષારો
વિગેરે બનાવનાર અં
છુટક તથા જથ્થાબંધ
વેચનાર.

ત્રિભુવન આયુર્વેદિક શર્મસી

ગાંધીરોડ દુ. નં. ૩૦૬૦-અમદાવાદ.

ગર્ભ ન રહેતો હોય.....

.....કસુવાવડ થતી હોય

પ્રદર, લોહીવા, રતુ સખંધી ફરીયાદ;
હીસ્ટીરીયા, મેદ, સોજો, જીર્ણ તાવ,
રતવા વિગેરે સ્ત્રીઓનાં દરદો મટે છે.
ગર્ભ રહે છે, અને કસુવાવડ ન થતાં
પુરા માસે તંદુરસ્ત બાળક જન્મે છે.
હજારો સર્ટીફિકેટો મળ્યાં છે. હિંદુસ્તાન
બહાર આફ્રીકા; માડાગાસ્કર, મોરી-
શીયસ વિગેરે ભાગમાં પણ આ દવા
પુષ્કળ વપરાય છે. રખર મળો અગર
લખો:—

મળવાનો ટાઇમ
સવારે ૯ થી ૧૨
સાંજે ૪ થી ૬-૩૦

દરદની હકીકત લખવાથી
ટપાલમાં દવા મોકલાય છે.

ગંગાબાઈ પ્રાણશંકર
સ્થાપીત

ગર્ભજીવન

ઔષધાલય

રીડરોડ સડક ઉપર નં.
૧૯૧૬, પાડાપોળ નજીક.
કોલીવાડાની ખડકીના નાકે.
અમદાવાદ.

આરોગ્ય તથા શરીર સંરક્ષણ માટેનું સર્વોત્તમ સાહિત્ય.

વૈદક વૈદકપત્ર માસિક

તંત્રી:- વૈદ રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી.

વૈદકને લગતા વિષયોની ચર્ચા, અનુભવી ઉપાયો, દરદીઓના પ્રશ્નો અને ઉત્તરો, આરોગ્ય સંબધી સૂચનાઓ અને દરદો ઉપરના લેખો બહુજ સરળ ભાષામાં આવે છે. વૈદો, ડોક્ટરો અને જનતાને સરખું ઉપયોગી ૪૪ વર્ષથી દરમહીને નિયમીત પ્રગટ થાય છે. દર વર્ષે વૈદક વિષયનું પુસ્તક ભેટ તરીકે અપાય છે. નવું વર્ષ જાન્યુઆરીથી જ ગણાય છે. દરમહીને ૪૦ પૃષ્ઠ વાર્ષિક લવાજમ ભેટ સાથે રૂ. ૩) વી. પી. થી રૂ. ૩૦ લાયબ્રેરીઓ માટે રૂ. ૨૦ રાખવામાં આવ્યું છે.

નમૂનો વિના મૂલ્યે મળશે.

વૈદકના સર્વોત્તમ સચિત્ર ગ્રંથ

FAMILY ઘરવૈદ MEDICINE

વૈદો, ડોક્ટરો અને વૈદકના અભ્યાસીઓને સરખું ઉપયોગી આઠમી આવૃત્તિ બલાસ થવા આવી છે,

કીંમત રૂ. ૬-૦-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૧-૦-૦ અલગ

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી.

ગાંધીરોડ : અમદાવાદ; કાલબાદેવી : મુંબાઈ:

હાઈરોડ : સુરત.

સ્થાપિત ૧૮૭૨

શ્રી ધૂતપાપેશ્વર પનવેલલી.

ઔષધિ કારખાનું

પનવેલ કોલાખા

ચોણી સદીના અનુભવી ઝે રત્નો

શિલાપ્રવંગ અભ્રલોહ

પુરૂષોના પેશાબને વીર્ય, સ્વપ્નદોષ, ધાતુક્ષીણતા, કમર ને હાથ પગનો દુઃખાવો, માથામાં ચક્કર વગેરે દર્દોને નાબુદ કરી વીર્યવૃદ્ધિ કરનાર અનુભવી ઔષધ. એકવીસ દિવસની દવાની કિંમત રૂા. ૨—૦—૦ પોસ્ટેજ અલગ.

શાખા ગાંધીરોડ—અમદાવાદ.

સુવાવડ પછીની નયળાઈ પ્રદર ને સ્ત્રીઓના દરેક દરદો મટાડનાર ઝે ચાર સુવાવડ પછીથી અકાળે વૃદ્ધ બનેલ ઝેનોને પૂર્ણ યુવાનીમાં લાવનાર આજ દવા સફળ છે. તેથી જ ડોક્ટર, વૈદ્ય, મીડવાઈફ આજેજ પોતાના દરદીઓને વાપરવા લલામણુ કરે છે. કી. બાટલી ૧ ના રૂા. ૨—૦—૦ પો. અલગ.

કારખાના તરફથી વૈદ્યરાજ નરહર મોરેશ્વર પાધ્યે આયુર્વેદ વીશારદ્દ દર બુધવારે વડોદરા શાખામાં હાજરી આપે છે. તે વૈદ્યકીય સલાહ દરદીઓને મફત આપે છે.

—: ગુજરાતમાં મુખ્ય શાખાઓ :—

મહાવીર સ્વામીના દહેરા પાસે, ગાંધીરોડ—અમદાવાદ.

ગીરધર નિવાસ, વડોદરા.

